UNIVERSITATEA DIN TIMIŞOARA

STUDII DE ISTORIE A BANATULUI

29046

BIBLIOTECA CENTRALA
UNIVERSITARA
TIMISOARA

S00021079

TIMIŞOARA 1969

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

SUB ÎNGRIJIREA
UNUI COLECTIV FORMAT DIN :

Conf. dr. ION CORNEA, prorector, conf. AUREL ŢINTĂ, lector dr. TH. N. TRÂPCEA, lector GH. OANCEA, dr. AL. RUSU, lector MARIUS BIZEREA

Redactor ştiinţific : dr. TH. N. TRÂPCEA
Secretar : dr. AL. RUSU
Tehnoredactor : IOAN POPA

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

CUPRINSUL

Marius Bizerea, Constantin Rudneanu : Consideraţiuni istorico-geografice asupra districtului autonom al Caransebeşului în evul mediu .. 7
Theodor N. Trâpcea : Despre unele cetăţi medievale din Banat 23
Aurel Ţintă : Situaţia Banatului la cucerirea lui de către Habsburgi 83
Viorica Goian : Din istoria şcolilor grănicereşti bănăţene 115
Gheorghe I. Oancea : Lupta ţărănimii muncitoare din Banat pentru imprimarea unui caracter democrat aplicării reformei agrare din 1921 131
Ion Munteanu : Aspecte din viaţa şi lupta minerilor din Banat între anii 1934—1938 147
Traian D. Bunescu, Gheorghe I. Oancea : Din lupta muncitorimii bănăţene împotriva exploatării burghezo-moşiereşti (1938—1940) .. 159
Alexandru Rusu : Contribuţii la bibliografia istorică a Banatului 173

СОДЕРЖАНИЕ

Марицс Бизереа, Константин Руднеану: Историко-географические заметки об автономном дистрикте Карансебеш в средневековье 7
Теодор Н. Трыпча: О некоторных средневековых крепостях Баната 23
Аурел Цинтэ: Банат во время его завоевания Габсбургами . . . 83
Виорика Гоян: Из истории банатских пограничных школ . . . 115
Георге И. Оанча: Борьба трудового крестьянства за утверждение демократического начала в применении аграрной реформы 1921-го года в Банате 131
Ион Мунтяну: Жизнь и борьба шахтеров Баната в 1934—1938 годы 147
Траян Д. Бунеску, Георге И. Оанча: Из истории борьбы рабочего класса против буржуазно-помещичьей эксплуатации в Банате (1938—1940 годы) 159
Александру Русу: Вклад в историческую библиографию Баната . 173

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

SUMMARY

Marius Bizerea, Constantin Rudneanu : Historical-geographical considerations on the Caransebeş autonoms district in the Middle Ages. 7
Theodor N. Trâpcea : About some mediaeval fortresses in Banat .. . 23
Aurel Ţintă : Situation in Banat at the time of its conquest by the Habsburgs 83
Viorica Goian : From the history of the Banat froutier Schools 115
Gheorghe I. Oancea : The Banat working peasantry's struggle for imparting a democratic character to the application of the agrarian reform of 1921 131
Ion Munteanu : Some aspects of the Banat miners' life and struggle between the years 1934—1938 147
Traian D. Bunescu, Gheorghe I. Oancea : From the Banat workers'struggle against the bourgeois-landlord exploitation (1938—1940) 159
Alexandru Rusu : Contributions to the historical Banat bibliography .. 173

TABLE DES MATIÈRES

Marius Bizerea, Constantin, Rudneanu : Considérations historiques et géographiques sur de district autonome de Caransebeş au moyen âge 7
Theodor N. Trâpcea : Considérations sur certains châteaux du moyen âge dans le Banat 23
Aurel Ţintă : La situation du Banat à l'époque de sa conquête par les Habsbourgs 83
Viorica Goian : Quelques aspects de l'histoire des écoles des „grăniceri" du Banat 115
Gheorghe I. Oancea : La lutte de la paysannerie (travailleuse) du Banat, pour une application démocratique de la réforme agraire de 1921 131
Ion Munteanu : Aspects de la vie et de la lutte des ouvrières des mines du Banat entre 1934—1938 147
Traian D. Bunescu, Gheorghe I. Oancea : Aspects de la lutte de la classe ouvrière du Banat contre l'exploitation des féodaux et des bourgeois 159
Alexandru Rusu : Contributions à la bibliographie historique du Banat .. 173

INHALT

Marius Bizerea, Constantin Rudneanu : Historisch-geographische Betrachtungen über den autonomen Distrikt Karansebesch im Mittelalter 7
Theodor N. Trâpcea : Über einige mittelalterliche Befestigungen im Banat 23
Aurel Ţintă : Das Banat zur Zeit der Eroberung durch die Habsburger .. 83
Viorica Goian : Aus der Schulgeschichte der Banater Militärgrenze .. 115
Gheorghe I. Oancea : Der Kampf der werktätigen Bauernschaft des Banats zur Sicherung einer demokratischen Durchführung der Agrarreform von 1921 131
Ion Munteanu : Einige Aspekte aus dem Lagen und dem Kampf der Banater Bergarbeiter zwischen den Jahren 1934—1938 147
Traian D. Bunescu, Gheorghe I. Oancea : Vom Kampf der Banater Arbeiterschaft gegen die bürgerlich-gutsherrliche Ausbeutung (1938—1940) 159
Alexandru Rusu : Beiträge zur geschichtlichen Bibliographie des Banats .. 173

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

CUVÎNT ÎNAINTE

Istoria Banatului face parte organică din trecutul patriei noastre. Ea comportă însă unele particularităţi inerente unei evoluţii multimilenare.

Conştiinţa originei comune a bănăţenilor cu ceilalţi români de pe cuprinsul ţării, viaţa lor continuă pe teritoriul Banatului, limba şi civilizaţia comună, legăturile economice şi politice strînse şi permanente care au existat între ei, identitatea aspiraţiilor politice, manifestările unitare în domeniul literaturii, ale artei şi ştiinţei, sînt factorii determinanţi care au contribuit la unitatea istorică a Banatului cu celelalte provincii româneşti. Totuşi, existenţa în istoria poporului nostru a unor lungi perioade de stăpînire străină, care s-au exercitat în mod diferit asupra ţărilor române, au imprimat acestora trăsături specifice în desfăşurarea ulterioară a istoriei lor. Banatul, sub acest aspect, se situează pe prim plan. Pe teritoriul său au continuat să trăiască şi să se dezvolte instituţii autohtone— cum sînt cnezatul sau districtele valahe — care în celelalte ţări române au dispărut. Teritoriul său s-a aflat concomitent, o parte, sub stăpînire străină, în timp ce cealaltă a continuat să fie sub autoritatea principelui Transilvaniei. Stăpînirea turcească asupra Banatului s-a exercitat deosebit decît asupra celorlalte provincii româneşti. Eliberat de turci, Banatul a fost supus succesiv administraţiei militare, apoi civile austriece, pentru ca la sfîrşitul sec. al XVIII-lea să fie încorporat, — o parte, — Ungariei, iar cealaltă parte să fie supusă Consiliului de război de la Viena, ca teritoriu al regimentului de graniţă.

Aceste caracteristici ale istoriei Banatului, cu nuanţe uneori pregnante, pledează pentru o cunoaştere mai aprofundată a lor. Istoriografia burgheză a sesizat unele caracteristici ale istoriei Banatului, dar le-a interpretat eronat, exacerbînd regionalismul, ignorînd realităţile etnice sau denaturînd faptele. Istoriografia nouă, bazată pe interpretarea marxistă a istoriei, vizează aprofundarea şi interpretarea justă a istoriei Banatului. Prezentul volum de „Studii de istorie a Banatului" este un modest început în acest sens.

Intenţia conducerii Universităţii bănăţene este ca el să stimuleze pe toţi cunoscătorii şi iubitorii trecutului Banatului să contribuie în viitor cu lucrările lor ştiinţifice la susţinerea acţiunii pe care o inaugurează acest prim volum.

RECTOR,
Prof. dr. docent IOAN CUREA

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

CONSIDERAŢIUNI ISTORICO-GEOGRAFICE ASUPRA DISTRICTULUI AUTONOM AL CARANSEBEŞULUI ÎN EVUL MEDIU

MARIUS BIZEREA
CONSTANTIN RUDNEANU

În perioada regatului Ungariei, românii din Transilvania şi Banat îşi aveau organizaţiile lor proprii, cnezate şi voivodate, pe lîngă cele caracteristice feudalismului maghiar. De aceea în tot cursul evului mediu, în Transilvania şi Banat, se întîlnesc două aspecte ale organizării feudale : unul dezvoltat din voivodatele româneşti, urmele căruia vor dăinui puternice, veacuri de-a rîndul, în obştile săteşti, voivodatele, cnezatele şi districtele româneşti, care se întîlneau în întreaga Transilvanie ; altul introdus de cuceritori : comitatul, care se suprapune peste cel autohton [1]. Aceste comitate nu trebuie confundate cu comitatele din secolele XVII-XIX, care erau diviziuni administrative, căci comitatele de pe timpul lui Ştefan cel Sfînt şi pînă în sec. XV, nu cuprindeau decît *domeniile regale* administrate de un *comite* în numele regelui [2].

După cucerirea Banatului de către regii Ungariei, partea de vest, deci partea de cîmpie a regiunii, este organizată în comitate, subordonate direct regelui, în ele instituindu-se noua ierarhie socială, conform feudalismului tipic, împrumutat din imperiul romano-germanic. În partea estică şi sudică, regii au fost nevoiţi să păstreze vechile organizaţii româneşti, atît pentru necesitatea apărării frontierelor, cît şi ca recompensă pentru sprijinul acordat lor în acţiunile lor militare din interiorul şi din afara regatului.

Aceste organizaţii (cnezate, voivodate), erau constituite în unităţi mai mari *Districtele*, amintite încă în deceniul al patrulea al secolului XIV.

Districtele cuprindeau un număr variabil de localităţi, cnezate şi voivodate autohtone.

Ele aveau drepturi speciale decurgînd din vechea organizaţie autohtonă cnezială, drepturi care mergeau pînă la autonomie. Ele erau conduse şi supravegheate de un şef unic, care se conformează dreptului cutumiar românesc, vechiul „*ritus valachicus*".

Districtele bănăţene se bucurau de o autonomie destul de mare. Ele se prezintă istoriceşte ca o organizaţie distinctă, care cu excepţia regelui, nu este supusă juridiceşte vreunui alt organism statal maghiar [3]. Chiar şi atunci cînd sînt amintite documentar ca făcînd parte din comitate (Timiş, Caraş), această

[1] C. Daicoviciu şi colab. 1960, pag. 75.
[2] Makkai Ladislas 1946, pag. 43.
[3] Silviu Dragomir 1944, pag. 10—11.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

apartenență este doar teoretică, în sensul că districtul sau localitatea respectivă era în cadrul teritoriului posesiunilor regale conduse de comitele respectiv. Acesta însă nu putea aduce hotărîri pe care să le impună românilor din districtele autonome, singurul care putea aduce astfel de hotărîri fiind regele Ungariei.

Districtele și-au păstrat dreptul de a-și alege cnezii și juzii, de a se conduce după vechiul drept românesc (jus valachicum), iar teritoriile lor nu puteau fi donate de rege nobililor maghiari sau altor persoane juridice străine de districte, fără aprobarea acestora. Iar atunci cînd aceasta totuși s-a întîmplat, opoziția și protestele adunării nobililor, cnezilor și poporului liber al obștilor românești a obligat nu o dată pe regii Ungariei să anuleze abuzurile făcute, așa cum s-a întîmplat cu o serie de încălcări făcute de familia Himfy, sau cu încercarea lui Ioan de Hunedoara de a reține districtul Comiat, ca posesiune personală, anulată prin actul din 1457 [4].

O caracteristică a organizării districtelor bănățene este participarea masei de țărani liberi la scaunul de judecată al districtului [5]. Situație asemănătoare se mai întîlnește doar în scaunele secuiești, în care de asemenea necesități politice obligau regalitatea să fie mai interesată în menținerea unei stări deosebite a țăranilor decît în transformarea lor în iobagi.

Scaunul de judecată era alcătuit din *obștia nobililor, cneziior și a celorlalți români*, deci a țăranilor liberi (... universi nobili et kenezii nec non alii Walachi) [6].

Țăranii liberi de la sate, conduși de cnezi, se bucurau de toate libertățile păstrate de la strămoși drept recompensă pentru serviciul militar pe care-l prestau la nevoie. Ei formau *armata cea mare*, pe care s-a sprijinit în cursul veacurilor Iancu de Hunedoara, Pavel Chinezu și alți conducători de oaste. Din acest motiv șerbia (iobăgia) nu era prea răspîndită.

Românii bănățeni din districtele privilegiate, ca oameni de cetate (iobbaggiones castri) [7], obligați să presteze serviciul militar, apoi ca apărători ai granițelor amenințate, mai ales începînd cu a doua jumătate a secolului XIV cînd apar la Dunăre turcii, și-au creeat o situație cu totul aparte față de ceilalți țărani români, ei stăpînindu-și pămîntul în deplină libertate cu toate încercările nobilimii maghiare de a se înstăpîni și în această parte a Banatului, și cu toate că unele familii nobiliare românești din această parte posedau numeroase moșii și sate [8]. Serviciul militar prestat de românii bănățeni n-a schimbat nimic din vechile lor organizații adăugînd doar în plus pe aceea a districtelor. De aceea se remarcă în Banat existența unor stări separatistice, cu totul deosebite de cele care erau în vigoare pentru ocîrmuirea altor ținuturi din regatul Ungariei [9].

Încercări de a transforma dominația cu caracter de vasalitate într-una cu caracter de posesiune efectivă, au fost numeroase și continui în lungul veacurilor.

[4] Pesty Frigyes 1876, pag. 74.
[5] Pesty Frigyes 1876, pag. 34—35
[6] Pesty Frigyes 1876, pag. 73
[7] Makkai Ladislas 1946, pag. 48.
[8] T. Simu 1941, pag. 11.
[9] P. Dragalina 1899, pag. 102.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

În această privinţă este caracteristică încercarea făcută de Iancu de Hunedoara, care după ce i s-a zălogit de către regele Ungariei Districtul autonom Comiat, a încercat să-l păstreze ca posesiune a lui şi după ce celelalte districte au plătit suma pe care o împrumutase regele de la Iancu de Hunedoara. (Puterea pe care o avea în calitatea sa de guvernator al Ungariei i-a permis lui Iancu de Hunedoara să poată menţine această posesiune bogată. Imediat după moartea lui însă districtele au reuşit să obţină din partea lui Ladislau V, odată cu recunoaşterea vechilor lor privilegii şi restituirea libertăţii districtului Comiat [10].) Aceste încercări sînt însă menite să eşueze din cauza opoziţiei românilor din districte, dar mai ales din cauza prezenţei turcilor la Dunăre, prezenţă care făcea absolut necesară existenţa acestor organizaţii militare care puteau ridica oricînd între 8 şi 12 mii ostaşi.

Actul din 1457, prin care regele Ladislau V, confirmă vechile libertăţi ale românilor din Banat [11] e dat pentru *„meritele cîştigate"* de aceştia în apărarea vadurilor Dunării contra deselor incursiuni turceşti. În act se arată că militarismul românilor din Banat este consuetudinar, adică nu era impus prin lege şi nici prin relaţii de vasalitate [12]. Regele recunoaşte *„vechile privilegii ale districtelor româneşti"*, ceea ce arată că nu este vorba de *acordarea* unor drepturi, ci de *recunoaşterea celor vechi.* Acest decret este de o mare însemnătate istorică pentru noi românii, fiind o dovadă despre drepturile pe care şi le menţinuseră timp de peste patru secole românii bănăţeni, precum şi despre rolul nostru de apărători ai hotarului Dunării timp de mai bine de o jumătate de mileniu.

Numărul total al districtelor amintite în documentele vremii era de 33, deşi unele din ele sînt forme ale numelui aceluiaşi district (Suggia, Sugdia, Sudia) [13]. Majoritatea erau însă organizaţii mici, cuprinzînd un teritoriu redus la cîteva sate şi avînd în frunte un comite, ca reprezentant al puterii regale, sau un voevod — ca reprezentant al formelor feudale autohtone. În unele cazuri acelaş om îndeplinea ambele funcţii, cum avem cazul districtului Cueşd, care avea în frunte la 1371 pe *Radul vaywoda Comes de Kuuesd*, adică un voevod care era concomitent şi comite. Cele mai mari, care se găseau în zona de dealuri şi munte se bucurau de autonomie, acestea fiind cele cărora li s-au recunoscut prin actul din 1457 vechile privilegii.

Districtele privilegiate erau în număr de 8 şi anume :

1. Districtul *Lugoj* (Lugos) pe cursul mijlociu al Timişului şi în dealurile Lugojului.
2. Districtul *Caransebeş* în bazinul superior al Timişului.
3. Districtul *Mehadiei* (Mihald) în bazinul Cernei.
4. Districtul *Almăj* (Halmosd) în depresiunea Almăjului şi pe valea Dunării.
5. Districtul *Comiat* pe valea Pogăniciului.

[10] Districtul Comiat este ţinut pe mai departe în posesiunea lui Iancu de Hunedoara, deşi districtele plătiseră ele datoria contractată de rege. P. Frigyes 1876, pag. 73.

[11] I. Vuia 1930, pag. 8 şi anexele 1 şi 2.

[12] T. Simu 1941, pag. 11.

[13] C. Daicoviciu şi colab. 1960, pag. 77.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

6. Districtul *Bîrzăvii* (Borzafö) pe valea Bîrzăvii, de la poalele Semenicului pînă în cîmpie.

7. Districtul *Caraşului* (Krassofö), cuprindea partea superioară a bazinului Caraşului şi dealurile din partea dreaptă a rîului.

8. Districtul *Ilidie* (Ilyed), care cuprindea partea sudică a depresiunii Caraşului, pînă în munţii Locvei, iar spre vest pînă la Vrani şi Naidăş.

Districtele mai mici erau :

— Jupani (Supan), Făget, Bujor (Bosur), Mănăştur (Monostor), Margina (Marsina), Fîrdia (Thwerd), Sudriaş (Sugdia, Suggia, Sudia), Icuş, toate în dealurile Lugojului şi pe valea Begheiului.

— Belinţ şi Chery între Lugoj şi Timişoara.

— Remetea în dealurile Lipovei.

— Beregsău la vest de Timişoara.

— Duboz (Doboz) şi Sculia (Sculd) la poalele dealurilor dintre Bîrzava şi Timiş.

— Bocşa, Goreni şi Peth, în dealurile de la sudul Bîrzăvii.

— Cueşd, pe cursul inferior al Caraşului şi Nerei (Iam, Rusova, Lescoviţa).

— Liubcova, Drencova, Sviniţa (Sinitze) pe valea Dunării.

— Caran, în dealurile Pogăniciului, între Lugoj şi Sebeş.

Unele din ele au fost înglobate în sec. XV la districtele mai mari, aşa cum s-a întîmplat cu Caranul, înglobat districtului Sebeş, cu care împreună au format Districtul Caransebeş ; cu Bocşa înglobată la districtul Bîrzava, împreună cu Goreni şi Peth ; cu Liubcova înglobată la Almăj.

Cel mai întins şi mai important dintre districtele bănăţene a fost districtul Caransebeş, care cuprindea bazinul Bistrei şi Timişului superior pînă la Cheile Teregovei, partea vestică a munţilor Ţarcu, partea sudică a masivului Poiana Ruscăi, lunca Timişului de mijloc pînă la Căvăran, precum şi partea sudestică a dealurilor Pogăniciului şi valea superioară a Bîrzăvii, cca 3 000 kmp.

Importanţa districtului Caransebeş se datora în primul rînd poziţiei sale geografice, deoarece :

a) Se găsea pe drumul care unea mai direct Ardealul cu Dunărea şi Cîmpia Tisei cu Ţara Românească. De asemenea aici veneau şi drumurile care uneau vadul Dunării de la Horom (Palanca) cu valea Caraşului şi dealurile Bîrzăvii şi Pogăniciului, precum şi cel de pe valea Pogăniciului care unea Caransebeşul cu Cîmpia Banatului.

b) Aşezarea sa la răscruce de drumuri comerciale a făcut din Sebeş (Caransebeş), un important centru meşteşugăresc şi comercial, fapt atestat în documentele vremii. Dintre acestea este important cel prin care blănarilor din opt oraşe transilvănene : Aiud, Bistriţa, Braşov, Cluj, Mediaş, Sibiu, Sighişoara şi Turda, li se dădea dreptul să-şi aducă blănurile necesare meşteşugului lor din Moldova, Ţara Românească şi din *Districtul Caransebeş*. Documentul atestă importanţa economică a acestui district, precum şi faptul că el nu făcea parte integrantă din Voivodatul Ardealului ci era o organizaţie teritorială separată. La tîrgurile din Cluj, în sec. XV—XVI sînt pomeniţi frecvent negustori din Lugoj

[14] Pîclişanu Zenovie 1943, pag. 21—25.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

şi Caransebeş [15]. Desigur că în perioada în care stăpînirea turcească se extinsese asupra părţii de cîmpie a Banatului, Caransebeşului a jucat un rol important în comerţul de tranzit dinspre Ardeal spre Turcia şi invers.

c) Dezvoltarea Caransebeşului ca centru comercial şi meşteşugăresc a folosit şi ţărănimii din district, care îşi putea plasa produsele, foarte căutate în acea vreme (miere, ceară, vite, lînă, piei, fructe, poame uscate, marmeladă, plante medicinale etc.), în toate direcţiile prin intermediul Caransebeşului. Aceasta a dus la întărirea situaţiei economice a ţărănimii libere, care a putut face faţă încercărilor de aservire şi iobăgire făcute de nobilime, menţinînd astfel caracterul ţărănesc şi românesc al districtului.

d) Poziţia geografică a oraşului şi districtului prezenta importante avantaje de ordin militar. Fiind la aproximativ jumătatea distanţei dintre Timişoara şi Orşova, din Sebeş se putea acţiona în scurt timp în ambele părţi, fie spre sud pentru a stăvili invaziile turceşti la trecerea peste Dunăre, fie spre vest pentru a ataca din flanc pe turcii care ar fi atacat Timişoara. Totodată distanţa de la Dunăre era destul de mare (90 km) ca în caz de atac turcesc caransebeşenii să aibă timpul de a se pune în stare de apărare. În acest scop au fost organizate o serie de sisteme de semnalizare, din care se păstrează turnul de la Rueni, numit *Turnul lui Ovidiu*, deşi nu are nici o legătură cu poetul roman, sau cu vreun guvernator roman al părţii de munte a Banatului.

e) Districtul Sebeş se învecina direct cu 5 din celelalte 7 districte (Lugoj, Comiat, Bîrzava, Caraş, Mehadia) iar mai tîrziu şi cu al 6-lea (Almăjul), astfel că avea o poziţie centrală în cadrul uniunii districtelor privilegiate româneşti din Banat. Din această cauză aici era sediul Banatului de Severin şi al Banului, care era conducătorul militar al districtelor. Tot aici se ţineau adunările conducătorilor celor opt districte în care se discutau problemele comune şi se luau hotărîri care priveau apărarea Dunării, sau autonomia şi relaţiile districtelor cu regalitatea maghiară la început, cu voevodatul Transilvaniei mai tîrziu.

Toate aceste cauze au dus la dezvoltarea continuă a districtului Caransebeş în tot cursul evului mediu, pînă la căderea lui sub turci.

*

Prima amintire documentară cunoscută despre districtul Sebeş datează din anul 1352, cînd este numit *provincia Sebus*. Din a. 1371 începe să fie numit *district*, dar uneori se mai întrebuinţează şi termenul de *provincie*, sau chiar *comitat*.

Încă din această perioadă (a doua jumătate a sec. XIV), districtul Sebeş (care nu cuprindea şi Caranul cu care se va uni la începutul sec. XV), este unul dintre cele mai mari districte româneşti. Mărimea lui în comparaţie cu alte districte reiese din actul dat în 1371, în care sînt trecuţi numeric oamenii daţi de diferite districte pentru construirea cetăţii Orşova. Districtul Sebeş dă 80 oameni, oraşul Sebeş 13, Lugojul numai 9, districtul Caran 6, iar districtul Chery, din jurul Recaşului de azi, dă 18.

[15] Şt. Pascu 1954, pag. 122.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

În această perioadă, înainte de a îngloba şi districtul Caran, districtul Sebeşului se întindea spre est în lungul văii Bistrei pînă la Poarta de fier a Transilvaniei ; spre sud pînă la cheile Armenişului, spre vest cuprindea izvoarele Pogăniciului, pînă la Apadia, iar spre nord malul drept al Timişului pînă la Maciova. După încorporarea districtului Caran, mai cuprinde şi valea Timişului pe ambele părţi pînă la Găvojdia, exclusiv.

Extinderea teritorială a districtelor, în general, nu era precis delimitată, în sensul unor limite sau hotare asemănătoare cu cele de astăzi. Unele localităţi aparţineau districtului Caransebeş, deşi se găseau în interiorul altor districte. Aşa este cazul localităţii Ramna (Raffna), care aparţinea districtului Caransebeş din 1433, deşi se găsea între teritoriile districtelor Bîrzava şi Comiat la o zi de mers depărtare de ultima localitate a teritoriului compact al districtului. Iabalcea, deşi la numai cîţiva km de Caraşova, presupusul sediu al districtului Caraş, aparţine Caransebeşului, ca şi Sîlha aflată la nord-est de Lugoj.

În secolele XV—XVI, districtului Caransebeş îi aparţineau — atestate documentar — următoarele aşezări omeneşti : [16],

Apadia, amintită documentar în a. 1433, 1434, 1448.

Apadia de sus, Apadia de jos, Apadia mică (Also A., Felso A., Kis A) a. 1447, 1448.

Alsofalu 1478 neidentificat, dispărut.

Andrelest neid, dispărut.

Armeniş (Örmenyes) 1428, 1467.

Armenişul de sus, A. de jos (Also A., Felso A.) 1501.

Arszagh sau Orszagh (Ţerova).

Bania neid. disp.

Berzova 1489 (Breazova pe Bîrzava).

Bizere, pe Bistra 1411, 1430, dispărută.

Bistere sau Negoteşti 1430, disp. neid.

Bolvaşniţa 1475.

Bolvaşniţa de sus şi de jos 1582.

Borlova 1617.

Brad 1577 neid.

Buchin (Bukin).

Bucoşniţa 1468 (1575 la Mehadia).

Bucoşniţa de jos 1469.

Calna 1411 neid.

Calova 1458—1580 neid.

Caran 1453 (apare ca district separat în 1419 şi 1452).

Copaci (Copăcele ?) 1503.

Corbol (Corbu) 1591 neid.

Cernota 1467—1586 neid.

Cherenecs (1480 Cîrnecea ?).

Csernecs 1580 neid.

Cicleni 1577.

[16] Pesty Frigyes 1876, pag. 43—45, 1882, pag. 34—60.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

Cireşa 1580.
Ciuta 1411.
Cornereva 1538.
Crîjma (azi Măgura) 1430—1580.
Crivina 1470.
Czena 1548 neid.
Danileşti (Delineşti) 1433.
Dîmboviţa 1550 disp.
Dobrogosta 1394—1590 neid.
Dolinpatak 1550 neid.
Dragu 1544 neid.
Feneşul de jos, Feneşul de sus 1613.
Gamza 1544 (neid).
Glimboca-Novak, Novakfalva 1486—1580.
Glino 1501 neid.
Glod 1544 neid.
Gyuro 1467—1535 neid.
Goleţ 1468.
Hanzarova neid.
Herzestye (Orzeşti) 1485, toponimic hotar Csebeş.
Iaz 1480.
Igăzău (Igazo) 1470 toponimic la izvoarele Pogăniciului.
Ilova 1603.
Keregh 1480 neid.
Kusklyo, Kusklya 1444 neid.
Kzyn 1590 neid.
Laz 1548, toponimice pe platformele estice ale Semenicului, deasupra Teregovei.
Lăţcan 1559 disp.
Lerdiş, Leorgiş, 1411—1559.
Libanmezje alias Vozeşti 1404, 1422 . . . neid.
Lozna 1603, cătun al localităţii Rusca Montană.
Maciova 1394, 1411—1603.
Măcicaş 1559.
Mărul (Almafa) 1394.
Mocican 1544.
Măgura Oziei 1544 (Măgura Bocşei).
Mastacan, Nyires, Nyiresfalva 1467—1535, toponimic estul Semenicului.
Mal (Maal, Mel, Malfalva) 1480—1603.
Malomfalu (Satu morii) 1467 neid.
Miculeşti 1470 toponimic hotarul Slatina Timiş.
Mihălenţ (Mihelencz, Lopataka) 1580 neid.
Miraja 1468 neid.
Mîtnic 1394—1586 (Ohaba Mîtnic).
Muscel (Musczell) 1603 neid.
Nerr 1636 neid.
Negoteşti 1470 neid.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

Oboraş 1531 neid.
Obreja 1597.
Obreja de sus şi de jos (Also és Felső O) 1597, 1636.
Oseştie 1467 neid.
Ohaba Scorţa 1603 neid.
Ohabiţa (Hoobicza) 1544.
Othalom 1603 neid.
Padeş 1550.
Pădurile 1555 neid.
Potoc (Pathak) 1444, cartier al Caransebeşului.
Petroşniţa 1468.
Pleşa de jos şi de sus (Also P., Pelső P.) 1563, 1580 neid.
Plopul 1559.
Poiana 1613.
Poieniţa neid.
Popeşti 1548 neid.
Prisaca 1548.
Prisian 1447.
Perlo 1440—1590 neid.
Pogănici 1397—1559, toponimic la izvoarele Pogăniciului.
Rueni (Pokolfalu) 1507.
Ramna (Raffna) 1433—1576.
Racoviţa 1485 disp.
Rătcoania 1603. Toponimic sud Teregova.
Ruginosu 1440—1559.
Szabadfalva 1448 neid.
Săcel (Szacsel) 1492 neid.
Secaşul de sus, S. de jos 1440.
Sadova (Szadova).
Slatina 1448. În 1503 apare sub numele de Zlathna.
Pleşa de jos şi de sus (Also P., Felső P.) 1563, 1580 neid.
Spini (Szpiny) = Tîrnova 1531.
Taria (posibil Tapia) 1603.
Teiuş 1447—1558. Toponimic lîngă Caransebeş.
Tyvisk 1440. Poate e Teiuşul, dar e posibil să fie diformarea numelui de Tibisc (Tibiscum).
Tincova 1411—1559.
Tudoroviţa 1560 neid.
Topliţa 1411—1447.
Var (Mezesfalu) 1480—1603.
Valea (Volya) 1448 neid.
Voislova 1397—1603.
Valea Mare, máskép Nagypatak. 1578, 1584. numeroase toponimice. Probabil Valea mare de pe Pogănici.
Vălişoara 1566—1613.
Văsiova (Whaszyowa) 1544.
Vîrciorova 1448—1584.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

Vîrciorova de jos, de sus şi de mijloc (Also, Felső, Közép V.) 1584.
Vulaska 1603 neid.
Văliug (Weelgh) 1433, 1434.
Zazeşti 1440 (neid).
Zăvoi 1430—1583.
Zăvoiul de jos şi de sus 1586.
Zăgujeni 1548, 1559.
Zlathnic (Slătinic) 1485 disp.
Zboristie 1588 neid.
Zlospataka 1503 neid.
În cadrul aceluiaşi teritoriu, apar localităţile :
Belie 1586 neid.
Bratova 1525, 1563 lîngă Tîrnova.
Chena 1586 neid.
Dalci 1535.
Delary 1572, 1584 neid.
Gropile 1535 neid.
Stremtura (azi Satu bătrîn lîngă Armeniş) 1572.

În sec. XVI—XVII, districtul Caransebeş înglobează de la districtele vecine localităţile :

a. *De la districtul Mehadia*
Bolvaşniţa 1515, 1588, 1598.
Bolvaşniţa de jos şi de sus 1582.
Bogoltin 1582.
Cuptoare 1589.
Cruşovăţ 1598.
Csebnyak 1598 neid.
Criva 1560.
Cornea 1603.
Domaşnea 1585.
Feherviz 1569 (toponimic Rîu Alb lîngă Armeniş, Belareca în sud de Poarta orientală) neid.
Grădişte 1572. Toponimic pe platforma Tomnacica în M. Semenic, dispărută.
Halandin 1569 neid.
Hidegpatak 1552 neid. Toponimic Hideg, Hidigel.
Iabalcea 1552.
Luncaviţa 1603. Exista L. mare şi L. mică în 1440.
Mehadica 1598.
Ohaba 1560 (Ohaba mare toponimic între Teregova şi Rusca) disp.
Pîrvova 1598.
Plugova 1577.
Teregova 1577.

Se observă că la sfîrşitul sec. XVI, toate satele de la nord de Mehadia au trecut la Districtul Caransebeş, cele din sud fiind ocupate de turci. Deşi apar documentar şi în 1590 unele aşezări ca aparţinînd Districtului Mehadia, acestea sînt doar predii (sălaşe, aşezări nelocuite, sau locuite doar temporar), fapt

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

care ne îndreptăţeşte să afirmăm că la această dată districtul Caransebeş înglobase tot ceea ce rămăsese neocupat de turci din districtul Mahadia.

b. *De la districtul Almăj*

Iabalcea 1548.
Moceriş 1603.
Pataş 1603.
Petnic 1603.
Prilipăţ 1598, 1603.
Padeş 1550 ?
Sopot 1603.

Cu excepţia Iabalcei şi Padeşului, restul localităţilor sînt trecute într-un singur act ca aparţinînd districtului Caransebeş. În 1611 unele din ele reapar la distr. Almăj (Prilipăţ, Petnic) împreună cu Teregova şi Rusca, care aparţinuseră Mehadiei şi apoi Caransebeşului. Credem că este vorba doar de o localizare greşită, dat fiind că pentru curtea de la A. Iulia (respectiv generalul Basta) cel mai cunoscut district era Caransebeşul, astfel că lui i se atribuiau toate localităţile din sudul Banatului, deşi de fapt ele aparţineau altor districte.

c. *De la districult Comiat*

Zorlenţul mare şi mic 1544, 1603.
Remetea 1584 (Remetea Pogănici).

d. *De la districtul Lugoj*

Sidimirpatak 1478 neid.
Jdioara 1478.

*

Din analiza numărului şi numelui aşezărilor omeneşti care au aparţinut districtului Caransebeş reiese că în secolele XV—XVII, numărul aşezărilor era mult mai mare decît astăzi. Astfel în documente apar 146 aşezări, din care 29 predii. Din acestea se păstrează azi ca aşezări locuite doar 64, iar alte 14 rămase ca toponimic. Aceasta se datoreşte pe de-o parte faptului că numele localităţilor se schimba foarte des, multe din ele fiind simple cătune formate din cîteva case, care-şi schimbau adeseori locul. Comparativ am putea da cazul districtului Icuş (Ikus) care în anul 1365 avea amintite 5 sate. În 1404 sînt atestate documentar 13 sate, dar numai unul are acelaşi nume cu cele din 1365. În 1510 sînt amintite 36 sate, dintre care doar 2 au numele din 1404 [17].

De asemenea se poate observa că zona aşezărilor omeneşti era mult mai extinsă în evul mediu cînd cuprindea şi platformele de înălţime din munţii Semenicului (Grădişte, Băjna, Rătcoania), din Ţarcu (Padeş, Muscel) şi Poiana Ruscăi (Lozna). Aceasta se explică prin siguranţa pe care o dădeau în timpurile de războaie continui, în care jaful şi prădăciunile turcilor, răscoalele antifeudale, jaful exercitat de nobilime asupra regiunilor locuite de ţărani liberi, erau evenimente obişnuite, regiunile înalte unde-şi puteau pune la adăpost vieţile şi avutul. Se observă că în foarte multe cazuri existau două aşezări cu acelaşi nume : una în luncă, sau dealurile joase, numită „de jos" şi alta pe platforme

[17] Makkai Ladislas 1946, pag. 51.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

sau în dealurile înalte, ori chiar în munţi, numită cea „de sus", aşa cum era cazul Crivei, Apadiei, Armenişului, Feneşului etc.

Extinderea teritorială a districtului Caransebeş evoluează, el devenind tot mai întins prin înglobarea de localităţi de la districtele învecinate : Mehadia, Almăj, Comiat, Bîrzava, mai ales în sec. XVI, XVIII, cînd districtele apusene ocupate în cea mai mare parte de turci erau practic desfiinţate.

Astfel în anul 1552 cînd partea de cîmpie a Banatului e ocupată de turci, hotarele districtului Caransebeş se extind. Spre sud ele înglobează Cruşovăţul şi Cornereva ; la nordvest ia din teritoriul districtului Lugoj Dragotineştii ; pe valea Pogăniciului se întinde pînă la Valea Mare, incluzînd — cel puţin pentru moment — întregul district al Comiatului. De asemenea Văsiova din districtul Bîrzăvii aparţine din această vreme caransebeşenilor. La sfîrşitul sec. XVI cînd Mehadia e ocupată de turci, districtul Caransebeş se întinde spre sud înglobînd Plugova, Petnicul, Pîrvova. Spre nord temporar fac parte din districtul Caransebeş Nevrincea şi Sîlha, spre sudvest Iabalcea şi Gîrlişte din districtul Caraşului.

Se pare că în acest timp exista deja o subordonare juridică a celorlalte districte, districtul Caransebeşului fiindu-le superior. Acest fapt poate fi explicaţia pentru care unele localităţi apar în documente ca aparţinînd alternativ şi districtului Caransebeş şi altor districte. Astfel în 1584 localităţile Dezeşti, Valea Mare, Remetea de pe valea Pogăniciului sînt date ca fiind în districtul Caransebeş, dar tot atunci un act dat de Capitlul din Alba Iulia, le arată ca aparţinînd districtului Comiat [18]. Aceiaşi situaţie de apartenenţă dublă sau alternativă o aveau Teregova, Bucoşniţa, Pleşa, Mehadica, Cebinac, care aparţineau atît Caransebeşului cît şi Mehadiei, sau Prilipăţul care se găsea sub autoritatea Caransebeşului şi Almăjului.

De asemenea tot astfel trebuie privit actul din 1603 prin care sînt arătate ca fiind în districtul Caransebeşului o serie de sate din Almăj.

Acest proces are ca urmare desfiinţarea treptată a celorlalte districte, slăbirea a însăşi organizaţiei districtuale în favoarea centralizării de tip comitatens, districtul Caransebeşului ajungînd să se confunde cu comitatul de Severin.

Intensificarea luptei antiotomane şi succesele dintre anii 1594—1600, fac ca Gabriel Bethlen să poată restaura toate districtele prin actul dat în 1609. Cu toate acestea procesul de transformare nu se opreşte, iar cînd în 1658, Banatul de est este cedat turcilor, în el mai există doar districtele Caransebeş, Lugoj şi Almăj.

*

Populaţia districtului Caransebeş, ca şi a celorlalte districte bănăţene era formată aproape numai din români. Merită să fie remarcat faptul că în întreg districtul exista o singură parohie catolică, în Sebeş, satele fiind absolut toate româneşti şi ortodoxe.

Numele nobililor, cnezilor, ţăranilor, meşteşugarilor, care sînt amintite în documentele vremii sînt toate româneşti. Aşa de exemplu sînt amintite familiile

[18] Iuliu Vuia 1930, pag. 36.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

nobiliare în secolele XIV—V: Iuga şi Bogdan din Mîtnic (1352), Şerban (1357), Roman şi Ladislau fiii lui Struza românul (1370), Bogdan românul fiul lui Ştefan (1387), Ladislau fiul lui Petru Românul (1397) [19]. În multe documente din sec. XV sînt amintite familiile Bizerea, Fiat, Găman, Gîrlişteanu, Măcicaş, apoi Dionisie fiul lui Ciuca, (1406), Blasiu fiul lui Stoian (1435), Roman fiul lui Costea şi Mihai fiul lui Fărcaş (1428), Bogdan fiul lui Nicolae (1420), Vîlcan, Bogdan, Stoian, Laţcu, Novac, Negotă (1430), Mărgineanul, Bona, Bratovan, Basaraba, Racoviţă, Floca, Zăcan, Negul şi alţii.

Dintre negustori şi ţăranii liberi sînt amintite numele: Ivu, Ştefănigă, Iomota, Buru, Duma, Baciu, Balaban, Peica, Florea, Bucur, Toma, Borcia, Dragnea ş.a. denotînd caracterul românesc al districtului [20].

Doar unii dintre nobilii care exercitau funcţii în cetatea Sebeş, şi care erau veniţi din alte părţi, nu erau români. Dar chiar şi castelanii de Sebeş sînt majoritatea români: Danciu Petru, Ciorna Mihai (1454), Racoviţan Martin, Fiat din Armeniş (1538), George Peica, Gabriel Gîrlişte (1548), Bona şi Fiat (1566), George de Gîrlişte şi Basaraba Francisc (1576), Ion de Racoviţa (1579) etc. [21].

Componenţa etnică românească a populaţiei este adeverită şi de faptul că în district se judeca după dreptul valahic, iar titulatura lor era de districte valahe.

*

Districtul Caransebeş joacă un rol deosebit în luptele contra turcilor. Sînt frecvent pomenite în documentele vremii nume de conducători de oşti nobili şi cnezi români, precum şi de ostaşi care s-au distins în aceste lupte purtate atît pentru apărarea hotarelor cît şi în campaniile purtate peste Dunăre de Iancu de Hunedoara şi Pavel Chinezu.

Valoarea militară a districtelor consta în forţa pe care o constituiau masele de ţărani liberi, conduşi de cneji şi nobili români, a căror vitejie şi talente ostăşeşti le-au permis să urce scara titlurilor şi funcţiilor nobiliare pînă la cele mai înalte trepte.

Oastea districtelor reprezenta singura forţă permanentă capabilă să intervină repede şi cu succes împotriva turcilor, într-o Ungarie feudală ai cărei nobili, în anul 1456 cînd turcii asediau Belgradul, refuzau să plece la luptă, pe motiv că „*Belgradul e în afara hotarelor Ungariei*“ [22]. Datorită puterii districtelor şi repeziciunii cu care se aduna oastea, chemările lor în ajutor de către cei ameninţaţi de turci sînt frecvente. Aşa de exemplu în anul 1432 cînd turcii atacă Belgradul şi Cuvinul, căpitanul Belgradului Francisc de Thallocz şi comitele de Cuvin chiamă în ajutor pe cnezii bănăţeni, care intervin şi alungă pe turci.

[19] Şt. Pascu 1957, pag. 11.
[20] N. Tomiciu 1943, pag. 7.
[21] Pesty Frigyes 1876, pag. 32.
[22] Pascu Ştefan 1957, pag. 16.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

În campaniile lui Iancu de Hunedoara oastea districtelor bănăţene şi în special a Caransebeşului are un rol deosebit de important. În 1439 îl însoţesc pe Iancu de Hunedoara în lupta contra turcilor distingîndu-se prin vitejie deosebită Blasiu fiul lui Stoian din familia Ciornei cu cetele lui, precum şi Mihai fratele său, apoi Lado de Bizerea cu fii săi Ladislau şi Nicolae. În 1442 Nicolae de Bizerea e răsplătit cu moşii pentru apărarea cetăţilor bănăţene şi participarea la luptele lui Ioan de Hunedoara în Transilvania şi Ţara Românească, fiind numit de regele Vladislav *Familiaris fidelis nostri.* Tot el, în timpul campaniei din Balcani care a avut loc în anul 1443, comandă oştirea districtelor şi înfrînge pe turci lîngă Filipopole. În aceiaşi campanie s-au distins din nou Ciorneii, mai ales Mihai de Ciorna, apoi cnezii din Măcicaş: Iacob, Şerban, Ladislau cu cetele lor, precum şi alţii. În urma luptei de la Varna (1444) Banatul şi districtul Caransebeşului e prădat de turci. Un act din 1447 arată satele prădate, precum şi numele unei serii de nobili şi ţărani liberi. Sînt amintiţi doi Nicolae, Costa, Sorban, Dumitru şi Ladislau de Măcicaş — posesorii satelor prădate, Nicolae Bizerea, Dionisie de Mâtnic, Fiat de Armeniş, Luca de Măcicaş, nobili şi Mihail Bobul, Andrei Stan din districtul Sebeş, ultimii fără particulă nobiliară, deci ţărani liberi[23].

După moartea lui Iancu de Hunedoara, regele Ladislau V, pentru a întări credinţa românilor din districte, dă amintitul act de recunoaştere a vechilor privilegii.

Oastea districtelor ia parte alături de Pavel Chinezul la luptele contra turcilor, iar la începutul sec. XVI, în anul 1510, banul de Severin Băla, din Caransebeş întreprinde incursiuni pe teritoriul turcesc în sudul Dunării.

După căderea Timişorii sub stăpînire turcească, districtele româneşti din dealurile şi munţii Banatului continuă încă 106 ani luptele de apărare contra turcilor, cărora le dau lovituri puternice, ori de cîte ori au ocazie, dar de la care primesc continuu lovituri fiind expuşi expediţiilor de jaf ale acestora.

Din această cauză populaţia districtului Caransebeş, ca de altfel şi cea a districtelor Almăj şi Mehadia, are aşezări permanente pe platformele înalte, care constituie locuri de refugiu bine apărate de incursiunile turceşti.

Importanţa districtului Caransebeş, situat la distanţă ceva mai mare de turci decît celelalte districte care se hotărniceau direct cu teritoriile de sub stăpînire turcească, creşte pe măsură ce atacurile acestora sînt mai ameninţătoare şi pătrund mai adînc în interiorul Banatului. În aceeaşi măsură slăbesc celelalte districte, multe din satele lor trecînd pe rînd sub jurisdicţia Caransebeşului, iar unele sînt anexate integral (cazul Distr. Comiat). Districtul Caransebeş mai mare, mai puternic, mai puţin expus loviturilor turcilor, corespundea condiţiilor necesare creerii unui organism teritorial centralizat, puternic, capabil să acţioneze singur la poarta de sud-vest a Transilvaniei, pe unde invazia turcilor era mai lesnicioasă şi mai rapidă decît prin alte părţi, căci de la Bocşa şi Mehadia, unde turcii se instalaseră la jumătatea sec. XVI şi pînă la Haţeg erau mai puţin de 150 km.

[23] Pesty Frigyes 1883, vol. IV, pag. 390.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

Districtul şi oraşul Sebeş devin astfel adevărate centre de convergenţă militară, administrativă şi economică, Sebeşul fiind un oraş-cheie al Banatului, sub raport militar, economic şi cultural.

Începînd de la regina Isabella, văduva lui Ioan Zapolya, principii transilvăneni adresează în mod obişnuit ordinele pentru toate districtele bănăţene către districtul Caransebeş, iar acest district raporta principelui în numele tuturor districtelor. Ca mandatari ai principilor ardeleni castelanii din Caransebeş execută lucrări pe teritoriul altor districte. În actele de la sfîrşitul sec. XVI districtul Caransebeş este numit frecvent *comitat* [24]. Cu toate acestea Districtul îşi păstrează conducerea românească, aşa cum rezultă din actele emise pînă în anul 1640 [25].

Cele mai puternice acţiuni antiotomane sînt duse în anii 1594—1599, cînd caransebeşenii şi lugojenii recuceresc de la turci Bocşa, Făgetul şi o serie de sate, eliberînd complet teritoriile fostelor districte, astfel că în 1609, Gabriel Bethlen, care ducea o politică antiotomană, confirmă la 3 aprilie privilegiile *nobililor cnezilor şi celorlalţi valahi*, din toate cele opt districte bănăţene. Tot acum (1609) se aminteşte de un nou district al Făgetului, dar care deşi înglobează toate satele din valea Begheiului şi dealurile de la est de Lugoj, nu se bucură de autonomie [26].

Deceniile II şi III ale secolului XVII, marchează slăbirea luptelor antiotomane. Principatul Transilvaniei plăteşte tribut şi nu mai caută decît rareori să scape de jugul turcesc. Ca atare menţinerea unor organizaţii militare la graniţă nu mai prezintă nici un interes, căci în districte principele nu putea să dispună decît abuziv de bunurile satelor sau de cele ale oraşelor. În 1615 dieta din Cluj declară Lugojul şi Caransebeşul ca avere a fiscului, iar după oraşe şi districtele. Temporar unele privilegii sînt reînoite, dar nu pentru întreaga masă a poporului. Astfel Gheorghe Rakoczy, care urmăreşte reorganizarea militară a Banatului, acordă în 1654 privilegii oraşului Lugoj [27], dar acestea sînt cu totul de altă natură decît cele confirmate la 1457, fiind în primul rînd avantaje acordate numai celor care intrau în organizaţia militară, nu întregii populaţii.

Existenţa districtului autonom al Caransebeşului încetează complet la 1658 cînd Barcsay Akos, voevodul Transilvaniei, cedează turcilor districtele bănăţene, drept preţ al recunoaşterii sale ca voevod.

Desfiinţarea districtelor ca teritorii autonome este rezultatul unui proces istoric. Ele dispar atunci cînd necesitatea întăririi lor — lupta contra turcilor, nu mai există, sau cînd eficienţa lor în această luptă este atît de slabă încît statul transilvănean cîştiga mai mult din exploatarea economică a teritoriului districtelor decît din întrebuinţarea lor ca apărători ai graniţelor.

[24] Iuliu Vuia 1930, pag. 26.
[25] Pesty Frigyes 1883, pag. 251—254.
[26] Pesty Frigyes 1883, vol. IV. pag. 318—324.
[27] Iuliu Vuia 1930, pag. 30.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

Ca organizații administrative districtele se păstrează și sub turci. În defterul din 1662 și în conscripția lui Marsigli din 1682 (sau 1690—1700) districtul Caransebeș este amintit. Chiar și după ocuparea Banatului de către austrieci Caransebeșul este unul dintre cele mai importante districte, ca întindere și populație, dar e doar un district administrativ, fără nici un fel de drepturi deosebite, și fără nici un privilegiu.

Menținerea districtelor ca diviziuni administrative sub stăpînirile turcească și austriacă, arată pe de-o parte că aceste unități politice erau întrate în obișnuința poporului, iar pe de alta viabilitatea lor economico-socială, căreia i se adaugă perfecta încadrare în regiunile geografice ale Banatului.

*

În concluzie putem arăta că districtul Sebeș, mai tîrziu Caransebeș a fost o formație politică autohtonă românească, avînd un rol deosebit în luptele de apărare contra turcilor, și jucînd un rol de seamă și din punct de vedere economic și cultural, aici fiind unul din focarele răspîndirii scrisului românesc și culturii medievale a românilor bănățeni.

BIBLIOGAFIE

1. *C. Daicoviciu, Șt. Pascu, V. Cheresteșiu, T. Morariu,* Din istoria Transilvaniei, vol. I. București, 1960.
2. *Decei Aurel,* Une opinion tendencieuse de l'historiegraphie hongroise : Les origines de Bogdan I fondateur de la Moldavie. București, 1939.
3. *Dragalina Patriche,* Din istoria Banatului de Severin. Caransebeș, 1899.
4. *Dragomir Silviu,* Le Banat Roumain. Sibiu, 1944.
5. *Iorga Nicolae,* Istoria românilor din Ardeal și Ungaria. Vol. I. București, 1915.
6. *Lupaș Ioan,* Realități istorice în voevodatul Transilvaniei în secolele XII—XVI. București, 1938.
7. *Makkai Ladislas,* Histoire de Transylvanie. Paris, 1946.
8. *Miloia Ioachim,* Căvăranul în evul mediu. Analele Banatului. Timișoara, 1931.
9. *Motogna Victor,* Banatul românesc în prima jumătate a sec. XV. Vol. I. „Banatul de altădată". Timișoara, 1944.
10. *Motogna Victor,* Contribuții la istoria românilor bănățeni în evul mediu. Vol. I. „Banatul de altădată". Timișoara, 1944 .
11. *Pascu Ștefan,* Istoria României. Vol. II. București, 1962.
12. *Pascu Ștefan,* Meșteșugurile din Transilvania pînă în sec. XVI-lea. București, 1954.
13. *Pascu Ștefan,* Rolul cnezilor din Transilvania în lupta antiotomană a lui Iancu de Hunedoara. Studii și cercetări de istorie. Tom. VIII. Nr. 1—4. Cluj, 1957.
14. *Pascu Șt., Hanga Vl.,* Crestomație pentru studiul istoriei statului și dreptului R.P.R. Vol. I. București, 1958.
15. *Pesty Frigyes,* A Szörény vármegye hajdani oláh kerületek. Budapest, 1876.
16. *Pesty Frigyes,* A Szörenyi Banság. Budapest, 1878.
17. *Pesty Frigyes,* Krasso vármegye története. Vol. III și IV. Budapest, 1882 și 1883.
18. *Pîclișanu Zenovie,* Vechile districte românești de peste munți. Revista istorică română. Vol. XIII, fasc. III București, 1943.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

19. *Popa Traian,* Românii din Banatul medieval. Vol. I. Banatul de altădată. Timişoara, 1944.
20. *Simu Traian,* Organizarea politică a Banatului în evul mediu. Timişoara, 1941.
21. *Stoia Udrea Ioan,* Studii şi documente bănăţene. Vol. I. Fasc. I. Timişoara, 1943.
22. *Szentkláray Jenö,* Krasso vármegye öshajdana. Budapest, 1900.
23. *Tăutu Aloisiu,* Le conflit entre Iohanitsa Asen et Emeric roi de Hongrie (1202—1204). Studi e testi. Melanges vol. III. Vatican, 1964.
24. *Tomiciu Nicolae,* Districtele valahe privilegiate. Revista Institutului Social Banat Crişana. Timişoara, 1942, sept.-decembrie.
25. *Tomiciu Nicolae,* Caransebeşul în sec. XIV—XVII. Timişoara, 1943. Rev. Inst. Soc. Banat-Crişana. ian.-aprilie 1943.
26. *Vinulescu Gheorghe,* Privilegiile din cele opt districte bănăţene. Bucureşti, 1936.
27. *Vuia Iulia,* Districtus valachorum. Analele Banatului Timişoara, 1929. Fasc. II. pag. 65—68, fasc. III. pag. 12—37.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

DISTRICTUL SEBEȘ în EVUL MEDIU

LEGENDA

- LIMITA DISTRICTULUI
- LA 1500
- LA 1600
- SATE APARȚINĂTOARE
- LA 1500
- LA 1600
- LOCALITĂȚI DISPĂRUTE
- CETĂȚI
- DISTRICTE
- DRUMURI COMERCIALE
- TERITORIU OCUPAT DE TURCI ÎN 1552

ARAD
Mureș
FĂGET
D. FĂGET 1609
TIMIȘOARA
Bega
LUGOJ
Timiș
D. LUGOJ
D. COMLĂT
Jdioara
Tincova
Căvăran
Maciova
Lozna
Ohaba
Zăvoi
Voislova
Glimboca
POARTA DE FIER
HAȚEG
Remetea
Mitnic
V. Mare
Mic
Căpăcele
Zorlențul-Mare
Mal
Crîjma
Margo
Obreja
Iaz
Var
Cicleni
Dalci
Bîrzava
Ramna
BOCȘA
Apadia
Delinești
SEBEȘ
Teiuș
Rueni
Rișian
Borlova
Bolvașnița
Vîrciorova
Igăzău
Pogănici
Buchin
Timova
Tarova
Bratova
Bujana
Băjna
Petroșnița
Bucoșnița
Golet
Slatina
Vălișoara
Ilova
Sadova
Strîmtura
Podeș
Armeniș
Feneș
Ohaba
Hideg
Grădiște
Breby
Iabalcea
Văliug
Teregova
Ratcoania
Griva
D. CARAȘ
VÎRȘAȚ
Caraș
Luncavița
Domașnea
Cornereva
Mehadica
Cornea
Bogoltin
Pîrvova
Crușovăț
Cuptoare
Plugova
Petnic
Bolvașnița de jos
Cerna
ȚARA ROMÂNEASCĂ
D. ILIDIE
D. AMĂJ
Fătaș
Frigor
BOZOVICI
MEHADIA
Nera
HOROM
Moceriș
Șopot
D. MEHADIA
ORȘOVA
DUNĂREA

DESPRE UNELE CETĂŢI MEDIEVALE DIN BANAT

THEODOR N. TRÂPCEA

Introducere

Banatul se situează în partea de sud-vest a ţării noastre, cuprins între două laturi ale Carpaţilor, între Mureş şi Dunăre, — ape de importanţă deosebită pentru poporul nostru, — şi o linie convenţională, care-l desparte de Republica Socialistă Federativă Iugoslavia.

Oricine îşi aruncă ochii peste o hartă fizică a acestei provincii este impresionat în mod deosebit de relieful proporţionat şi dispus în trepte de amfiteatru, care coboară de la răsărit spre apus la confluenţa cu albastrul cerului.

Pantele domoale ale colinelor de la Lipova, Caransebeş sau Caraşova, plaiurile largi din zonele muntoase de la Poiana Rusca şi Semenic, depresiunea cu vegetaţie opulentă de la Oraviţa sau cîmpia mănoasă a Timiş-Torontalului, sînt zone productive de variat sortiment de produse vegetale şi animale, izvoare de bogăţie pentru economia noastră.

Sub raport climatic, Banatul beneficiază de influenţa căldurii mediteraneene şi de ploile oceanice cu efecte favorabile pentru vegetaţie. Cît despre reţeaua hidrografică, această provincie e înzestrată cu ape bogate şi numeroase, care converg spre Dunăre.

Asemenea mediu geografic, fugar conturat, cu variate resurse de viaţă şi condiţii de dezvoltare, a favorizat apariţia omului încă de la începuturile sale, cu cîteva sute de mii de ani în urmă.

Trecutul Banatului face parte organică din istoria ţării noastre, comportînd doar particularităţi inerente unei evoluţii multimilenare. Izvoarele scrise şi descoperirile arheologice din ultimii ani sînt destul de concludente pentru a cunoaşte, în linii mari, modul de viaţă al populaţiei băştinaşe din perioada următoare, feudală timpurie, din secolele X—XIV. Vom stărui ceva mai mult asupra ei, fiindcă în cursul acestei epoci şi în primul secol al feudalismului dezvoltat s-au durat cetăţile despre care ne propunem să vorbim în lucrarea de faţă.

Pentru Banat revelatoare sînt informaţiile, care se găsesc în scrierea hagiografică *Legenda Sancti Gerardi,* din primele decenii ale secolului al XI-lea, amplificată în următoarele două secole, precum şi în *Cronica Notarului Anonim* al lui Bela al III-lea, scrisă către anul 1200. Ambele narează evenimente politice din perioada secolelor X—XIII, cuprinzînd şi relatări preţioase privitoare la situaţia economică şi socială de pe cuprinsul Banatului. Din ele reiese că în prima jumătate a secolului al X-lea, voevodul Glad domnea între Mureş, Du-

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

nare şi Carpaţi ; că a încercat să se opună regilor maghiari, dar a fost înfrînt la Tomnatic, pe Timiş, iar oastea sa, formată din ţărani veniţi din diferite obşti, s-a risipit. Lui i-a urmat, la începutul secolului al XI-lea, Ahtum, despre care se spune că era puternic şi bogat, că se încumeta să vămuiască corăbiile de sare ale regelui, care pluteau pe Mureş, că era înconjurat de un anturaj de feudali bogaţi, că, în sfîrşit, şi unul şi ceilalţi, stăpînul şi vasalii săi, erau latifundiari şi posesori de herghelii şi turme, de slugi şi păstori, de cetăţi mai mari sau mai mici.

Naraţiunea celor două izvoare este edificatoare în sensul că indică gradul avansat de feudalizare în Banat, înainte de cucerirea maghiară. Documente relativ numeroase completează imaginea societăţii din epoca amintită, precum şi din cea următoare, — a feudalismului dezvoltat. Ele arată că stratificarea socială în Banat era deja desăvîrşită. Ca proprietari de pămînt se disting mai multe categorii : cnezi, nobili proveniţi din cnezi, nobili cu sau fără funcţii, localnici sau străini, mari baroni, cetăţi regale, feţe bisericeşti sau instituţii religioase. Cît despre marea majoritate a populaţiei, adică a producătorilor direcţi, îi găsim menţionaţi cu denumiri ca : iobagi sau oaspeţi, în mod general, şi, în mod special, — în cazul arătării unor ţărani dintr-un sat cnezial — sub denumirea mai puţin precisă de ţărani sau oameni. Între cei doi poli, al populaţiei de rînd şi al nobililor, îi găsim pe cnezi, — cnezi de tip nobiliar, de cetate şi cnezi de tipul juzilor de sat ; cei din categoria a doua aveau rosturi militare şi au constituit elementul de bază la apărarea Banatului întreg.

Epoca feudalismului în Banat se caracterizează, odată cu instaurarea dinastiei angevine, prin pătrunderea în număr mare de feudali străini care acaparează de la regii unguri prin donaţii, pentru diferite merite, sau prin silnicie, proprietăţi întinse. Dar acţiunea lor a provocat o puternică rezistenţă din partea feudalităţii băştinaşe, care s-a terminat prin supravieţuirea organizaţiilor vechi româneşti, — cnezatul, voievodatul şi cele douăzeci şi trei de districte româneşti cu drepturi de quasiautonomie judecătorească şi administrativă. Existenţa acestora de-a lungul veacurilor atestă în mod categoric nu numai lupta băştinaşilor pentru menţinerea lor, cît şi ponderea elementului românesc, sub raport numeric, care a asigurat victoria în acest proces.

În secolele X—XIV, stăpînirea regatului feudal maghiar asupra Banatului era încă precară, deşi în a doua jumătate a secolului al XII-lea şi la începutul celui următor, erau organizate trei comitate — de Timiş (1177), Cenad (1197) şi Caraş (1200). În secolele următoare, individualitatea politică a acestei provincii s-a conturat, ilustrată de cîteva fapte importante. De pildă, sprijinul acordat regilor maghiari de către feudalitatea şi orăşenimea bănăţeană, în conflictul lui Carol Robert cu feudalitatea din Ungaria, sau contribuţia ţărănimii bănăţene la luptele împotriva turcilor, sînt elocvente în acest sens. Confirmarea hotărîtoare a acestei stări este diploma de la 1457, dată de Ladislau al V-lea cnezilor români (ca : Bizerea, Iuga, Mîtnic, Racoviţă, Ciornei, Găman, Vrabie etc.) din opt districte, prin care, recunoscînd meritele lor excepţionale la apărarea Banatului, le acordă ca recompensă privilegii de autonomie.

Rolul deosebit pe care l-a avut Banatul în această epocă se datora de asemenea poziţiei geografice, cît şi cetăţilor de care dispunea, căci numai în Timiş-

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

Torontal, în secolul al XIV-lea, erau 30 de cetăţi. Ele au constituit un mijloc eficient de apărare împotriva oricărui inamic din afară, punînd populaţia la adăpost de neajunsuri şi asigurîndu-i posibilităţi de relativă dezvoltare. Unele au fost construite într-o epocă îndepărtată, de aceea la venirea ungurilor au fost supuse de ei ; altele au fost refăcute sau durate după retragerea tătarilor (1242), care pustiiseră Banatul. Cea mai mare parte, cum au fost cetăţile Severin, Orşova, Mehadia, Sebeş, Lugoj, Caraşova, Jdioara, Cenad etc. erau regale. Atributul le conferea prerogativa de a se afla sub directa conducere a regelui, reprezentat printr-un castelan, şi de a fi scoase de sub jurisdicţia „naţiunii", adică a nobilimii lacome, precum şi aceea a organelor administrative. Mai puţine la număr decît cetăţile regale erau cele feudale, pe domenii, cum erau Ciacova, Drencova, mai tîrziu Peci ş. a., cărora pericolul turcesc le-a imprimat caracter de fortăreaţă militară, perimîndu-se rostul lor iniţial.

Dăinuirea cetăţilor era asigurată de o populaţie în covîrşitoare majoritate românească, obligată să presteze anumite servicii pentru întreţinerea lor. „Iobagii de cetate" aveau obligaţii militare, iar exercitarea îndelungată a acestei sarcini devenea cu timpul o profesie transmisă din tată în fiu. O altă pătură socială şi mai strîns legată de cetate, de asemenea predominant românească, era formată din aşa-zişii oameni ai cetăţii (castrensii), cu obligaţii de a ajuta la întreţinerea şi chiar construirea ei. În afară de categoriile amintite, pe lîngă cetate erau iobagii domeniilor feudale, cu obligaţia să facă productiv domeniul feudalului şi să-l apere la nevoie.

Împrejurările istorice, ca năvălirile bulgarilor, pecenegilor şi cumanilor, apoi ale tătarilor, au impus regilor maghiari să dea cetăţilor din Banat o organizare deosebită. S-a creeat cu acest prilej, la începutul secolului al XIII-lea, Banatul de Severin, în frunte cu un ban, care avea reşedinţa în cetatea Severinului. Cîteva cetăţi ca : Severinul, Sf. Petru, Saian, Gureni, Orşova şi Mehadia formau nucleul acestei organizaţii, căreia i-au fost afectate districtele valahe, în număr de opt. Acestea dispuneau de quasiautonomie administrativă şi judecătorească, în schimbul obligaţiei de a apăra fruntariile Banatului. Alte cetăţi durate pe malul stîng al Dunării aveau acelaşi scop. Ordinea în care erau aşezate era următoarea : Ogradena, Peci, Sviniţa-Tricule, Drencova, Liuborajdia, Sf. Ladislau. În directă legătură cu ele, dar pe căile interioare ale Banatului, erau cetăţile Almăj (regală), Caraşova (regală), Ciacova (feudală), Sebeş (regală), Lugoj (regală), Mănăştur, Ruieni, Marginea, Bocşa (feudală).

În partea de nord-vest, Banatul era apărat de cetatea Cenadului, iar pe linia Mureş de Orod, Lipova, Şoimuş, Chelmac. O situaţie specială avea Şiria. Aceste din urmă închideau drumul de intrare spre Ardeal.

Două evenimente importante au intervenit în viaţa cetăţilor din Banat : primul, cucerirea Severinului şi Orşovei de către turci ((1526 şi 1524), apoi la 1552 a Timişoarei şi a altor cetăţi de pe Mureş. Sistemul de apărare a supravieţuit celor două evenimente, fiindcă cetăţile dintre Lugoj—Făget şi cele de pe Dunăre au rămas în stăpînirea principatului Transilvaniei.

Sub stăpînirea turcească cetăţile au fost întărite în mod superficial, fiindcă ea se bizuia mai mult pe forţa armată ; pe de altă parte, importanţa cetăţilor diminua treptat, pe măsură ce creştea puterea distructivă a artileriei. În timpul

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

războaielor austro-turceşti de la sfîrşitul secolului al XVII-lea şi începutul celui următor, cetăţile de Timişoara, Lugoj şi Mehadia au jucat un rol deosebit. Pacea de la Carlovaţ (1699) şi cea de la Beograd (1739) care au încheiat, prima, o victorie a imperialilor, iar cealaltă a turcilor, au fost adevărate acte de înmormîntare pentru cetăţile din Banat. În cele două tratate erau prevăzute clauze speciale pentru demolarea lor, fiind considerate de graniţă. Unele din ele au supravieţuit tratatelor amintite, fie datorită abilităţii învinsului de a eluda dispoziţiile în cauză, fie că au fost date uitării. Dar chiar în situaţia în care ele au rămas doar ruine, şi în acest caz au fost supuse distrugerii de către intemperii, sau de localnici, aceştia găsind mai lesne material de construcţie în zidurile cetăţii decît aiurea.

Asupra arhitecturii cetăţilor din Banat se poate spune relativ puţin, fiind avariate sau, în bună parte, distruse. Totuşi, cîteva trăsături pot fi conturate, pe baza materialului găsit. În ce priveşte dimensiunile, unele erau fortificaţii modeste (ca : Bocşa, Mănăştur, Peci ş. a.), altele chiar simple posturi de semnalizare (ca : Ruieni, Ogradena ş. a.), construite după o concepţie rudimentară, care prevedea, ca o primă condiţie, o poziţie favorabilă, apoi ziduri groase, posibilităţi de alimentare cu apă şi eventual loc de retragere, — o subterană. În schimb, altele ca Severin, Şoimuş, Lipova, Sf. Ladislau, Timişoara veche erau de factură apuseană, în speţă italiană, prevăzînd centură de apărare din zid exterior şi şanţ, turnuri de observaţie şi de retragere în caz de pericol, ş. a. A treia categorie de cetăţi în Banat erau cele de tip vaubanian, în speţă francez, după concepţia arhitectului francez, după care îşi trag numele. În această categorie intrau cetăţile Ada-Kale şi Timişoara. Materialul de construcţie era piatra obişnuită, de rîu sau de stîncă, rareori fasonată ; în mod sporadic a fost folosită cărămida intercalată între rînduri de piatră sau izolat. Cetăţile din Timişoara şi Ada-Kale erau construite în întregime din cărămidă, cu excepţia colţurilor, la care s-a întrebuinţat piatra ecarisată. La toate cetăţile vechi s-a folosit mortarul cald, care s-a dovedit un liant excepţional, făcînd din zidărie un adevărat conglomerat. În diferite situaţii, cînd s-a încercat demolarea cetăţilor, tăria zidurilor i-a obligat pe distrugători să renunţe, cum s-a întîmplat de pildă la Ciacova sau în altă parte.

Reşedinţa de scaun a Banatului de Severin

Cetatea Severinului

Oraşul Tr. Severin este aşezat pe o terasă lată a Dunării. În partea sa de sud, în parcul central, se detaşează, printr-un şanţ săpat anume, o platformă, pe care se află ruinele cetăţii Severin, numită impropriu Turnul lui Sever. În prezent se fac lucrări de restaurare, care oferă posibilitatea să se stabilească aspectul general al cetăţii.

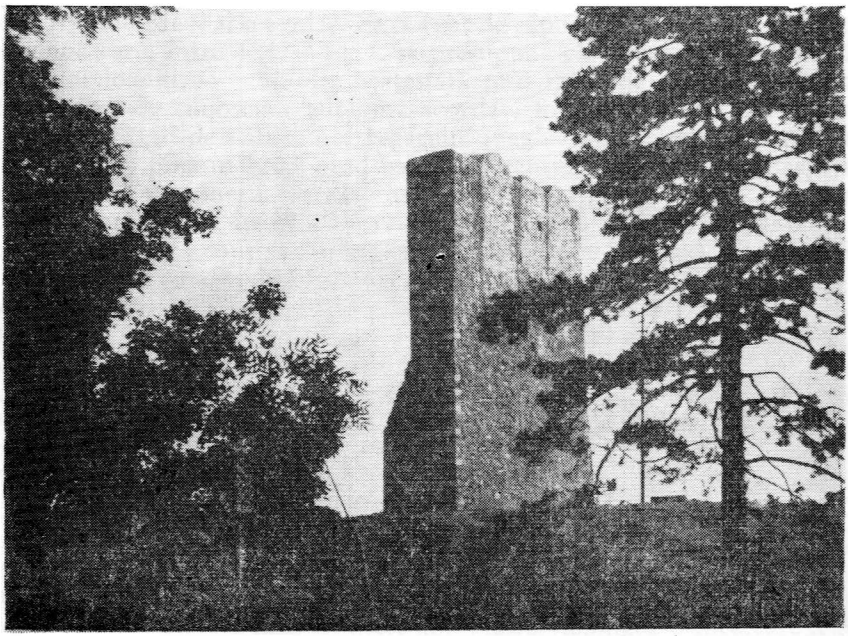
Cetatea avea forma unui dreptunghiu, cu laturile de cca 30 m/70 m ; dispunea de un zid împrejmuitor, care în partea sa de nord şi de vest se ataşa de

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

coastă, dînd colinei înfăţişare de parapet ; dispunea de un cat, de cinci turnuri de apărare şi de jur împrejur de un şanţ adînc. Între zidul care închidea incinta cetăţii şi cel care o proteja se formau curtine, iar în incinta cetăţii s-au găsit o capelă, resturile unui cuptor de pîine şi ale unui atelier de fabricat arme. Turnurile, dispuse cîte două la extremităţile laturilor de nord şi sud, şi unul pe latura din vest, aveau formă pătrată. Deosebit, se detaşa la mijlocul incintei un bastion semicircular. Turnurile din partea sudică erau aşezate în extremele zidului curtinelor.

Materialul din care a fost construită cetatea este în cea mai mare parte din piatră obişnuită, de rîu şi de stîncă, legat cu var cald. În această privinţă face excepţie blocajul intern al zidului, în care mai intră piatră de calcar şi bucăţi de cărămidă ; de asemenea parametrul interior şi exterior executat numai din piatră de calcar ecarisată. Mai trebuie menţionat că materialul provine, în cea mai mare parte, din ruinele castrului roman Drobeta, după cum o dovedesc cărămizile de la pile din hipocaust, sau inscripţia cu dedicaţie a coloniei Septimia Drobeta, închinată împăratului Caracalla. Cît despre construcţia cetăţii, ea este de factură apuseană, în speţă italiană, întîlnită şi la alte cetăţi din Banat, ca Şoimuş, Sf. Ladislau. Asupra originei ei se va reveni în cursul expunerii.

Capela din incinta interioară a cetăţii, compusă din pronaus, naos şi altar, — acesta din urmă cu orientare spre răsărit, — este construită din piatră ecari-

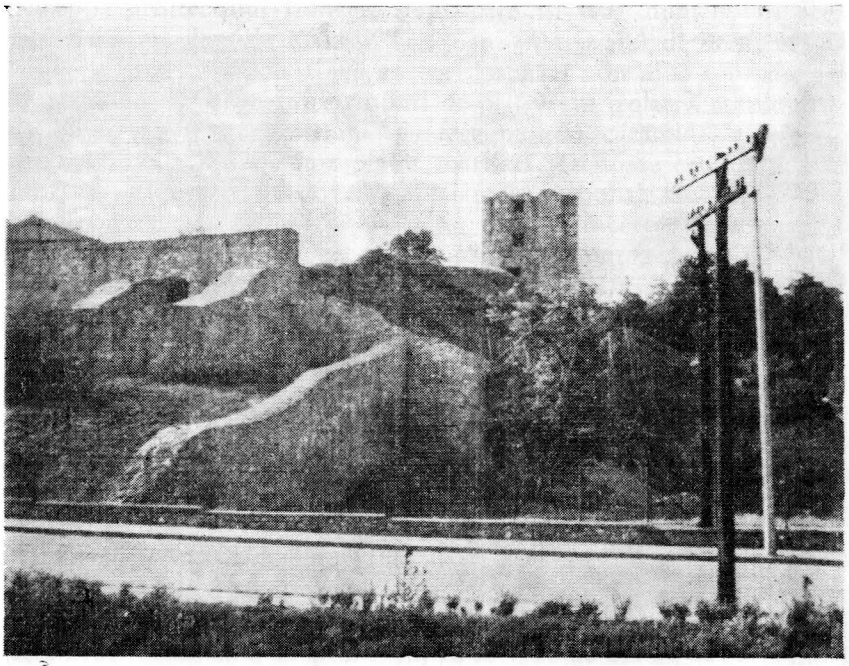
Turnul principal al cetăţii Severinului.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

sată, alternînd orizontal şi vertical cu cărămidă. Aceste cîteva trăsături atestă caracterul bizantin al capelei, alături de care se disting cele de rit romano-catolic, cum sînt dispoziţia şi construcţia altarului, aghiasmatarul ş. a. Ele învederează specificul regional, de interferenţă a două civilizaţii, — a Bizanţului şi a Romei, — care-şi disputeau supremaţia asupra acestui ţinut.

În prezent, zidurile cetăţii au înălţime care variază între 4 m şi 7 m, iar grosimea de la 1,90 m—2,90 m. Zidul incintei exterioare se păstrează fragmentar ; avariat la capătul nordic, se continuă masiv spre Dunăre, avînd grosimea de 4 m şi înălţimea de 8 m. Turnurile existente arată că cel dinspre nord avea trei caturi şi era prevăzut cu ferestre, evazate în interior şi înguste în afară ; din catul superior se putea a vedea toate împrejurimile pînă la Porţile de Fier, la dealul Vărănic sau dincolo în ţara vecină. Bastionul estic, aşezat în dosul primei incinte, avea diametrul de 5,50 m×5,70 m, grosimea pereţilor de 3,25 m, la bază, ce se îngusta apoi în sus. Se pare că apărătorii lui au fost supuşi unei încercări grele, fiindcă interiorul lui prezintă urmele unui incendiu, cu lemnăria arsă. Înspre sud, cetatea avea o poartă boltită, cu ieşire într-o curtină, prelungită, probabil, pînă la Dunăre şi ai cărei pereţi au fost distruşi cu prilejul amenajării portului, a terasamentului de cale ferată şi a unor lucrări edilitare.

Originea cetăţii este incertă. Prima menţiune sigură datează de la 1233, cînd este amintit Luca, în funcţia de ban de Severin. Demnitatea sa făcea parte din

Cetatea Severinului văzută dinspre Sud.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

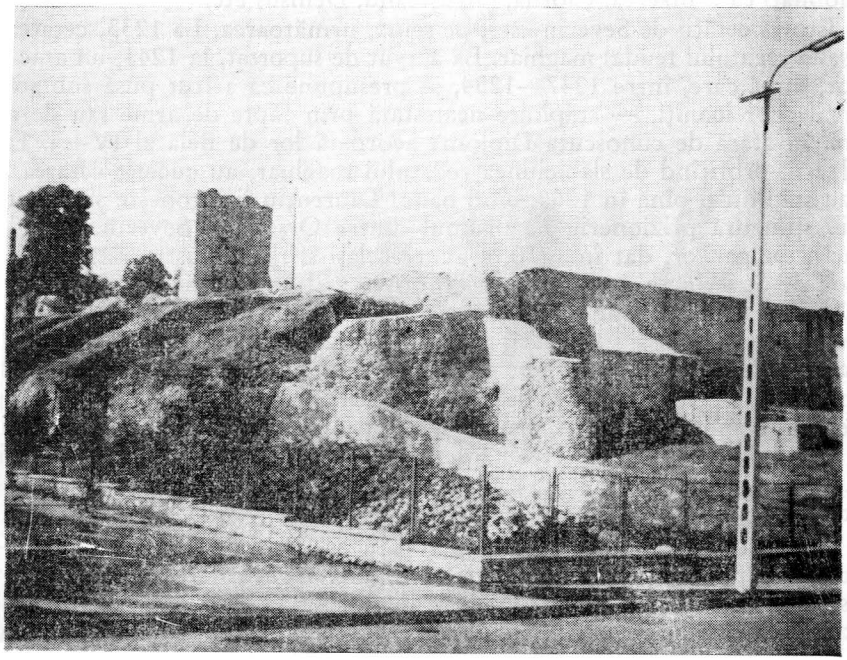
ierarhia înaltă a regatului feudal maghiar, urmînd în rang regelui. El se afla în fruntea unei organizaţii militare, pe care ungurii o instituiseră, după modelul altor banate (Maciva, Branicevo etc.), în locul primejduit al Ungariei de sud-est. De cînd datează şi ce întindere putea să aibă Banatul de Severin ? Sînt întrebări la care, din lipsă de dovezi, nu se poate răspunde cu precizie ; după unii istorici ar data din sec. al XI-lea, după alţii din sec. al XIII-lea ; iar cît priveşte limitele sale spre est şi vest, opiniile de asemenea diferă : potrivit unora s-ar fi întins pînă la Motru sau Olt, iar în vest pînă la Mehadia inclusiv, sau dincolo de ea. Se ştie că bulgarii au stăpînit malul stîng al Dunării şi Banatul de azi, încă din deceniul al doilea al veacului al IX-lea. Dar la sfîrşitul celui următor erau izgoniţi de unguri. Se prea poate ca Severinul, cetatea, să fi fost durată de ei, pe care ungurii, cucerind-o, au întărit-o, după cum au procedat şi în cazul Orşovei. Repetatele reveniri ale bulgarilor au această explicaţie : să restabilească limitele nord-estice ale ţaratului. Oricare ar fi originea şi data întemeierii cetăţii de Severin, ca sediu al banului din Banatul de Severin, fapt este că regatul feudal maghiar şi-a exercitat puterea asupra ei pînă la 1526, deşi uneori numai nominal şi cu întreruperi dese şi de durată. În acest timp, banul şi-a exercitat puterea militară şi asupra celor opt districte valahe, cu drepturi de quasiautonomie, şi care se întindeau de la Mehadia pînă la Lugoj inclusiv, iar de aci la Dunăre, la Sf. Ladislau. În perioada de timp amintită, cetatea a fost legată organic de Banatul vestic, din populaţia căruia s-au recrutat contingente de ostaşi pentru apărarea lui şi bani din rîndul cnezilor români înnobilaţi ca : Bizerea, Ciorna, Gîrlişteanu, Demsuş etc.

Istoria cetăţii de Severin este, pe scurt, următoarea. La 1233, cetatea era în posesia regatului feudal maghiar. Ea a avut de suportat, la 1241, un atac al tătarilor, după care, între 1247—1254, se presupune că a fost pusă sub stăpînirea Cavalerilor ioaniţi, — stăpînire neatestată prin fapte de arme sau de altă natură, în afară de cunoscuta Diplomă acordată lor de Bela al IV-lea. La 1260, bulgarii, profitînd de slăbiciunea regatului maghiar, au cucerit cetatea Severin şi au stăpînit-o pînă în 1263, cînd banul Laurenţiu îi izgoneşte şi, drept represalii, spînzură prizionerii, pe drumul dintre Orşova şi Severin. Un al doilea atac al bulgarilor, dat în 1270, a avut acelaşi sfîrşit dezastruos. Apoi şirul banilor de Severin se continuă pînă în 1291 ; dar de la această dată şi pînă la 1324, el este întrerupt, ceea ce denotă că stăpînirea cetăţii trecuse în mîna altora. Nu puteau fi alţii decît voevozii români din Oltenia sau Ţara Românească, care au pus stăpînire pe ea. De altfel este semnificativ faptul că în 1324, raporturile dintre papalitate şi Carol Robert, regele Ungariei, pe de o parte, şi Basarab, domnitorul Ţării Româneşti, se stricaseră. În 1330, se produce invazia lui Carol Robert, care se termină dezastruos la Posada. Pricina războiului a fost stăpînirea lui Basarab asupra cetăţii de Severin, iar urmarea lui trebuie să-l fi întărit în acest loc.

Se presupune că şi urmaşul său, Nicolae Alexandru Basarab (1352—1364) a continuat să stăpînească această posesiune. Confirmarea acestei supoziţii se găseşte în însuşi actul de la 1368, dat de Vlaicu Vodă (1364—1377), în care se întitulează ban de Severin. Este confirmarea de jure a situaţiei de fapt existentă de la începutul domniei sale. În acest an, Vlaicu respingea o încercare a regelui Ludovic de a supune Ţara Românească, cucerind mai întîi cetatea Severinului.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

Încercarea se repetă în 1375—1376, cînd banul Nicolae de Gara, folosind o flotă cu acoperiş, prin care punea la adăpost pe luptători, cucereşte Severinul, dar pentru scurt timp. Vlaicu recucereşte cetatea şi moare luptînd pentru ea. Urmaşii săi, Radu şi Dan I, se află în relaţii încordate cu Ludovic ; este cunoscută chiar o incursiune a celui din urmă pînă la Domaşnea, unde distruse cetatea Potoc. La 20.I.1390, Mircea cel Bătrîn se întitulează solemn, într-un act extern, „stăpînitor al Severinului", — postură în care rămîne necontestat pînă la sfîrşitul domniei sale (1418). Urmaşul său, Mihail, zădărnici un atac turcesc asupra cetăţii de Severin, dar în anul următor (1420), el pierdu lupta şi cetatea. Abia în 1424 se face din nou menţiunea despre ea în următoarea împrejurare. Pippo Spano di Ozora, comite al Timişoarei (din 1404), fusese încredinţat cu apărarea fruntariilor de la Beograd şi pînă în Bărăganul nostru. În calitatea aceasta şi în aceea de ban — nominal din 1408, — el preluă efectiv această demnitate în anii grei dintre 1420 şi 1421. Într-un act din 1424, emis de Sigismund, se face menţiune despre meritele sale excepţionale, între care şi acela de a fi restaurat castrul Severin. Menţiunea — prima de acest gen — este importantă, fiindcă sugerează că refacerea s-a efectuat fie cu meşteri italieni, fie după concepţia lui Pippo di Ozora, care era florentin. Dar la un an de la moartea lui, în primăvara lui 1427, sultanul Murad al II-lea ordonă trupelor sale să devasteze cetăţile dintre Severin şi Orşova ; se menţionează şi cucerirea „insulei ungureşti", care poate fi Insula Ba-

Partea de Sud a cetăţii Severinului restaurată.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

nului. În anul următor, Sigismund, aliat cu Dan al II-lea, suferi o mare înfrîngere sub zidurile cetăţii Golubaţ, urmată de devastarea Ţării Româneşti. Atunci, el luă hotărîrea să pună în aplicare vechiul său plan de a aduce Cavaleri teutoni. În 1429 îi aduse la Severin şi în cetăţile de pe Dunăre, pînă la Caraşova. Dintr-o scrisoare a lui Nicolae Redwitz, căpetenia teutonilor, rezultă că în 1430, la Severin se afla o garnizoană de 200 de ostaşi şi 40 de puşcaşi. La numărul existent, teutonii adăugaseră foarte puţini. De altfel situaţia lor deveni curînd precară, fiindcă veniturile scontate n-au fost obţinute, populaţia românească din jurul cetăţii se eschiva de la munca de reparaţii, iar în rest cnezii din Banat refuzau să le dea ascultare. În asemenea conjunctură, ei n-au putut face faţă atacului cumplit dat de turci, în combinaţie cu Vlad Dracul, asupra Severinului şi Ungariei, care se dezlănţui în 1432. Cetatea Severinului fu distrusă, iar teutonii tăiaţi pînă la unul ; ultimii supravieţuitori, din alte cetăţi, fură ucişi în 1434. Abia în 1436, ungurii reuşiră să impună un nou ban, iar peste alţi trei ani, pe însuşi Iancu de Hunedoara şi pe fratele său Ioan. Ambii s-au comportat eroic : au refăcut Severinul şi alte cîteva cetăţi de pe Dunăre, şi au stîrpit „cuiburile" de turci pe malul ei, restabilind, timp de opt decenii, liniştea rîvnită. Este ştiut că Iancu a întărit cetatea Şoimuş şi a refăcut pe cea din Timişoara cu proprii săi meşteri italieni. De aceea nu-i lipsită de temei presupunerea că şi în cazul Severinului s-a folosit de ei. Este a treia restaurare, după cea efectuată de teutoni.

Ofensiva întreprinsă de Soliman cel Mare împotriva Ungariei urmărea, în primul rînd, supunerea cetăţilor de graniţă. În 1521 fu cucerit Beogradul, în 1524 fu distrus în parte Severinul, Orşova în întregime ; iar în 1526 şi Severinul tot. Împrejurarea este relatată amănunţit de baronul Del Burgio, care în 17 august 1524 semnala pregătirile lui Bali beg pentru cucerirea cetăţii, iuţeala cu care întrepridul cuceritor a distrus ajutoarele venite din Ardeal în sprijinul garnizoanei din cetate, apoi cucerirea ei parţială. Peste doi ani, Severinul fu distrus definitiv.

Timp de trei veacuri ruinele lui fură date uitării şi acoperite de linişte ; abia la mijlocul sec. al XVIII-lea, contele Marsigli le semnala existenţa lor, atribuindu-le romanilor ; apoi în sec. al XIX-lea veniră alţi cercetători care să le scoată la lumină ; dar abia în anii puterii populare fu dezvăluită taina pe care o zăvorîră cele patru secole şi jumătate.

Grădeţul — „Cetăţuia"

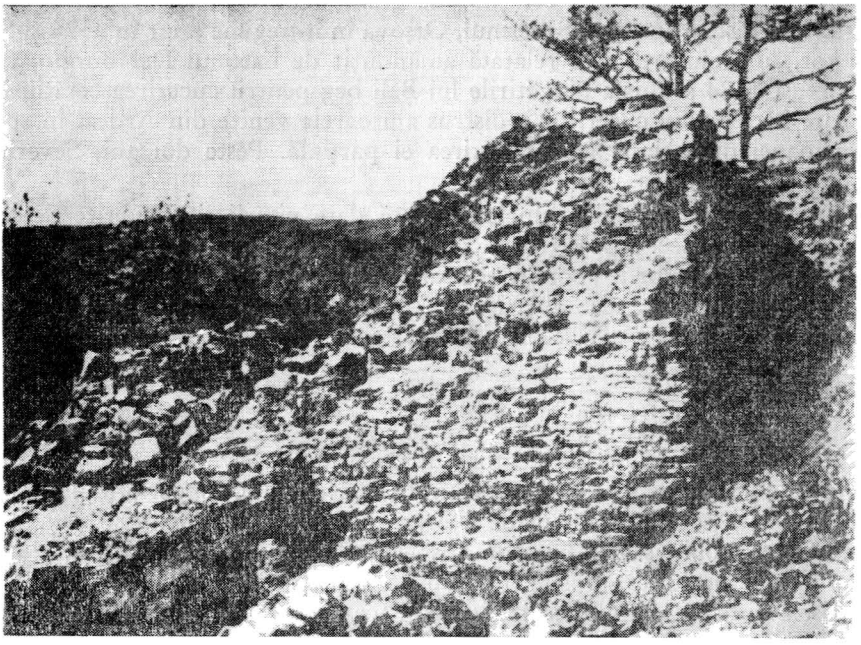
La aşezarea Cavalerilor teutoni în Banatul de Severin, comandantul detaşamentului, Nicolae Redwitz, raportînd (la 24.II.1430) superiorului său, asupra stării în care se afla sistemul de apărare din regiunea Porţilor de Fier, nota : „ken Severin obir ist eyn huws und ist wuste". Deci la această dată, cetatea deasupra Severinului era pustie. Probabil că sultanul Murad, care la 1426 se năpustise asupra Severinului, să fi distrus şi această fortificaţie.

Informaţiile cu privire la existenţa Grădeţului sînt puţine şi laconice. Cunoscînd însă rostul constituirii Banatului de Severin, se poate deduce şi trecutul

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

lui. Situat la cca 25 de km N—V de cetatea Severinului, Grădeţul, cu semnificaţia de „cetăţuie", constituia un post avansat în sistemul de apărare al Banatului. Construcţia lui, — despre care va fi vorba în cele următoare, — de aceeaşi factură cu a cetăţilor din Insula Banului, Sf. Petru, Jdioara sau Caraşova, nu lasă îndoială asupra acestui fapt. Două episoade cunoscute în legătură cu „Cetăţuia" întăresc această convingere. În afară de menţiunea citată, se ştie că la 1524, Bali beg, acel înverşunat sîrb convertit la islamism, ataca şi distrugea, în parte, cetatea Severinului, pe cea a Orşovei ş. a. În ajutorul lor era trimis un detaşament de o mie de soldaţi călări. Comandantul cetăţii Severinului comise însă greşeala de a-i împărţi în trei detaşamente, slăbind astfel capacitatea lor de luptă. Pe 200 din ei, spune documentul, i-a aşezat într-o fortificaţie părăsită de lîngă Severin, unde turcii i-au surprins şi i-au măcelărit pe toţi.

Săpăturile recente (1964—1965) efectuate la ruinele „Cetăţuii" au dus la însemnate descoperiri. „Cetăţuia" avea forma unui poligon neregulat. Era formată dintr-un zid împrejmuitor, gros de 2 m—2,50 m, şi un bastion, aşezat pe latura nordică. În interiorul incintei se afla un turn din două caturi, acoperit cu boltă. Diferitele refaceri făcute la poartă sau în zidul „Cetăţuii", de cele mai multe ori în grabă, indică trecutul zbuciumat al ei. Interiorul „Cetăţuii" mai păstrează fragmente de ceramică de vîrsta culturii Coţofeni şi ceramică medievală nesmălţuită şi smălţuită, care trădează influenţă bizantină.

Grădeţ — „Cetăţuia".

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

În sfîrşit, poziţia dominantă în care se află Cetăţuia, din care se putea vedea, ca de pe o prispă înaltă, orice mişcare de trupe în jurul Severinului, cît şi dincolo de Dunăre, întăreşte opinia despre rostul şi importanţa pe care o avea ca post de veghe şi de semnalizare a pericolului pentru cetatea Severinului.

Cetatea din Insula Banului

În sistemul de apărare al Banatului de Severin intra şi cetatea din Insula Banului, situată în dreptul satului Gura Văii. Cetatea era aşezată în partea de vest a insulei, unde aceasta se înalţă simţitor deasupra nivelului Dunării. Ultimile cercetări arheologice efectuate cu prilejul lucrărilor de excavare a insulei, cu scopul de a degaja albia de un obstacol din faţa barajului, au scos la iveală urme ale omului, începînd cu sfîrşitul paleoliticului (12 000 de ani î.e.n.) şi pînă azi, într-o continuitate neîntreruptă. Mai importante stăruie ruinele a două cetăţi de vîrstă diferită. Prima ar fi, după unii cercetători, de origine romană, după alţii bizantină. Mai plauzibilă pare să fie prima versiune, fiindcă scopul construirii ei era acela de a supraveghea corăbiile romane care treceau prin canalul de la Porţile de Fier, de la Sip. Or, canalul datează din vremea împăratului Traian. Împăratul Justinian, recucerind unele cetăţi de pe malul stîng al Dunării, a întărit probabil şi cetatea din insula din dreptul Gura Văii. Cetatea era formată dintr-un zid împrejmuitor, gros de 1,50—1,65 m şi înalt probabil de 5 m. Zidul era susţinut de contraforturi. Malurile aproape abrupte ale insulei ajutau la întărirea capacităţii de apărare al cetăţii ; în schimb aceasta era mai expusă dinspre răsărit, unde insula se întindea ca o platformă. Din această cauză, insula era brăzdată de la sud la nord de şanţuri de apărare adînc săpate. La începutul secolului al VII-lea, limesul dunărean fiind părăsit de armatele bizantine, slavii năvălesc în imperiu, dărîmînd probabil şi cetatea. Dar viaţa se continuă în insulă, atestată astăzi de resturi de ceramică şi obiecte de lucru. O nouă cetate se ridică pe ruinele celei dintîi. Ea se datoreşte probabil bulgarilor, care cucereau malul stîng al Dunării, în prima jumătate a secolului IX. La mai bine de un secol şi ceva, după acest eveniment, ungurii îşi făceau aci apariţia, supunînd cetăţile existente. Ei vor purta războaie cu bulgarii pînă în a doua jumătate a secolului al XIII-lea. De la ei au rămas ruinele cetăţii aşezată peste prima, dintr-o epocă mai veche. Contele Marsigli, ofiţer de geniu în slujba împăratului habsburgic, căutînd un loc potrivit să dureze (1689) un pod peste Dunăre, descrie cetatea în felul următor : este de forma unui patrulater, cu dimensiunile de 36/30 de prăjini (prăjina 1,89 m). În partea de nord, cetatea avea un turn şi cinci redute, iar în partea opusă, terenul fiind brăzdat de şanţuri şi acoperit de alte întărituri aranjate în două rînduri, acestea se uneau cu incinta cetăţii. Spre sud, în mijlocul insulei, se găsea o altă întăritură, înălţată foarte mult, şi peste care domina un turn. Descrierea lui Marsigli, coroborată cu constatările de azi ale arheologilor, ajută la conturarea imaginei despre cetatea medievală. Aceasta avea forma poligonală, neregulată şi era apărată de patru turnuri, construite din piatră. Trei din ele se găseau în partea răsăriteană. Este

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

un indiciu preţios asupra direcţiei dincotro venea primejdia. Zidurile aveau lăţimea de 2,50—2,80 m. Cetatea medievală era mai mică şi acoperea numai porţiunea de vest a cetăţii romane. Vechea incintă, fiind dărîmată, a fost folosită în felul următor. Din loc în loc au fost înfipţi stîlpi, care au fost legaţi prin bîrne. S-a format o palisadă căptuşită cu pămînt. În partea răsăriteană şanţurile au fost adîncite.

Despre cetatea din Insula Banului sînt puţine menţiuni. Se ştie de pildă că în toiul iernii anilor 1426—1427, sultanul Murad cucerea „insula" şi captura acolo corăbiile care se aflau. Altă informaţie este însuşi raportul lui Nicolae Redwitz, căpetenia detaşamentului din ordinul teutonic aşezat în Banatul de Severin, cu scopul de a apăra hotarul Dunării în regiunea Porţilor de Fier. În raportul său din 24.II.1430, el spunea că insula dispunea de o garnizoană de 216 arcaşi, ceea ce înseamnă că cetatea fusese refăcută între timp. Numărul soldaţilor este important, pentru apărarea cetăţii, totuşi după această dată încetează vreo menţiune despre ea. Probabil a fost distrusă în 1432, cînd cele mai

Cetatea din Insula Banului.

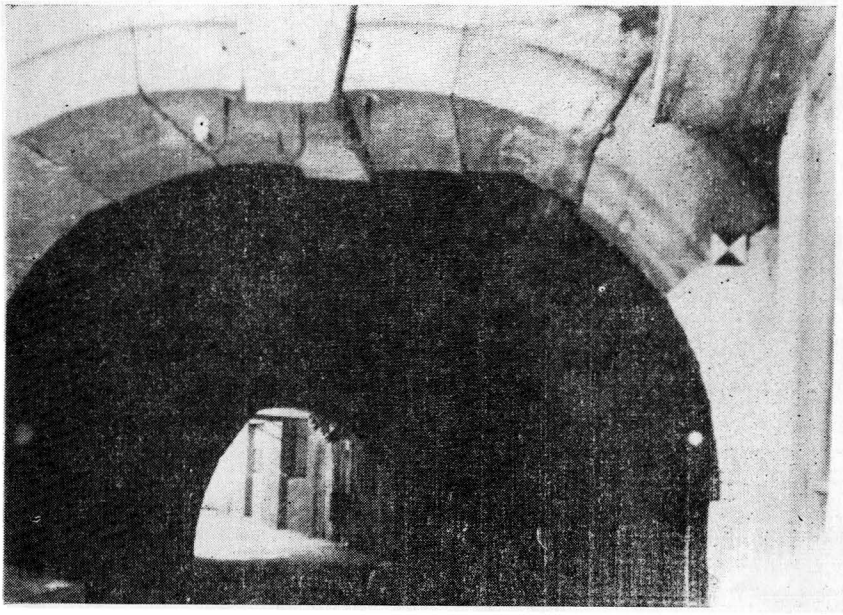
https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

multe cetăţi de pe malul Dunării au fost atacate şi în parte distruse de turci. Nu-i exclusă ipoteza, potrivit căreia cetatea din Insula Banului să fi supravieţuit acestui cataclism, dar alte informaţii lipsesc în acest sens.

Ada-Kale — Insula cetăţii

La 3½ km de Orşova sau 22 de km de Turnu-Severin se află insula Ada-Kale. Numele ei de origine turcă, poziţia sa singulară, aşezată într-un fel de golf afund şi împresurat de dealuri înalte de 3—400 m, prezenţa la debarcader a barcagiilor turci, trezesc în mintea călătorului presupunerea că în faţă are ceva deosebit, chiar exotic. Bănuiala sa este întemeiată, fiindcă insula Ada-Kale este o rămăşiţă a vechiului Imperiu otoman, pe vremuri imens şi temut, un vestigiu al Orientului însuşi. În acest colţişor cutreierat de lume s-a păstrat un mănunchi de cîteva zeci de familii, de aceeaşi limbă, obicei şi religie, dar cu caractere somatice diferite, un amestec de curzi, arabi, turci, albanezi, sîrbi sau bulgari. Şi aspectul urbanistic şi-a păstrat caracterul turcesc, cu ulicioare înguste şi întortochiate, cu căsuţe mici, ascunse în grădini sau căţărate pe cazemate şi văruite în culori stridente. Un sentiment confuz, de tulburare şi surpriză, pune stăpînire pe vizitator, cînd dă cu ochii de ruinele cetăţii încă impunătoare, dar a căror viaţă a apus demult.

Insula are o altitudine de 48 de m şi se află chiar în cotitura pe care o face Dunărea de la N—E la S—E. Este dominată de Alion, deal înalt de 317 m, şi

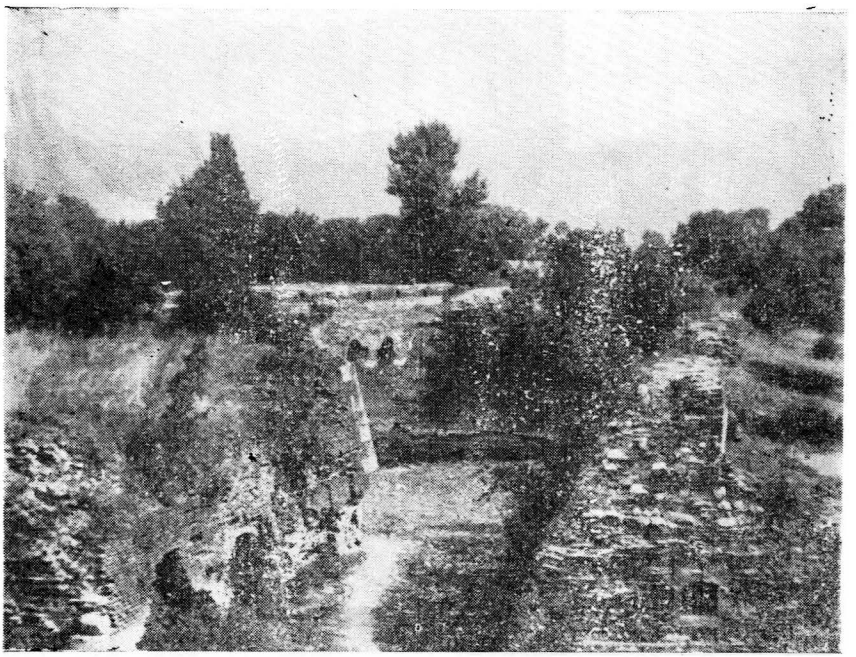

Poarta principală a cetăţii Ada-Kale.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

Golubinsca Planina, de pe malul iugoslav. Sub raport morfologic este o formaţie de prundiş şi nisip aduse de Dunăre şi depozitate în chip de semilună, pe o lungime de 1 750 m şi lăţime de 400—500 m. Faţă de Dunăre, insula e relativ joasă, de aceea ori de cîte ori nivelul fluviului creşte, apa pătrunde în interior. Altădată, ea servea de apărare umplînd şanţurile adînci. Clima insulei este blîndă, fiind sub influenţa Mediteranei şi avînd adăpost natural din partea dealurilor. De aceea aci cresc, uneori de pripas, smochinul, migdalul, leandrul, castanul comestibil, chiparosul de Damasc, moşmonul, o specie de dud rară, — morus nigra, — iar viţa de vie neostoită se caţără peste cerdacuri şi arbori fructiferi, aidoma ca în Sicilia. Fauna confirmă prezenţa climatului mediteranean, sub oblăduirea căruia se răsfaţă vipera cu corn (berus şi ammodytes) şi scorpionii.

Aspectul interior al cetăţii se prezintă astfel. De la prima aruncătură de ochi se pot distinge, în complexul sistemului de apărare, trei părţi : cetatea propriu-zisă şi două centuri exterioare, la cele două capete ale insulei. Prima avea forma unui paralelogram şi era prevăzută cu bastioane, cazemate, contraescarpuri şi şanţuri adînci cu apă. În interiorul ei erau pulberăria, sediul comandamentului, cazarma etc. Intrarea în cetate se făcea prin trei porţi a căror ţîţîni stau încă de mărturie. Inaintea porţii era şanţ cu apă, peste care se lăsa pod, cu un dispozitiv de scripeţi. Pereţii cetăţii, înalţi pe alocuri de 25 de m, au ambrazuri, — despicături lunguieţe şi înguste în exterior, evazate în interior, — prin care se trăgea cu tunuri sau puşti.

Interiorul cetăţii Ada-Kale.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

În fața citadelei era o puternică centură de apărare, iar în partea opusă, aval de insulă, era alta mai puțin întărită, fiindcă cetatea, din cauza curentului apei, era mai expusă în partea sa vestică.

Între cele trei fortificații exista o rețea de subterane, de coridoare acoperite și tranșee care le puneau în legătură. Întregul complex de fortificații era construit după modelul arhitectului francez Vauban.

Astăzi interiorul cetății este străbătut de două ulicioare, care se întretaie în centrul ei. Aci este cearșia, — piața cu magazine și cafenele, unde se desfac, în afară de obișnuitele mărfuri, imitații de giuvaericale, zaharicale și dulcețuri de smochine și trandafiri.

Peste poarta răsăriteană se ridică moscheea, reclădită în 1903, pe locul unei biserici și mănăstiri franciscane. Impresionează prin simplitatea ei din exterior și interior. Îa posesa ei se afla pînă de curînd un covor de 15/9 m, în greutate de 450 kg. Sub moschee, pe unul din pereții porții de intrare, se afla o inscripție de la 1739, cuprinsul căreia preamărește victoria turcilor și redobîndirea insulei.

Asupra trecutului cetății s-au emis numeroase opinii și ipoteze, care îi atribuie o vechime mare. Unele sînt din domeniul fanteziei, a mitologiei sau a romantismului istoric din secolul trecut. Singura informație certă datează de la 1689, cînd generalul Veterani, înaintînd victorios pînă la Dunăre, a intuit importanța strategică a insulei și a cerut Vienei să-i acorde 200 000 de taleri pentru construirea unei cetăți de formă pentagonală pe insula Carolina. „Prin

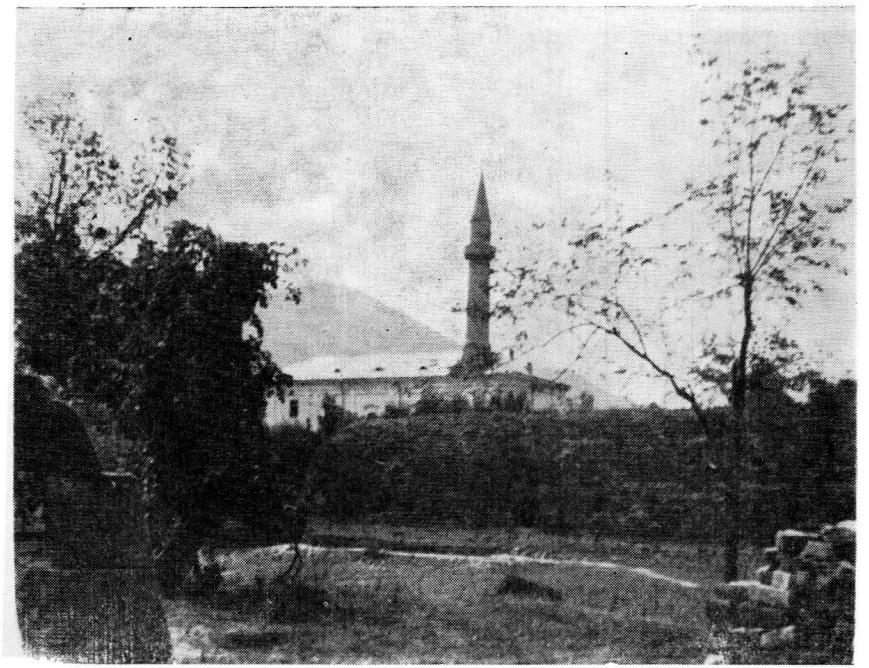

Bazarul de la Ada-Kale.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

asta, specifica el, vom deveni stăpînii Dunării şi prin fortificarea acestui punct atît de important toate cuceririle noastre vor fi asigurate". Marsigli, inginerul armatei austriece, susţinu proiectul lui Veterani şi a urgentat începerea lucrărilor. În toamna anului s-au făcut primele lucrări, care constau din construirea de şanţuri şi palisade. Apoi fortificaţia primi o garnizoană de 400 de oameni şi cîteva tunuri. În aprilie 1691, ea fu izgonită de Imre Tököly, pretendentul la tronul Transilvaniei, care se afla în armata turcească. În anul următor, imperialli, recucerind insula, au fortificat-o în întregime. Totuşi, ea rămase în stăpînirea turcilor, în baza hotărîrii păcii de la Carlovaţ (1699).

În timpul celui de al doilea război austro-turc (1716—1718), generalul Eugeniu de Savoya ceru lui Claudius Fl. Mercy, viitorul guvernator al Banatului, să reia proiectul de construire a cetăţii din Insula Carolina, care se mai numea şi Orşova nouă. În aug. 1717 au început lucrările preliminare : s-au construit cuptoare pentru ars cărămidă la poalele dealului Alion ; din regiunea muntoasă s-a adus piatră pentru colţari ; iar pentru transportul materialelor în insulă s-a amenajat un pod de vase. Lucrările erau serios stînjenite din cauza lipsei de braţe de muncă, de dulgheri şi zidari, fiindcă populaţia dimprejur se risipise, în urma războaielor. În primii ani au fost ridicate patru bastioane, care purtau numele generalilor victorioşi, apoi cazărmi, magazii de ali-

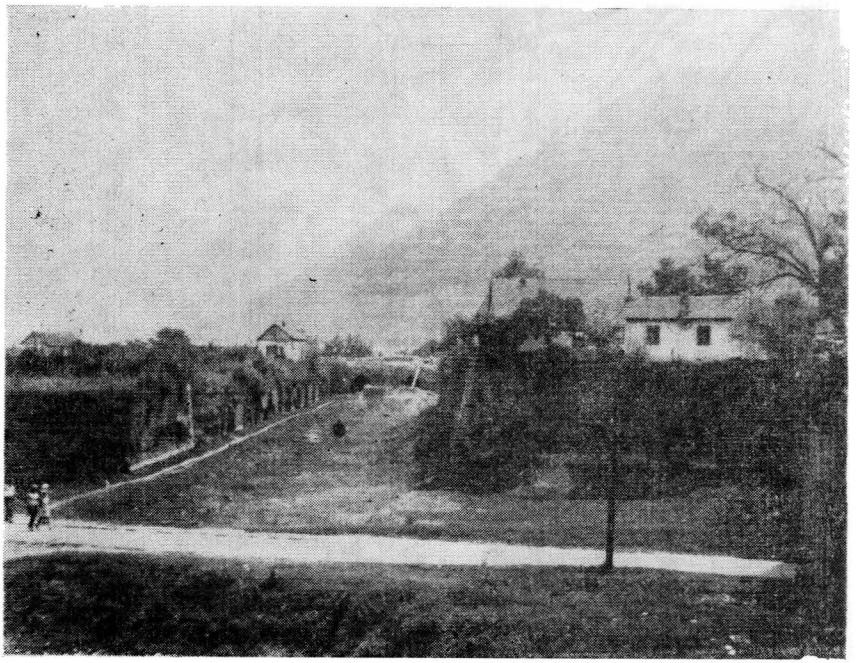

Pe una din cazemate se afla moscheia din Ada-Kale.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

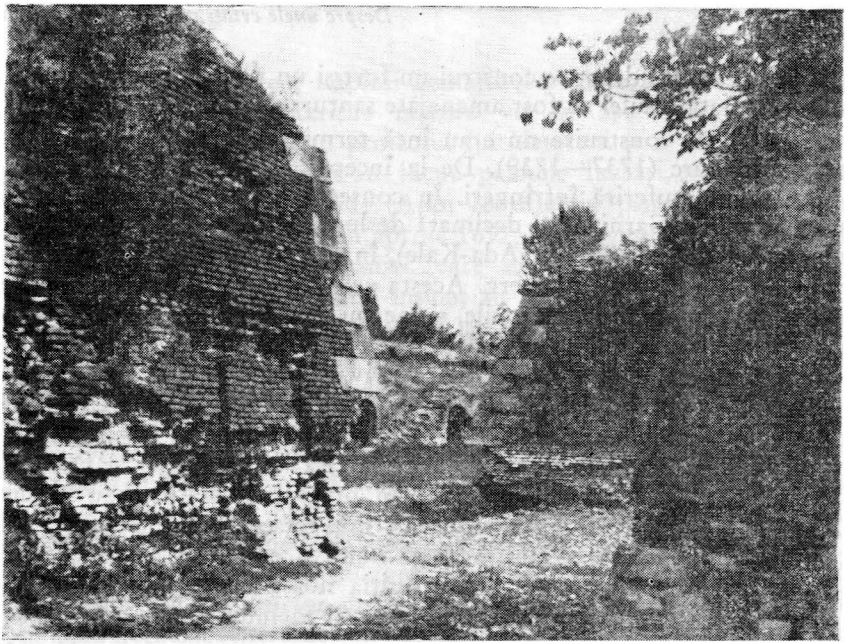
mente etc. Pe malul drept se construi un fort şi un turn de pază, care fu numit Elisabeta. În faţa insulei au fost amenajate şanţuri de apărare.

Operaţiile de construire nu erau încă terminate, cînd a început al treilea război austro-turc (1737—1739). De la început, generalii austrieci s-au dovedit incapabili şi suferiră înfrîngeri. În consecinţă, în aprilie 1738, Orşova fu cucerită de turci. Garnizoana decimată de luptă se retrase la Ada-Kale. Atunci începu asediul Insulei Cetăţii (Ada-Kale), în care se aflau cca 1 500 de oameni, conduşi de colonelul Kehrenberg. Acesta refuză să se opună somaţiei de capitulare, oferită în condiţii onorabile, şi începu o luptă inegală. Timp de aproape patru luni, cetatea a fost bombardată de vreo două sute de tunuri şi mortiere. Garnizoana suportă cu stoicism toate privaţiunile la care a fost expusă. În cele din urmă capitulă (15.VIII.1738) în condiţii avantajoase. Evenimentul a fost consemnat de Ion Neculce în cronica sa, în graiul său savuros şi cu maliţiozitatea-i caracteristică. „Bucatele li se sfîrşea (austriecilor) şi Dunărea încă scădea şi toată grăimea turcilor sta prin pregiurul cetăţii. S-au închinat cu 1 500 de nemţi... Şi ieşind gheneralul din cetate l-au îmbrăcat vizirul cu caftan, zicîndu-i vezirul: aferim slugă bună şi crezută; măcar de s-ar afla om harnic şi drept ca tine şi la împărăţia noastră, cu puţină oaste să stea, să se bată bine cu atîta putere, atîta vreme. Şi făcîndu-i mare cinste gheneralul l-au slobozit dimpreună cu toţi oamenii lui, de s-au dus la tabăra cea nem-

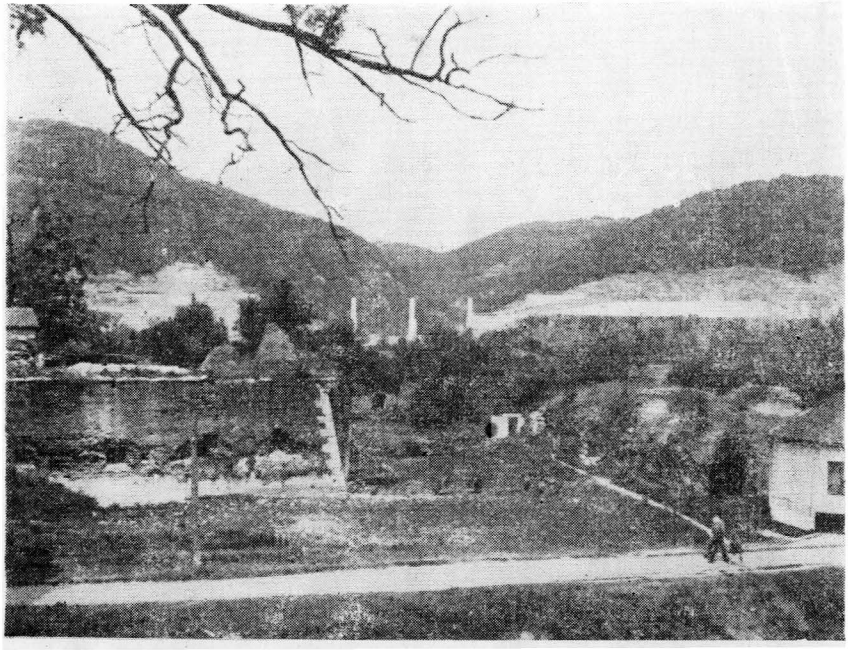

Pe cazemate se ridicau modeste locuinţe ale adalîilor.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

Un fragment din impunătoarele fortificaţii de la Ada-Kale.

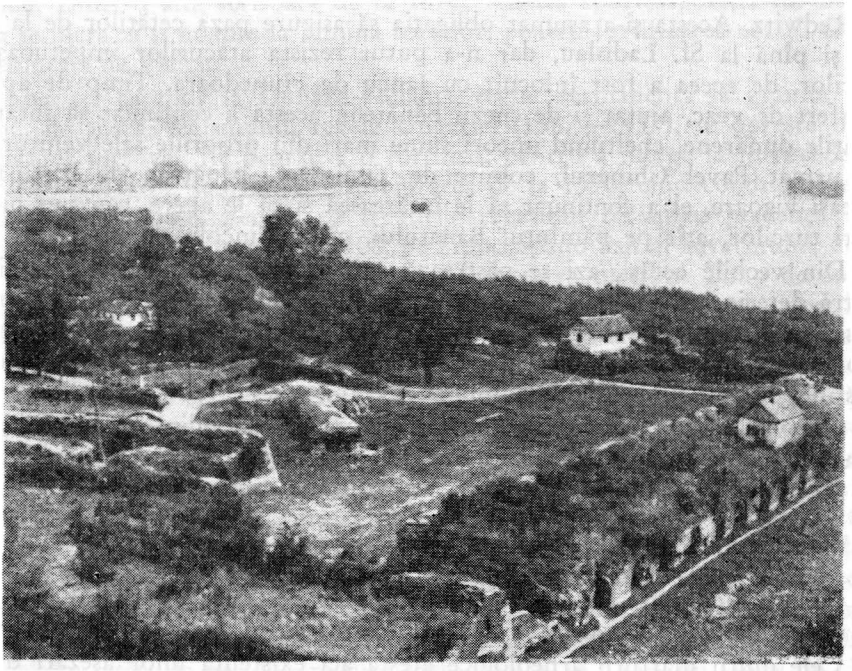
Dincolo de vetustele cazemate ale Ada-Kale-ului se înalţă pilonii pentru şoseaua şi calea ferată de la Porţile de Fier.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

ţească cu surle şi cu tobe . . . Zic unii, cum că să fi dat vezirul bani gheneralului să se închine şi să fi fost cu ştirea împăratului nemţesc şi vezirul încă să-şi facă obraz despre împăratul turcesc".

La încheierea păcii de la Beograd (1739), Ada-Kale şi Orşova rămaseră în posesia turcilor. Timp de o jumătate de veac, pînă în 1789, locuitorii ei au dus viaţă tihnită. La data aceea, cetatea a fost asediată de austrieci, care duceau al patrulea război cu turcii (1788—1791). Garnizoana din cetate capitulă, constrînsă prin înfometare. Totuşi, la încheierea păcii de la Şiştov, insula reveni Imperiului otoman, în timp ce Orşova rămase austriecilor.

După această dată, importanţa militară a cetăţii a decăzut. În timpul războiului ruso-turc (1806—1812), cetatea a fost lesne cucerită de un detaşament rus şi un batalion condus de Tudor Vladimirescu. Episodul este ultima acţiune militară petrecută pe teritoriul Ada-Kale-ului. În 1849 a servit de adăpost vremelnic conducătorilor revoluţiei maghiare refugiaţi aci. Au urmat apoi evenimente care au imprimat un nou curs istoriei sale. Prin pacea de la Berlin (1878), hotarele Imperiului otoman au fost împinse simţitor spre sud. Atunci Ada-Kale a rămas ca o oază musulmană. Marile puteri hotărîră ca insula să rămînă proprietate personală a sultanului, dar sub administraţia

Peste trecutul apus pentru totdeauna al Ada-Kale-ului, în răsărit se zăreşte şantierul de la Porţile de Fier.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

austro-ungară. În consecinţă i se acordă un statut special, care consta din recunoaşterea dreptului de a avea propriul său mudir-primar, un steag turcesc, cadiu-judecător, imam-preot, scutire de orice impozit, vamă şi serviciu militar. În 1923 populaţia insulei a cerut alipirea ei la România.

Cetăţi de apărare la vadurile Dunării

Pe toată lungimea defileului de la Turnu-Severin şi pînă la Moldova Veche, hotarul de sud al Banatului era străjuit de mai multe cetăţi, dintre care unele se mai păstrează în stare de ruine, mai mult sau mai puţin conservate, altele însă au devenit vestigii ce abia mai pot fi identificate.

Pericolul expansiunii otomane a favorizat crearea unui front comun pe toată linia Dunării, deosebit de Banatul de Severin, de la Beograd şi pînă la Marea Neagră. În acest front se încadrau în primul rînd ţările române, — Ţara Românească şi Moldova. Lui Mircea cel Bătrîn i se alătură Sigismund, regele Ungariei, care, pentru a întări vadurile Dunării, aduse pe Pippo Spano di Ozora, încercat ostaş florentin. Condotierul italian a fortificat malul dunărean, la cererea regelui, reconstruind mai multe cetăţi, deşi personal preferase o cavalerie de 25 000 de oameni. După moartea sa (1427), locul i-a fost luat de un detaşament de cavaleri teutoni, conduşi de magistrul Nicolae de Redwitz. Acesta şi-a asumat obligaţia să asigure paza cetăţilor de la Severin şi pînă la Sf. Ladislau, dar n-a putut rezista atacurilor impetuoase ale turcilor, de aceea a fost înlocuit cu Iancu de Hunedoara. Timp de aproape un sfert de veac, ajutat şi de cnezii bănăţeni, acesta a continuat să întărească cetăţile dunărene, cheltuind uneori sume mari din propriile sale venituri. Lui i-a urmat Pavel Chinezul, comite de Timişoara, bănăţean de baştină. Cu aceeaşi vigoare, el a continuat să le întărească şi să le apere, cauzînd pierderi mari turcilor, atît pe pămîntul Banatului, cît şi dincolo de fluviu.

Din vechile cetăţi, azi se păstrează ruinele lor, — adevărate cronici de piatră deteriorate. Asemenea oamenilor şi lucrurilor depăşite de vremuri, retrase din viaţa cotidiană, ele stăruiesc într-un decor superb, ce pare mai curînd o operă de traforaj ciclopică, decît creaţia întîmplătoare a naturii, executată în stînci de calcar, în decurs de milioane de ani.

Orşova, Peci, Tricule, Sviniţa-Drencova, Liuborajdia, Sf. Ladislau ş. a. erau cetăţile de bază de odinioară, care se aliniau străjuind de-a lungul Dunării.

Cetatea Orşovei

Orşova face parte din acele aşezări mici de pe teritoriul ţării noastre, care în decurs de cîteva milenii a cumulat neîntrerupt evenimente importante.

Cele dintîi mărturii arheologice atestă aci existenţa unor aşezări din paleolitic, iar ruinele descoperite în secolul trecut şi cele date la iveală recent sugerează elocvent existenţa cetăţii romane Dierna, cu dovezi despre o străluci-

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

cită civilizație materială și spirituală, continuată în dimensiuni mai modeste în orînduirea feudală și în cele următoare. Cronica Notarului Anonim al lui Béla al III-lea (1172—1196), relatînd supunerea Banatului de către unguri, spune că cetatea Ursova a fost cucerită la 950 de către regele maghiar din mîinile bulgarilor. Mai menționează găsirea aci a unei populații din rîndul căreia au fost luați ostateci și s-a organizat oaste pentru apărarea cetății. Aceasta a fost probabil renovată de Béla al IV-lea (1235—1270), care, în mod obișnuit, a reclădit cetățile distruse de tătari.

Dintru început, cetatea apare regală, ceea ce însemnează că era pusă sub jurisdicția directă a regelui și făcea parte din Banatul de Severin, — creație militară cu scopul de a proteja regatul feudal maghiar în locurile expuse primejdiei.

Importanța strategică a cetății din Orșova s-a impus curînd. Din ea au pornit Béla al IV-lea și Ștefan al V-lea (1272—1290) în expediții de pedepsire împotriva cumanilor și bulgarilor ; de asemenea, mîndrul napolitan, Carol Robert, împotriva lui Basarab, întemeietorul Țării Românești ; apoi Ludovic cel Mare (1342—1382) contra țarului bulgar de la Vidin, sau împotriva lui Vlaicu și Radu. Din 1369 datează o jalbă a cnezilor români de aci despre suferințele îndurate în cursul războiului, pe care regele l-a purtat împotriva lui Vlaicu. Dintr-o altă scrisoare de la 1372, rezultă apoi dispoziția lui Ludovic de a se lucra zi și noapte la lumina torțelor, pentru fortificarea cetății Orșova, amenințată de Vlaicu.

Apariția turcilor la Dunăre reclama veghe permanentă la granița dunăreană, de aceea, Sigismund, regele Ungariei (1387—1437), se oprește deseori în cetatea Orșovei, fie pentru a o fortifica, pentru a merge la întrevedere cu Mircea cel Bătrîn, sau, ca în împrejurarea de la 1396, cînd conducea pe cruciați spre Nicopole. Pentru că treburile regatului reclamau prezența lui în alte părți, Sigismund numi, în 1408, pe Pippo Spano ban al Severinului, cu scopul de a supraveghea granița dunăreană împotriva turcilor. Timp de aproape două decenii, acesta, plecînd deseori din Orșova, pe care personal o fortificase, a făcut numeroase incursiuni în sudul Dunării pînă la Silistra. După moartea sa (1426), Orșova fu devastată în 1427 de trupele prădalnice ale lui Murad al II-lea, iar victoria acestuia (1428) împotriva lui Sigismund, obținută sub zidurile Golubațului, puse în primejdie tot Banatul. Atunci Sigismund se hotărî să aducă pe Cavalerii teutoni, care să-i asigure paza cetăților de pe malul Dunării. Dintr-un raport al căpeteniei ordinului teutonic, de la 24.II.1430, rezultă că au fost găsiți în cetatea Orșovei 30 de pușcași, 60 de ostași și 260 de slujitori, — o garnizoană mică, dar nu mai prejos decît altele din celelalte cetăți dunărene. Peste doi ani de la această dată, asupra Orșovei se produse un atac distrugător al turcilor, repetat în 1434. Cavalerii teutoni fură nimiciți, iar supraviețuitorii din alte cetăți părăsiră meleagurile noastre. Atunci Orșova și celelalte cetăți de pe Dunăre fură încredințate, în 1439, lui Iancu de Hunedoara și fratelui său Ioan. Documentele vremii îl menționează deseori pe Iancu stînd în cetatea Orșovei, fie pentru a o întări, pentru a porni la atac sau

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

retras, cum s-a întîmplat în noiembrie 1444, după înfrîngerea de la Varna, să urmărească mişcările turcilor de peste Dunăre.

Urmează o epocă relativ liniştită pentru Orşova, pînă în 1524, cînd s-a produs atacul fulgerător al lui Bali beg ; cetatea a fost distrusă, iar populaţia dusă în robie.

După această dată, cetatea Orşovei nu s-a mai refăcut. În timpul războaielor austro-turceşti de la sfîrşitul secolului al XVII-lea şi începutul celui următor, Orşova a fost vizată de ambele tabere ca obiectiv strategic de mare importanţă. De aceea, atît austriecii, cît şi turcii au luptat fără să precupeţească sacrificii, pentru cucerirea şi menţinerea ei, dar este vorba de localitate, nicidecum de cetate, care era ruinată. Austriecii sau turcii au fortificat Orşova cu palisade, şanţuri sau redute, fără să se gîndească la cetate. Edificatoare în această privinţă este constatarea făcută de Iosif al II-lea, la 1773, în calitate de corregent care inspecta graniţa : cetatea Orşovei este în ruină, fiindcă turcii nimic nu repară. Cît despre poziţia strategică a Orşovei, merită să fie citat raportul generalului Veterani, prin care aducea la cunoştinţă Vienei importanţa ei : „oraşul ca atare, spunea el, este sărăcăcios, dar din punct de vedere strategic nu ne putem lipsi de el ; trebuie să fie al nostru, pentru că prin el stăpînim Dunărea".

Cetatea Peci

La numai cîţiva km de Ogradena are loc intrarea în impunătorul defileu al Dunării, pe locul unde munţii, — o peneplenă cu suprafaţa teşită şi marginile abrupte, — străjuiesc Dunărea. Pe malul drept se zăreşte Tabula Trajana, — o inscripţie în peretele muntos, — care preamăreşte opera împăratului de construire a drumului săpat în stîncă. Pe malul nostru, drumul şerpuieşte între munte şi Dunăre, pînă la comuna Dubova, unde se desfăşoară un fel de golf. Din comună, o potecă duce prin pădurea de foioase şi tufe de liliac pe culmea Şucarului Mare. Aci, pe o stîncă abruptă, se afla cetatea Peci.

Construită, probabil, curînd după retragerea tătarilor era o fortificaţie puternică, prevăzută cu un turn hexagonal, înalt de 30—35 m, din ziduri groase de 3 m ; era prevăzută cu un bazin pentru apă de băut, — element esenţial în timpul asediului. Poziţia sa era un adevărat cuib de vulturi, care domina defileul Dunării pe înălţimea cea mai ridicată a muntelui şi pe locul cel mai îngust al fluviului.

Din vechea cetate, azi nu au mai rămas decît urme puţine de temelie. În schimb de jur împrejur se văd ruine de metereze, de palănci şi şanţuri de apărare, — mărturii elocvente despre fapte de arme petrecute demult, — peste care s-a aşternut veşmîntul verde al pădurii.

Ridicată în 1242, cetatea a fost atacată, incendiată şi avariată, în mai multe rînduri, de turci, şi de fiecare dată consolidată sau reclădită. Istoria ei, pe scurt, este următoarea : în 1429 se afla în posesia Cavalerilor teutoni, aşezaţi în Banatul de Severin spre a-l apăra ; în 1439, Iancu de Hunedoara a întărit-o,

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

după încercarea grea la care fusese supusă în 1432 şi în 1438 din partea turcilor prădalnici ; în 1443 fu apărată de cnezii români înnobilaţi, Mihai Ciorna şi Mihai Bizere, de aceea erau răsplătiţi pentru fapta lor ; în 1513, turcii reuşiră totuşi s-o incendieze, de aceea Ioan Zapolya, voievodul Transilvaniei, a trimis cioplitori de piatră saşi s-o reclădească ; între 1519 şi 1521, cetatea a fost din nou atacată de turci, conduşi de temutul Bali beg. În anul următor, Peci a devenit posesiunea lui Emeric Gîrlişteanu, — cnez român din Rudăria, înnobilat pentru servicii deosebite aduse regatului feudal maghiar. În stăpînirea familiei Gîrlişteanu, ea a rămas multă vreme, probabil pînă către mijlocul secolului al XVI-lea. După această dată a fost părăsită, fiindcă pericolul turcesc nu mai era la Dunăre, de vreme ce turcii stăpîneau Timişoara.

În cursul războaielor austro-turceşti de la 1683 la 1699 şi 1788 la 1791, ruinele cetăţii Peci au servit din nou de fortificaţii. Turnul ei se păstra încă în stare bună, de aceea în 1692 a fost consolidat şi a servit de redută armatei austriece de sibieni, care, timp de 45 de zile, a oprit trecerea turcilor pe Dunăre. Cu eroism au luptat în 1788, pe acelaşi loc, bănăţeni din regimentul de graniţă. Ei construiseră mai multe redute pe căile de acces ale masivului Şucar, dar cu deosebire s-au folosit de vechiul turn al cetăţii Peci. Pe locul numit Piatra însîngerată, un detaşament de 300 de grăniceri muri luptînd contra unui inamic superior numericeşte de cîteva ori. Turcii furioşi, din cauza rezistenţei îndîrjite opusă de grăniceri, n-au cruţat pe nimeni, distrugînd şi ultimele ruine ale cetăţii Peci.

Cu un asemenea act de eroism s-a încheiat epilogul cetăţii Peci. Clădită de cnezi români şi apărată de ei timp de cinci secole, şi ultima filă a istoriei sale a fost scrisă cu sîngele lor pe piatră.

După popasul făcut aci, călătorul se afundă în defileul Dunării, atras de mirajul său inefabil şi de ecoul trecutelor fapte eroice încremenite în cetăţile de pe Dunăre.

La 45 km de Orşova şi 55 de Moldova se află :

Cetatea Tricule (Treicule)

În actul de la 1429, prin care Sigismund, regele Ungariei, acordase Cavalerilor teutoni paza Dunării, figurează şi cetatea Sviniţa (Porceţti în tălmăcire românească). Existanţa ei la data amintită atestă însă o vechime mai mare. Cetatea era aşezată pe o culme, pe locul numit azi Sviniţa veche, unde, printre cele cîteva sălaşe, se găsesc urme de zidărie, pietre răsfirate de la ruină, blocuri de zidărie puse la temelia vreunui sălaş. Sînt vestigiile vechii cetăţi, care, din cauza lipsei de apă a fost abandonată, ca şi, de altfel, întreg satul. Locul cetăţii de odinioară era bine ales, fiind dominant şi în legătură cu cetatea Peci, prin semnalizare cu foc. Cu o parte din materialul pietros, s-a construit cetatea Treicule.

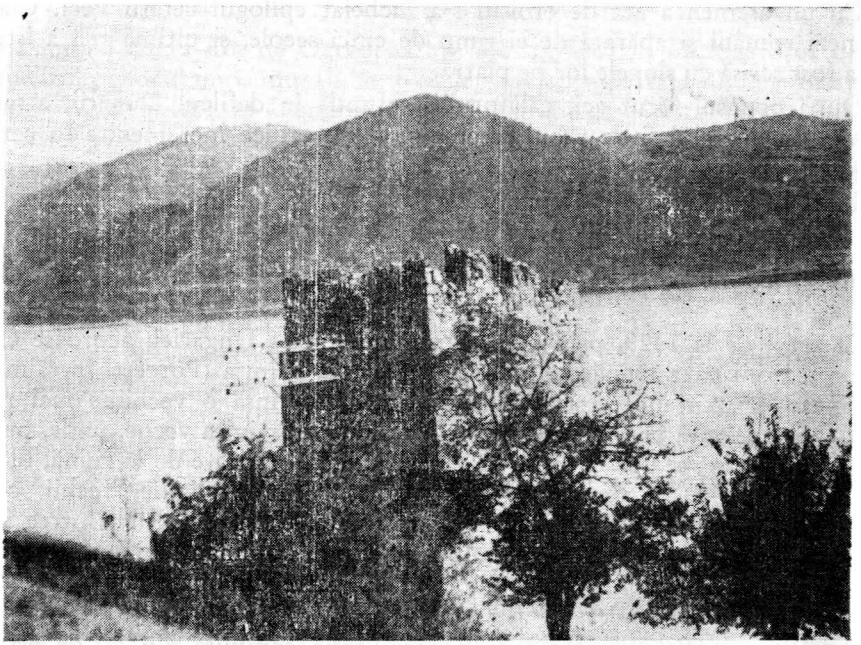
La data amintită, cetatea avea o garnizoană compusă din 40 de ostaşi şi şase puşcaşi.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

Venind pe Dunăre sau pe şosea, îşi face pe neaşteptate apariţia cetatea compusă din trei forturi, — Treicule. Fortificaţia se întinde pe o suprafaţă de 340 mp. Era formată din trei turnuri legate între ele printr-un gard de palisade, care închidea o incintă în formă de triunghi isoscel cu laturile de 40 de metri şi 17 metri, — cea de pe şosea. Două din turnuri, cele către şosea, se păstrează încă în bună stare. Ele au formă pătrată, cu laturile 6,75 m/7 m şi o grosime de 1,50 m fiecare. Înălţimea lor este de peste 15 m. Turnul dinspre Dunăre, de acelaşi format, s-a ruinat, rămînînd numai un sfert din înălţimea pe care o avea altădată. După locul bîrnelor din pereţi, care serveau pentru susţinerea duşumelelor, a abrazurilor şi al celor cîteva ferestre, se pare că turnurile dispuneau de două etaje, dintre care cel de sus servea probabil de loc de observaţie.

Cele trei cule, fortificaţii unice de acest gen pe pămîntul Banatului, au fost ridicate în a doua jumătate a secolului al XVI-lea de către Petru Petrovici, ban peste cetăţile Lugoj, Caransebeş şi Mehadia, cît şi peste cele de pe valea Dunării. Ele au fost construite cu scopul de a împiedeca eventuale atacuri din flanc asupra cetăţilor din Orşova sau Mehadia, de asemenea de a feri Banatul de vreo incursiune prădalnică din partea turcilor.

Rostuite pentru ambele scopuri, cele trei turnuri şi-au dovedit adesea eficienţa, zădărnicind mai multe încercări de incursiune. În cursul războaielor

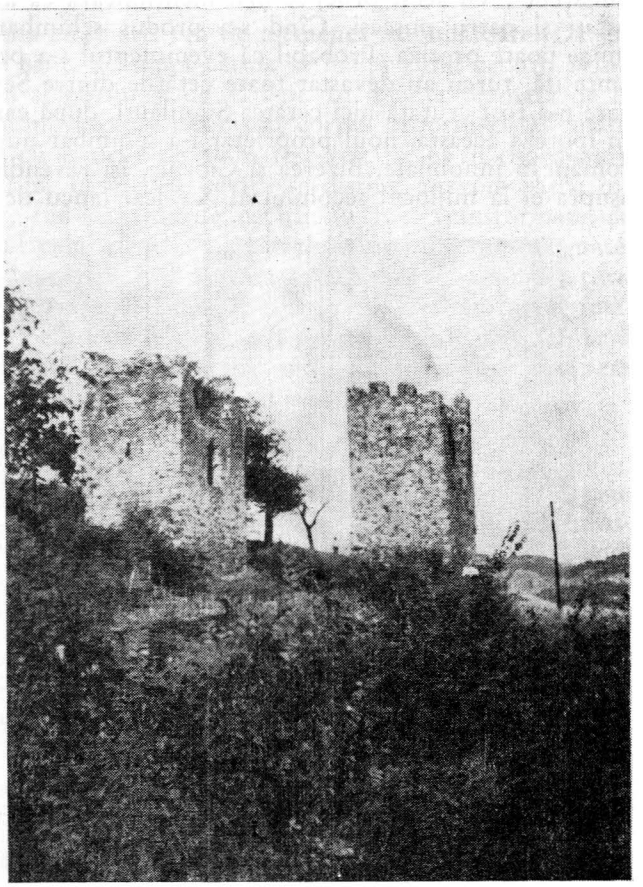
Una din cele Treicule, — cea de lîngă Dunăre.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

austro-turceşti de la sfîrşitul secolului al XVII-lea şi pînă la finele celui următor, Tricule a fost ocupată pe rînd de armatele turceşti, cele austriece, precum şi de haiduci români. Aceştia se asociau uneori cu cei dintîi împotriva armatelor imperiale.

Cetatea Drencova

Ruinele ei sînt situate la 34 km de Moldova Veche şi 71 km de Orşova ; sînt chiar pe mal. Uneori le învăluie ceaţa de pe Dunăre şi atunci par într-o lume de închipuire. Cînd Dunărea creşte, atinge una din laturile ruinelor. Cetatea era situată într-un loc anume ales, fiind cel mai îngust între apă şi uscat. În asemenea situaţie, garnizoana din interior putea oricînd bloca trecerea prin defileu. Terenul denivelat din jurul cetăţii sugerează ideea despre

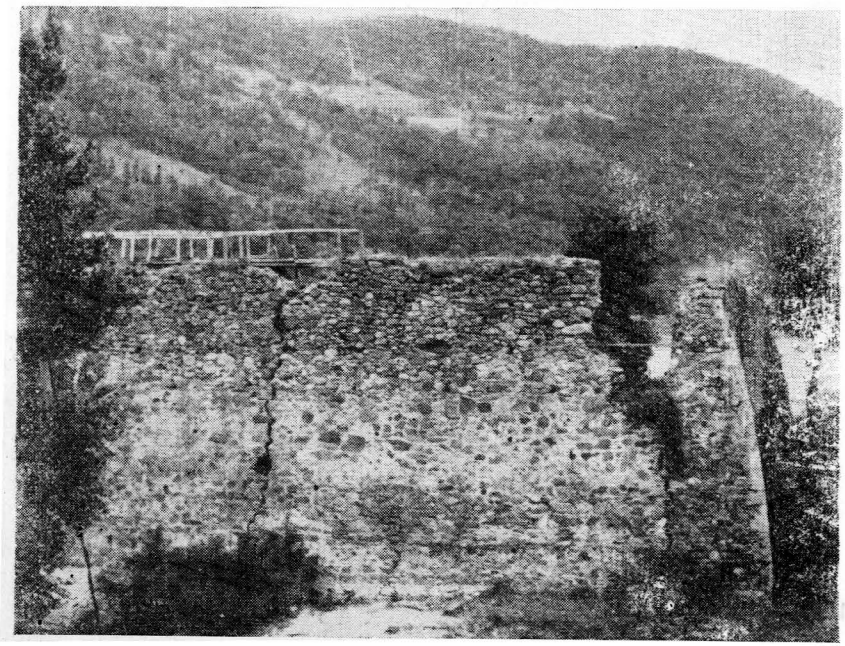
Culele de lîngă şosea ale cetăţii Treicule.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

existența unui șanț cu apă, care o împrejmuia. Fortificația avea forma unui patrulater cu laturile de 25 m lungime și 21 m lățime ; cu grosimea zidurilor de 1,50 m, iar înălțimea de 15 m. Pe partea superioară a zidurilor, către deal, se observă locul bîrnelor putrezite, indicii că cetatea dispunea și de un turn de observație. În partea opusă, zidul cetății s-a prăbușit, subminat de valurile Dunării. Tot pe partea superioară se observă locul gurilor de tragere pentru arcași sau artilerie.

Asupra numelui cetății există două ipoteze : potrivit uneia din ele s-ar trage după cel al ultimului său proprietar, — Drincu ; după cealaltă s-ar datora termenului slav, denumind specia de arbori predominantă aici, — cornul (în limba slavă — dren).

Despre data întemeierii cetății, iarăși nu se pot face precizări. Se presupune că inițial cetatea s-a numit Stănilăuți. Așa figurează în raportul căpeteniei Cavalerilor teutoni, Nicolae de Redwitz, care luase în pază asupra sa cetățile dunărene ; cu acest prilej se mai menționează că avea o garnizoană de 32 de ostași și patru pușcași. Cînd s-a produs schimbarea numelui, de asemenea nu se poate preciza. Probabil că evenimentul s-a petrecut după 1432. La data amintită, turcii au devastat toate cetățile dintre Severin și Golubaț, pîrjol de care n-a fost cruțată nici cetatea Stănilăuți, după care numele ei nu mai apare. În ipoteza aceasta, noul proprietar i-a schimbat numele. Cert este că familiile românești înnobilate, Bizerea și Ciornei, își revendicau dreptul de proprietate asupra ei la mijlocul secolului al XV-lea. Iancu de Hunedoara s-a pronunțat

Drencova, cetate așezată chiar lîngă apa Dunării.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

pentru Bizerea și a dispus ca decizia să fie adusă la cunoștința cnezilor și nobililor români din cele opt districte valahe, pentru ca la rîndul lor să o facă cunoscută în adunarea generală. Este vorba de exercitarea autorității autohtone, fără notificarea căreia, dispozițiile comitelui erau neavenite. După pîrjolul amintit, cetatea a continuat să apere hotarul de sud al Banatului. Pînă cînd ? Nu se știe. Oricum, la 1693, trecînd aci, Imre Tököly, pretendentul susținut de turci la tronul Transilvaniei, a găsit cetatea ruinată și părăsită.

Cetatea Sf. Ladislau

Se află la 7 km de Moldova Veche, așezată pe un vîrf de deal, ca să vegheze intrarea Dunării în defileu. Pe malul opus îi ține de sihăstrie cetatea Golubațului, de formă octogonală, dispusă pe o creastă ce se lasă în trepte pînă la Dunăre.

Cetatea noastră, de formă circulară, era de asemenea impunătoare. De jur împrejur era apărată de un șanț, deasupra căruia se înalță zidul cetății, avînd circonferința de cca. 500 m și grosimea de 2,50 m. În incinta formată de el se afla o curte plată și un dîmb pe care era clădit corpul propriu-zis al cetății de formă dreptunghiulară, cu laturile de 40 m (est-vest) și 65 m (nord-sud). Grosimea acestora era de 2 m. În incinta cetății se disting anevoie patru încăperi acoperite de moloz, fiindcă zidurile cetății au fost transformate de armatele germane, în cursul celui de al doilea război mondial, în cazemate, care au fost apoi distruse în cursul luptelor. În fața lor era așezat un turn cu două camere de gardă, apărate de un zid, fixat pe însăși stînca abruptă. Turnul, din care se mai păstrează doar un rest din peretele sudic, cu o frîntură a peretului perpendicular dinspre nord, care despărțea încăperile de gardă, era masiv și înalt.

Peste ruine domnește acum liniște, liniștea tulburătoare de veacuri.

Vederea ruinelor impresionează pe călătorul de pe Dunăre sau de pe șosea. De altfel întregul ansamblu se impune atît prin măreția naturii, cît și prin cele două monumente istorice. În atmosferă parcă plutește mireasma trecutului. Dunărea, lată de 4 km, adunîndu-și apele, pentru a intra în gîtlejul format de dealurile stîncoase, devine tumultoasă. Iar din mijlocul ei răsare stînca legendară Babacai. Pe măsura pitorescului acestei regiuni sînt și faptele de arme petrecute cu cinci secole în urmă, care stăruiesc încă în amintire. Documentele spun că regele Sigismund, profitînd de moartea despotului Serbiei, se pregăti să cucerească cetatea Golubaț, pe care castelanul de aci refuzase să i-o predea. În toiul iernii anului 1427 și în primele luni ale celui următor, el construi cetatea Sf. Ladislau, aducînd pentru această lucrare importantă meșteri italieni specializați, precum și artilerie din Italia. Asigurîndu-și o bază puternică de atac și apărare, trecu pe malul opus cu o armată de circa 25 000 de pedestrași, în care se aflau cnezi români din Banat și chiar din îndepărtatul Maramureș, 6 000 de arcași de ai lui Dan al II-lea, voevodul Țării Românești, 200 de artileriști lombarzi și genovezi, și o ceată de cavalerie poloneză.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

Trecerea Dunării s-a făcut la începutul lui aprilie 1428, iar asediul a început către sfîrşitul lui mai şi a durat zece zile, pînă în iunie. În cursul luptelor de cucerire sosi sultanul Murad, care împresură pe asediatori. Dîndu-şi seama că a continua lupta este de prisos, Sigismund îi ceru un armistiţiu pentru a se retrage. Murad îi acordă trecere liberă, vrînd să evite vărsare de sînge. Dar cînd ultimile contingente se mai aflau pe malul drept al Dunării, ele au fost atacate de turcii akingii. Sigismund sări în ajutorul lor. S-a încins o luptă crîncenă, în care pieiră mai multe sute de aliaţi. Din corpul de oaste al lui Dan muriră mai mulţi, dar Sigismund, pentru a minimaliza pierderile, scria că numai două sute „arm leut" — ţărani. Cnezii din Maramureş plătiră cu viaţa îndrăzneala de a-l apăra pe craiul ungur ; la fel polonezii, care fură tăiaţi pînă la unul pe colina pe care luptau ; cei din Banat, ca nobilul Bizerea şi alţii, luptară cu vitejie, fără ca jertfa lor să aducă vreo chimbare deosebită. Rezistenţa aliaţilor determină în schimb pe sultan să se mulţumească cu o victorie pe malul drept al Dunării.

Donjonul puternicei cetăţi Sf. Ladislau.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

Cetatea noastră a rămas mută la evenimentele petrecute în faţa sa, deşi garnizoana din ea aştepta momentul să verse focul ucigător din gurile bombardelor deschise. Este amintită apoi în 1429, ca făcînd parte din cetăţile acordate Cavalerilor teutoni. Cetatea dispunea de o garnizoană de 400 de ostaşi şi 56 de puşcaşi, — cea mai mare de pe valea Dunării. În 1482, cetatea avea să servească din nou ca bază de plecare pentru oastea condusă de Pavel Chinezul, formată în bună parte din ţărani români din Banat. Acesta repurtă o strălucită biruinţă asupra turcilor sub aceleaşi ziduri ale cetăţii Golubaţ. Apoi se avîntă adînc în interiorul Serbiei, unde recoltă alte victorii. Evenimente mai importante legate de trecutul cetăţii Sf. Ladislau nu se mai cunosc ; probabil că ea a fost distrusă încă din primul sfert al veacului al XVI-lea, odată cu altele, de către Bali beg.

Cetăţi pe căile interioare ale Banatului

Una dintre cetăţile cheie care închidea intrarea spre centrul Banatului era

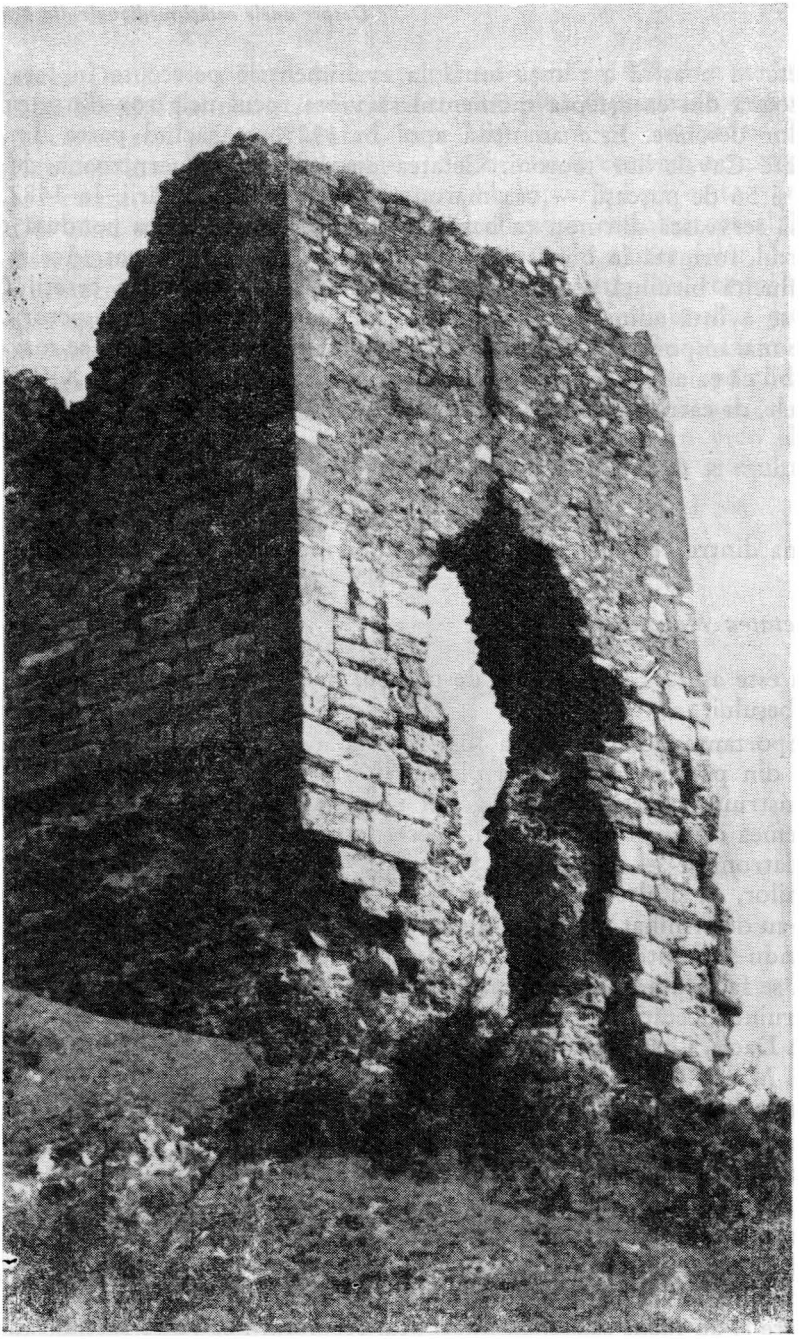
Cetatea Mehadia

Ea este aşezată la un capăt de defileu, în timp ce la cel opus veghea cetatea Sebeşului.

Importanţa poziţiei sale a fost intuită încă de daci, care aveau aci întăritură din pămînt, palisade şi piatră. În timpul domniei lui Traian, romanii au construit o fortificaţie de genul unui castellum, pe care au consolidat-o pe vremea domniei lui Hadrian. Necesitatea unei apărări mai eficiente împotriva latronilor — precursorii haiducilor — care luptau împotriva stăpînirii romanilor, ca şi alte imperative de ordin economic şi militar, au fost cauzele care i-au determinat să procedeze la ridicarea ei. În timpul lui Alexandru Sever, ascuţindu-se contradicţiile din societatea sclavagistă, castrul a fost renovat, spre a se face faţă unor eventuale situaţii critice. Rămăşiţele arheologice, găsite între ruinele cetăţii, atestă stăpînirea romană şi după retragerea administraţiei sale în Dacia. Castrul numit Ad-Mediam a fost refăcut în vremea lui Constantin cel Mare (306—337), devenind un post avansat în „Barbaricum", de unde se puteau urmări şi controla mişcările sarmaţilor în continuă agitaţie.

Castrul roman era aşezat în şes, pe locul numit azi Zidina, la 4 km vest de Mehadia. Prin poziţia şi garnizoana sa domina cele două şosele, — pe cea principală, — spre Caransebeş şi, — pe cea secundară, — spre Bozovici, unde se afla o altă cetate. Din rămăşiţele existente se poate reconstitui forma lui patrulateră. Două din laturile castrului, una din 139 m, iar cealaltă de 112 m, sînt vizibile, iar celelalte numai pe alocuri, fiind dărîmate cu timpul de localnici care şi-au făcut sălaşe. La începutul secolului nostru se distingeau locurile celor patru porţi, precum şi şanţurile de apărare. În incinta cetăţii, cît şi în împrejurul acesteia, au fost identificate vestigii ale civilizaţiei romane, ca

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

Turnul cetăţii Mehadia.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

pietre funerare, o statuie a divinității Mytras, resturi de arme, cărămizi ale cohortei a III-a Delmatarum, peste două mii de monede ș.a. Materialul arheologic adunat de aici se află în muzeele de la Lugoj și Caransebeș.

Aceasta-i pe scurt *istoria cetății romane* de la Mehadia. Expunerea ei constituie prefața despre cetatea medievală din Mehadia propriu-zisă. Unitatea lor este organică, atestînd istoria aceluiași popor, — constructorul ambelor cetăți.

Mehadia se află în județul Caraș-Severin, la 43 km depărtare de Turnu-Severin și 165 km de Timișoara ; este așezată pe marea arteră de comunicație București—Timișoara, care o străbate de-a curmezișul.

Mehadia de azi este așezată pe ruinele fostei cetăți medievale. Aceasta se întindea, începînd de la poalele dealului Străjoț și pînă în dreptul dealurilor Bănoț și Băcșănești. Cu alte cuvinte era postată pe locul cel mai îngust al trecătorii. La capătul apusean al acesteia, unde se deschide o vale dominată de dealul cu numele Grad (cetate), se înalță un turn, din care se mai păstrează trei laturi. Turnul, înalt de peste 15 m, avea forma pentagonală, cu laturile de 6,50 m și o grosime de 2 m. Era flancat de două încăperi laterale, care-i serveau și de contrafort. Piatra de construcție este de rîu și de stîncă, cu excepția celei de la colțuri, care este ecarisată. Din turn, paznicul putea observa pe inamic din orice parte ar fi venit, ca să poată da semnalul de apărare la timpul oportun. Corpul cetății a fost disrus ; parțial se văd ziduri izolate pe locul numit „șanț" și, la orice săpătură, superficială sau în adîncime, la temelia unei case sau în grădini, apar oseminte, zidărie, arme, monede, — vestigii grăitoare ale lumii trecute. Ca un ecou îndepărtat răzbate în multe locuri zgomotul din vechile încăperi subterane, produs de jocul copiilor sau de umbletul greoi al carelor.

Una din primele file ale istoriei acestor locuri arată, la începutul secolului al XIII-lea, că cetatea era regală și că făcea parte din Banatul de Severin, creat cu scopul de a împiedeca pătrunderea dușmanilor în interiorul țării. De atunci și pînă la demolarea ei, petrecută la mijlocul secolului al XVIII-lea, cetatea Mehadiei a fost părtașă la cele mai de seamă evenimente desfășurate în Banat și Țara Românească.

Campaniile regilor unguri, — ale lui Carol Robert împotriva lui Basarab I, apoi ale lui Ludovic cel Mare împotriva lui Vlaicu și a cumnatului său, țarul de la Vidin, — a avut ca bază de pornire cetatea Mehadiei. Din vremea lui Ludovic se păstrează o jalbă a cnezilor din Mehadia și din împrejurimi, în care se arată că în absența regelui, ei au apărat cetățile de graniță și au suportat întreținerea garnizoanelor. În schimb soldații săi le-au ars și le-au pustiit casele și curțile, le-au luat fînul și le-au distrus bruma de bucate strînse pentru iarnă. Este încă o mărturie despre sarcinile grele, pe care le avea de suportat poporul în timpul războaielor.

Ostilitățile au continuat cu mai mare înverșunare sub Radu I și Dan I, acesta din urmă pîrjolind totul în jurul Mehadiei, pînă către Sebeș. Situația a fost deosebit de gravă, fiindcă feudalitatea românească din Banat s-a folosit

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

de conflictul dintre Ţara Românească şi regatul feudal maghiar, pentru a scutura autoritatea supărătoare a regalităţii ungare (1380). A fost nevoie de o intervenţie energică, pentru ca răscoala să fie reprimată. Totuşi populaţia românească, reprezentată de diferite stări sociale, a continuat să se manifeste deliberat în anumite situaţii de ordin politic sau militar de importanţă deosebită.

De pildă, la 1428, regele Sigismund a convocat la Mehadia obştea (Universitas) cnezilor şi nobililor români şi pe locuitorii de altă stare, spre a lua decizii importante privitoare la întărirea cetăţii şi la apărarea graniţei dunărene. Organizaţia amintită, cu sediul la Mehadia, dispunea de autonomie teritorială, în cadrul constituţiei maghiare, — o Terra valachorum, sub suzeranitatea coroanei maghiare. La mijlocul secolului al XV-lea este semnalat chiar un voevod al Mehadiei, în persoana lui Vladislav, răzvrătit împotriva regalităţii.

Importanţa strategică a Mehadiei creştea continuu, în raport direct cu înaintarea turcilor. Pippo Spano di Ozora, Iancu de Hunedoara, Pavel Chinezul s-au oprit aici în repetate rînduri pentru a lua măsurile cuvenite, reclamate de situaţii noi şi urgente. Documentele vorbesc chiar de cheltuieli personale făcute de cei amintiţi în scopul unor grabnice întăriri, sau de executarea unor lucrări la lumina torţelor, impuse de gravitatea împrejurărilor. Cît preţ se punea pe cetatea Mehadiei rezultă din tratatul încheiat la 1519, între sultanul Soliman şi regele Ludovic al II-lea, în care era înserată o clauză specială, prevăzînd interdicţia pentru turci de a se apropia de cetate. În tratativele care au urmat, după înfrîngerea de la Mohaci (1526), între sultan şi Ferdinand, pretendentul la tronul Ungariei, acesta a cerut în mod special cetatea Mehadiei. Totuşi a rămas în posesia lui Ioan Zapolya, principele Transilvaniei, recunoscut de Poarta otomană. La 1554, Petru Petrovici, în calitate de ban al cetăţilor Lugoj, Caransebeş şi Mehadia, a făcut unele consolidări la zidurile acesteia din urmă şi a construit turnul de observaţie pe dealul numit Grad. Operaţia s-a efectuat de către ţărănimea românească şi în condiţii foarte anevoioase, făcînd fantezia populară să rededitеze legenda meşterului Manole, într-o altă versiune, inspirată de condiţiile specifice ale locului, nu lipsită însă de farmec. La 1565, Giovanandrea Gromo, trecînd prin Mehadia, nota în jurnalul său cîteva observaţii despre cetate, rezumate astfel : se găseşte în stare bună şi ar putea înfrunta orice inamic, dacă garnizoana ar fi suficient alimentată.

În timpul răscoalei generale a ţărilor române la sfîrşitul secolului al XVI-lea, se pare că Mehadia a încăput vremelnic pe mîna turcilor. Aşa se explică apariţia în 1595 a lui Mihai Viteazul sub zidurile ei, cu intenţia de a o cuceri, precum şi sensul cuvintelor lui Ştefan Bocskay, dintr-o scrisoare a sa, în care face afirmaţia că cetatea a fost recucerită.

În cursul celor patru războaie austro-turceşti s-au dat numeroase lupte pentru cucerirea acestei cetăţi. Vom menţiona episoadele mai importante. La 1717 a fost vizitată de Eugeniu de Savoya, care a dispus întărirea ei. Cu acest prilej s-au construit şi două forturi, — Sf. Andrei, — la poalele dealului

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

Străjoț, și altul, pe locul numit azi Șanț. Ruinele celui dintîi sînt vizibile la temelia școlii medii, iar ale celuilalt în dreptul turnului de observație, păstrate sub forma unor ziduri masive, sub care se află cazemate subterane, încă necercetate.

În cursul celui de al treilea război austro-turc (1737—1739) s-au dat lupte de importanța tactică, localizate la cîteva cetăți. Una din ele a fost Mehadia. Luptele pentru stăpînirea ei s-au soldat cu pierderi mari de oameni și materiale în ambele tabere ; s-au comis omoruri în masă la cucerirea fortului Sf. Andrei, unde încă și azi se mai dezgroapă scheletele luptătorilor uciși.

La încheierea păcii de la Belgrad (1739) s-a prevăzut, între altele, distrugerea cetății Mehadia, dar turcii, în stăpînirea cărora se afla, au amînat mereu executarea acestei clauze din tratat, pînă la 1752. Distrugerea organizată a fost desăvîrșită de ravagiile războiului purtat aici între anii 1788—1791.

Cetatea Almăjului

La numai cîțiva km la vest de Mehadia, un drum cîrnește spre Bozovici și de aici la Moldova Veche, — la Dunăre. El străbate un defileu carstic, acoperit de păduri bătrîne, cu frumoase doline, puțuri și peșteri adînci, chei și izbucuri de ape zglobii. Deosebit de aspectul pitoresc, drumul are importanța sa de a lega direct așezările de aci cu șoseaua care duce la Timișoara.

La 71 de km de Mehadia și 45 de km de Moldova Veche se află comuna Dalboșet, în județul Caraș-Severin. Pe unul din dealurile care o domină, anume Grădiștea, se mai păstrează ruinele cetății Almăj. Acum o jumătate de veac se distingeau pereții exteriori și încăperile ei, de asemenea fîntîna și deschizătura unui tunel adînc. Astăzi, pe o suprafață de 120 mp se află maldăr de piatră și moloz, din care răsare un turn de 4 m/5 m și înalt de 3 m. Este o palidă reminiscență a semeței cetăți de odinioară.

Despre cetatea Almăjului se face mențiune prima oară la începutul secolului al XV-lea, ca proprietate a familiei românești înnobilate Gîrlișteanu. Originară din Rudăria, ajunsese să dețină înalte funcții în conducerea Ungariei și cu atribuții militare în Bosnia. În 1429, cetatea se bizuia pe 293 de cnezate și 504 de țărani liberi. Cetatea era regală și a rămas în posesiunea Transilvaniei după dezmembrarea Ungariei. Importanța sa a crescut îndată după ocuparea cetății timișorene de către turci, deoarece făcea legătură între cetatea Mehadiei și regiunea Almăj.

Populația din regiunea Almăjului s-a bucurat din cele mai vechi timpuri de o deplină autonomie, pe care a apărat-o împotriva nobilimii străine, cît și a turcilor. La 1589, aceștia, năvălind în Almăj, în frunte cu begul Eucan din Belgrad, au fost întîmpinați de mica garnizoană din cetate și respinși. Insuccesul turcilor sub zidurile cetății a încurajat populația, care s-a năpustit asupra lor, i-a învins, omorînd pe însuși Eucan. Capul său a fost apoi trimis la Alba Iulia principelui Transilvaniei, ca trofeu și mărturie a biruinței lor strălucite.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

Alte evenimente importante legate de trecutul cetății nu se cunosc ; se știe doar că a servit cîtva timp de adăpost haiducilor foarte temuți în această regiune. Apoi, dată uitării, cetatea s-a ruinat sub forma descrisă mai înainte.

Cetatea Turnu-Ruieni

La ieșirea din defileul format de Bela Reca și Timiș era așezată o altă cetate romană cu numele Tibiscum. Pe locul ei se află azi comuna Jupa, la 3 km de orașul Caransebeș. Descoperiri arheologice au scos la iveală cîteva fragmente de ziduri groase și vestigii ale societății dispărute, ca unelte casnice, arme, inscripții, pietre funerare ș. a. Acestea din urmă se păstrează la muzeul din Caransebeș.

La răscruce de drumuri, cetatea îndeplinea misiune militară de prim ordin. Poziția excepțională a impus romanilor să construiască o fortificație corespunzătoare. Dintre mărturii, una care atestă caracterul etnic al garnizoanei din cetate, este actul de identitate al unui veteran, devenit cetățean roman, după expirarea serviciului militar. Originar din Palmyra (Siria), el a rămas pe pămîntul Daciei, în plămada daco-romană.

După retragerea legiunilor și administrației romane, cetatea a supraviețuit acestui eveniment, constituind adăpostul vremelnic al populației. S-a durat mult mai tîrziu însă o altă cetate cu numele de *Sebeș*, care, începînd cu secolul al XVII-lea, și l-a schimbat în cel de *Caransebeș*, prin contopirea populației adusă din Căran. Ea a avut un rol deosebit în apărarea Banatului și ca poartă ferecată la intrarea în Transilvania. În tot cursul evului mediu a fost sediul unui district românesc, cu deplină autonomie administrativă și judecătorească. Transmiterea de atribuții din partea cetății Tibiscum celei de Caransebeș s-a făcut organic. Dar la începutul secolului al XVIII-lea, cetatea a fost distrusă în baza tratatului dintre turci și austrieci, care cuprindea o clauză în acest sens.

La 14 km de Caransebeș se află ruinele cetății Turnu, numită și cetatea lui Ovidiu (Turris Ovidii). Numele din urmă legenda îl atribuie lui Ovidiu, marele poet roman, despre care se spune că a poposit aci, în drum spre Tomis, locul său de exil. La poalele cetății e așezat Ruieni, pe care documentele îl menționează cu denumirea maghiară Pokofalu (satul diavolului). Ea este sugestivă, în sensul că valea unde-i așezată cetatea e sălbatecă și umbrită de bunget de scumpie, — un arbust ale cărui fructe de culoare mărgeanului capătă aspect de jăratec în bătaia soarelui de toamnă.

Într-un asemenea cadru se înalță ruinele cetății Turnu, de pe dealul Stîrminița, priporos după cum îl arată și numele. Cetatea avea forma unui paralelogram, cu laturile de bază de 8 m și înălțimea de 15 m ; avea două caturi și un foișor ; zidurile erau groase de 2,25 m. Peretele dinspre sat s-a prăbușit, fiind trăznit. Ceilalți pereți se păstrează în bună stare, la înălțimea celui de al doilea cat. În ei se văd urmele bîrnelor de la podele și de la canatul ferestrelor.

Asupra originei cetății, unii sitorici îi atribuie o vechime dacică și presupun că romanii au apreciat importanța fortificației, de aceea au consolidat-o, urmărind un dublu scop : să folosească cetatea ca post avansat al cetății Tibiscum și să supravegheze cărările de plai, care duc în Oltenia. În orînduirea feudală, ce-

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

Cetățuia Ruieni.

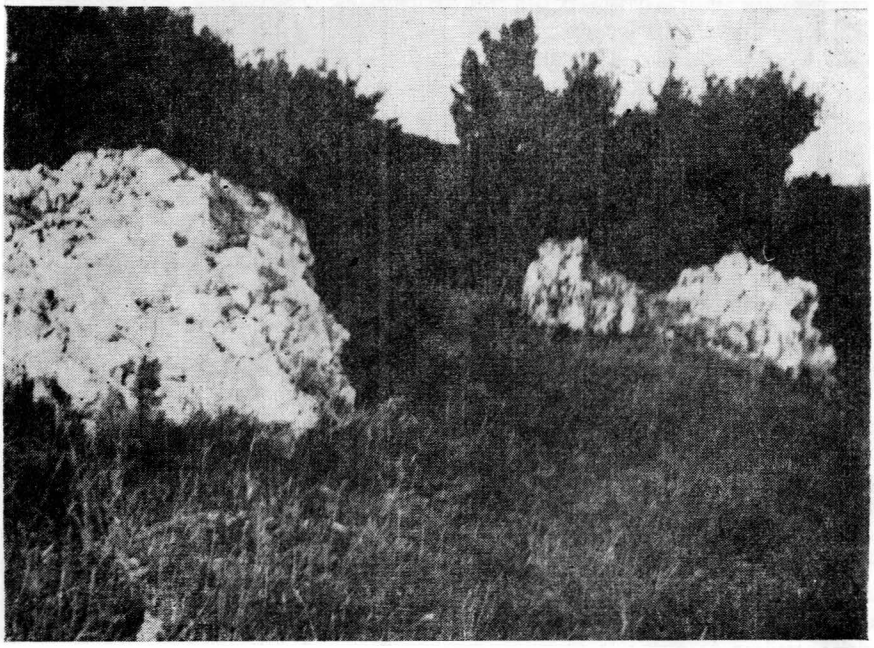
https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

tatea şi-a menţinut rostul originar, luîndu-se noi măsuri de consolidare. Ea era prevăzută cu un foişor, unde se făcea foc, în caz de primejdie. Prin acest mijloc simplu, dar eficient de semnalizare, cetăţile aşezate de la Mehadia şi pînă la Făget îşi puteau comunica venirea duşmanului. Documentar, cetatea este atestată mai întîi la 1467 şi este menţionată sporadic pînă la 1700. Nefiind la hotarul celor două împărăţii, otomană şi austriacă, n-a fost inclusă în tratatele de pace dintre ele, de aceea a scăpat de distrugere.

Cetatea Jdioara

De la Caransebeş, şoseaua duce la Lugoj, îngînîndu-se cu apa limpede şi grăbită a Timişului. La km 30 de şosea se desprinde un drum lateral spre Nădrag. La numai 5 km de mers se află comuna Jdioara, aşezată la poalele Poienii Rusca, iar sus pe deal stăruiesc ruinele cetăţii.

Din cetatea de odinioară se păstrează o jumătate din circonferinţa zidului dinspre nord şi ale celor laterale, cufundate în leasa pădurii de foioase. În partea dinspre sud, spre comună, au rămas frînturi din ele, prăvălite în parte în interiorul cetăţii, parte în afară, peste care s-au aşternut arbuşti. Zidurile sînt groase şi puternice. Înălţimea lor este aproape de 6 m. Cetatea avea formă patrulateră cu colţurile rotunjite. Dimensiunile în interior sînt de 35 m/22 m. În evul

Fragmente din zidurile cetăţii Jdioara.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

mediu, cetatea se afla chiar pe drumul mare, refăcut la o dată recentă mai spre sud. Misiunea ei era de a păzi intrarea spre Transilvania şi a ocroti ţinutul bogat dimprejur. Din secţiunile făcute de specialişti şi din şanţurile tăiate în interiorul cetăţii se pot vedea mai multe epoci de incendiu. Molozul conţine multă ceramică în mare parte medievală.

Trecutul cetăţii cuprinde evenimente importante din care desprindem cîteva. Cetatea apare în lumina istoriei la sfîrşitul secolului al XIII-lea, apoi sub jurisdicţia banului de Severin, fiind cetate regală. Către sfîrşitul secolului al XIV-lea, castelanii cetăţii s-au alăturat nobilimii autohtone de cnezi, înnobilaţi în bună parte, împotriva lui Benedict Himfy, un latifundiar pripăşit, care pusese stăpînire pe cetate, uzurpînd drepturile ei consuetudinale, de a dispune asupra oricărui act administrativ. Victorioasă, ea obţine de la rege dreptul de a avea propriul său scaun de judecată în Jdioara.

Importanţa cetăţii reiese chiar din tentativa cîtorva feudali de a pune stăpînire pe ea. Electorul Georg de Brandenburg, devenit prin căsătorie latifundiar în Transilvania, va fi unul din competitori, apoi voievozii Ioan Zapolya şi Sigismund Bathory. În posesia familiei acesteia se afla încă în mai 1600, căci cu o lună mai înainte oastea de voluntari balcanici condusă de Baba Novac încercase zadarnic s-o cucerească bătînd-o cu tunuri din lemn de cireş. Încercatul căpitan bătu cetatea timp de 29 de zile. Cînd bătălia era în toi, a sosit ordinul lui Mihai să ridice asediul, marele voievod avînd nevoie de armată pentru cucerirea Moldovei. Un alt episod din viaţa cetăţii îl constituie cucerirea ei de către generalul Veterani, la 1688, pentru a-şi deschide drum spre Caransebeş. Curînd după aceea, cetatea a fost distrusă în baza prevederilor păcii de la Carlovaţ.

În ruinele cetăţii s-au adăpostit apoi haiducii bănăţeni în lupta împotriva stăpînirii habsburgice. Din fosta cetate, ei au făcut un centru de operaţii împotriva administraţiei abuzive şi spoliatoare austriece, care, la rîndul său, a reacţionat violent. La 1739, generalul Lentulus a fost însărcinat să desfiinţeze lotria. Ajuns la Jdioara a incendiat-o, a capturat vreo 50 de haiduci, pe care i-a împuşcat la poalele cetăţii. Sfîrşitul acesteia s-a încheiat cu asemenea epilog sîngeros, — simbol de rezistenţă al ţărănimii bănăţene împotriva stăpînirii habsburgice.

Cetatea Ilidia (Iladia)

Apărarea Banatului pe căile interioare, cu deosebire apărarea Timişoarei, era prevăzută cu mai multe cetăţi, dintre care cea mai sudică era a Ilidiei. Ea se află lîngă Oraviţa, la 105 km depărtare de Timişoara, lîngă comuna Socolari, la 5 km răsărit de şoseaua care duce la Dunăre, spre Moldova Veche. Rîul Ilidia şi alţi doi afluenţi ai săi înconjoară la o oarecare depărtare dealul numit Coruna, pe care se află căţărată cetatea. Poziţia pitorească în care se găseşte a inspirat fantezia populară. Una din cele cîteva legende care circulă aici spune că pe vremuri apa rîului era stăvilită, de aceea forma un lac întins, pe care se circula

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

cu luntrea pînă la Ochiul Beiului, — locul unei alte cetăţi, — închipuită de fantezia populară. Altă versiune susţine că cetatea era pusă în legătură cu cele din Vîrşeţ, Caraşova şi Beceiu, prin sistemul de semnalizare prin foc mare de pe înălţimi, sau dintr-un foişor, spre a vesti iminenţa unui pericol. Această legendă este confirmată de realitatea geografică, fiindcă de pe prispa înaltă a Corunei se pot vedea cu ochiul liber mai multe comune la mare depărtare, pînă la Dunăre.

Cetatea se află pe culmea teşită a Corunei, deal ce se înalţă ca un bulz în mijlocul cîmpiei. Dealul, cu pereţii calcaroşi şi abrupţi, e inaccesibil, cu excepţia unui clin din partea sudică, care duce pînă la culme. Cetatea domina capătul potecii printr-o terasă prelungită deasupra ei. Din cetate nu a mai rămas decît un singur perete, fragmentat, lung de 20 m. Acum 3—4 ani mai era unul lung de 15 m şi platforma deasupra potecii, care însă s-au surpat. Zidurile cetăţii erau groase de 2 m. Temelia cetăţii cuprinde cărămizi de provenienţă romană, luate din comuna Socolari, unde se află urmele unui castru de această origine. Din materialul pietros obţinut din el s-a construit, în parte, cetatea, care-i amintită la începutul secolului al XIII-lea, ca fiind regală şi pusă sub jurisdicţia banului de Severin. Prezenţa celor două cetăţi, pe acelaşi loc, dar la intervale de timp deosebite, arată continuitatea neîntreruptă a unei societăţi în dezvoltare. Alte menţiuni din secolul al XIV-lea şi mai ales al XV-lea arată că în jurul cetăţii erau mai multe sate cu cnezi în frunte, organizate într-un district românesc şi cu scaun de judecată propriu. De pildă, în 1429 sînt amintite 126 de cnezate puse sub ascultarea Cavalerilor teutoni. Cnezii s-au arătat dîrji apărători ai cetăţii, precum şi ai drepturilor moştenite din trecut. La 1362, ei protestează violent împotriva gestului arbitrar al regelui de a dona moşii pe pămînturile lor şi fără asentimentul lor. Tot aşa de hotărîţi s-au arătat la 1428. La data aceea, regele Sigismund se adăpostea la Ilidia, înconjurat de nobilimea locală, pregătit de luptă împotriva turcilor a căror venire era aşteptată cu înfrigurare, după victoria obţinută sub zidurile cetăţii Golubaţ. Turcii nu s-au încumetat să atace decît în 1551. Organizînd cucerirea cetăţii Timişoara, Mohamed Beglerbeg a supus mai întîi cetăţile din calea sa, între care şi Ilidia. Totuşi cetatea a fost retrocedată principatului Transilvaniei, rămînînd în posesia acestuia timp de încă un secol, dar fără garnizoană. Ea a fost apoi lăsată în părăsire ca lipsită de importanţă. Acoperită de leasa pădurii s-a acoperit şi cu vraja legendelor şi basmelor.

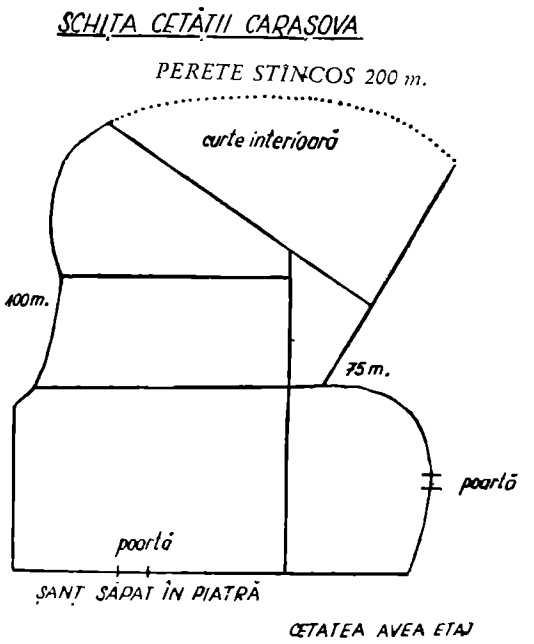
Cetatea Caraşova

Venind de la Dunăre spre Timişoara, Lugoj sau Caransebeş, la o adevărată răspîntie, erau aşezate cetăţile Ghîrteniş, Şemlac şi Caraşova. Ele se aflau pe pragurile exterioare ale Semenicului, din rocă calcaroasă de culoare gălbuie, cărora mileniile le-au imprimat patina lor cenuşie ; sînt ca nişte spinări largi sau ponoare şubrezite de ape subterane şi peşteri adînci. Ţinutul e prin excelenţă carstic, înviorat de lacuri, păduri şi livezi de cireşi, dar mai ales de pruni.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

În desfăşurarea anotimpurilor, aici se perindă tablouri de frumuseţe singulară ; de neuitat este cel de toamnă tîrzie, cînd pădurea rugineşte. Ea trezeşte în mintea călătorului pe aceste meleaguri eroi de basm şi figuri de legendă dintr-o pădure de aramă.

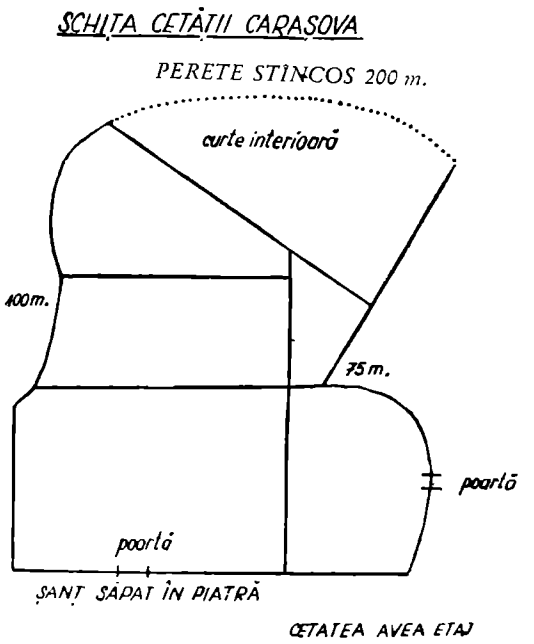
Într-un asemenea cadru se află ruinele cetăţii Caraşova, la 17 km de Reşiţa, pe drumul către centrul minier Anina. Cu 3 km înainte de intrare în comuna Caraşova, la circa 300 paşi de şosea, era aşezată cetatea, cuibărită pe o stîncă abruptă şi înaltă de vreo 200 de metri deasupra cheilor Caraşului. Construirea ei s-a făcut după conformaţia terenului. În faţă, la intrare, a fost săpat un şanţ în piatră, pentru a împiedeca intrarea duşmanului. Pereţii laterali nu sînt în întregime din zid, ci pe alocuri cuprind blocuri de stîncă ; de aceea forma cetăţii este un patrulater cu zidurile ondulate. Peretele dinspre est, aşezat în partea opusă porţii, era mai curînd un parapet, fiind situat chiar pe muchia stîncii. Lungimea în diametru a cetăţii era de 75 m, lăţimea poate să fi ajuns 40 m, iar înălţimea de 15 m, din care n-a rămas decît jumătate. Interiorul cetăţii era compus din cinci încăperi, de formă neregulată şi foarte mici, cărora le corespundeau altele deasupra. Deosebit de cetate era o curte mică, în care se vede o afundătură, — poate fîntîna pentru alimentarea garnizoanei cu apă, — sau, după legendă, subterana pe unde apărătorii îşi căutau scăparea în caz de refugiu. În partea răsăriteană se forma un fel de cerdac cu pardoseală de piatră, pe care era clădită cetatea. Străjerul postat aici putea scruta orizontul peste cheile Caraşului spre Dunăre sau spre Prolaz.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

În desfăşurarea anotimpurilor, aici se perindă tablouri de frumuseţe singulară ; de neuitat este cel de toamnă tîrzie, cînd pădurea rugineşte. Ea trezeşte în mintea călătorului pe aceste meleaguri eroi de basm şi figuri de legendă dintr-o pădure de aramă.

Într-un asemenea cadru se află ruinele cetăţii Caraşova, la 17 km de Reşiţa, pe drumul către centrul minier Anina. Cu 3 km înainte de intrare în comuna Caraşova, la circa 300 paşi de şosea, era aşezată cetatea, cuibărită pe o stîncă abruptă şi înaltă de vreo 200 de metri deasupra cheilor Caraşului. Construirea ei s-a făcut după conformaţia terenului. În faţă, la intrare, a fost săpat un şanţ în piatră, pentru a împiedeca intrarea duşmanului. Pereţii laterali nu sînt în întregime din zid, ci pe alocuri cuprind blocuri de stîncă ; de aceea forma cetăţii este un patrulater cu zidurile ondulate. Peretele dinspre est, aşezat în partea opusă porţii, era mai curînd un parapet, fiind situat chiar pe muchia stîncii. Lungimea în diametru a cetăţii era de 75 m, lăţimea poate să fi ajuns 40 m, iar înălţimea de 15 m, din care n-a rămas decît jumătate. Interiorul cetăţii era compus din cinci încăperi, de formă neregulată şi foarte mici, cărora le corespundeau altele deasupra. Deosebit de cetate era o curte mică, în care se vede o afundătură, — poate fîntîna pentru alimentarea garnizoanei cu apă, — sau, după legendă, subterana pe unde apărătorii îşi căutau scăparea în caz de refugiu. În partea răsăriteană se forma un fel de cerdac cu pardoseală de piatră, pe care era clădită cetatea. Străjerul postat aici putea scruta orizontul peste cheile Caraşului spre Dunăre sau spre Prolaz.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

Cetatea este atestată documentar încă din 1230, cînd este menţionată ca fiind regală, apoi e citată sub jurisdicţia banului de Severin ; dar vechimea ei căruntă trebuie căutată într-o vreme mai îndepărtată. De atunci şi pînă la sfîrşitul secolului al XVI-lea, cetatea apare menţionată în mai multe rînduri, însă niciodată în vreo împrejurare războinică, doar ca loc de concentrare a forţelor armate care aveau să meargă în cruciadă (1396) la Nicopole. Pe canavaua trecutului ei, sînt ţesute evenimente de altă natură. De pildă, se arată că cnezii din acest district, cu scaun propriu de judecată, s-au împotrivit încercărilor de a li se sustrage privelegiile. Ei nu se mulţumesc cu acte de protest, ci recurg la represalii, jefuind moşiile nobilului Himfy. Alte acte arată că tîrgul Caraşova luase mare dezvoltare, devenind un oppidum, tentant pentru lotrii, care nu pregetau a-l jefui. De aceea sînt plîngeri împotriva garnizoanei din cetate, incapabilă să asigure avutul tîrgoveţilor. La 1551 cetatea a fost cucerită în cursul înaintării turcilor asupra Timişoarei ; la 1595, armatele ardeleneşti o recuceresc în timpul ofensivei organizate de Liga Creştină. După această dată, asupra cetăţii Caraşova se aşterne uitarea şi nepăsarea, descoperite rar, la intervale mari, de vreun călător surprins de ruinele ce se profilează deasupra cheilor Caraşului.

Cetatea Bocşei

Pe drumul spre Reşiţa se află o cetate, a Bocşei, la 75 km depărtare de Timişoara. E situată pe dealul care domină oraşul Bocşa română şi împrejurimile acestuia. Rostul ei a fost acela de a supraveghea hotarul mai multor sate, care formau o unitate administrativă.

O potecă de jumătate de oră duce în serpentine lente pînă la cetate. Zidurile care se mai ţin în bună stare permit să se contureze forma poligonală regulată pe care o avea odinioară cetatea. Laturile erau de 10 m fiecare, iar diametrul poligonului de 20 m. Din cetate se mai păstrează două laturi opuse de cîte 10 m, cu înălţimea retezată la 8 m şi cu pereţii laterali, din care au rămas fragmente de circa 3 m lungime. În interiorul cetăţii erau încăperi mari, iar deasupra altele, probabil în acelaşi număr. Se disting, prin moloz de zid, două guri de subterane cărora le corespundeau, după legendă, trei ieşiri secrete. Cetatea era protejată de un şanţ adînc.

În incintă, dar mai ales în zidurile cetăţii, s-au găsit obiecte din epoca romană, unelte de uz casnic, — oale, opaiţe ş. a., dar ceea ce este mai important e faptul că s-au aflat unelte de minierit.

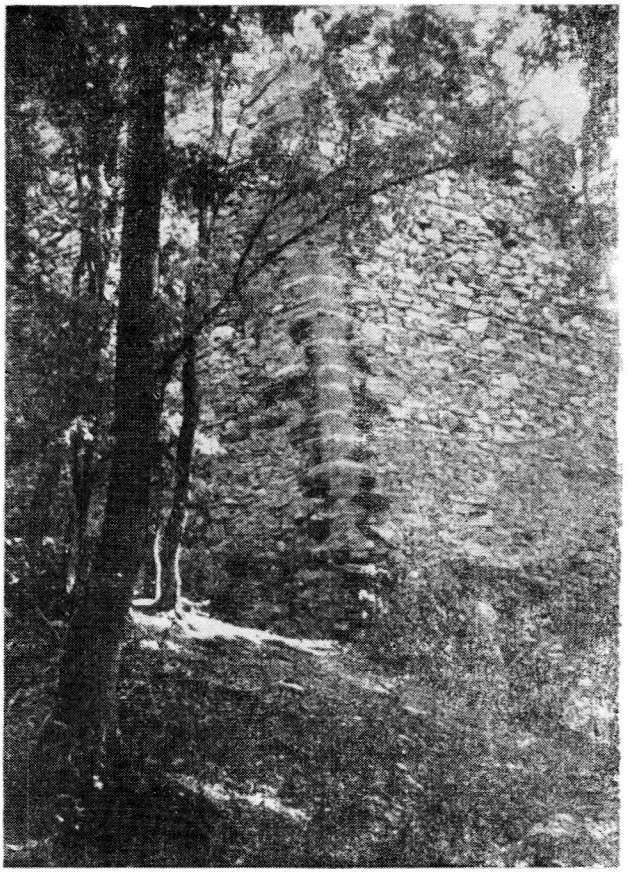
Prezenţa acestora e un indiciu despre existenţa unei cetăţi care avea sub protecţia sa mina, exploatată încă din timpul stăpînirii romane.

Numele cetăţii s-a schimbat în decursul veacurilor. La mijlocul secolului al XIV-lea, cînd apare prima oară documentar, se numea *Cuieşti* (ung. Kövesd) ; sub acest nume e întîlnită pînă la prima jumătate a secolului al XVI-lea, cînd e menţionată ca *Bocşa* ; azi i se mai spune *Buza Turcului*, păstrînd şi denumirea amintită.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

Încă de la 1333 era sediul unui district românesc, organizat în cnezate. Populaţia se chivernisea, în diferite împrejurări, după legea străveche. În secolul al XVI-lea, această normă era în vigoare ; de pildă la 1534, cînd fraţii Racoviţă şi Gheorghe Vrabie, pentru a face cunoscută stăpînirea lor asupra cetăţii, au convocat o adunare de cnezi.

Istoria cetăţii cuprinde cîteva date importante. După o existenţă proprie multiseculară, a fost cucerită de turci, odată cu Timişoara (1552) ; apoi în două rînduri (la 1563 şi 1594) a fost atacată de cete de haiduci veniţi din Transilvania şi din părţile Aradului. La 1595, cetatea a fost recucerită de armata ardeleană, condusă de banul de Caransebeş. Succesul amintit este un episod din campania Ligii Creştine, înscrisă în istoria cetăţii şi printr-un act de cruzime, cunoscut prin executarea garnizoanei. Cetatea a rămas în posesia principatului Transilvaniei şi după înfrîngerea armatei ardelene în faţa Timişoarei ; dar la 1658, turcii au revendicat-o iar şi, pentru a curma orice litigiu, au dispus să fie distrusă. Cîteva butoaie de pulbere au desăvîrşit ordinul lor. De atunci

Un colţ din cetatea Boceei.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

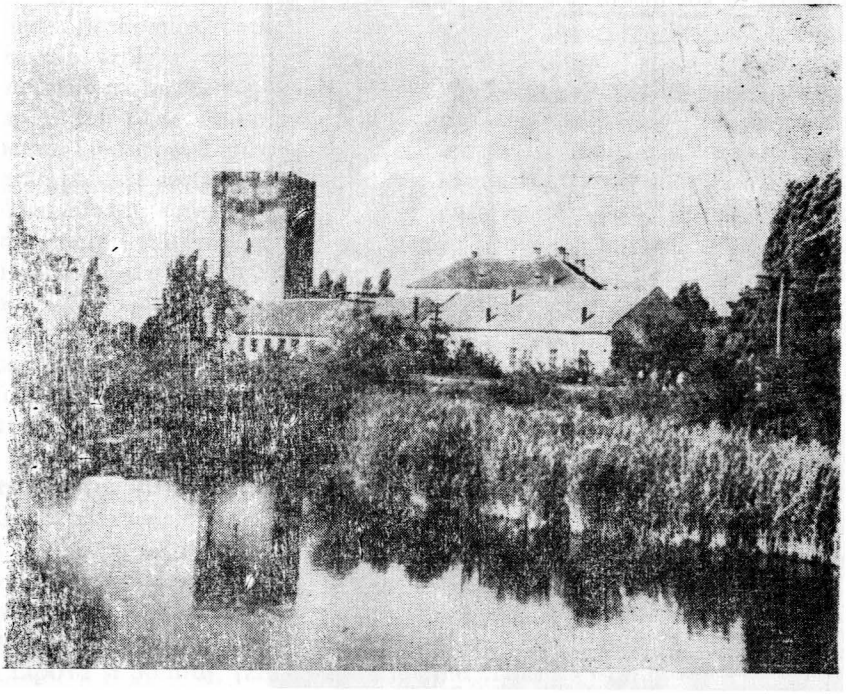
peste zidurile distruse s-a aşternut moloz şi piatră, mladă a pădurii, corzi de iederă şi de viţă sălbatecă, într-o inextricabilă împletitură a trecutului cu prezentul.

Cetatea Ciacovei

Distanţa de 32 km dintre Timişoara şi Ciacova se parcurge pe şosea sau pe calea ferată pînă la Jebel, iar de acolo pe un drum lateral. Aşezată în plin şes, Ciacova se distinge din depărtare după turnul înalt al cetăţii de odinioară.

Prima menţiune despre o cetate cu acest nume datează din deceniul al treilea al veacului al XIV-lea, ca fiind posesiunea nobilului Chaak. Stăpînii ei s-au folosit de Timiş şi au înconjurat-o cu un şanţ umplut cu apă, ca să-i întărească capacitatea de apărare. În vecinătatea cetăţii exista o comună cu o vechime mai mare decît cea a cetăţii, care s-a dezvoltat devenind tîrg prosper. Între ele era o punte de legătură mobilă.

Aşezarea în cîmpie, dar mai ales regiunea bogată din jurul Ciacovei, au atras pe turci considerînd cetatea uşor de capturat. La 1417, ei năvăliră asupra Ciacovei, dar rezistenţa garnizoanei a prilejuit comitelui de Timişoara posibilitatea de a-i veni în ajutor, bătînd oastea turcească şi urmărind-o dincolo de Dunăre. La 1463, cetatea şi acel oppidum, cum documentele vremii numesc

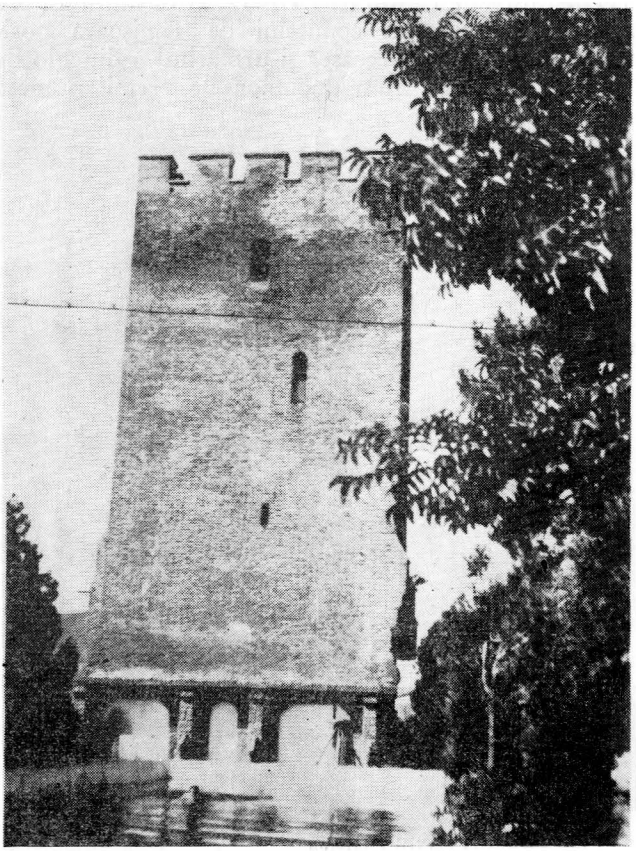
Unul din turnurile cetăţii Ciacova.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

tîrgul, au fost prevăzute cu un sistem de diguri, care, pe de o parte le fereau de inundaţii, pe de alta, constituiau mijloace de apărare eficientă.

Cetatea Ciacova a fost cucerită de turci în toamna anului 1551 şi evenimentul s-a petrecut în următoarele împrejurări. Ei au supus mai întîi cetăţile Beceiu şi Becicherec, apoi au trecut la asediul cetăţii Ciacova, — ultimul avanpost înaintea cetăţii Timişoara. Garnizoana era hotărîtă să reziste şi ar fi respins pe asediatori, dacă nu s-ar fi întîmplat o trădare. O parte din populaţia sîrbească, fiind ostilă feudalului ungur, în posesia căruia era cetatea, s-a alăturat turcilor, vînzîndu-le secretele apărării. După intrarea turcilor în Ciacova, aci s-au aşezat mai multe sute de sîrbi, care au schimbat numele cetăţii din Ciac în cel de Ciacova.

Turcii au construit un oraş nou, între cetate şi vechea aşezare a tîrgului distrus, care s-a dezvoltat repede. La încheierea păcii de la Carlovaţ, oraşul nou întemeiat s-a depopulat, iar vechea cetate s-a păstrat în bune condiţii pînă în 1701. La data amintită a fost distrusă în baza condiţiilor impuse de austriecii învingători.

Turnul Ciacovei.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

Tăria ei este sugerată de impunătorul turn al orologiului, numit astfel după ceasul mare care era fixat pe unul din pereţii lui. El este format din trei caturi, cu laturile de 9 m/10 m şi are înălţimea de 30 m. Singuratec se oglindeşte în apa de la picioarele sale, căutînd parcă în adîncimea lui profunzimea propriului său trecut.

Cetatea Lipovei

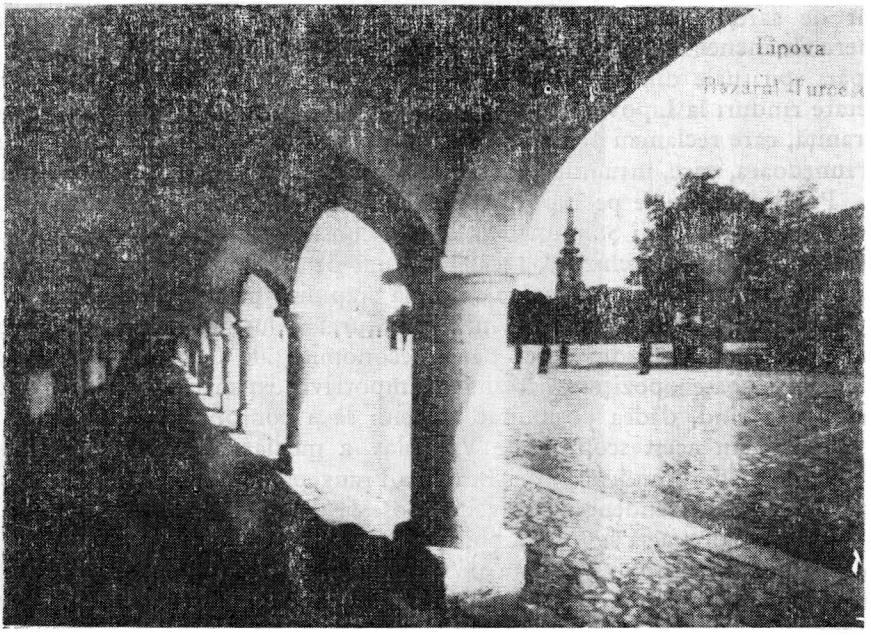
Istoria acestei cetăţi se confundă cu istoria oraşului însuşi, fiind unite în trecut prin destin comun şi prin zidul de apărare care le înconjura laolaltă. Se află aşezată în faţa cetăţii Şoimuş.

Ambele aşezări datează dintr-o epocă foarte îndepărtată, apoi ambele au fost distruse la năvălirea tătarilor în 1241. Se presupune că Bela al IV-lea, cunoscut pentru opera sa de reconstituire a cetăţilor distruse, să fi reclădit, de astădată din piatră, cetatea Lipovei. A fost o lucrare temeinică a cărei trăinicie a fost pusă la încercare în 1285, în timpul unei alte incursiuni a tătarilor, care au fost respinşi. După stingerea dinastiei arpadiene, noul rege pe tronul Ungariei, Carol Robert, s-a aşezat la Timişoara, repudiat fiind de nobilimea maghiară. În cîteva rînduri, el a venit la Lipova pentru a intra în tratative cu adversarii săi. Sub Ludovic cel Mare, urmaşul său, oraşul luă o deosebită dezvoltare economică, atestată de existenţa unei monetării, a unui depozit de sare, a diferitelor ateliere meşteşugăreşti, a diferitelor tranzacţii comerciale încheiate aci, cît şi a unei biserici franciscane, care mărturiseşte preocupări spirituale din partea populaţiei. Ludovic şi Sigismund s-au oprit în repetate rînduri la Lipova, fiindcă era loc de răspîntie spre diferitele centre de la graniţă, care reclamau prezenţa lor. În împrejurări similare s-a oprit şi Iancu de Hunedoara, care, intuindu-i importanţa sa strategică, n-a pregetat s-o cumpere. Punînd stăpînire pe Lipova, Iancu urmărea să-şi consolideze posesiunile din jurul ei şi a cetăţii Şoimuş. Dar acelaşi considerent care l-a determinat pe Iancu să facă această achiziţie, l-a determinat pe împăratul german şi pe Vladislav, regele Ungariei, să încerce să pună stăpînire pe cetăţile Lipova şi Şoimuş, după moartea lui Ioan Corvin, fiul natural al lui Matei. Operaţia aceasta le da posibilitatea să zdrobească bazele economice ale Corvineştilor, în jurul cărora se grupase opoziţia „naţională" împotriva expansiunii habsburgice, şi, în al doilea rînd, dădea posibilitate regelui să-şi consolideze poziţia slabă în aceste părţi. În acest scop regele Vladislav a mediat căsătoria dintre Georg Hohenzollern de Brandenburg şi Beatrice Frangepan, văduva lui Ioan Corvin. Astfel Georg de Brandenburg devenea posesorul a 252 de sate. Această avere nu-i ajungea ; dorea să se mai îmbogăţească, de aceea a supus ţărănimea la dări şi munci grele. Comportarea sa a provocat o profundă nemulţumire, care s-a manifestat în răscoala ţăranilor condusă de Doja. Cînd răsculaţii s-au apropiat de Lipova şi Şoimuş, ţăranii şi marea majoritate a orăşenilor s-au alăturat lor. Oraşul, apoi cetatea au fost lesne cucerite.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

După înăbuşirea răscoalei, Ioan Zapolya a pus stăpînire pe Lipova care, exceptînd o scurtă perioadă de timp, a rămas în posesia familiei sale pînă în 1551. În 1550 turcii şi-au făcut apariţia sub zidurile ei, dar n-au îndrăznit să atace Lipova. În 1551, George Martinuzzi, care guverna Transilvania, a cedat-o lui Ferdinand, împăratul Austriei. Aldana, reprezentantul său, a preferat s-o abandoneze nu atît de teama turcilor, cît a populaţiei care ura stăpînirea habsburgică. Oraşul şi cetatea au fost distruse, de aceea Cason paşa a pus oameni ca să le reclădească. Stăpînirea turcească s-a menţinut aci pînă în 1717, exceptînd scurta stăpînire a ardelenilor din august 1595—mai 1596, a lui Mihai Viteazul în 1599—1600, sau a lui Bethlen Gabor în 1617. În cursul războiului austro-turc de la 1683—1699, Lipova — oraşul şi cetatea — a trecut de mai multe ori dintr-o mînă într-alta pînă în 1695, cînd zidurile cetăţii au fost complet năruite de bombardamentul artileriei turceşti, iar populaţia a părăsit oraşul lăsîndu-l pustiu. Ultimile resturi ale cetăţii au fost demolate în 1701. Prin pacea de la Carlovaţ, Lipova rămînea turcilor pînă în 1717, cînd au fost izgoniţi.

Astăzi din vechea cetate nu se mai păstrează decît urme la nivel de temelie. Totuşi, imaginea ei poate fi reeditată pe baza unei reconstituiri a lui Aurel Eisenkolb. Lipova era înconjurată de un şanţ de apărare, apoi de un zid la nivelul Mureşului, care cuprindea în incinta sa tîrgul şi cetăţuia sau fortul central. Forma cetăţii era pentagonală. Ieşirea din cetate se făcea prin cele cinci porţi ale cetăţii. Dincolo de zidurile cetăţii se afla oraşul, care, după spusele lui Evlia

Bazarul turcesc de la Lipova.

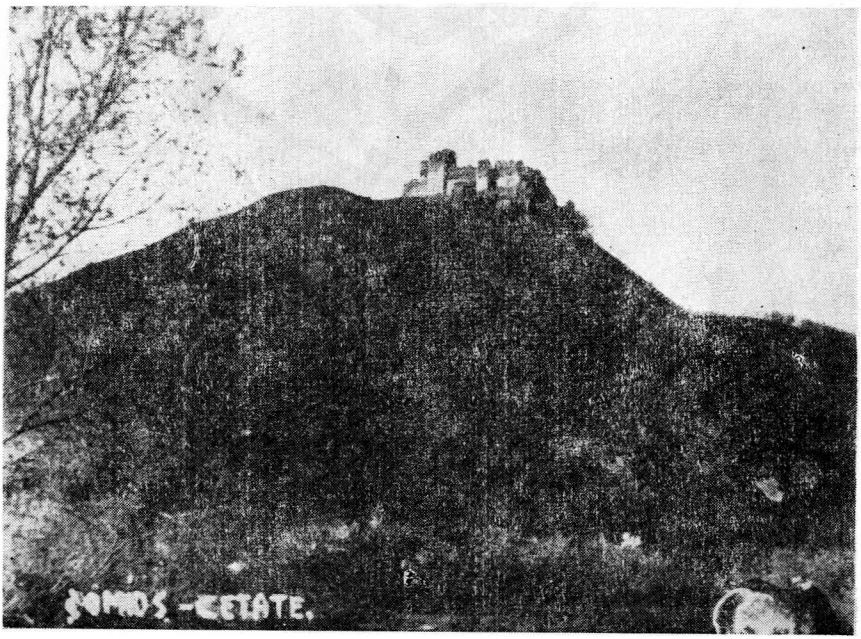
https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

Celebi, era foarte prosper, motiv pentru care locuitorii erau ospitalieri. Descrierea lui Celebi este foarte amănunţită atît despre cetate cît şi despre oraş.

Trecutul cetăţii Lipova e atît de strîns legată de cea a Şoimuşului, încît una fără alta nu s-ar istorisi.

Cetatea Şoimuş

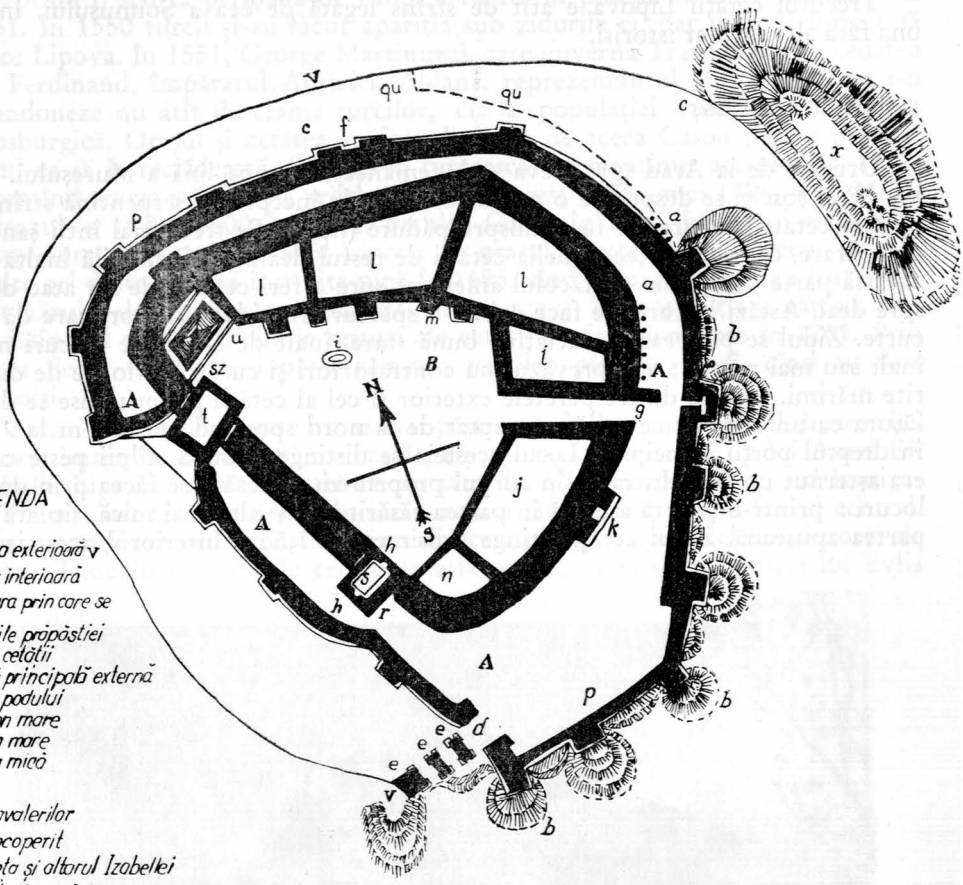
Drumul de la Arad spre Deva se îngemănează cu apa lină a Mureşului. La km 38 al şoselei se desprinde o potecă ce duce, la început în serpentină strînsă, pînă la cetate. Intrarea se face dinspre pădure (nord). Se trece mai întîi şanţul de apărare, care despărţea temelia cetăţii de restul dealului. O movilă înaltă în această parte constituie obstacolul amenajat spre a feri cetatea de un atac dinspre deal. Astăzi intrarea se face printr-o spărtură în zidul exterior, care dă în curte. Zidul se păstrează în relativă bună stare, înalt de 10 m, pe alocuri mai înalt sau mai ruinat ; era prevăzut cu contraforturi şi cu 16 bastioane de diferite mărimi. Curtea dintre peretele exterior şi cel al cetăţii propriu-zise se desfăşura ca un coridor ce se lăţea treptat de la nord spre sud, de la 3 m la 7 m în dreptul porţii principale. Locul acesteia se distinge şi după stîlpii peste care era aşternut un pod. Intrarea în corpul propriu-zis al cetăţii se făcea prin două locuri : printr-o poartă aşezată în partea răsăriteană şi alta mai mică, situată în partea apuseană. Zidul cetăţii atinge grosimea de 1,5 m. Interiorul acesteia se

Vedere generală a cetăţii Şoimuş.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

CETATEA SOIMOȘ

LEGENDA

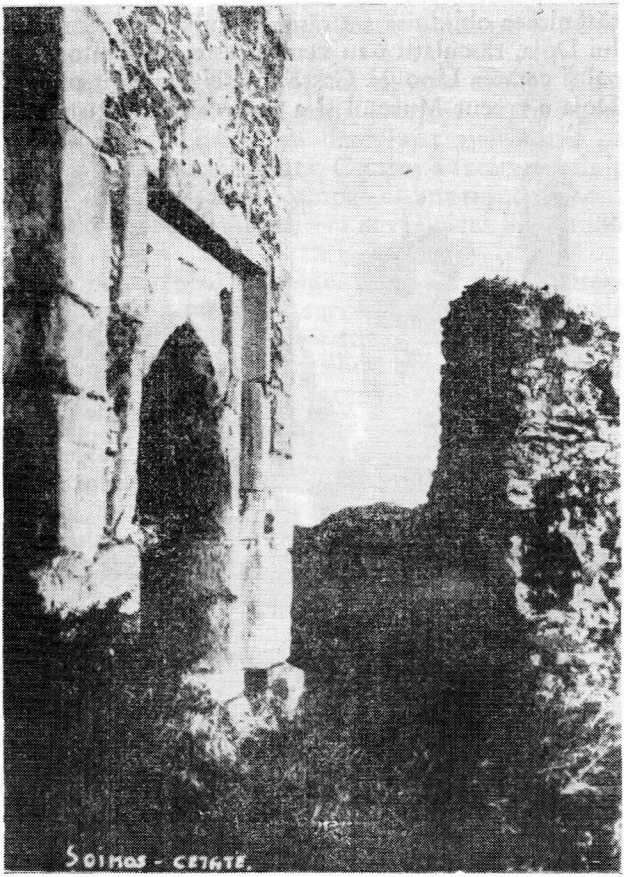
A = Curtea exterioară v
B = Curtea interioară
a = Spărtura prin care se trece
b = Șanțurile prăpăstiei
c = Șanțul cetății
d = Poartă principală externă
e = Stîlpii podului
f = Bastion mare
g = Poarta mare
h = Poarta mică
i = Puțul
j = Sala cavalerilor
k = Altar acoperit
l = Locuința și altarul Izabellei
n = Capelă de rugăciune
o = Bastion special pentru apărarea porții
p = Zid împrejmuitor extern
q = Drumul actual spre cetate
r = Turn mic de poartă
s = Deschiderea pivniței
sz = Front apusean
t = Vechiul bastion
u = Temnița
v = Șanțul de apărare
x = Barajul înălțat cu scopul de a opri atacul de peste deal

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

compunea dintr-o curte de formă trapezoidală, îngustată în partea superioară, lungă de 15 m şi lată de 10 m. Patru încăperi mari serveau garnizoanei pentru locuinţă, — din care una era a castelanului, — dispuse în partea răsăriteană ; în cea sudică era sala cavalerilor şi capela pentru slujbe religioase. Pentru soţia voievodului ardelean, Zapolya, anume Isabella, s-au amenajat balcoane şi un altar. Locul celor dintîi se recunoaşte după suporturile rămase şi după chenarul sculptat în piatră pe lîngă ferestre. În curte era o fîntînă şi o temniţă.

Cetatea a fost clădită într-o vreme îndepărtată, apoi refăcută după invazia tătarilor, din nevoia de a apăra intrarea în Ardeal, dar şi din aceea de a supraveghea mersul plutelor, care duceau sare. Împreună cu cetatea Lipovei, situată pe malul opus, îşi îndeplineau misiunea cu statornicie.

Documentar, cetatea Şoimuş apare la 1278. Altă menţiune de la sfîrşitul secolului al XlV-lea atestă aici şi o răzmeriţă a ţăranilor români. În cursul deceniilor următoare, numărul de menţiuni sporeşte ; de fiecare dată este vorba de tranzacţii de cumpărare, vînzare sau amenajare în legătură cu cetatea. În

Una din porţile principale **ale Şoimuşului.**

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

situaţia dată, ea trecu din mînă în mînă, pînă ce intră în posesia lui Iancu de Hunedoara. La 1446, el o cumpără împreună cu cetatea Lipovei. Nu a fost un act obişnuit, fiindcă guvernatorul Ungariei era mai conştient ca oricare alt demnitar din regat despre pericolul pe care-l prezentau turcii. Se impuneau măsuri de apărare de extremă urgenţă. Sub imperiul ameninţării turceşti, Iancu de Hunedoara a hotărît să fortifice Şoimuşul ; el a trimis pe proprii săi meşteri, care efectuaseră lucrările de refacere a castelului Hunedoara, s-o reclădească sub supravegherea lui Blassiu, omul său de încredere şi comandant al cetăţii. Cetatea a fost reclădită prevalent în forme gotice tîrzii, iar în timpul domniei lui Matei s-au adăugat şi unele elemente ale Renaşterii. Către sfîrşitul secolului al XV-lea, ea era în posesia lui Ioan Corvinul, fiul nelegitim al lui Matei, iar după moartea lui, a încăput pe mîna lui Georg de Brandenburg. Acesta era un nobil crud şi hrăpăreţ ; mare latifundiar în Germania a ajuns prin căsătoria cu Beatrice Frangepan, văduva lui Ioan Corvin, stăpîn necontestat peste 252 de sate. El a supus pe iobagii de pe moşiile sale, în mare majoritate româneşti, la biruri şi dări grele. Faptele sale au stîrnit nemulţumiri profunde, de aceea, cînd văpăile războiului ţărănesc condus de Gheorghe Doja au atins hotarul lor, ţărănimea obijduită s-a răsculat cu arma în mînă. În frunte cu Grigore, fratele lui Doja, răsculaţii i-au venit acesteia în ajutor. La 4 iunie, ei au încercuit oraşul şi cetatea Lipovei. Castelanul ei a părăsit-o fără luptă. La 7 iunie, armata lui Doja a trecut Mureşul şi a încercat să ia cu asalt Şoimuşul. Respins de cîteva

Vedere interioară a cetăţii Şoimuş.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

ori, Doja nu a abandonat gîndul de a-l cuceri. El a propus castelanului să capituleze de bună voie, dar nu a izbutit să-l înduplece. Diacul Ioan, însărcinat cu ducerea tratativelor, descurajat de încăpăţînarea lui, propuse să se dea un nou asalt. Cîţiva răsculaţi, reuşind să se cţere pe zidurile turnului, unde se afla depozitul de pulbere, izbutiră să arunce cîteva torţe în interiorul lui şi să provoace un incendiu care a produs prăbuşirea peretelui dinspre apus. Alarmaţi de spărtura produsă, mercenarii din interior au trecut de partea răsculaţilor. La 10 iunie, porţile cetăţii au fost deschise pentru învingători.

După înăbuşirea războiului ţărănesc, Georg de Brandenburg a vîndut cele două cetăţi lui Ioan Zapolya. La 1527, ţarul Ioan Nenada, numit şi Omul Negru, trecu pe malul drept al Mureşului armata sa de răsculaţi români, sîrbi, unguri şi alte naţionalităţi. Mai mulţi nobili se refugiară în cetate. Alarmat, Zapolya a întărit zidurile ei. Operaţia s-a făcut în grabă, în aşa măsură, încît nu a fost timp măcar pentru umplerea găurilor în care fuseseră aşezate bîrnele de la schelărie. După moartea lui, situaţia în Transilvania devenind confuză, Isabella, soţia sa, s-a refugiat la Şoimuş unde a rămas pînă în primăvara anului 1542. Venirea ei a prilejuit unele modificări în incinta cetăţii. Şederea familiei Zapolya la Şoimuş, în decurs de mai puţin de un an, a lăsat o amintire tristă în memoria poporului prin actele sale frivole.

La un deceniu după acest episod din viaţa cetăţii, sub zidurile ei şi-au făcut apariţia turcii. Cucerirea s-a făcut lesne din cauza panicii care a cuprins garnizoana. Căderea cetăţilor Timişoara şi Lipova au descurajat apărătorii, de aceea ei nu au opus decît o rezistenţă de scurtă durată. Cetatea a fost vremelnic recucerită de Georg Borbély, în 1595, în cadrul campaniei antiturceşti, condusă de Liga Creştină şi al cărei exponent în Ardeal era şovăelnicul Sigismund Báthory.

Cetatea Şoimuş a avut stăpîn, pentru scurtă vreme, pe însuşi Mihai Viteazul. Victoria răsunătoare de la Şelimbăr i-a asigurat succesul şi în alte părţi ale Transilvaniei. Cetăţile Şoimuş şi Lipova au opus o rezistenţă formală lui Baba Novac, căpitanul lui Mihai. La supunerea lor a contribuit şi populaţia românească şi sîrbească din împrejurimi, care s-au asociat oştirii de balcanici condusă de Novac.

Scurt timp după acest eveniment, cetatea Şoimuş schimbă mai mulţi stăpîni, pînă ce turcii au cotropit regiunea în care se afla cetatea, aşezînd acolo căpetenii militare. La 1661, Evlia Celebi, trecînd la Şoimuş, o descrie în felul următor : cetatea era pe pămîntul sangeacului din Lipova şi pe malul rîului Mureş ; era construită pe un vîrf de deal, ce se înalţă spre bolta cerului ; are o garnizoană de 70 de neferi, iar comuna de lîngă ea vreo 300 de case frumoase cu grădini şi vii. Evlia mai vorbeşte şi de o galerie adîncă, ce corespunde pe malul opus cu cetatea Lipovei. Tradiţia orală a păstrat această versiune.

Ultimul capitol din istoria Şoimuşului s-a petrecut în cursul primului război austro-turc. Generalul Caraffa a întîmpinat rezistenţă din partea micii garnizoane de aici în timpul înaintării sale, de aceea, după ce a cucerit cetatea, a incendiat-o. Acţiunea lui a pus capăt rostului pe care cetatea l-a avut de-a lungul veacurilor. Un ultim episod, la care ea n-a fost decît martoră, a încheiat şi partea finală din istoria sa. În timpul răscoalei populare, condusă de Horea, răsculaţii au devastat curtea cetăţii. Prin curte trebuie înţeleasă casa nobilului

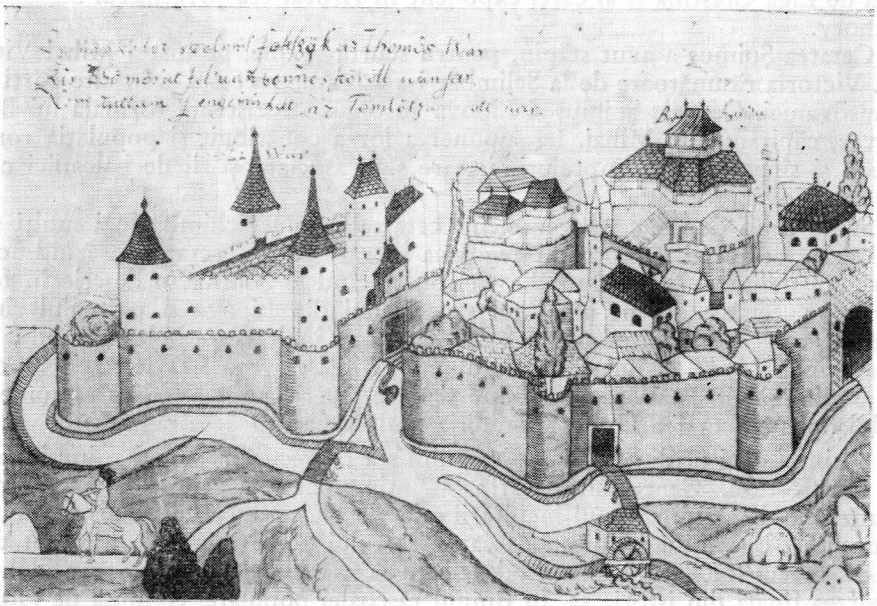
https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

din satul Şoimuş, aşezat la poalele cetăţii. Prin condeiul oficiantului de acolo, Carol Brünek, Horea făcea cunoscut condiţiile ultimatului său adresat nobilimii din jur.

Cetatea Timişoarei

Ruinele cetăţii timişorene — două fortificaţii masive şi întinse pe o suprafaţă de un cvartal fiecare — sînt vestigii care evocă imaginea sistemului complex de fortificaţii al cetăţii de odinioară.

Una din ele este aşezată între străzile Popa Şapcă şi Bucium, între bulevardele 23 August şi Leontin Sălăjan. Cealaltă este situată între străzile Mărăşeşti şi Vlad Delamarina, lîngă linia de tramvai care duce la Mehala şi calea ferată spre Bucureşti. Prima, de forma unui poligon neregulat, cu laturile variind între 100 m şi 150 m, reprezintă o parte din bastionul II în care este prevăzută o poartă etajată în stil baroc, numită poarta Transilvaniei. Din cele trei de cîte dispunea cetatea, aceasta era cea mai importantă. Cazemata era înconjurată de un şanţ adînc, pe care vremea celor două veacuri de existenţă nu l-a nivelat încă. Aceasta are pereţi groşi de 2—2,5 m, după cum erau expuşi sau nu atacului duşman ; ei sînt construiţi prevalent din cărămidă, cu excepţia colţurilor şi a coronamentului, prevăzute cu borduri late de piatră fasonată ; din loc în loc sînt ferestre largi în afară, alternînd cu despicături înguste şi lunguieţe, care serveau de loc pentru trăgătorii din interior. Cealaltă fortificaţie de lîngă

Stampă veche reprezentînd Timişoara.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

calea ferată este mai deteriorată și reprezintă o rămășiță a bastionului VII al cetății. Acesta era legat de bastionul VI prin tuneluri întărite. Ruinele celui din urmă se văd peste linia de tramvai amintită.

În puține cuvinte, aceasta e fizionomia ruinelor cetății Timișoara. Ele sînt, firește, neînsemnate față de ansamblul de fortificații din care era formată cetatea acum două veacuri ; cu atît mai mult aceste vestigii nu reprezintă nici pe departe trecutul cetăților care s-au succedat pe pămîntul Timișoarei. Pentru cunoașterea lor este instructivă o scurtă prezentare istorică.

Numele cetății timișorene — castrum timisiensis — apare prima oară la 1266. Este vorba de un act care confirmă existența ei, însă durarea cetății trebuie pusă mai devreme ; mențiunea unui comite de Timiș la 1177 indică o organizare politică cu antecedente de cel puțin o jumătate de secol. Totuși întemeierea unei cetăți puternice pe aceste locuri este atribuită lui Carol Robert (1308—1342), ales rege al Ungariei, după stingerea dinastiei arpadiene (1301). Primejduit de rivali în Ungaria propriu-zisă, el se așează la Timișoara, unde construi un castel de piatră, alături de o veche întăritură de pămînt. Între acestea curgea un braț al Timișului (probabil pe locul străzii Alba Iulia de azi), în timp ce altul încercuia ca pe o insulă castelul amintit, probabil pe locul Muzeului orășănesc. Lucrările de fortificare au durat opt ani, după terminarea cărora regele a rămas în Timișoara pînă la 1325, făcînd din cetate reședința sa.

Castelul și vechea fortificație au devenit important centru strategic în secolele următoare. Atît Carol, cît și fiul său, Ludovic, l-au folosit ca bază de plecare în expedițiile împotriva Țării Românești, Bulgariei și Serbiei. Sigismund de Luxemburg s-a oprit de șapte ori în cetatea Timișoarei pentru a pregăti campaniile sale împotriva turcilor. Iancu de Hunedoara, în calitate de comite permanent al cetății, apoi de guvernator al Ungariei, dispunea de suficientă autoritate și de resurse materiale ca să refacă radical vechea construcție din epoca angevinilor. Necesitatea unei alte fortificații se impunea cu stringență, fiindcă primejdia turcească devenise iminentă, iar două așezări care se dezvoltaseră dincolo de zidurile cetății, — Palanca Mare — în cartierul Fabrică și alta pe terenul de azi al Institutului Politehnic — trebuiau puse la adăpost. Ele au fost cuprinse printr-o întăritură făcută din zid, palisade de stejar și șanțuri cu apă. La 1443, Iancu se folosi de împrejurarea că un cutremur avariase castelul, ca să-l reclădească și să-l întărească cu un zid și un șanț de apărare. Importanța pe care o acordă cetății timișorene rezultă și din hotărîrea de a-și face din ea reședința sa familiară, apoi de a o cumpăra (1445). Toate campaniile contra turcilor au avut ca loc de pornire cetatea Timișoarei și să mai amintim că oștile pentru asemenea împrejurări au fost recrutate în parte de pe domeniile românești din Banat.

Bonfinius, cronicarul oficial la curtea regelui Matei, a lăsat o descriere a cetății, înfățișînd-o puternică, iar orașul în plină dezvoltare și atrăgător. Prosperitatea acestuia din urmă a atras desigur pe turci, care apar, la 1476, sub zidurile cetății, conduși de Ali beg. Dar au fost bătuți și izgoniți de Pavel Chinezul, român de origine, căpitan suprem al oștirilor maghiare.

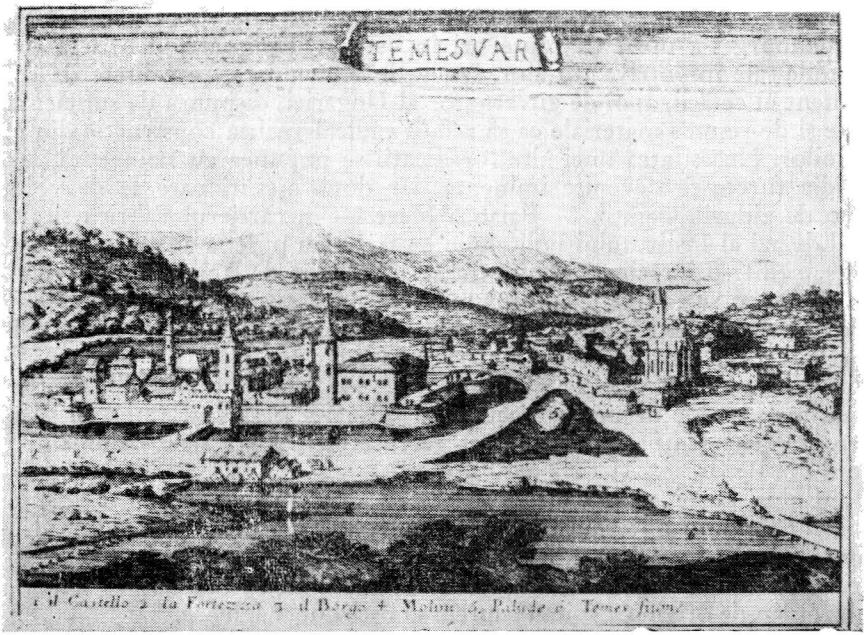
Cetatea Timișoarei a fost pusă în fața unui alt pericol, mai mare decît cel așteptat, care a apărut în vara anului 1514. La această dată, sub zidurile ei, pe cîmpia vălurită a Uliciei, s-au ivit răsculații conduși de Gh. Doja. Planul lor

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

era să abată cursul apei de lîngă o latură a cetății, pentru a putea trece la asalt asupra ei. În timp ce se executau lucrările de abataj, răsculații au fost atacați de voievodul Transilvaniei, Ioan Zapolya, și de comitele cetății, Ștefan Bathory. Fiind învinși, Doja împreună cu fratele său și alți tovarăși de luptă, au fost capturați, apoi supuși la torturi barbare. Locul de execuție a fost fixat la marginea de vest a cetății, probabil la capătul de nord al străzii care poartă numele eroului popular.

În toamna anului 1551, au apărut turcii, conduși de Mehmed Socolovici. Ei n-au putut cuceri cetatea, fiind împiedecați de timpul ploios, care transformase hîrtoapele și albiile părăsite ale Timișului într-o rețea de bălți și mlaștini ; insuccesul lor se datorește însă în cea mai mare parte eroismului garnizoanei. În perioada cea mai critică din vremea asediului, Socolovici a recurs la scrisori cu amenințări de represalii împotriva populației spre a o constrînge să capituleze. Este vrednic de amintit că ele erau redactate în românește, învederînd caracterul etnic preponderent al populației.

În 1552, turcii au revenit în frunte cu Ahmed pașa, secondat de Socolovici. Armata lor era mult superioară numericește garnizoanei din cetate, formată în bună parte din mercenari ; în plus, turcii dispuneau de artilerie de asediu. Apărătorii s-au luptat eroic, dar n-au putut rezista pînă la urmă, neprimind nici un ajutor din afară. În asemenea împrejurări au preferat capitularea condiționată,

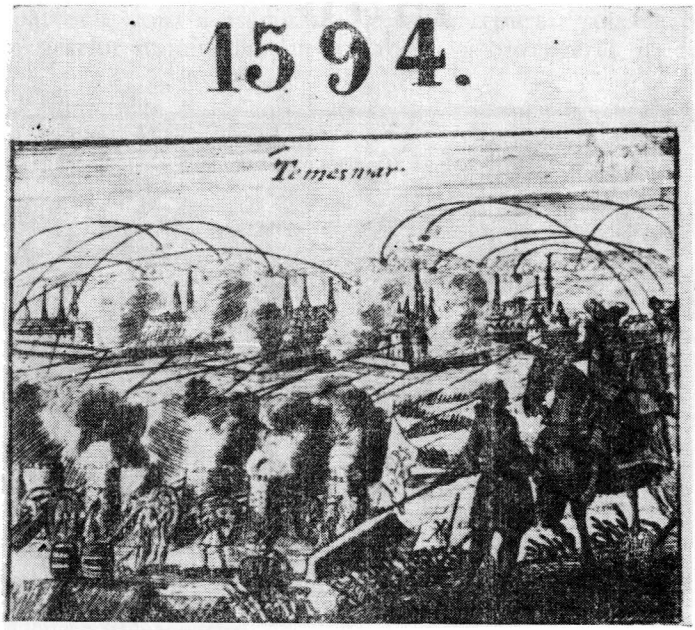

Stampă înfățișînd părțile principale ale Timișoarei : castelul, fortăreața, tîrgul, morile, mlaștinile, Timișul.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

care le-a asigurat o ieşire onorabilă. Turcii nu şi-au respectat cuvîntul şi au masacrat jalnicul convoi, în timp ce părăsea cetatea.

În asemenea împrejurări, Timişoara a devenit sediul unui paşalîc şi a rămas în situaţia aceasta timp de 164 ani. Din această perioadă există cîteva descrieri privitoare la aspectul cetăţii, din care reproducem pe a lui Evlia Celebi, călătorul turc, pe care l-am mai întîlnit şi care a trecut prin Timişoara la 1660 şi 1664. Cetatea era de formă pentagonală, spune el ; semăna cu o broască ţestoasă înfundată în mocirlă, ale cărei picioare erau forturile. Oraşul şi cetatea erau împrejmuite cu o leasă de nuiele din corzi de viţă sălbatecă, peste care era aplicat un strat de tencuială din var şi un fel de ghips. Cetatea însăşi era înconjurată de un cerc dublu de ştenepi de stejar, cu umplutură de „ciment", var şi ghips, la mijloc. Acest gen de construcţie era impus de terenul umed, care nu suporta nici măcar greutatea unui elefant. Ştenepii deveneau tari ca ebenul, de aceea se schimbau rar, la intervale de 40 de ani. Aducerea materialului lemnos intra în obligaţia locuitorilor din vreo 70 de sate preponderent româneşti. Cetatea avea trei posturi de observaţie, iar pe lîngă ele erau de strajă 11 sentinele care patrulau pe zidurile lungi de 8 km şi groase de 1,50 m. Apărarea oraşului era asigurată şi de o bună artilerie alcătuită din circa 200 de piese aşezate în locuri special amenajate. Cetatea avea cinci porţi masive, dar fiecare cu un pod mişcător. Poarta dinspre sud era împodobită cu frontispiciul cu inscripţie, care amintea anul refacerii cetăţii, — 1052 (1672), data hegirei. Descrierea lui Celebi priveşte şi tîrgul din incinta cetăţii şi cel de peste ziduri, dar renunţăm

Asediul cetăţii Timişoara la 1594.

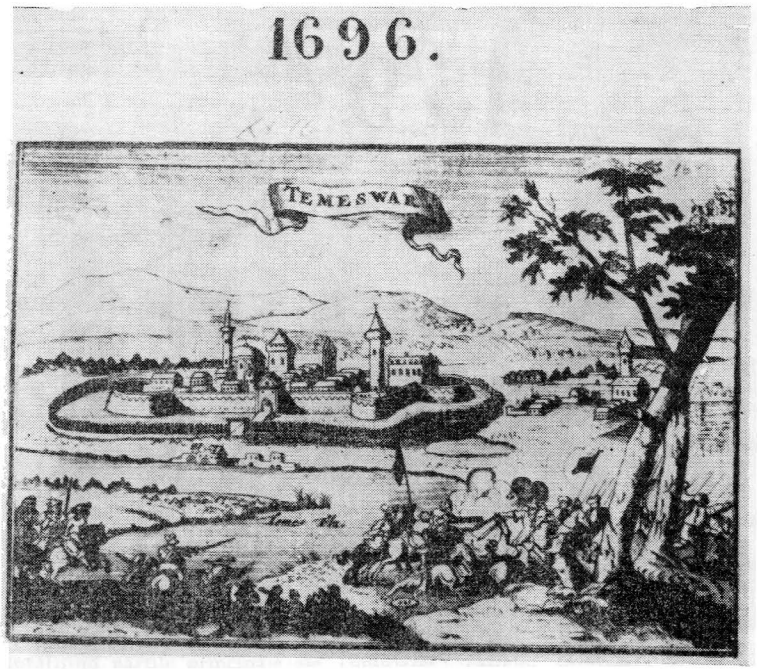
https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

la expunerea lor în acest cadru al faptelor. Trebuie să amintim însă castelul de piatră, de formă pătrată, înconjurat cu şanţ cu apă, care constituia un fort redutabil al cetăţii. El comunica cu oraşul peste un pod. Avea patru turnuleţe de piatră crenelate şi acoperite cu şindrilă ; castelul adăpostea depozitul de muniţii şi praful de puşcă.

În timpul stăpînirii turceşti, cetatea Timişoarei a fost atacată în 1595 şi 1596 de către trupele ardeleneşti, apoi de imperiali în cadrul campaniei organizate de Liga Creştină. Ambele tentative s-au terminat prin insuccese. În perioada amintită, turcii au făcut unele consolidări în sistemul de apărare al cetăţii, folosind meşteri zidari din Ţara Românească şi care de transport trimise de Constantin Brîncoveanu pentru cărăuşie.

În toamna anului 1716, au apărut armatele imperiale conduse de Eugen de Savoia, învingătorul turcilor în mai multe bătălii. Imediat s-a început asediul cetăţii. Două atacuri succesive i-au adus lui Savoia cucerirea cartierului Palanca şi a porţii Forforos. Breşa din urmă îi permitea accesul spre inima cetăţii. Atunci comandantul turc a capitulat (13. oct. 1716).

Pacea de la Pojarevaţ (1718) asigura Imperiului austriac un vast teritoriu în care se afla şi Banatul. Pentru a beneficia de cucerirea lui trebuia organizat. Se impuneau măsuri în această direcţie, iar una din ele era construirea de cetăţi care să consolideze stăpînirea habsburgică. La 1724 s-a întreprins construirea cetăţii timişorene pe baza principiului vaubanian. Timp de 21 de ani,

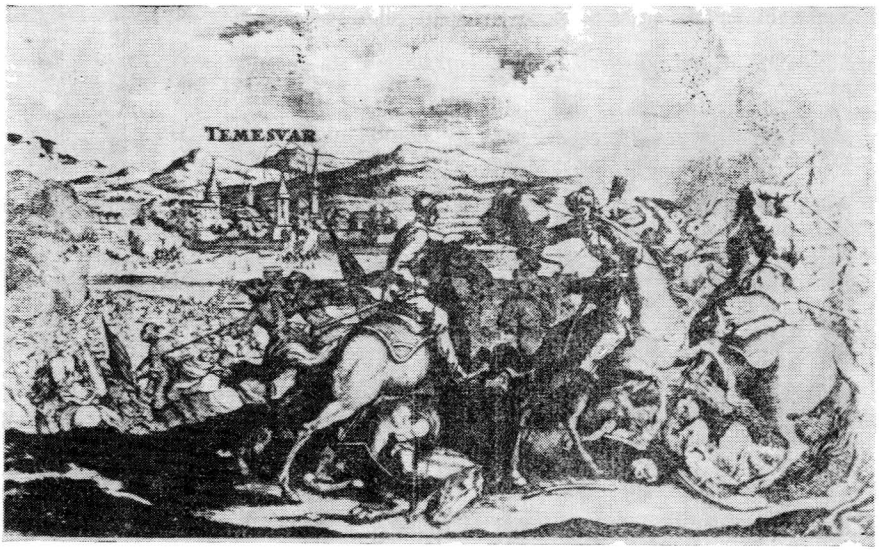
Stampă, — Timişoara la 1696.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

cît au durat operaţiile de construire, au fost aduşi mii de ţărani români ca zidari, lemnari sau cărăuşi. La 1765 cetatea era ridicată. Ea se întindea pe un teritoriu a cărui perimetru se încadrează azi între Clinicile Noi, calea ferată pînă la Parcul central, malul Begăi, pînă la Fabrica Industria Lînei şi de aici prin Cartierul Tipografilor (construcţiile recente în acest sector al oraşului au scos la iveală temelia laturii exterioare a cetăţii), din nou la Clinicile Noi. Cetatea era compusă din nouă bastioane, dispuse radial. Acest aspect se datora celor două colţuri, la care se adăugau 18 de mărime potrivită şi alte 19 mici.

Cetatea era înconjurată de o triplă centură de ziduri, cu tot atîtea şanţuri adînci. Cele două din interior se umpleau la nevoie, în timp ce şanţul din afară era în permanenţă cu apă. Zidurile dinspre oraş erau mai înalte de 10—20 m ; cele exterioare mai scunde, pentru a se permite tragerea. De la zidul al treilea înspre sud exista o întăritură de pămînt, cu o înclinare lină, numită Glacis. Era terenul din calea duşmanului situat mai jos decît înălţimea ultimului zid, pentru a oferi garnizoanei posibilitatea să tragă în inamic. Intrarea în cetate se făcea prin trei porţi, peste poduri mişcătoare, păzite de mai multe bastioane.

Cetatea timişoreană, construită pentru a apăra Banatul împotriva unui inamic din afară, nu şi-a îndeplinit rolul destinat, fiindcă în perspectiva existenţei sale nu s-a ivit asemenea adversar. El a apărut în cursul revoluţiei din 1848, cînd forţele revoluţionare maghiare au împresurat-o. Aceştia au asediat Timişoara timp de 107 zile (începînd din 26 aprilie 1849) şi au supus-o bombardamentului efectuat de 300 de tunuri. Primele încercări de a o cuceri au eşuat ; în partea a doua a asediului, Vécsey a repurtat succese parţiale prin cucerirea cartierelor numite Iosefin şi Fabrică şi distrugerea apeductului care

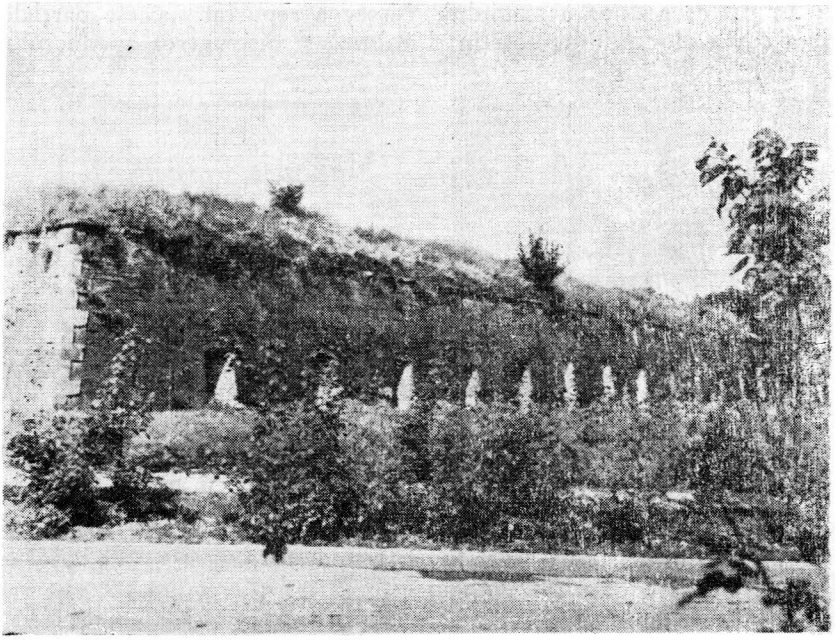

Stampă înfăţişînd lupta pentru cucerirea cetăţii Timişoara la 1714.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

Un fragment din împunătoarea cetate a Timişoarei.

Fragment din cetatea Timişoarei.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

alimenta cetatea. Ele îndreptăţeau speranţa într-o victorie deplină, dar aceasta a fost anihilată de venirea unei armate imperiale sub conducerea generalului Haynau. La Sînandrei, armatele lui Vécsey au fost bătute, rămînînd Timişoara austriecilor.

După această dată, cetatea şi-a pierdut din importanţa militară de altădată, iar dezvoltarea oraşului, prosperitatea lui economică şi a împrejurimilor sale au impus demolarea zidurilor, care s-a început la 1871 şi a continuat pînă astăzi.

BIBLIOGRAFIE

1. *Bakó Géza,* Elemente locale şi răsăritene în arhitectura din Transilvania, în „Studii şi articole de istorie", III. p. 57—69, Bucureşti, 1961.
2. *Dr. Bartucz Lajos, Somogyi Gyula,* Arad vármegye, vol. III. Pécs, 1912.
3. *Bărcăcilă Al.,* Turnu-Severin. Trei veacuri de viaţă medievală, Craiova, 1933.
4. *Bărcăcilă A.,* Cetatea medievală a Severinului, Bucureşti, 1937.
5. *Binder Pavel,* Localizarea districtului român bănăţean Cuieşti, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj", vol. VII. Cluj, 1964.
6. *Bodin D.,* Drubeta şi Severinul, Tr. Severin, 1939.

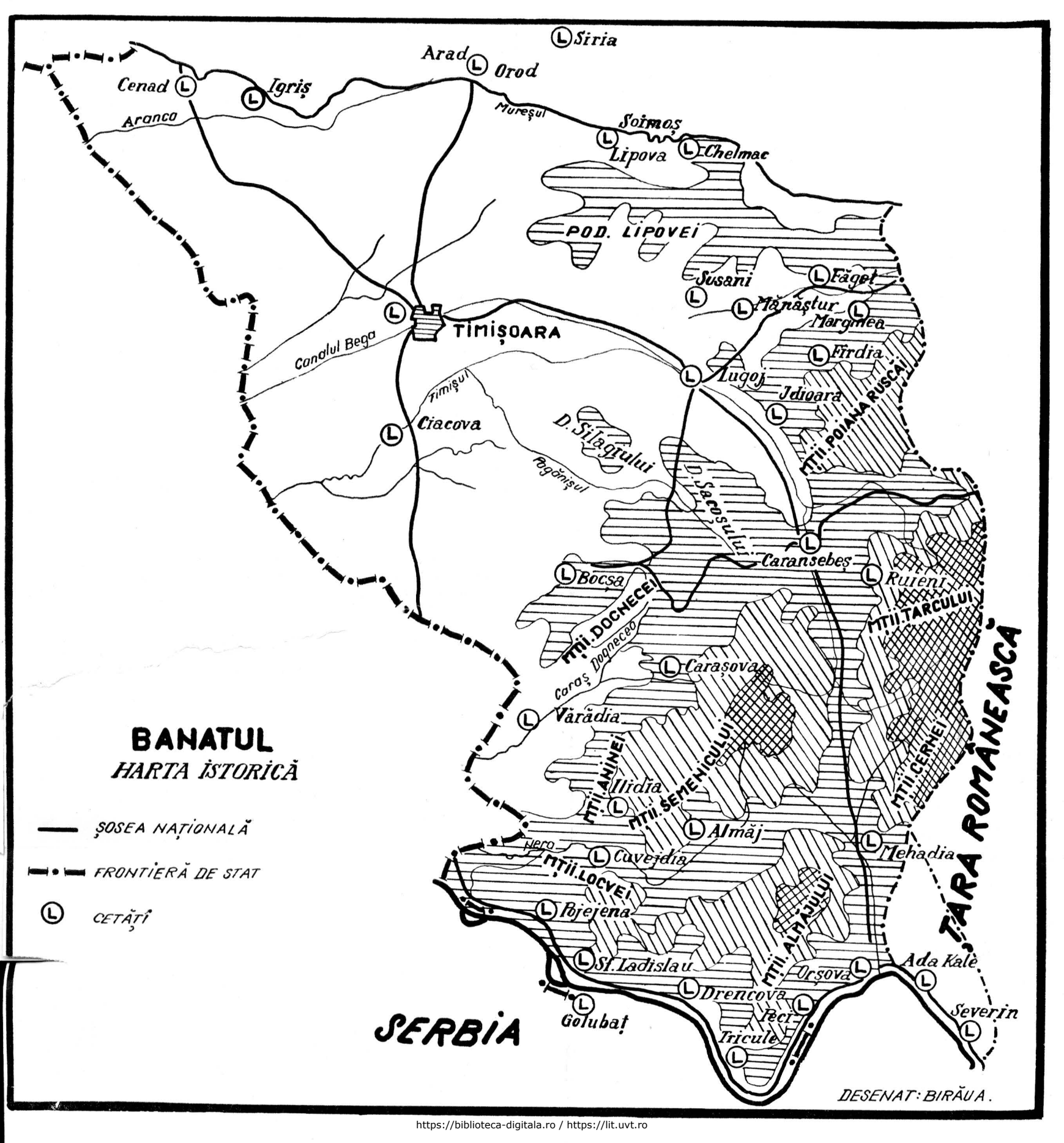
6 a. *Boleszny Anton,* Die Donaukatarakte, Veteranische Höhle und Festung Peth. Orşova, 1874.

7. *Borovsky Samu,* Csanád vármegye története, Budapesta. 1896.
8. *Borovsky Samu,* Temesvármegye, Budapesta, 1912.
9. *Buracu I. Coriolan,* Muzeul G-ral Nicolae Cena în Băile Herculane. Cronica Mehadiei, Tr. Severin, 1924.
10. *Csánki Dezsö,* Magyarország története földrajza a hunyadiak korában, I—III, Budapesta, 1800—1913.
11. *Cucu A., ing.,* Cetatea şi harta cetăţii Timişoara, Lugoj, 1931.
12. *Daicoviciu Constantin, Pascu Ştefan* şi alţii, Din istoria Transilvaniei, vol. I, II, Bucureşti, 1961.
13. *Davidescu M.,* Monumente istorice din Oltenia, Bucureşti, 1964.
14. *Dragomir Silviu,* Vechimea elementului românesc şi colonizările străine în Banat, Cluj, 1925.
15. *Dragomir Silviu,* Cîteva urme ale organizaţiei de stat slavo-române, în „Dacoromania", vol. I. Cluj, 1924.
17. *Guboglu Mihail,* De la situation sociale-économique des Pays Roumains vers le milieu du XVIII-ème siècle, în „Studia et acta orientalia", vol. IV. Bucureşti, 1962.
18. *Györffy Gyula,* Über die Arbeit an der Historischen Geographie Ungarns zur Zeit der Arpaden, Budapesta, 1959.
19. *Holban Maria,* Mărturii asupra rolului cnezilor de pe marile domenii din Banat în a doua jumătate a sec. al XIV-lea, în „Studii şi materiale de istorie medie", II, Bucureşti, 1957.
20. *Holban Maria,* Deposedări şi judecăţi în Banat pe vremea angevinilor şi ilustrarea lor prin procesul Voya (1361—1378), în „Studii şi materiale de istorie medie", II, Bucureşti, 1962.
21. *Husar Ioan,* Dincolo de ruini, Bucureşti, 1962.
22. *Ilieşiu Nicolae,* Timişoara. Monografie istorică, vol. I. Timişoara, 1943.
23. *Iorga Nicolae,* Observaţii şi probleme bănăţene, Bucureşti, 1946.
24. *Karácson Imre,* Evlia Celebi. Török világutazó Magyarországi utazásai (1666—1664), Budapest, 1904.
25. *Laitin Daniel,* Orşova, Tr. Severin, 1936.
26. *Lakatos Otto,* Arad története, vol. I. Arad, 1881.
27. *Marki, Sáandor,* Arad vármegye és Arad szabad király város története, vol. II, Arad, 1895.
28. *Mihalik Sándor,* Ada Kaleh története, în „Az Orsovai Álami Polgári Fiu", Lugoj, 1903.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

29. *Minea Ilie*, Principatele române şi politica orientală a împăratului Sigismund, Bucureşti, 1919.
30. *Milleker Bodog*, Délmagyarország középkori földrajza, Timişoara, 1913.
31. *Motogna Victor*, Banatul românesc în cele dintîi veacuri ale stăpînirii ungureşti, în „Revista Institutului Social Banat-Crişana", iulie-august, Timişoara, 1943.
32. *Negru Ion*, Jurnalul de călătorie din 1773 al împăratului Iosif al II-lea, în „Revista Institutului social Banat-Crişana", iulie-august, Timişoara, 1943.
32 a. *Onciul Dimitrie*, Scrieri istorice, vol. II, editat de Aurelian Sacoroţeanu, Bucureşti, 1968.
33. *Pascu Ştefan*, Rolul cnezilor din Transilvania în lupta antiotomană a lui Iancu de Hunedoara, în „Studii şi cercetări de istorie", nr. 1—4, Cluj, 1957.
34. *Pâclişanu Z.*, Vechile districte româneşti de peste munţi, în „Revista istorică română", vol. XIII, fasc. II. Bucureşti, 1943.
35. *Pesty Frigyes*, A Szörényi bánság és Szörényi vármegye története, II, Budapesta, 1878.
36. *Pesty Frigyes*, Krasso vármegye története, I—II, Budapesta, 1884—1885.
37. *Prodan David*, Domeniul cetăţii Şiria, Cluj, 1960.
38. *Tolan Isaia*, Aradul şi Orodul, în „Ecoul", Arad, 1934.
39. *Turchányi Tihamér*, Krassó-szörény megye története, Első kötet. Lugoj, 1906.
40. *Vătăşanu Virgil*, Istoria artei feudale în Ţările Române, Bucureşti, 1960.
41. *Wenczel Gustáv*, Ozorai Pippo, în „Akad. Értesitö, XIX, 3. Budapest, 1859 şi în „Történelmi Tár.", Budapesta, 1884.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

SITUAŢIA BANATULUI LA CUCERIREA LUI DE CĂTRE HABSBURGI

AUREL ŢINTĂ

Starea Banatului la instaurarea stăpînirii habsburgice a fost prezentată în istoriografie, în culori cum nu se poate mai sumbre, de multe ori cu tendinţe în care nu lipseau atribute de fel măgulitoare la adresa românilor băştinaşi. Uneori se preluau fără discernămînt afirmaţii, ce îşi creaseră o anumită tradiţie, care treceau din lucrare în lucrare — şi chiar în cele ale românilor — fără a se cerceta baza pe care acestea se sprijină. Aşa s-a împămîntenit în istoriografie teza „Banatului pustiu şi depopulat" cu un nivel de viaţă „primitiv" care, după cum afirmau unii susţinători, nu putea fi ridicat decît „prin braţele harnice ale coloniştilor germani" care trebuiau să lupte cu tenacitate împotriva „înapoierii" băştinaşilor. Aceasta nu era altceva — considerau aceştia — decît „o luptă a păstorilor de stepă esteuropeni împotriva ţăranilor germani" [1]; sau că: ridicarea Banatului se datorează ţărănimii germane care „în lupta de concurenţă cu popoarele străine le-a devenit maistru de învăţătură. Ca pătură superioară peste popoare cu un grad de cultură scăzut, el devine nu asupritor ci conducător" [2]. Unii autori pentru a-şi fundamenta tezele tendenţioase afirmă că Banatul, la cucerirea habsburgică, avea în partea lui de cîmpie „un număr disparent de neînsemnat de locuitori, care putea fi considerat nu ca o populaţie, ci ca un rest uitat într-o provincie evacuată" [3]. Continuînd pe aceeaşi linie, autorul lucrării, a cărei valoare sub aspectul materialului faptic, informativ, cu privire la colonizările tereziene este induscutabilă, ajunge la concluzia falsă şi iraţională că „întreaga sa populaţie, strămoşii tuturor naţionalităţilor ce se găsesc azi (1935 *n.a.*) acolo, a primit-o în timpul stăpînirii austriece". [4] Tendinţele politice ale acestei lucrări apărute în timpul dictaturii hitleriste, sînt vădite.

Dar nu numai lucrările cu un vădit caracter politic, ci şi altele care tratează istoria Banatului sau colonizările în Banat, pornesc de la teza „Banatului ruinat, pustiu", teza îmbrăţişată de majoritatea lor, pentru a preamări misiunea „civilizatoare" a Austriei şi a supraestima rolul colonizării habsburgice

[1] *Ioseph Kallbrunner, Deutsche Erschliessung des Südostens seit 1683,* Jena, 1938, pag. 17.

[2] *Franz Stanglica, Die Auswanderung der Lothringer in das Banat und die Batschka im 18 Jahrhndert,* Frankfurt a. M, 1934, pag. 75.

[3] *Konrad Schünemann, Osterreichs Bevölkerungspolitik unter Maria Theresia,* Berlin, 1935, pag. 73.

[4] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

sau adoptată de alţii, pentru a arăta jugul greu al feudalismului militar otoman, care a stăpînit 164 ani aceste părţi transformate în paşalîc turcesc.

Teza „Banatului pustiu şi depopulat" nu are o bază documentară, ea este o reluare de către istoriografia secolului al XIX-lea şi XX-lea a felului în care istoricul Francisc Griselini îşi închipuia în 1777, în timpul călătoriilor lui prin Banat, situaţia provinciei la înlăturarea stăpînirii turceşti. Însuşi Griselini arată în scrisoarea a V-a adresîndu-se contelui Iacob Durazzo nesiguranţa în care se află în „această încercare a unei descrieri a Banatului cum era pe timpul recuceririi în anul 1716 şi ce a devenit această ţărişoară sub mîna creatoare a învingătorului şi veţi observa cu plăcere progresele, graţie cărora a ajuns această provincie în actuala stare de propăşire" [5]. Vorbind despre populaţie şi numărul ei, autorul arată că „întîmpin prea multe greutăţi pentru a putea reda cu oarecare exactitate o astfel de situaţie numerică a populaţiei Banatului" [6]. Obţinînd însă o statistică a populaţiei districtelor camerale, din partea contabilităţii timişorene extrasă din conscripţia de la 1770, ajunge la numărul de 319 739 locuitori care împreună cu populaţia din graniţa militară s-ar urca la 450 000 de suflete [7], menţionînd că asemenea conscripţii conţin însă multe lacune. Griselini preamăreşte opera „gloriosului sceptru austriac" în Banat de aceea prezintă sumbru şi poetic dar în acelaşi timp neveridic situaţia Banatului la instaurarea stăpînirii habsburgice : „Sub o aşa de rea şi tiranică guvernare, Banatul a gemut în lungul interval de 164 ani, — scrie autorul —. Multe sate, despre care aminteşte istoriograful maghiar Olah la mijlocul secolului al XVI-lea, nu mai existau ; din contra pe măsură ce ţinuturile locuite se împuţinau, se înmulţeau mocirlele şi apele stătătoare ... Neoprite prin diguri apele inundau toate ţinuturile joase şi formau cînd mocirle noi mai mari decît cele vechi, cînd lacuri, cînd gropi cu nămol ... Permanentele schimbări atmosferice, la care această ţară, graţie poziţiei ei naturale este expusă şi evaporările ei infecţioase, care se ridicau de pe atîtea ape împuţite şi putregăite, o făceau a fi cel mai trist lăcaş. Un prea mic număr de căminuri de foc era cu totul insuficient a subţia aerul prin fumul lor ; greu, umed, lipsit aproape de toată elasticitatea lui, aerul ce se lăsa peste întregul ţinut trebuia să fi fost mult mai nesănătos, decît în timpul de faţă ; frigurile epidemice de toate felurile se socoteau numai la micile cazuri, cărora locuitorii chiar şi indigeni erau veşnic expuşi ... În loc de glasul poetic al privighetoarei şi de veselul cîntec al ciocîrliei nu se auzea decît croncănitul corbilor şi coţofanelor, alternînd cu cîntecul nocturn şi lugubru al bufniţelor şi cucuvelelor ... Pe lîngă iepuri, vulpi, căprioare şi cerbi, pe care şi azi pădurile le furnizează din belşug, se mai adăugau pe atunci un nemaipomenit de mare număr de porci sălbateci, urşi şi lupi. Nederanjate de vînători, aceste animale s-au înmulţit foarte mult. Tot ce este bun şi folositor din cele ce oferă ţinutul constă într-o mare mulţime de pămînturi, dintre care unele în circumferinţa lor se întind atît de departe, încît nici cel mai ager ochi nu le-ar putea da de urmă ... Pomi fructiferi se găseau rar şi chiar

[5] *Francisc Griselini, Versuch einer politischen und natürlichen Geschichte des temesvarer Banats*, I, Viena, 1780 (traducere de N. Bolocan, Bucureşti, 1926, pag. 108).
[6] *Ibidem*, pag. 144.
[7] *Ibidem*, pag. 145.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

puţinii ce existau care se găseau amestecaţi cu stejari şi alţi copaci înalţi prin pădurile seculare, produceau numai fructe sălbatice... Pe unde populaţia este rară, pe aici nici agricultura nu se face şi cel mai nobil dar al providenţei: pămîntul mănos se neglijează. Aşa era în provincia Banatului, care ca fertilitate întrecea cu mult orice ţară din Europa... arta de a gunoi sau îngrăşa pămîntul... este tot atît de necunoscută cît şi de nefolosibilă. Locuitorii însă semănau şi produceau atît cît aveau nevoie pentru familiile lor... Afară de ceea ce producea industria casnică a vlahilor, ţara nu poseda nici o altă industrie sau manufactură" [8].

Este cunoscut că Griselini a cercetat Banatul în călătoriile sale făcute în perioada 1774—1776 în diferite părţi ale provinciei. Lucrarea sa este de mare importanţă pentru istoria Banatului; dă preţioase informaţii asupra băştinaşilor arătînd originea lor romană, asemănarea între limba română şi cea italiană, face o incursiune în întreaga istorie a Banatului, vorbeşte despre bogăţia proviniciei etc. Prezentînd însă situaţia la înlăturarea stăpînirii turceşti, el se foloseşte mai mult de imaginaţie sau de informaţii date de către însoţitorii săi, funcţionari ai administraţiei bănăţene, care urmăreau să prezinte cît mai mare progresul realizat în cele aproape 6 decenii de stăpînire habsburgică. Chiar informaţiile date asupra românilor şi a administraţiei bănăţene, în perioada călătoriilor sale prin Banat, devin în parte discutabile dacă le comparăm cu însemnările de călătorie ale lui Iosif al II-lea care călătorea aproape în aceeaşi perioadă prin Banat.

Chiar pentru timpul în care Griselini vizitează provincia, informaţiile pe care le dă asupra administraţiei şi prosperării ei, contrastează cu situaţia reală, consemnată în parte în jurnalele de călătorie ale lui Iosif al II-lea prin Banat. Referindu-se la activitatea contelui Perlas Rialph, preşedintele Administraţiei provinciale bănăţene între 1752 şi 1768, Griselini arată că acesta „păstra această demnitate neîntrerupt timp de 16 ani şi în tot acest lung interval prosperă pînă la perfecţie această administraţie în toate departamentele ei; personalul ei fu înmulţit pentru ca fiecare să-şi poată îndeplini cu atît mai mult datoria cu rîvnă şi nestînjenit" [9]. Or, Perlas a fost destituit din această demnitate şi pus sub anchetă la Viena din cauza relei administrări, a abuzurilor şi jafurilor lui şi a funcţionarilor administraţiei, fapt constatat de Iosif al II-lea cu ocazia călătoriei lui din 1768 în Banat. El a mai aflat — după cum relatează Lenárt Bohm în a sa istorie a Banatului — că „funcţionarii făceau comerţ cu lemne în provincie,... se clădeau case, dar nu pentru stat ci pentru ei personal, ţăranii făceau clacă de li se încovoiau spatele, dar nu pentru erariu ci pentru folosul funcţionarilor. Caii de poştă sau pentru trăsuri trebuiau daţi gratuit şi cameristul domnului preşedinte se plimba în trăsură la fel ca şi stăpînul său. La livrări pentru armată, banii erau băgaţi în buzunar de către funcţionari iar ţăranii rămîneau cu buzele umflate. Dacă un ţăran îndrăznea să mişte, bîta şi harapnicul aveau de lucru... Acest gen de administraţie producea natural plîngeri şi răzvrătiri; atunci se raporta la

[8] *Ibidem*, pag. 108—111.
[9] *Ibidem, op. cit.*, pag. 132.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

Viena, că Banatul întreg e plin de răzvrătiţi şi că întreg Banatul e o bandă de tîlhari. Într-adevăr o bandă de tîlhari jefuia în provincie dar aceasta nu era formată din ţărani“ [10]. Deşi Griselini dă informaţii preţioase asupra felului lor de viaţă al românilor, în părţile lucrării care se referă la secolul al XVIII-lea, iese în evidenţă tendinţa supraaprecierii coloniştilor germani la dezvoltarea Banatului şi a subaprecierii rolului jucat de românii băştinaşi în această dezvoltare, ignorînd faptul că marile lucrări de indiguiri, asanări, construcţii de tot felul, iniţiate de administraţie, s-au realizat prin robotă prestată în covîrşitoare măsură de către români. Chiar în privinţa rentabilităţii economiei gospodăriei ţăranilor români, a puterii ei pentru erariu, aprecierile istoricului menţionat contrastează cu cele ale lui Iosif al II-lea arătate cu 10 ani mai tîrziu. Aşa în 1786, vorbind despre colonizarea germanilor, împăratul dispune că „nici unei comunităţi ilire sau valache să nu li se ia vreo bucată de pămînt, căci ei au nevoie pentru existenţa lor sau pentru întreţinerea vitelor lor de muncă ...“ apreciind că „o asemenea familie (este de evaluat) preţuieşte mai mult decît 3 familii germane“ [11].

Dacă informaţiile lui Griselini chiar pentru perioada călătoriei lui prin Banat, ca martor ocular nu corespund întru totul realităţii, cu atît mai mult se impune a privi cu rezervă pe cele date de el asupra situaţiei Banatului la instaurarea stăpînirii austriece.

Teza „Banatului pustiu şi depopulat“ la înlăturarea stăpînirii otomane, prezentată de către Griselini ca primul istoric care trata Banatul în secolul al XVIII-lea (lucrarea apare în 1780), a fost folosită de majoritatea cercetătorilor care au urmat şi au tratat istoria Banatului, colonizările în Banat sau au întocmit monografiile unor localităţi sau lucrări de altă natură, unii redînd textual parte din pasajele de mai sus, alţii conţinutul lor, fără a cerceta baza pe care se sprijină afirmaţiile amintite [12]. Unii autori au luat numai parte din textul învăţatului italian şi anume acele fragmente care sprijineau tendinţele cu care scriau.

Pornind de la această stare a Banatului înfăţişată anterior, s-a ajuns la situaţia în care munca şi lupta de secole a românilor băştinaşi pentru dezvoltarea economiei bănăţene, care au susţinut cu ostaşi şi provizii desele campanii

[10] *Lenárt Böhm, Dél Magyarország vagy az ugynevezett Bánság külön története* Pesta 1867, vol. II, pag. 99—100 şi *Jenö Szentkláray, Száz év Dél Magyarország ujabb történetéből*. Timişoara, 1879, pag. 200.

[11] *Karl Czoernig, Etnographie der osterreichischen Monarchie*, Wien 1855, III, pag. 72.

[12] *Johann N. Preyer, Monographie der königlichen Freistadt Temesvár*, Temesvár, 1853, pag. 54 şi 127 ; *Böhm Lénart, Dél-Magyarország vagy az ugynevezett Bánság külön történelme*, vol. II, Pesta 1867, pag. 6—12 ; *Johann Heinrich Schwicker, Geschichte des Temesvar Banats, Pest*, 1872, pag. 301—308, *Idem, Die Deutschen in Ungarn und Siebenbürgen*, Wien, 1881, pag. 328—329 ; *Jenö Szentkláray, Száz év Dél-Magyarország ujabb történetéből*, Temesvár, 1879, pag. 34—39 şi 140 ; *George Popovici, Istoria românilor bănăţeni*, Lugoj pag. 305 şi 348, *Karl Kraushaar, Kurzgefasste Geschichte des Banates und der deutschen Ansiedler*, Wien, 1923, pag. 96—98 ; *I. Straubinger, Die Schwaben im Banat, Hamburg*, 1923, pag. 5 ; *Antoniu Marchescu, Grănicerii români şi comunitatea de avere*, Caransebeş, 1941, pag. 49 ; *Ilie Ghenadie, Colonizările în Banat în sec. XVIII—XIX, în Analele Banatului*, Timişoara, an. III aprilie-iunie, 1930, p. 5. Mulţi cercetători, mai ales străini, mai vechi sau contemporani, pornesc de la acelaşi izvor sau de la alţii care l-au folosit.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

antiotomane sau, în condiţiile ocupaţiei turceşti, au întreţinut, prin dura exploatare care le-a fost impusă, garnizoanele şi campaniile turceşti cu provizii, — luptînd însă neîncetat împotriva greului jug — să fie minimalizată în aşa măsură, încît cultura pămîntului să fie considerată aproape ca inexistentă, populaţia deosebit de rară, iar „cîntecul privighetorii şi ciocîrliei înlocuit cu croncănitul corbilor şi cucuvelelor".

Argumente de ordin logic în primul rînd, arată că această stare a Banatului e prezentată în mare parte neveridic. Este adevărat că stăpînirea turcească, acolo unde a fost, a frînat dezvoltarea forţelor de producţie, uneori ea a constituit chiar un regres al acestora, mai ales în timpul războaielor. Dar şi aceasta avea nevoie de o populaţie supusă care să producă cele necesare întreţinerii garnizoanelor, a aparatului de stat otoman, a campaniilor ; se cunosc cazuri cînd sultanul pedepsea aspru pe beii sau beglerbeii, care asupreau prea tare supuşii, căutînd să-şi creieze venituri proprii. De altfel cazurile beglerbeilor de Timişoara Deli Hasan din 1604, Djambuland din 1607, Mustafa din 1642, primii doi executaţi din această cauză la Belgrad, iar ultimul la Adrianopole din ordinul sultanului sînt elocvente [13]. Uneori exploatarea turcească se dovedea mai uşoară decît cea de pe domeniile nobiliare şi se cunosc cazuri cînd iobagii fugeau în teritoriile ocupate de turci [14]. Relatările călătorului turc Evlia Celebi arată o viaţă economică normală în paşalîcul Timişoarei, în perioada 1660—1664 [15], menţionînd că existau circa 36 000 de familii creştine care plăteau diferite taxe şi dădeau rentă în produse şi muncă pentru întreţinerea ocupanţilor turci. Însuşi Griselini menţionează că la întărirea fortificaţiilor Timişoarei de către turci în preajma războiului din 1716—1718, fură întrebuinţaţi şi 13 000 de români care fugiseră din Ţara Românească din cauza exploatării de acolo [16].

Şi parte din teritoriul Ungariei a stat o perioadă tot atît de îndelungată în cadrul paşalîcului de la Buda sau, teritoriile sud-dunărene care au format timp de secole paşalîcuri turceşti pe teritoriul cărora au avut loc de asemenea dese războaie, acestea însă nu au fost prezentate atît de pustii şi depopulate după înlăturarea jugului otoman. Banatul într-adevăr a fost adesea teatru de război, mai ales în perioada 1688—1696 părţile lugojene şi caransebeşene şi, în 1716—1718 cele ce făceau parte din paşalîc, cînd multe sate au avut de suportat greutăţile războiului, jafuri şi pustiiri, însă nu în măsura arătată. În urma capitulării garnizoanei turceşti din Timişoara, turcii au părăsit Banatul escortaţi de imperiali pînă la Dunăre, aşa că nici nu au jefuit nici nu au luat robi din rîndul populaţiei bănăţene, asediul Timişoarei şi capitularea ei fiind hotărîtoare pentru sfîrşitul paşalîcului timişorean. Unele părţi însă au fost mai expuse — mai ales cele din sud-vestul fostului paşalîc pe teritoriul cărora se aflau trupele imperiale în mai-iunie 1717, care urmau să treacă Dunărea pentru asediul

[13] *Lénárt Böhm, op. cit.*, vol. I, pag. 263 şi 272—273.

[14] *Ştefan Pascu, Transilvania în epoca principatului,* Cluj, 1948, pag. 168—169 şi *Baroti Lajos, Adattár,* vol. II, pag. 214.

[15] *Karácson Imre, Evlia Cselebi Magyarországi utazásai 1660—1664,* Budapest, 1904, pag. 8 şi urm. ; vezi şi Istoria României vol. III. Ed. Acad. R.P.R., Bucureşti, 1964, pag. 36—39.

[16] *Francisc Griselini, op. cit.,* pag. 93.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

Belgradului. În majoritatea lucrărilor se confundă teritoriul paşalîcului de Timişoara cu cel al Banatului, ignorîndu-se faptul că estul Banatului nu a făcut parte din paşalîc decît într-o perioadă mai scurtă de timp : părţile Lipovei între 1616—1688 iar cele ale Lugojului şi a Caransebeşului între 1658—1688, urmată de o perioadă de lupte pentru stăpînirea lor (1688—1696) şi sfîrşită prin recucerirea lor de către imperiali. În cei 164 de ani de existenţă a paşalîcului, regiunile Lugojului şi Caransebeşului cu partea muntoasă, cu excepţia a circa 3 decenii şi Lipova cu excepţia a 7 decenii, au stat în afara paşalîcului încadrate în principatul Transilvaniei, iar de la 1696 sub imperiali. Unele lucrări fac această deosebire, fără însă a insista asupra acestei diferenţe în dezvoltare, specificînd doar că : „Estul a intrat mai tîrziu sub stăpînire turcească decît Vestul şi regiunea muntoasă a oferit în mai mare măsură posibilitatea unei oarecari continuităţi istorice a populaţiei în timpul stăpînirii turceşti şi a războaielor cu turcii". Continuînd cu situaţia din partea estică, acelaşi autor afirmă că în Timişoara „a rămas să locuiască din timpul stăpînirii turceşti alături de familii de evrei spanioli, un număr nu foarte mare de sîrbi. La Dunăre puţini sîrbi au supravieţuit războiului. În munţi în răsărit se mai aflau cîteva sate valahe care însă nu adăposteau decît 3—10 familii" [17], situaţie care nu corespunde realităţii.

În urma luptelor dintre imperiali şi turci, care au avut loc pe teritoriul Banatului între 1688—1696 şi 1716—1718, unele regiuni au avut de suferit jaful trupelor de ocupaţie, pustiirile inerente unui război, în unele sate numărul locuitorilor s-a micşorat fără însă a fi depopulate. Populaţia Banatului a continuat să-şi locuiască satele şi oraşele la instaurarea stăpînirii austriece. În Timişoara rămîne o numeroasă populaţie ortodoxă, în majoritate românească, care alege încă de la început un magistrat rascian împreună cu sîrbii, alături de magistratul german care reprezenta primele elemente germane aşezate în Timişoara, imediat după ocuparea ei [18]. Mai erau şi 12 familii de evrei spanioli [19]. Timişoara continua să existe ca un oraş cu o populaţie numeroasă rămasă din timpul stăpînirii turceşti ; în condiţiile capitulării nu se menţionează vreo plecare a acesteia (punctul VII priveşte pe cei ce de multă vreme trecuseră la mahomedanism), iar existenţa unui magistrat rascian, arată greutatea pe care populaţia româno-sîrbă o avea în oraş. Informaţia istoricului şi geografului maghiar Mathias Bél care a vizitat Banatul în perioada 1720—1730 că „în oraşul Timişoara chiar, nu se vorbea în acea vreme altă limbă decît cea românească" [20] arată că deşi între timp se aşezaseră un număr important de germani, populaţia românească totuşi avea greutatea cea mai mare.

Izvoarele care se referă la perioada 1717—1722, corespondenţa între serviciile distructuale bănăţene şi Administraţia provincială, între aceasta şi Curtea vieneză, infirmă teza Banatului, „pustiu şi depopulat" enunţată de

[17] *Konrad Schünemann, op. cit.*, pag. 73.

[18] În „*Catastrum civium*" vol. I între 1717—1718 sînt înscrişi 49 de germani romano-catolici ca locuitori (la *N. Ilieşiu, Timişoara — monografie istorică*, vol. I. Timişoara, 1943, pag. 405—408).

[19] *N. Ilieşiu, op. cit.*, pag. 77.

[20] *Din istoria Transilvaniei*, Bucureşti, 1960, vol. I, pag. 168.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

către Griselini. Este de menţionat că în această perioadă numărul coloniştilor germani aşezaţi în Banat era infim ; aceştia erau funcţionari germani cu familiile lor, „meşteşugari imperiali" şi militari cu familiile lor aşezaţi în oraşele principale, precum şi un număr redus de mineri colonizaţi la Oraviţa, Dognecea, Bocşa, toţi scutiţi pe timp de 6 ani de impozite [21]. Coloniştii ţărani au început să sosească începînd cu luna iunie 1722 în 4 trasporturi, numărul lor fiind evaluat la circa 1 000 de familii, fiind scutite de orice contribuţie, robotă, cartiruiri pe timp de trei ani — termen prelungit apoi — obţinînd felurite ajutoare pentru întemeierea gospodăriei [22]. Sarcinile mari contribuţionale, cele de încartiruire sau de robotă trebuiau suportate de către populaţia existentă în Banat la înlăturarea stăpînirii turceşti şi instaurarea celei habsburgice, în principal de cea românească băştinaşă care forma majoritatea covîrşitoare a populaţiei. După prima perioadă de colonizare numărul satelor româneşti reprezenta 72,74% din total ; din restul satelor 22% erau sîrbeşti iar 7,26% erau germane, bulgare sau de alt neam [23]. Majoritatea absolută a satelor româneşti este evidentă chiar după statisticile oficiale, care sub numele de „rascieni" ascundeau şi populaţie românească alături de cea sîrbească ; titulatura de magistrat „rascian", pentru conducerea populaţiei româneşti şi sîrbeşti din Timişoara, este concludentă.

Lacunele mari ale diferitelor izvoare statistice, netemeinicia altora, nu permit a prezenta o situaţie demografică reală a Banatului în primii ani ai stăpînirii habsburgice, astfel că trebuie să se deducă aceasta din mărimea sarcinilor contribuţionale şi de altă natură prestate de această populaţie, comparînd în acelaşi timp cu situaţia demografică arătată în recensămintele din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

În timpul războiului din 1716—1718 unele sate aşezate în părţile expuse războiului, au suferit pierderi atît sub raport material cît şi demografic, mulţi locuitori fugind în satele bănăţene situate în afara zonei de operaţii sau în munţi, fapt întîmplat şi în decursul luptelor din ultimele două decenii ale secolului al XVII-lea. Încă în timpul războiului, în anii 1717 şi 1718, înainte de încheierea păcii de la Passarowitz, Administraţia bănăţeană şi serviciile districtuale întreprind acţiuni pentru întoarcerea ţăranilor fugiţi din satele lor în alte părţi ale Banatului [24]. În acest scop, se dau dispoziţii din partea Curţii vieneze către Administraţia bănăţeană, către comandamentele militare să se înlăture abuzurile, să protejeze pe ţărani ca aceştia să-şi reia ocupaţiile de pînă atunci. Acestora le urmează „Kayserliche Instructions Befehl", din partea lui Carol al VI-lea, transmise prin Consiliul aulic de război prin care se cere Administraţiei provinciale să ia măsuri ca ţăranii să nu fie asupriţi, funcţionarii şi militarii să-i menajeze ; în privinţa robotelor (*„laborius gratuitus"*) să se procedeze cu moderaţie ca ţăranii să nu fie împiedicaţi în lucrul lor de

[21] *Hofkammerachiv, Banater Akten,* Viena, fasc. 2 rote, fol. 194, 328—333 (dosar 1719).

[22] *Ibidem, fasc. 3 rote,* fol. 1—22 (dosar 1722) şi *Leo Hoffmann, Kurze Geschichte der Banater Deutschen,* Temesvar, 1925, pag. 8—11.

[23] *Din istoria Transilvaniei,* vol. I, pag. 168 şi *Istoria României,* vol. III, pag. 421.

[24] *Hofkammerarchiv, Banater Akten,* fasc. 1 rote, fol. 117 (dosar 1717) şi fol. 122 (dosar 1718).

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

la cîmp şi de acasă. În această privinţă — cereau instrucţiunile — să fie stabilite anumite zile pentru robotă cînd, pe lîngă pîine, să li se dea şi 3 cr pentru a lucra cu mai multă tragere de inimă [25]. Aceste dispoziţii au fost transmise serviciilor districtuale însă abuzurile nu au putut fi curmate astfel că fuga ţăranilor din sate continuă.

Un ordin al Administraţiei provinciale din 24 august 1717 către funcţionarii districtuali cere „să-şi dea tot interesul şi sîrguinţa ca supuşii fugiţi să se intoarcă în satele lor părăsite pînă acum şi să-şi reia iarăşi ocupaţiile gospodăriei căci duşmanul e alungat". Paralel cu aceasta se acordă unele reduceri de obligaţii pentru a-i determina să se întoarcă. Se întîlnesc însă şi cazuri — deşi rare — cînd locuitorii fugeau şi în afara Banatului ; aşa, la 19 septembrie 1717, serviciul districtual Orşova arăta că se „străduieşte ca folosind diferite momeli să determine pe cei din provinciile monarhiei fugiţi sub scutul semilunei să se întoarcă în sate" [26]. Covîrşitoarea majoritate a celor fugiţi din sate se aflau însă în interiorul Banatului şi nu în afara lui. Aceasta este confirmată de circularele Administraţiei provinciale care la 7 ianuarie 1718 cere ca ţăranii fugiţi dintr-un district în altul să plătească rata de iarnă a obligaţiilor, acolo unde au stat vara [27] ; acesteia îi urmează o a doua circulară în 1 iunie în care arătînd că „supuşii au plecat din districte şi nu se poate face o repartiţie ordonată a sarcinilor erariale, să se caute locuitorii străini din districte şi să se trimită în satele lor ; supuşii să fie ţinuţi cu toată seriozitatea la munca cîmpului". Strădaniile acestea se pare că nu au dus la rezultatele scontate căci o a treia circulară din acelaşi an, (28 septembrie) indica măsuri deosebit de aspre : să nu fie permisă mutarea locuitorilor dintr-un sat în altul, să se ia măsuri pentru aducerea înapoi a acestor „vagabonzi" pe cei întîlniţi mai apoi să-i pedepsească fără menajamente cu streangul (?) iar „atît pe cei fugiţi cît şi pe cnezi să-i pedepsească serios" [28].

Fuga din sate nu era însă pricinuită numai de operaţiile militare sau din cauza turcilor ci mai mult de carcinile deosebit de grele impuse de noua stăpînire, de abuzurile militarilor şi funcţionarilor ; ţăranii fugeau nu numai din satele unde aveau loc operaţiuni militare — şi acestea de fapt au fost de mică amploare în anii 1717 şi 1718 — ci şi din cele situate în afara acestora. În 15 februarie 1718 se raporta că „ţăranii nu pot da fînul cerut regimentului de dragoni căci şi lor le mor vitele din lipsă de fîn", acelaşi lucru raportează şi districtul Caransebeş la 16 august 1718 menţionînd că „regimentele de dragoni au consumat iarba în aşa măsură încît nu se poate obţine fîn, — adăugînd că — încasarea banilor pe sare nu se poate face din cauza permanentei deplasări de regimente". Alte rapoarte arată felurite abuzuri, aşa unele districte semnalează că funcţionarii şi militarii maltratează pe supuşi, îi jefuiesc cerînd să se ia măsuri şi să se trimită ajutoare militare pentru protejarea locuitorilor [29].

[25] *Ibidem*, fasc. 2 rote, fol. 134, (dosar 1719).
[26] *Baróti Lajos, Adattár Délmagyarország XVIII. századi történetéhez*, Temesvár 1893—1900—1907, vol. I, pag. 347, 491, vol. II p. 214.
[27] *Ibidem*, vol. II pag. 119.
[28] *Ibidem*, vol. I, pag. 129, vol. II, pag. 173.
[29] *Ibidem*, vol. I, pag. 232, 297, 298, 492, vol. II, pag. 173.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

Cu toate greutăţile anilor 1717 şi 1718, marea majoritate a locuitorilor rămîneau la casele lor ducîndu-şi viaţa lor grea şi purtînd obligaţii legate de necesităţile războiului. Verwalterul districtului Orşova, după ce arăta în 16 sept. 1717 că „pustiirile războiului se văd în priveliştea dureroasă a satelor distruse şi în întinderea ogoarelor cu semănăturile arse în întregime, oglindindu-se în tristeţea generală şi descurajarea imprimată supuşilor", peste o lună, la 20 octombrie raporta că a luat măsuri şi a făcut pregătiri pentru „întreţinerea şi aprovizionarea suficientă a trupelor cartiruite în district pe timpul iernii".

Aceeaşi situaţie era şi în celelalte districte ; o circulară a Administraţiei provinciale din 30 ianuarie 1718 cerea să se încaseze pînă la sfîrşitul lunii februarie nu numai contribuţia ci şi banii prescrişi pentru comisie care să se predea comisarului suprem de război v. Haan ; în 20 februarie cere ca pe lîngă contribuţie, banii comisiei, să se aducă şi zeciuiala de la mori iar la 4 aprilie interzicea vinderea vitelor în afara Banatului deoarece trebuiau să se strîngă cîteva sute de boi de povară pentru transporturile militare [30]. Rapoartele districtelor conţin informaţii asupra prestării diferitelor sarcini de către locuitori, munca acestora dar şi greutatea sarcinilor impuse şi rezistenţa supuşilor exploataţi peste puterile lor. Pe lîngă contribuţie, zeciuială şi robotă, era şi povara încartiruirilor însoţită de abuzuri şi jafuri. Un raport al serviciului districtual Lipova din 16 noiembrie 1717 arată în ce constau încartiruirile : în 1716 supuşii întreţineau miliţia cu 7 cr. şi pîine, acum „pe lîngă faptul că sînt lipsiţi de mijloace de subsistenţă au îndatorirea de a încartirui în fiecare casă 2 sau 3 oameni cu caii lor, ceea ce îi va determina să fugă fapt ce şi acum se întîmplă ici colo", calificînd aceste obligaţii ca exagerate. În ce constă întreţinerea, ne informează o dispoziţie a Administraţiei din 31 octombrie 1718 către districtul Caransebeş care precizează că ostaşilor din batalionul regimentului Prinţ Leopold de Lotaringia încartiruiţi în district să li se dea de către supus pentru „omul simplu pînă la plutonier sau sergent major, un pfund (0,56 kg) carne de vită sau porc pe lîngă sarea necesară şi cele de trebuinţă fără pîine sau, în locul acestora un chintal (zentner — 56 kg) făină pentru 80 de porţii". Pe lîngă încartiruirile în casele supuşilor districtele erau obligate să aprovizioneze şi trupele din diferite tabere de iarnă ; astfel oberverwalterul din Orşova arăta Administraţiei provinciale că în lunile de iarnă 1718—1719 din districtele încredinţate lui (2—3 districte), a transportat la batalionele ce iernau lîngă Titel, porţii pentru soldaţi şi cai în valoare de 45 976 fl. şi 38 cr. [31].

Coontribuţia de război era grea, de aceea era necesară asistenţă militară pentru încasarea ei ; contribuţia în timp de pace era mai mică. După cum reiese din corespondenţa Administraţiei cu Curtea şi cu serviciile districtuale, contribuţia nu era stabilă ci se urca sau scădea în funcţie de necesităţile stăpînirii şi de fuga supuşilor şi întrucîtva şi de posibilităţile lor de plată. În 1722 se fixează contribuţia (de pace) la 300 000 fl. pentru întreaga provincie [32]. În primele trei decenii de stăpînire habsburgică, se observă o evoluţie ascendentă

[30] *Ibidem*, vol. I, pag. 129, vol. II, pag. 119.
[31] *Ibidem*, vol. II, pag. 55, 174, 219.
[32] *Adattár*, vol. I, pag. 10.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

a contribuţiei prin unele adausuri în mulţi ani, deşi era considerată de 300 000 fl. În 1726 se încasau 436 852 fl.[33], în 1737 era de 300 000 fl. iar în 1744 Administraţia provincială e anunţată că pentru „îmbunătăţirea întreţinerii regimentelor, a comandamentelor şi pentru fortificaţii, în viitorul an 1745 sînt necesari 300 000 fl. care vor fi încasaţi ca contribuţie din Banat". În acelaşi timp se ridica şi impozitul pe avere cu 23 976 fl. 29½ cr.[34]. În 1748 un rescript al Curţii anunţa Administraţia provincială că pentru 1749, pe lîngă contribuţia de 300 000 fl. să se mai încaseze încă 55 000 fl. „pro fundo militari". De fapt această sumă nu era adăugată numai pentru anul 1749, deoarece un alt rescript, din 1753 cere ca : „în Kriegs-cassa să nu se repartizeze mai mult ca 355 000 fl. anual", iar conscripţia provincială poate fi lăsată ca şi pînă acum şi că „sub aceste rubrici pot fi aduse multe care nu pot privi cele militare"[35]. Aceasta denotă o creştere accentuată a contribuţiei, dacă numai pentru Kriegs-Cassa se încasau 355 000 fl. Dar, începînd cu 1750 trebuia să se încaseze şi o cotă pentru curtea camerală (*Cameral Hofsquota*) de 200 000 fl. care pentru 1755 se ridica cu 80 000 fl. deci la 280 000 fl.[36]. În afara contribuţiei stabilite erau şi multe alte sarcini fiscale care împreună cu contribuţia se ridicau în 1757 la suma de 1 128 763 fl. şi 56 cr.[37]. Contribuţia pe district nu rămînea aceeaşi ; la unele districte scădea în unele luni ; districtul Caransebeş care pe primele două luni ale anului 1719 plătea 19 555 fl. anunţa la 8.XII.1719 că „contribuţia de 10 024 fl. impusă districtului va fi încasată la termen" iar alt district mulţumea în aceeaşi lună în numele supuşilor pentru că „în locul impozitului de 15 924 fl. trebuie să plătească numai 9 924 fl."[38]. Credem că e vorba de o scădere determinată de starea materială precară a supuşilor, anul 1719 fiind an de secetă şi recolte slabe, dublat de grele încartiruiri aşa că nu era vorba de o descreştere a contribuţiei în general, ci o reducere a ei pentru a stăvili fuga supuşilor. În noiembrie 1721 districtul Ciacovei raporta că se va strădui să încaseze contribuţia de 18 975 fl.

Pe lîngă încartiruiri şi contribuţie un nesfîrşit şir de obligaţii apăsau greu pe umerii supuşilor. Zeciuiala se dădea din toate produsele ; ea era repartizată de către Administraţie pe districte fără a se ţine seama de starea recoltei. Districtul Caransebeş dădea pentru lunile noiembrie, decembrie 1721 şi ianuarie 1722 o cantitate de 4 230 măsuri (o măsură = 61 kg) de grîne[39] şi 2 362½ măsuri de ovăz[40], iar toate districtele dădeau numai pentru lucrătorii de la mine şi de la sticlărie în perioada 1721—1726 cantitatea de 1 840 828 porţii pîine (transformat în grîu revine 1 288 567 kg)[41]. Zeciuiala din produse se lua peste celelalte obligaţii cum ar fi cea de întreţinerea trupelor sau altele de acest fel ; ea era mai mare decît a 10-a parte din recoltă. La zeciuială se adaugau robotele

[33] *Ibidem*, vol. I, pag. 16, 36.
[34] *Ibidem*, vol. I, pag. 65.
[35] *Ibidem*, vol. I, pag. 86 şi 112.
[36] *Ibidem*, vol. I, pag. 99 şi 127.
[37] *Istoria României*, vol. III, pag. 491.
[38] *Adattár*, vol. I, 494, vol. II, 177.
[39] *Ibidem*, vol. I, 495 şi 446.
[40] *Ibidem*, vol. II, p. 180.
[41] *Ibidem*, vol. I, p. 17.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

nesfîrşite, la orice muncă, cu braţele sau cu carele în interiorul districtului, a provinciei şi, de multe ori, în afara ei. Cele mai grele erau cărăuşiile, transporturile militare, robota la fortificaţii, indiguiri, tăiatul şi transportul lemnului, la care se adăugau multe altele. O cerere a serviciului districtului Caransebeş ruga Administraţia în 1719 să cruţe districtul de robote căci şi aşa era „împovărat peste puteri la fortificaţii, facerea ţiglei şi varului, munca la 2 joagăre la Marga şi unul la Kolecs, pe lîngă construcţia a 4 clădiri de poştă, a clădirilor camerale şi munca la cariera de piatră" [42]. Toate districtele erau împovărate cu robote grele, la care se adăugau felurite alte obligaţii permanente sau ocazionale, toate împreună caracterizînd regimul de exploatare şi jaf instaurat de către administraţia habsburgică în Banat.

O privire de ansamblu asupra cuantumului obligaţiilor în natură şi în bani prestate de către populaţia Banatului în perioda 1717—1726 arată că cu toate pierderile inevitabile de populaţie din timpul războaielor, după pacea de la Passarowitz (1718) şi odată cu instaurarea stăpînirii habsburgice, chiar în vestul şi sud-vestul Banatului nu erau „resturi uitate de locuitori într-o provincie evacuată" ci o populaţie în stare de a presta grelele contribuţii impuse [43] — după cum s-a arătat mai sus — şi districtelor din regiunea din vestul şi sud-vestul provinciei. Sub aspect demografic Banatul a fost prezentat în istoriografia de pînă acum neveridic, pe de o parte din lipsa unor statistici exacte, pe de alta dintr-o analiză superficială a izvoarelor, care nu erau confruntate suficient unele cu altele. Astfel, s-a ajuns la aprecierea generală că la instaurarea stăpînirii habsburgice, populaţia Banatului era de circa 80 000 de suflete care locuia în 663 sate cu 21 289 gospodări [44] (pe o suprafaţă de 25 932 km^2). Unii autori au prezentat — sprijinindu-se pe aceleaşi surse de informaţii — un număr redus de locuitori în sate, generalizînd unele excepţii întîlnite în izvoarele folosite, susţinînd că în partea răsăriteană a şesului, în regiunea muntoasă „se aflau şi cîteva sate valahe, care aveau însă 3—10 familii" [45] sau „o ţară de mlaştină şi bălţoace care cu cele peste 100 de sate distruse oferea un aspect foarte de plîns" [46] sau, „multe sate care ne-au fost predate ca existente erau făcute una cu pămîntul sau zăceau în ruine ... această ţară a sălbătăciei, a pustiului şi febrei ..." [47].

Se observă tendinţa autorilor majorităţii lucrărilor de a prezenta un număr redus de locuitori şi a arăta că acţiunea de colonizare a Banatului s-a făcut pe o „pustietate" prin aceasta subestimîndu-se rolul populaţiei băştinaşe în dezvoltarea provinciei pe de o parte, supraapreciindu-se rolul coloniştilor germani care ar fi pornit de la „primitivism" în dezvoltarea şi civilizarea Banatului, pe de altă parte. Alţi autori afirmau chiar că românii ar fi imigrat sau ar fi fost colonizaţi în majoritatea lor în timpul stăpînirii habsburgice.

[42] *Ibidem*, vol. II, p. 176.

[43] O lucrare mai amplă referitor la obligaţii, *Aurel Ţintă „Aspecte din lupta maselor populare din Banat împotriva exploatării habsburgice în prima jumătate a sec. XVIII"* în Studii şi articole de istorie, vol. II, Bucureşti, 1956, pag. 255—278.

[44] Acest număr de sate şi locuitori — cu mici diferenţe — este folosită de aproape întreaga istoriografie străină şi română.

[45] *Konrad Schünemann, op. cit.*, pag. 73.

[46] *I. Straubinger, op. cit.*, pag. 5.

[47] *K. Kraushaar, op. cit.*, pag. 99.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

Majoritatea acestora folosesc lucrarea lui Griselini referitor la Banat, conscripţia întocmită în 1717 şi anexată la proiectul de organizare a Banatului pe 1718 şi harta întocmită între 1723—1725 din ordinul contelui Mercy, guvernatorul Banatului. Între conscripţia întocmită în 1717 şi harta din 1723—1725 sînt nepotriviri, asupra cărora insistă în oarecare măsură Jenö Szentklaray în lucrarea sa, referindu-se la districtele Timiş şi Cenad [48]. Unele sate sînt trecute în conscripţie, lipsesc însă pe hartă sau sînt trecute ca pustii, altele apar pe hartă însă lipsesc din conscripţii. Pînă la data întocmirii hărţii nu se întemeiase nici un sat nou colonizat sau să fi fost colonizat vreun sat total părăsit care nu apăruse în conscripţie. În districtul Timiş conscripţia indică 71 sate locuite, pe hartă apar însă 102 sate dintre care 44 locuite şi 58 pustii, în districtul Cenad conscripţia arată 21 sate locuite, pe hartă apar 16 locuite şi 40 pustii, în districtul Ciacova apar 69 sate locuite în conscripţie, pe hartă 52 locuite, 1 pustiu.

Numărul satelor bănăţene dat de izvoarele istorice diferă : Conscripţia din 1717 — despre care s-a amintit — indică 663 sate, un extract pentru „Haupt-Tabella", de la începutul anului 1720 [49] arată 692 sate, o schiţă de conscripţii din octombrie acelaşi an [50] dă 578 sate, pe harta Banatului întocmită între 1723—1725 sînt trecute un total de 892 sate din care 559 locuite şi 333 pustii, iar o conscripţie din 1743 conţine 542 sate. Stabilirea exactă a numărului satelor pe baza izvoarelor de mai sus este dificilă cu atît mai mult cu cît nu se găsesc indicaţii care să arate ce se înţelegea prin „sat locuit" şi „sat nelocuit sau pustiu". Harta amintită este oarecum tendenţioasă ; ea trece unele sate în care erau contribuabili ca nelocuite, deşi realitatea era alta.

În întregul Banat conscripţia înregistrează 663 sate cu 21 289 case locuite în timp ce pe hartă sînt trecute 892 localităţi dintre care 559 sate locuite şi 33 sate pustii. Luînd de bază conscripţia care are lipsuri nu atît în ce priveşte numărul satelor ci mai mult numărul caselor locuite şi impuse la contribuţie, se constată că din totalul de 663 localităţi, 536 aveau peste 10 case şi 116 între 3 şi 10 case locuite din care 55 sate cu cîte 10 case. În districtele de şes din vestul şi sud-vestul Banatului din 293 localităţi 40 sînt trecute între 3 şi 10 case locuite dintre care 16 cu 10 case. Se constată cît de departe de adevăr sînt afirmaţiile amintite care se refereau la populaţia din partea vestică şi sud-vestică a Banatului că părea mai mult ca „resturi de locuitori uitate într-o provincie evacuată" sau, cele care se referă la „partea vestică a Banatului, pustie şi cu nesfîrşite mlaştini, plină de sălbătăciuni" în timp ce 293 sate din această parte erau înscrise în conscripţia fiscală din 1717, cu 10 181 case locuite, deci aproape 50% din totalul contribuabililor.

Conscripţia însă are numeroase lipsuri cu privire la numărul locuitorilor din sate, deoarece ea nu poate da răspuns la numeroase întrebări legate de dezvoltarea concretă a Banatului în primii ani ai stăpînirii habsburgice, în perioada în care încă nu fuseseră aduşi coloniştii, de altfel şi în perioada de început a primei colonizări cînd coloniştii nu numai că erau scutiţi pe un număr de ani de obligaţii faţă de stat ci şi erau susţinuţi, pentru înfiriparea gospodăriilor lor, din ve-

[48] Nepotrivirile între conscripţie şi hartă la *J. Szentkláray, op. cit.*, pag. 27—31.
[49] *Hofkammerarchiv*, fasc. 2 rote, fol. 11 (dosar 1720).
[50] *Ibidem*, fol. 82—95 şi 236—250 (dosar 1720).

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

niturile realizate de la populaţia impozabilă aflată în Banat la instaurarea noii stăpîniri.

Deşi datele luate din conscripţia din 1717 desmint afirmaţiile asupra depopulării părţii de vest şi sud-vest a Banatului arătînd că aproape jumătate din gospodăriile impozabile se aflau în districtele din această parte, ea nu poate nici un fel explica faptul că o populaţie cu 21 289 contribuabili presta obligaţii atît de mari în perioada 1717—1726 (primii colonişti deveneau impozabili prin 1726). Numai contribuţia — fără a aminti şi celelalte mari obligaţii — arată că ea nu se putea percepe de la o populaţie puţin numeroasă.

Sarcinile mari impuse Banatului oglindite în parte în rapoartele districtelor către Administraţia timişoreană [51] sînt confirmate de corespondenţa între Administraţia bănăţeană, Curtea camerală şi Consiliul aulic de război [52]. Un extract global întocmit de serviciul contabilităţii Curţii imperiale de război, pe baza a patru extracte şi a unei situaţii privind construcţiile de fortificaţii, în perioada 1.XI.1716—1.XI.1718, deci în cei 2 ani de război, arată că s-au încasat în Banat 1 116 804 fl. 46½ cr. în bani şi 1 188 362 fl. 19¾ cr. prestaţii, deci în total 2 305 167 fl. cr. În acelaşi timp s-au cheltuit în total 2 167 171 fl. 31¾ cr. rămînînd în casă 137 995 fl. 34¼ cr. [53]. Pe aceeaşi perioadă o specificaţie întocmită de comisarul de război von Hann, arată că pentru necesităţile militare („*das Bare Militare*") s-au încasat în bani şi natură 404 933 fl. 20 cr. pe durata 1.XI.1716 — finea aprilie 1717 şi 481 032 fl. 44½ cr. în intervalul 1.XI.1717 — finea oct. 1718, deci în total 885 966 fl. 4½ cr. din care scade zeciuiala morilor în sumă globală de 2 736 fl. 15 cr. rămînînd ca venituri militare pe cei 2 ani de război 883 229 fl. 49½ cr. [54]. Credem că această sumă era înglobată în extractul global al contabilităţii Curţii alături de veniturile camerale.

Raportînd suma încasată ca venituri militare de la 1.XI.1716 pînă la finea aprilie 1717 de 404 933 fl. la cele 21 289 gospodării cuprinse în evidenţă se constată că numai pentru necesităţile militare („*bare Militare*") reveneau peste 18 fl. de gospodărie, fără a se calcula şi veniturile camerale, ceea ce era imposibil de prestat. Comisarul de război von Hann, care în oarecare măsură cunoştea situaţia populaţiei şi posibilităţile ei, propunea Curţii în 25 oct. 1717, ca pe anul 1718 să se prevadă ca contribuţie a Banatului suma de 350 000 fl. care să se repartizeze pe districte [55].

La 28 februarie 1717 Mercy trimitea Consiliului aulic de război o notă cuprinzînd suma aproximativă care s-ar fi încasat ca „Harrasch" sau bani pe cap de locuitor (*„Kopfgeld"*) pe lunile de iarnă, anume 75 000 fl. pentru întregul Banat [56], repartizată pe districte. Districtele Caransebeş, Lipova, Orşova-

[51] Rapoartele districtelor sesizează că sarcinile erau grele şi populaţia de multe ori se împotrivea la prestarea lor îndeosebi prin fuga din sat ; pe baza lor însă nu se poate stabili cuantumul sarcinilor.

[52] *Holfkammerarchiv, Banater Akten,* fasc. 1—10 rote, (se referă la perioada 1716—1742).

[53] *Ibidem,* fasc. 1 rote, fol. 116—117 (dosar 1719).

[54] *Ibidem,* fol. 258.

[55] *Ibidem,* fol. (dosar 1717).

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

Almaş şi Făget trebuiau să dea în total 30 000 fl., Cenad 2 450 fl. apoi Timişoara 2 000, Ciacova 20 000 fl. etc. Raportînd sumele prevăzute pe districte la numărul de sate şi gospodării date de conscripţia din 1717, ar reieşi că districtele Caransebeş, Lipova, Orşova-Almaş şi Făget cu un total de 313 sate şi 1 731 gospodării erau impuse cu 30 000 fl. Cenad cu totalul de 21 sate şi 448 gospodării cu 2 450 fl., Timişoara cu 71 sate şi 1 448 gospodării cu 2 000 fl., Ciacova cu 69 sate şi 3 432 gospodării cu 20 000 fl. De aici ar reieşi că gospodăriile din districtul Cenad erau impuse cu peste 5 fl. impozit personal, iar cele din districtul Timişoarei cu ceva mai mult de 1 fl., deci de 4 ori mai puţin. De fapt, nu existau diferenţe în impunerea pe cap de locuitor ci diferenţele provin dacă suma de plată se raportează la conscripţia asupra satelor şi gospodăriilor întocmită în acelaşi an care însă nu oglindea situaţia reală a populaţiei Banatului în acea vreme.

Un alt extract anexat la proiectul de organizare a Banatului pe 1718 întocmit de Administraţia timişoreană confirmă nota lui Mercy din 28 februarie 1717 arătînd că pe lunile de iarnă (1.XI.1716 — finea april 1717 *„Hybernal Jahr")* s-a încasat suma de 71 628 fl. 27 cr. iar pe districte, exceptînd Ciacova care a încasat cu 9 552 fl. şi alte 3 districte cu 48 fl. mai puţin, toate celelalte au încasat cu sume variind între 452 şi 3024 fl. mai mult [57]. Deci, deşi erau luni de iarnă şi de război, populaţia a putut achia impozitul personal prevăzut pe lîngă alte mari sarcini. Nota lui Mercy şi extractul de mai sus, par a da o informaţie mai aproape de adevăr asupra populaţiei Banatului în 1717. Extractul arată că se referă la „Hybernal Jahr" 1717 trecut şi la „Kopf-Steuer Gelder auf 1 Duggaten". În cuprinsul extractului foloseşte florinul ca unitate de calcul probabil înţelegînd prin acesta ducatul. Impozitul personal plătindu-se pe cap de familie, înţelegîndu-se prin ducat florinul, ar reieşi că la acea dată Mercy prevăzuse în notă 75 000 iar în extract 71 628 capi de familie care plătiseră impozitul personal, cifră mai aproape de realitate, care infirmă veridicitatea conscripţiei din 1717 asupra populaţiei Banatului. O populaţie mai numeroasă decît cea prevăzută în conscripţie (21 289 gospodării) putea să presteze sarcinile impuse care erau destul de mari şi de felurite ; pe lîngă altele numai pentru întreţinerea trupelor din Banat pe lunile noiembrie şi decembrie 1717 trebuiau date porţii în valoare de 127 416 fl. 40 cr. după cum se menţionează într-un extract global din februarie 1718 [58]. În aceeaşi perioadă pe lunile de iarnă (1.XI.1717 — finea aprilie 1718) districtul Ciacova dădea Regimentului de cuirasieri Mercy prestaţii în bani şi natură în valoare de 68 934 fl. 24 1/3 cr. [59] iar din Banat numai pe luna noiembrie 1717 se dădea pentru miliţia bănăţeană în bani şi în natură 72 105 fl. 20 cr. [60].

Pe baza documentelor cercetate e greu de stabilit suma globală a tuturor obligaţiilor Banatului în anii de război ; se poate însă constata că acestea puteau fi prestate de către o populaţie cu mult mai numeroasă decît 21 289 gospo-

[56] *Ibidem,* fol. 59.
[57] *Ibidem* fol. 85 şi 128 (dosar 1718).
[58] *Ibidem,* fol. 238—239 şi 290—291 (dosar 1718).
[59] *Ibidem* fol. 180—190 (dosar 1719).
[60] *Ibidem* fol. 248 (dosar 1718).

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

dării. Contribuţia Banatului — fără alte obligaţii — era în 1722 stabilită la 300 000 fl [61] ; înainte de această dată se poate stabili cu aproximaţie prin desprinderea ei din alte sarcini. În anii războiului contribuţia ca şi celelalte sarcini s-au impus după posibilitatea de plată mai mult, fără a fi făcută o conscripţie ; acest fapt este confirmat şi de o hotărîre a Consiliului aulic de război din august 1717 care arată că atît proiectele de organizare a Banatului cît şi modul de impunere („*modi contribuendi*") să fie lăsate ca şi pînă acum („*in statu quo*") căci încă nu a sosit momentul pentru aceasta [62].

O tabelă sau un extract global întocmit în mai 1718 cuprinde mare parte din sarcinile contribuţionale ale Banatului pe cele 6 luni de iarnă a ultimului an de război (1.XI.1717 — finea aprilie 1718) [63]. În această perioadă, districtele bănăţene trebuiau să dea : 1 202 022 porţii pîine, 1 425 574 carne, 864 904 ovăz, 886 305½ fîn, 333 082 fl. 30 cr. iar în bani, 2 042 fl. pentru leafa funcţionarilor şi verwalterilor 75 312 fl. 15 cr. bani de contribuţie, 11 200 fl. pentru comisie [64], 3 077 fl. 30 cr. zeciuială de la mori şi ghindă, 10 900 fl. pentru plata meşteşugarilor imperiali, în total deci afară de porţiile menţionate, suma de 436 219 fl. 22 cr. încasată pe cele 6 luni de iarnă. Din tabel lipsesc alte obligaţii ca : bani pentru miliţie, pentru husarii şi haiducii de la serviciile districtuale, pentru întreţinerea vîrfurilor clericale, cărăuşiile, bani pentru lemne etc. etc.

Raportînd obligaţiile din tabelă repartizate pe districte la numărul de gospodării din districte prevăzute în conscripţia din 1717 se constată iarăşi netemeinicia acesteia. Aşa două districte trecute cu un total de 45 sate şi 1 022 gospodării dau 31 410 porţii pîine, 152 910 carne, 31 380 ovăz, 31 380 fîn şi 27 147 fl. 41 cr. în timp ce districtul Timişoara cu 71 sate şi 1 448 gospodării dă 136 710 porţii carne şi 19 900 fl. 31 cr., deci cu mult mai puţin ; în timp ce după numărul gospodăriilor din evidenţă ar fi trebuit să presteze mai mult decît cele două districte amintite.

O altă indicaţie cu privire la contribuţie se află în extractul global întocmit de casierul Administraţiei bănăţene la 7 februarie 1718 asupra primei rate [65] de contribuţie pe 1718 [66]. Aşa din totalul de 71 590 fl. 3 cr. pînă la acea dată se încasaseră 28 350 fl. 3 cr. rămînînd de încasat 43 240 fl. Şi în acest extract districtul Becicherec (în conscripţia din 1717 trecut cu 24 sate şi 574 gospodării) are de achitat 3 633 fl. iar Timişoara cu un număr de 3 ori mai mare de gospodării, are de achitat 3 644 fl. (cu 11 fl. mai mult). În afară de cele menţionate în extractele de mai sus asupra veniturilor faţă de Administraţia militară, chiar în anii războiului se înregistrau încasarea veniturilor camerale. O asemenea si-

[61] *Adattár* vol. I, pag. 10.

[62] *Hofkammerachiv, Banater Akten,* fasc. 1 rote, fol. 100—103 (dosar 1717).

[63] *Ibidem,* fol. 111—12 (dosar 1718).

[64] E vorba de o Comisie cameralã trimisă în această vreme pentru cercetarea situaţiei Banatului.

[65] Contribuţia se plătea în rate (termene). Documentele cercetate arată că în aceşti primi ani termenele erau din două în două luni. Se întîlnesc însă mai tîrziu cazuri în care termenele erau formate din 3 luni.

[66] *Hofkammerarchiv, ibidem,* fol. 303 (dosar 1718).

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

tuaţie a încasărilor era cea din octombrie 1718 a Administraţiei bănăţene [67], în care se menţiona că în perioada 1.XI.1716 — finea oct. 1718 se încasaseră ca venituri camerale 126 656 fl. 29¼ cr. din care 12 652 fl. 5½ cr. pe 1717 şi 109 004 fl. 24¾ cr. pe 1718. Adunînd veniturile militare [68] în bani cu cele camerale reiese că în cei doi ani de război s-au încasat circa 1 009 886 fl. pe lîngă prestaţiile în natură în valoare de circa 1 188 362 fl. în aceeaşi perioadă [69].

După încheierea păcii, indicaţiile asupra contribuţiei sînt mai precise. O specificaţie din 21.XI.1719 a Administraţiei bănăţene arată situaţia contribuţiei pe lunile de iarnă (1.XI.1718 — finea aprilie 1719) [70] repartizată pe districte; această informaţie preţioasă arată situaţia contribuţiei pe primul an după război. Pe cele 6 luni de iarnă contribuţia se plătea în 3 rate, fiecare a 149 347 fl. deci în total 448 041 din care se achitase la termenele stabilite 419 630 fl. rămînînd o restanţă de 28 411 fl. de plată. Din felul în care districtele achitaseră suma prevăzută, deşi destul de mare, cu excepţia districtului Orşova-Almăj (teatru de război, în ultimul an) nu se înregistrase nici o restanţă la primele două termene. Aceasta arată că atît numărul gospodăriilor cît şi puterea lor economică era cu mult mai mare de cum arăta conscripţia din 1717 sau de cum aprecia istoricul Fr. Griselini şi ceilalţi care au luat ca temeinice aceste izvoare departe de realitate.

Impunerea populaţiei în anii de după război trebuia făcută după alte norme decît în timpul războiului. Camera aulică pune problema impunerii după avere [71]. În acest scop Carol al VI-lea ordonă efectuarea unei conscripţii generale a Banatului [72].

O schiţă de conscripţie este întocmită la 1 octombrie 1720 de consilierul cameral von Rebentisch [73]. Din această schiţă se constată că numărul localităţilor din Banat era de 578 cu o populaţie de 19 207 impozabili, deci inferior celui din conscripţia din 1717 unde erau trecute 661 localităţi cu 21 289 gospodării. Un extract [74] pentru „Haupt-Tabella" care se referă la începutul anului 1720 indică 692 localităţi cu 21 828 locuitori impozabili, deci cu 114 localităţi şi cu 2 621 impozabili în plus. Diferenţe mari între cele două surse de informaţie sînt şi la suprafeţele cultivate şi la animale, ceea ce oglindeşte lacunele pe care ele le conţin. Aşa, printre altele, în districtele Lugoj-Făget, Ciacova nu este impus nici un meseriaş sau negustor, deşi reşedinţele serviciilor districtuale cu acelaşi nume erau tîrguri sau oraşe.

Numărul scăzut al localităţilor din schiţa din 1720 faţă de conscripţia din 1717 nu poate fi explicat decît în parte prin fuga din sate, care luase aşa mare amploare în primii ani ai stăpînirii habsburgice, ci mai mult din faptul că ambele izvoare au mari lacune şi nu se poate stabili pe baza lor, numărul locuitorilor Banatului în acel timp. După schiţa din octombrie 1720 populaţia

[67] *Ibidem*, fol. 260 (dosar 1719).
[68] *Ibidem*, fol. 258 (dosar 1719).
[69] *Ibidem*, fol. 116—117 (dosar 1719).
[70] *Ibidem*, fol. 264—265, (dosar 1719).
[71] *Ibidem, (Prothocollum Conferentia)* fasc., 2 rote, fol. 440 (dosar 1719).
[72] *Ibidem*, fasc. 2 rote, fol. 61—62 (dosar 1720).
[73] *Ibidem*, fol. 82—95 şi 236—250 (dosar 1720).
[74] *Ibidem*, fol. 11 (dosar 1720).

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

Banatului a fost impusă pentru lunile de iarnă (1.XI.1720 — finea aprilie 1721) cu 125 469 fl. 24¼ cr. fără zeciuiala mică şi mare (*grosse und kleine Zehend*) plătibilă în 3 rate. În schiţa de mai sus nu sînt trecute veniturile camerale, contribuţia de 1 000 fl. dată de Palanca mare, taxele de toleranţă etc.

În aceeaşi iarnă se dădeau şi numeroase porţii, provizii, nutreţ etc. pentru întreţinerea trupelor din garnizoanele bănăţene unde se aflau stabilite 6 batalioane şi 33 companii cu comandamentele lor [75]. Veniturile camerale depăşeau contribuţia în bani pe lunile de iarnă pentru administraţia militară ; o situaţie asupra veniturilor camerale [76] pe 1721 indică la încasări suma de 201 823 fl. 50 cr. iar la plăţile salariilor funcţionarilor camerali 88 801 fl. 59 cr. rămînînd un venit de 123 021 fl. 56 cr. pentru erariu.

În 1722 se stabileşte contribuţia militară a Banatului la 307 043 fl. 6 cr. după cum reiese dintr-un plan întocmit în mai acelaşi an [77], împărţit în 3 rate pe lunile de iarnă : I-a rată 100 000 fl. rata a II-a şi a III-lea cîte 72 021 fl. 33 cr. restul urmînd a se plăti în lunile de vară. Pe lîngă acestea trebuiau prestate celelalte obligaţii în bani şi natură. Contribuţia a variat în decursul primelor 4 decenii ale stăpînirii habsburgice ; luînd însă numai contribuţia de 300 000 fl. — sumă sub care nu a scăzut niciodată — ea nu putea fi suportată de o populaţie cu un număr aşa de mic de contribuabili. Contribuţia Transilvaniei se fixase la instaurarea stăpînirii habsburgice la 112 500 fl. iar pentru timp de război pe teritoriul Ungariei şi Transilvaniei la 400 000 fl. în care se calculau şi proviziile pentru armată [78]. Contribuţia Transilvaniei creşte : în 1714, an de război, se cifra la 600 000 de fl. (în bani 455 546 fl. restul în natură) la care se adaugă o contribuţie extraordinară de 50 000 fl. În 1763 darea se cifra la 1 255 634 fl. care raportată la cei 256 926 contribuabili dă o medie de 5 fl. de contribuabil deci preţul a 6 găleţi de grîu sau a unui junc de 2 ani [79].

Comparînd contribuţia Banatului cu a Transilvaniei luînd pentru Banat 300 000 fl. iar pentru Transilvania 400 000 de fl. şi raportîndu-le la populaţie reiese că Transilvania suporta o contribuţie de 400 000 fl. la circa 256 000 contribuabili în timp ce Banatul, sub aceeaşi stăpînire, trebuia să suporte contribuţia de 300 000 fl. la circa 21 289 contribuabili ceea ce ar fi revenit în Banat circa 14 fl. de contribuabil anual, sumă enormă şi imposibil de plătit, mai ales dacă se ţine cont şi de celelalte îndatoriri grele. La 1763 sarcinile fiscale ale Transilvaniei erau de 1 255 634 fl., la 256 026 contribuabili revenind 5 fl. de gospodărie la 1756, deci cam în aceeaşi perioadă, sarcinile fiscale şi contribuţia

[75] *Ibidem,* fol. 695—700 (dosar 1720). Unităţile militare erau repartizate în garnizoane astfel : Timişoara 3 batalioane şi 3 companii, Orşova 2 batalioane, Caransebeş 1 batalion şi 5 companii, Lugoj-Făget, Palanca nouă, Ciacova cîte 5 companii, Lipova şi Cenad cîte 2 companii, Vîşeţ 4 companii, Panciova şi Becicherec cîte o companie.

[76] *Ibidem,* fasc. 3 rote, fol. 361—362 (dosar 1721).

[77] *Ibidem,* fol. 474 şi 829 (dosar 1722).

[78] *Din istoria Transilvaniei* pag. 153 ; *Istoria României,* vol. III, pag. 252.

[79] *Istoria României,* vol. III, pag. 489 şi *Din Istoria Transilvaniei,* vol. I, pag. 163.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

Banatului, erau de 1 128 763 fl. la un număr de 21 289 contribuabili la care se adăugau circa 8 000 familii colonişti [80], deci în total la circa 30 000 de contribuabili — ceea ce ar reveni 37 fl. de gospodărie, deci de 7 ori mai mult ca în Transilvania. În realitate nu exista o asemenea deosebire ; ea reiese numai din faptul că în aprecierea numărului de contribuabili din Banat s-a luat ca bază conscripţia din 1717 care arată numărul de 21 289 contribuabili, număr care înmulţit cu 4 a dat o populaţie de 80 000 de locuitori (rotunjit) cifră care e departe de adevăr. Acest număr de locuitori e folosit în lucrările care se referă la situaţia Banatului la instaurarea stăpînirii habsburgice, ceea ce constituie o denaturare a realităţii. Această contradicţie între realitate şi izvoare iese în evidenţă chiar atunci cînd se aruncă o privire asupra situaţiei din districtul Cenadului la instaurarea şi în primii ani ai stăpînirii habsburgice ; acest district era considerat cel mai depopulat şi pustiit, conscripţia avînd înscrise 21 sate cu 448 gospodării iar harta din 1723—1725 indicînd 16 sate locuite şi 40 pustii.

Districtul Cenad raporta Administraţiei provinciale la 17 ianuarie 1719 : „contribuţia repartizată pro ianuario şi februario de 5 444 fl. 26¾ cr. [81] va fi încasată cu sfîrşitul lui ianuarie". În acelaşi timp districtul Caransebeş cu 91 sate avînd 3 915 gospodării era impus pe ianuarie şi februarie acelaşi an cu 19 555 fl. Raportînd la numărul gospodăriilor din districtul Caransebeş reiese că revine de gospodărie circa 5 fl. 30 cr. Dacă în districtul Cenad ar fi existat numai 21 sate cu 448 gospodării ar fi trebuit să fie impus cu 1 568 fl. pentru ianuarie şi februarie (I-a rată), 1719 şi nu cu 5 444 fl. ceea ce ar reprezenta cu 220% mai mult decît celelalte districte. Contribuţia districtului rămîne cam aceeaşi : în 1724 rata a doua era de 5 148 fl. iar pe 1727 e impus cu 17 290 fl. anual. Aceasta denotă că în 1719 existau de trei ori mai multe gospodării impozabile decît apar în conscripţia din 1717 ; o deosebire ca putere economică a gospodăriilor din districtul Cenadului — mult mai expus operaţiunilor militare în războiul din 1716—1718 decît celelalte — nu pare a fi existat.

O analiză a situaţiei districtului pînă în 1726, întăresc opinia că acest district era cu mult mai populat. În perioada 1718—1719 [82] districtul arată că recoltează 878 stoguri de fîn, plus că mai are o recoltă de 1 200 stoguri, un stog trebuia să aibă 9 stînjeni circumferinţă (1 stînjen circa 2 m), 3 stînjeni (6 m) înălţime şi să cîntărească 12 zenteni (1 zenten = 56 kg [83]). Tot atunci acelaşi district a dat 52 de care pentru transportul sării, a trimis oameni la robotă la lucrările de pe malul Mureşului, a transportat zeciuala în magazii, avea ca rezervă un stoc de 2 400 stînjeni lemne de foc, făcea pregătiri pentru transportul regimentului Montecuculli în Banat, ducînd însă lipsă de căruţe şi cai, trimitea oameni la robotă la Lipova, toate acestea desprinse din rapoartele fragmentare din cei doi ani. În perioada de după 1719 sarcinile mari impuse districtului arată de asemenea o populaţie numerioasă : întreţinerea pe timpul iernii 1723/1724 a

[80] Dăm 8 000 familii colonişti aduşi în I-a perioadă de colonizare deşi mare parte dintre ei fugiseră în timpul războiului din 1736—1739 fără a se mai întoarce ; arpeciem că nu rămăseseră decît 4 000—4 500 familii după război şi ciuma ce a bîntuit în acea vreme.

[81] *Hofkammerarchiv, idem,* fasc. 2 rote pag. 264—265 (dosar 1719) şi *Adattár,* vol. I, pag. 232.

[82] *Adattár,* op. cit., vol. I, pag. 231—233.

[83] *Aurel Țintă,* op. cit., pag. 262.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

800 boi de povară, robote la fortificaţii, cartiruiri, construcţia închisorii de la Sînnicolau, construcţii de poduri, o cotă de 507 fl. lunar în locul unor robote în 1723 ceea ce face 6 984 fl. anual, aducerea a 1 560 centneri sare de la Lipova repartizaţi districtului (la o populaţie de 448×4 suflete 1 550 centneri sare ?!) transportul fînului cosit cu 1 500 care pretins în 1723, 20—40 robotaşi zilnic la Mureş în acelaşi an, 150 stînjeni lemn foc episcopului de Cenad pentru 3 ani, daţi în 1723, o nouă cantitate de 1 600 centneri sare de la Lipova pe 1724, un „Quantum" de 25 000 fl. de încasat pentru intervalul 1 noiembrie 1723 pînă la finea lui octombrie 1724 (pare că peste contribuţie), etc., etc., toate prestate pe lîngă multe altele în perioada 1720—1724.

Conscripţia din 1717 nu înregistrează sate existente în districte ; aşa lipsesc din statistică următoarele sate din districtul Cenad :

Saravale ; satul e menţionat în raportul serviciului districtual în 4 oct. 1718 în care anunţă că militarii maltratează pe locuitorii din Saravale. La 4 aprilie 1723 se anunţă fuga a 5 supuşi, despre fuga sau întoarcerea supuşilor din Saravale se raportează în 22 şi 30 ianuarie, 11 februarie, 10 şi 11 aprilie, 24 august 1725 [84]. Oroslamos ; în 18 noiembrie 1723 districtul raportează fuga cîtorva supuşi din Oroslamos la Seitin, iar în 30 noiembrie e menţionată o garanţie scrisă dată de 2 locuitori din sat pentru alţi doi care s-au întors în sat [85]. Comloş ; în 18 noiembrie 1723 e raportată fuga a doi fraţi ai cnezului din Comloş [86]. Macova şi Feldiak [87] menţionate în raportul districtului din 22 aprilie 1722, Budavala şi Beba [88] menţionate în 10 martie 1723. Pollak [89] sat care apare ca locuit pe harta din 1723—1725.

Harta întocmită din ordinul lui Mercy în 1723—1725, arată multe localităţi ca pustii deşi în realitate erau locuite dintre care : Zombor [90], trecut în conscripţie cu 15 gospodării, menţionat în rapoartele districtului Cenad la 4 oct. 1718, 6 şi 18 iunie, 10 iulie 1722. Viget [91], trecut cu 7 case, menţionat în raportul districtului din 13 octombrie 1723. Armada trecut cu 10 case, menţionat în acelaşi raport. Idioş [92] menţionat cu 30 case, amintit în ordinul Administraţiei din 3 sept. 1726. Morutua, trecut în evidenţă cu 6 case, Meesch cu 13 case, Velich cu 18 case, Palath cu 10 case, Jari cu 16 case, Kerestur 4 case ; toate acestea nu sînt trecute pe hartă [93].

[84] *Adattár*, vol. I, pag. 232, 248, 249, 250.
[85] *Ibidem*, vol. I, pag. 242 şi supliment, pag. 4.
[86] *Ibidem*, vol. I, pag. 242.
[87] *Ibidem*, vol. I, pag. 235.
[88] *Ibidem*, vol. I, pag. 237.
[89] *Jenö Szentkláray*, op. cit., pag. 27.
[90] *Adattár*, vol. I, pag. 232 şi 235 şi *Jenö Szentkláray*, op. cit., pag. 21.
[91] *Adattár*, vol. I, pag. 240.
[92] *Ibidem*, vol. I, pag. 146.
[93] Conscripţia şi harta, şi la *Jenö Szentkláray*, op. cit., pag. 21—31.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

Atît în conscripţie cît şi pe hartă nu sînt trecute localităţile : Macova, Feldiak, Budavalla şi Beba menţionate în rapoartele districtului între 1722—1723.

Deşi districtul Cenad a fost expus acţiunilor militare din războiul din 1716—1718 suportînd încartiruiri şi deplasări de trupe, totuşi pe teritoriul lui nu au avut loc lupte care să distrugă satele existente. Faptul că multe sate lipsesc şi din conscripţie şi de pe harta amintită sau sînt trecute ca pustii, constituie lacune mari care sînt în contradicţie cu sarcinile pe care populaţia districtului le presta în perioada 1717—1725. Dar conscripţia are lacune şi în privinţa înscrierii numărului de case în sate. Astfel Cenadul este trecut ca avînd 40 de case deşi în realitate avea mult mai multe ; localitatea era sediul serviciului districtual, al serviciului vamal, al episcopiei. Începînd cu 20 decembrie 1716 episcopul Nadasdy îşi ia sediul în Cenad, primind o retribuţie de 5 000 fl. anual între 1721—1728 ; dacă Cenadul ar fi fost un mic sat cu 40 case, nu ar fi devenit sediul organelor administrative şi al episcopului.

Aceleaşi inexactităţi le conţine conscripţia şi harta cu privire şi la alte districte.

Faptul că conscripţia din 1717 şi harta din 1723—1725 nu pot constitui izvoare temeinice în cercetarea situaţiei Banatului la instaurarea şi în primii ani ai stăpînirii habsburgice reiese nu numai din contradicţiile între hartă şi conscripţie sau între acestea şi situaţia oglindită în corespondenţa Administraţiei provinciale, a Curţii şi a serviciilor districtuale ci, mai ales dacă se urmăreşte evoluţia demografică a Banatului, pe baza diferitelor statistici sau izvoare de altă categorie care dau informaţii asupra acestui proces.

Lucrările care privesc istoria Banatului în această perioadă pornesc fie de la relatările lui Griselini, fie de la conscripţia şi harta amintită, fie de la autorii care le-au folosit, indicînd numărul de 80 000 de locuitori pentru Banat la înlăturarea stăpînirii turceşti (21 289×4 = 85 166). În continuare, referindu-se la populaţia Banatului, arată că în perioada 1719—1736 au venit circa 29 500 colonişti (7 000 familii + 1 500 capete) aşezaţi în circa 53 sate care însă au fugit în marea lor majoritate în timpul războiului din 1736—1739 în satele de lîngă Mureş sau în Ungaria. Mulţi colonişti au murit apoi de ciuma care a bîntuit în această vreme, astfel că din cele 53 de localităţi unde fuseseră colonizaţi rămăseseră doar în 20 din centrul şi nordul cîmpiei Banatului. Considerînd că cel puţin 1/2 din colonişti au fugit în afara provinciei sau au fost nimiciţi de ciumă reiese că în 1743 Banatul (pornind de la 80 000 în 1711) ar fi avut circa 95 000 locuitori. O indicaţie a contabilităţii Administraţiei provinciale din 1755, arată că 52 748 locuitori plăteau impozit personal, autorul care o foloseşte apreciind populaţia în mare, la circa 200 000 de suflete [94]. La 1763 preşedintele Perlas arăta că în Banat se aflau 32 981 catolici [95], dintre care 24 000 germani (după aprecierile autorilor care folosesc această sursă). Recensămîntul făcut la 1770 [96] arată pentru Banat o populaţie de 319 739 locuitori, la care dacă s-ar adăuga populaţia din graniţa militară ar reieşi 450 000

[94] *Jenö Szentkláray*, op. cit., pag. 263.
[95] *Ibidem*, pag. 265—266.
[96] *Griselini*, op. cit., pag. 145.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

locuitori (unii dau 500 000 locuitori). Pe naţionalităţi situaţia se prezenta astfel : români 183 450, sîrbi 78 000, bulgari 8 683, ţigani 5 272, germani, italieni, spanioli 43 211, evrei 363 ceea ce dă totalul de 319 739 locuitori. Numărul românilor reprezintă majoritatea absolută a locuitorilor şi aceasta e şi mai mare dacă se consideră şi regiunea de graniţă.

În nici un mod nu se poate explica această creştere uimitoare a populaţiei în decurs de jumătate de secol ; colonizările efectuate pînă atunci, în această jumătate de secol de stăpînire habsburgică, au adus un spor de 43 201 locuitori germani, italieni, spanioli la care se adaugă cîteva mii de bulgari, sîrbi etc., colonizaţi în această perioadă. În unele lucrări se afirmă fără a se documenta, o imigrare a unor grupe de români din Ţara Românească şi Transilvania în Banat ; aceasta se poate presupune însă în mod foarte limitat. Grupele sesizate în rapoartele serviciilor districtuale sînt de cîteva zeci şi în general se observă o atitudine ostilă acestora, după cum se constată în perioada 1741—1750 [97]. Concludent pentru atitudinea Curţii faţă de românii fugiţi în Banat în număr ceva mai mare, este procedeul din 1765 [98]. În august 1765 Administraţia provincială cere instrucţiuni de la Curte cum să procedeze faţă de 2 grupe de români fugiţi din Ţara Românească şi Moldova din cauza exploatării şi asupririi, primul grup de 535 iar al doilea de 227 suflete. Curtea comunică Administraţiei provinciale ca „să nu dea speranţe familiilor valahe că vor fi primite în caz că ar emigra, iar celor ce au emigrat, pe cît posibil să-i împiedece să se aşeze în Banat". În acelaşi timp Curtea dă dispoziţii baronului Penkler, reprezententul Austriei la Constantinopol, să anunţe Porţii această emigrare şi să o sfătuiască să-i recheme, acordîndu-le amnistie şi protecţie. Românii însă nu s-au supus acestor dispoziţiuni care îi împiedeca să se aşaze pe pămînt românesc, şi în acest caz autorităţile au fost nevoite să-i lase să-şi întemeieze gospodării în districtele Caransebeş, Lugoj, Orşova şi puţini în părţile Oraviţei pentru ca apoi prin „metode blînde" să fie transferaţi în altă parte. Un alt ordin al Curţii din 12 ianuarie 1766 cere Administraţiei să nu permită românilor emigraţi să se aşeze la vest de Timişoara sau să treacă rîul Bega, această parte fiind rezervată colonizării cu germani. Arăta de asemenea că nu e bine ca cei emigraţi din provinciile de sub stăpînire turcească să fie aşezaţi aproape de graniţa cu Turcia. Din aceste considerente, peste cîţiva ani, în 1770, Curtea ordonă ca emigranţii români şi sîrbi aşezaţi prea aproape de turci, să fie mutaţi în districtele Timişoara, Cenad, Lugoj şi Licîţiva ani, în 1770, Curtea ordonă ca imigranţii români şi sîrbi aşezaţi prea pova [99]. La începutul stăpînirii habsburgice se acordaseră 2 ani scutire celor fugiţi din Ţara Românească însă aceasta nu a durat mult ; rapoartele serviciilor districtuale nu înregistrează imigrări sesizabile de români ci mai mult invers, fuga din Banat în Transilvania şi Ţara Românească. În asemenea condiţii, pînă la recensămîntul din 1770 nu se poate presupune decît aşezarea doar a cîtorva sute de familii româneşti în Banat. Nu este de presupus în această perioadă nici spo-

[97] *Adattár*, vol. I, 211, 272, 328, 329, 338, 421, 424, 429.

[98] Czoernig, *op. cit.*, vol. III, pag. 150—151, Lenárt Böhm, op. cit., vol. II, pag. 90—91, *Jenö Szentkláray*, op. cit., pag. 267—268, *Patriciu Dragalina, Din istoria Banatului Severin*, partea III-a, Caransebeş, 1902, pag. 120—122.

[99] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

rirea populaţiei prin creşterea natalităţii ci din contra, caracteristic era în acea vreme creşterea mortalităţii, mai ales în mediul coloniştilor germani.

Pornind de la o populaţie de 80 000 de locuitori reieşită după conscripţia din 1717, cifră preluată în istoriografie şi considerată veridică nu se poate explica creşterea populaţiei pînă în 1770 la circa 450 000 locuitori deci cu 370 000 de suflete deoarece nici un izvor nu permite această concluzie. Autorii care folosesc aceste două cifre, prima din 1717 şi a doua din 1770, se mulţumesc a sublinia că în decurs de jumătate de secol, graţie unei administraţii iscusite şi condiţiilor deosebit de bune pe care aceasta o oferea, populaţia a sporit de 4 ori (folosind cifra de 319 739 locuitori în care nu se includea şi populaţia din graniţă ; cu aceasta „sporul" ar fi fost de circa 5 ori şi jumătate).

În realitate nu a existat un asemenea spor ; în această jumătate de secol, populaţia sporise prin colonizări sau imigrări cu cel mult 50—55 000 de locuitori (43 201 germani colonizaţi la care s-ar putea adăuga cel mult 12 000 din celelalte naţionalităţi) ceea ce ar da 130—135 000 de locuitori în 1770. Restul populaţiei se afla în Banat la înlăturarea stăpînirii turceşti şi instaurarea celei habsburgice şi suporta grelele sarcini impuse de noua stăpînire atît pentru continuarea războiului cît şi pentru întreţinerea noii administraţii şi sporirea veniturilor erariului. Numărul de 183 450 de români trecuţi în recensămîntul din 1770, la care se adaugă masiva populaţie românească din graniţa militară, reprezintă circa de trei ori mai mult decît întreaga populaţie a Banatului înregistrată în conscripţia din 1717. Este populaţia românească băştinaşă care suportase şi jugul greu al stăpînirii turceşti timp de 164 ani, urmînd în continuare satisfacerea grelelor obligaţii impuse de „eliberatorii" austrieci.

Netemeinicia utilizării conscripţiei din 1717 şi a hărţii din 1723—1725 în aprecierea numărului locuitorilor Banatului la instaurarea stăpînirii habsburgice, reiese din însăşi neconcordanţa ei cu situaţia arătată în corespondenţa administraţiei din acel timp, cu harta amintită, dar mai ales cu recensămîntul din 1770. Conscripţia utilizată are lipsuri deosebit de mari ; omiterea din evidenţă a multor localităţi populate arată că aceasta nu prezenta o imigine veridică a situaţiei ; faptul că oraşul Timişoara, centrul administrativ-militar al provinciei nou cucerite nu apare în conscripţie, întăreşte această opinie. Chiar dacă ea a fost întocmită din considerente pur fiscale pentru impunerea populaţiei nu justifică gravele ei omisiuni cu atît mai mult cu cît din corespondenţa între Administraţia provincială şi magistralele timişorene, rezultă că aici exista o populaţie numeroasă care plătea contribuţia. Un recensămînt [100] al clădirilor din Timişoara cuprinzînd cartierele Cetate, Palanca mare şi Palanca mică întocmit de o comisie camerală vieneză în 15 decembrie 1717 indică un total de 401 case, 102 prăvălii şi 7 moschei. Din numărul de 401 case, 243 au fost folosite pentru încartiruirea garnizoanei (179 în Cetate, 61 în Palanca mică şi 3 în Palanca mare), 17 destinate funcţionarilor, (în Cetate), 32 locuite de orăşenii germani (24 în Cetate, 7 în Palanca mare şi 1 în Palanca mică), 9 de românii şi sîrbii catolici (3 în Cetate şi 6 în Palanca mare), 98 de românii şi sîrbii ortodocşi (3 în Cetate, 95 în Palanca mare) şi 2 de evrei (una în Cetate şi una în Palanca mare). În Cetate se aflau 91 prăvălii iar 3 în Palanca

[100] *Hofkammerarchiv, idem,* fasc. 1 rote, fol. 225 (dosar 1918).

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

mare şi 8 în Palanca mică. Specificaţia Administraţiei bănăţene [101] din 21 noiembrie 1719 arată că Palanca mare pe cele 6 luni de iarnă 1718—1719 era impusă cu 1 000 fl. în 3 rate a 333 fl. 20 cr. În 26 februarie 1722, Administraţia cerea magistratului din Palanca mare să lichideze atît cei 350 fl. care reprezentau a doua rată a contribuţiei (lunile ianuarie, februarie) cît şi celelalte obligaţii iar la 10 ianuarie 1724 anunţa că suma contribuţiei pentru Palanca mare este de 1821 fl. [102]. Populaţia germană aşezată în Timişoara pînă la acea dată nu era supusă la contribuţii ceea ce este confirmat de un ordin al Administraţiei din 8 ianuarie 1724 în care se cere impunerea cu 1 200 fl. în 4 rate anuale a populaţiei germane „a cărei scutire pe timp de 6 ani a expirat în acest an" [103]. Între 1729—1731 Palanca mare plătea 2 000 fl. anual iar oraşul Timişoara 1 200 fl. [104]. Aceasta confirmă caracterul românesc al Timişoarei în acea vreme. Dar, lacunele conscripţiei sînt şi mai mari la înregistrarea gospodăriilor din sate fapt oglindit în corespondenţa între autorităţile bănăţene, deoarece este inexplicabil ca 21 289 de contribuabili să fie impuşi nu numai la 300 000 fl. contribuţie anuală (care în unii ani depăşea mult acest cuantum) dar şi la alte numeroase obligaţii, care erau mult mai mari decît contribuţia, după cum reiese din corespondenţa amintită.

Contrastul între realitate şi conscripţie îşi găseşte explicaţia în condiţiile în care aceasta s-a întocmit, în diferitele interese ale organelor districtuale şi sătеşti. Curtea vieneză era interesată a cunoaşte numărul exact al contribuabililor pentru impunerea la contribuţii căci parte din ea era vărsată erariului. Anul întocmirii ei era însă an de război, cu sarcini deosebite, cu schimbare de stăpînire ceea ce presupune o oarecare instabilitate în sate, nu numai în cele din zona operaţiilor dar şi din celelalte ca urmare a grelelor sarcini în deosebi a încartiruirilor şi aprovizionării unităţilor militare. Ţăranii fugeau dintr-un sat în altul sau dintr-un district în altul, mai puţin în afara Banatului, pentru a scăpa de obligaţiile impuse. Administraţia abia instalată nu cunoştea suficient numărul satelor şi a locuitorilor aşa că datele date Curţii erau relative. Hărţi în care să fie trecute satele existente de asemenea lipseau ; prima hartă a Banatului şi aceea întocmită cu mari lacune datează din 1723—1725 iar cele ale districtelor după măsurătorile efectuate între 1718—1724 (districtul Lipova 1718—1719, Timiş 1720, Cenad 1721, Caransebeş, Lugoj şi Ciacova 1723, Orşova 1724 [105]).

La această situaţie se adaugă şi interesele autorităţilor bănăţene care profitînd de o relativă instabilitate a locuitorilor în sate (nesupunerea la prestarea obligaţiilor, evaziunea fiscală şi fuga din sate caracterizau acest început de nouă stăpînire) dădeau Curţii un număr cu mult mai mic de locuitori decît era în realitate, urmărind ca veniturile realizate de la această populaţie „nedeclarată" să constituie venituri ale lor proprii. Diferite informaţii confirmă aceasta ; un

[101] *Ibidem*, fasc. 2 rote, fol. 264—265 (dosar 1919).

[102] *Adattár*, vol. II, pag. 474 şi 280 şi *Hofkammerarchiv, idem* fasc. 3 rote fol. 474 (dosar 1722).

[103] *Adattár*, vol. II, pag. 280.

[104] *Hofkammerarchiv, idem*, fasc. 6 rote, fol. 835 (dosar 1729) şi 859 (dosar 1731).

[105] *Alexander Krischan, Banater Karten im Kriegsarchiv Wien (1686—1900)* în Sudostdeutsches Archiv, VI Band, München, 1963, pag. 123—124 şi 128.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

funcţionar mai conştiincios al districtului Cenad, raporta la 8 decembrie 1721 că la impunerea zeciuielii mici a găsit 41 de locuitori care nu erau înregistraţi în conscripţia provincială. Curtea controla cheltuielile făcute de Administraţia provincială, însă acele făcute din sumele înregistrate ca venituri care se puteau controla ; la 8 martie 1737 Curtea dojenea Administraţia pentru că depăşişe suma destinată cheltuielilor anuale cu 107 669 fl. [106].

Corupţia, venalitatea şi jaful introdus de către funcţionarii administraţiei în Banat, sînt oglindite în diferite plîngeri şi memorii. Mulţi, în frunte cu guvernatorul aveau legături cu oamenii de afaceri, arendaşi sau, erau acţionari la societăţi miniere şi comerciale. Iosif al II-lea, în călătoria sa prin Banat, nota : „corpul funcţionarilor se compune în mare parte din bucătari, lachei şi din ofiţeri demisionaţi. Primii sînt stupizi şi ignoranţi, ultimii închipuiţi şi parţiali ... în mîna acestor indivizi e pusă soarta locuitorilor din Banat" [107]. Chiar cei mai mici reprezentanţi ai administraţiei la sate, cnezii, căutau să-şi creeze venituri mari ; se aprecia — deşi exagerat — că nu exista cnez ţăran ca după 10 ani de funcţiune să nu fie în stare să dea fiicei sale zestre de 6—10 000 fl [108]. Pentru a obţine aceste venituri, funcţionarii mici şi mari nu înregistrau mare parte din contribuabili — mai ales în primii ani ai noii stăpîniri cînd situaţia permitea larg aceasta — pentru ca cele încasate să rămînă în buzunarele lor. Chiar guvernatorul Cl. Fl. Mercy care a avut multe iniţiative bune ce au contribuit la dezvoltarea Banatului, făcea parte din societăţi comerciale, de crescători de vite, (acţionar) avea venituri din exploatările miniere, stăpînea sate şi predii, obţinea „porţii" din partea districtelor etc. pe lîngă salariul de guvernator. Într-o informare trimisă Curţii în 1718 de către Alexander v. Kallanek comisar al Curţii pentru Banat [109], sub titlul de „*Extractus einiger au dem Temesvarer Banat eingelaufenen Nachrichten*" Mercy era acuzat că are 170 cai, 130 boi, 132 servitori, 6 vînători cu 150 cîini de vînătoare, toţi aceştia întreţinuţi de provincie. În afară de acestea toate — scria el — anul trecut a luat pentru sine în calitate de general comandant 12 000 de fl. O specificaţie [110] asupra „porţiilor" primite de comandamentul militar pe noiembrie 1717 arată că Mercy primea 126 porţii a 4 fl. pentru sine şi 86 porţii a 3 fl. pentru cai deci în total 212 porţii în valoare de 762 fl. lunar ceea ce anual ar face 2 344 porţii valorînd 9 144 fl. Pe lîngă salariul anual de 12 000 fl. ca general comandant la 15 aprilie 1718, Consiliul de război al Curţii îi stabileşte o indemnizaţie „adjuta" de 6 000 fl. ca guvernator („pentru sarcinile politice, economice şi provinciale") [111] — pe statele de plată apărînd cu aceste sume [112]. Cu alte indemnizaţii acest salariu era şi mai mare ; în memoriul său din 1721 prin care cerea să i se dea pe viaţă satul Kerestur cu prediile Bialank, Wolie şi Wenn, el motiva că din salariul său

[106] *Adattár*, vol. I, pag. 35.
[107] *P. Dragalina*, op. cit., pag. 159—160.
[108] *J. Szentkláray*, op. cit., pag. 201 şi *P. Dragalina* op. cit., pag. 144.
[109] *J. Szentkláray*, op. cit., pag. 143.
[110] *Hofkammerarchiv, Banater Akten*, fasc. 1 rote, fol. 240 (dosar 1717). În acelaşi timp generalul Veterani primea lunar porţii în valoare de 472 fl. iar alţi 5 generali cîte 402 fl. „porţii" deci un total anual de porţii în valoare de 28 928 fl.
[111] *Ibidem*, fol. 416—417 (dosar 1718).
[112] *Ibidem*, fasc. 3 rote fol. 16—21 şi 361—362 (dosar 1721).

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

de 21 171 fl. nu i se plătise decît 12 000 fl. deci avea o pierdere de 9 117 fl. [113]. La 1 martie 1723 Curtea îi dă pe viaţă satul şi prediile solicitate [114], care după moartea lui (1734) au intrat în fondul cameral. Mai primea şi alte sume sau daruri sub numele de „douceur" sau „donum gratuitum" ; la 17 martie 1722 districtul Ciacova îi trimitea 2 400 fl. drept „porţii" împreună cu 1 268 fl. pentru tăiatul lemnului [115]. Avea venituri şi de la societăţile comerciale şi miniere unde era acţionar. În 1734, se ordona districtelor Timiş şi Cenad să pregătească pentru transportul bagajelor şi efectelor acestuia în Germania, 80 de cai împreună cu oamenii necesari şi 18 boi de povară. În acelaşi timp consilierul administrativ Neffzer comunica generalului Anton Ignatz Mercy, moştenitorul universal al defunctului, că în 1734 rentele miniere au avut 40 000 fl. pagubă faţă de anii trecuţi dar că se va strădui pe cît posibil ca în anii viitori să aducă cîştig. În 26 noiembrie 1737 Consiliul de război al Curţii înmîna aceluiaşi moştenitor suma de 6 472 fl. „compensaţie" de la societatea comerţului cu vite din Banat [116]. Mai tîrziu, unii preşedinţi au fost destituiţi din cauza jafurilor şi corupţiei şi chiar puşi sub anchetă (Perlas Rialph). Pentru asemenea mari venituri şi nu numai ale guvernatorului ci şi ale altor funcţionari de diferite categorii erau nedeclarate pentru înregistrare la Curte numeroase sate şi gospodării fără a mai adăuga numărul contribuabililor fugiţi dintr-un district în altul sau al celor întorşi în satele lor. Pe lîngă necunoaşterea situaţiei reale şi aceste interese au contribuit în mare măsură la înscrierea unui număr atît de mic de contribuabili în evidenţa erariului. Chiar şi în această situaţie, omiterea din conspiraţie a capitalei provinciei, oraşul Timişoara, în timp ce alte oraşe apar, îndreptăţeşte presupunerea că ar mai fi existat o a doua conscripţie sau, un supliment la prima care s-a pierdut sau nu a fost încă folosită, astfel că populaţia Banatului la instaurarea stăpînirii habsburgice a fost apreciată de către toţi cercetătorii după un izvor extrem de incomplet. Acest număr de locuitori atribuit Banatului în 1717 convenea tuturor acelor care susţineau teza Banatului pustiit şi depopulat pentru a supraaprecia progresul înregistrat sub noua stăpînire, căutînd a prezenta acest progres ca începînd de la un nivel extrem de scăzut. Convenea acest fapt îndeosebi acelora care încercau să conteste continuitatea neîntreruptă de viaţă a românilor în această parte a patriei, fără a încerca să explice prezenţa a 183 450 români înregistraţi în 1770 la care dacă s-ar adăuga şi populaţia din graniţă numărul românilor ar creşte la peste un sfert de milion. Este concludentă afirmaţia tendenţioasă a unor autori că „întreaga sa populaţie, strămoşii tuturor naţionalităţilor care se află azi (*1935 n. n.*) acolo (*partea de şes a Banatului n. n.*) a primit-o în timpul stăpînirii austriece", apoi că „începutul colonizării teresiene s-a făcut iarăşi pe o pustietate" [117], pentru scopurile politice urmărite de aceştia. Netemeinicia acestor afirmaţii reiese şi din faptul că nu se încearcă să se sublinieze autohtonia românilor, aşa cum o făcuse Iosif

[113] *Ibidem*, fol. 317 (dosar 1721). Cere pentru locuitorii de acolo scutire de toate sarcinile „als quartiren, robathen, steuer und andern gaben".
[114] *Ibidem*, fol. 417 (dosar 1722) şi 893—914 (dosar 1723 ; conţine şi descrierea satului cu cele 3 predii).
[115] *Adattár*, vol. II, pag. 474.
[116] *Ibidem*, vol. I, pag. 163 şi vol. II, pag. 328 şi 371.
[117] *K. Schünemann*, op. cit., pag. 73—74.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

al II-lea [118] în 1785 cînd arătînd abuzurile funcţionarilor faţă de ţăranii români, menţiona „cu toate că ei sînt locuitorii cei mai vechi ai provinciei". Referindu-se la populaţia Banatului unii autori afirmă fără temei că : „Numărul total al locuitorilor provinciei de circa 80 000 oameni care se aflau aici la luarea în stăpînire, a crescut la mai mult de 4 ori căci în 1770 număra Banatul fără cei ce intrau în graniţa militară din sudul provinciei 318 000 suflete. Numărul germanilor care în 1763 înaintea marelui val de şvabi al colonizării teresiene era de circa 24 000 în 1770 era de 43 000" [119]. Se trece cu vederea, pornind de la 80 000 locuitori în 1718, prezenţa a peste 180 000 de români cuprinşi în recensămîntul din 1770 deşi se cunoştea faptul că puţinele familii româneşti ce fugiseră în Banat, întîmpinau oprelişti mari la aşezarea lor pe teritoriul provinciei.

Tot pentru proslăvirea stăpînirii habsburgice în Banat, în harta din 1723—1725, multe localităţi populate, care apăruseră în conscripţie erau trecute ca pustii. Unele cazuri şi-ar găsi justificarea, în afară de necunoaşterea precisă a Banatului, în fuga unor sate din cauza grelelor sarcini şi a camavolniciilor autorităţilor habsburgice. Rapoartele serviciilor districtuale arată multe cazuri de sate fugite chiar în perioada de început al noii stăpîniri. Între altele se menţionează într-un raport din 3 octombrie 1718 că au fugit mai multe sate iar în 5 august 1720 se raporta că toate satele de pe Timiş vor să emigreze din cauza încartiruirilor şi a contribuţiei. La 22 septembrie acelaş an se anunţa fuga satelor Idiosch, Setsan şi Modosch [120], iar la 6 mai 1721 a satului Arats [121], tot aşa satele Lalaschintz şi Kutvill [122] din districtul Lipova în 1720—1721. În 1719 se anunţa fuga satului Canisa din districtul Caransebeş din cauza obligaţiilor excesive, iar în 1720, că 5 sate nu au cultivat grîne timp de 2 ani căci erau fugite [123]. Din districtul Orşova se anunţa fuga în 1718 a satului Mehadia [124] din cauza groazei contribuţiilor. Începînd cu 1721 fuga este larg folosită ca formă de luptă împotriva exploatării ; numai în perioada octombrie 1723, noiembrie 1724 din 41 de rapoarte ale districtului Cenad, 22 se referă la fuga[125] sau aducerea înapoi a supuşilor. Se poate considera că fuga locuitorilor din sat — exceptînd perioadele de război — era mai intensă în timpul stăpînirii habsburgice decît în a celei turceşti ; aceasta însă nu ducea la o scădere a populaţiei deoarece în marea majoritate a cazurilor, fuga se petrecea mai ales dintr-un district în altul sau la sălaşe şi mai puţin în afara provinciei.

În aprecierea numerică a populaţiei Banatului la înlăturarea stăpînirii turceşti şi în primii ani ai stăpînirii habsburgice e necesar a se ţine seama de situaţia creată de războiul din 1716—1718, de indicaţiile aflate în diferite acte de cancelarie ale serviciilor districtuale, Administraţiei provinciale şi Curţii

[118] *Böhm Lénart*, op. cit., vol. II, pag. 148—149 şi *Aurel Ţintă, Lotria* ... în Studii, an. XII, nr. 3, 1960, pag. 173.
[119] *J. Kallbruner*, op. cit., pag. 24.
[120] S-a păstrat la numirile de sate ortografia originală.
[121] *Adattár*, vol. I, pag. 298—301 ; *Ibidem*, vol. I, pag. 347—348.
[122] *Ibidem*, vol. II, pag. 56 şi 58.
[123] *Ibidem*, vol. II, pag. 175 şi 177.
[124] *Ibidem*, vol. II, pag. 215.
[125] *Ibidem*, vol. I, pag. 304—305.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

vieneze, de evoluția demografică a Banatului în deceniile următoare, dar și de recensămintele efectuate în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, care pot orienta pe cercetători, asupra temeiniciei afirmațiilor făcute.

În timpul războiului, ca urmare a operațiilor militare dar și a sarcinilor de război impuse, a existat o relativă și temporară instabilitate a locuitorilor în sate, îndeosebi în cele expuse operațiilor militare. În proiectul de organizare și dezvoltare a Banatului pe 1718 — întocmit în 1717 — se vorbește de o depopulare provocată de război [126]. Prin această „depopulare" este a se înțelege o oarecare scădere demografică a satelor prin plecarea unor familii cu vitele și bunurile mobile în alte regiuni bănățene mai puțin expuse operațiilor de război sau deplasărilor de trupe. Fără a exclude posibilitatea unor treceri de familii în afara Banatului — rapoartele districtelor arată puține asemenea cazuri — este necesar a se sublinia că partea covîrșitoare a populației plecată din sate nu pleca în afara Banatului ci la sălașe sau în alte sate sau districte din interiorul provinciei. Ordinele Administrației provinciale amintite mai sus, ca țăranii aflați iarna în sate să plătească rata de contribuție acolo unde au stat vara sau, să se prindă țăranii aflați în alte sate și să se ducă în satele lor, sînt concludente.

Țăranii fugeau din sate din cauza sarcinilor grele, îndeosebi din cauza obligațiilor de cartituire și întreținere a militarilor. E de la sine înțeles că în asemenea condiții o evidență a populației era dificil de întocmit ; se putea face mai mult o apreciere globală decît pe sate și districte. Neconcordanța între conscripția din 1717 întocmită pe gospodării, sate și districte și sarcinile reale impuse acestora care puteau fi îndeplinite de un număr mult mai mare de contribuabili, oglindește această situație. Aceasta este confirmată de relatările lui Mercy guvernatorul Banatului la 28 februarie 1717 cu ocazia întocmirii la Vîrșeț a unei „Note" asupra încasării „aproximative" a impozitului personal (*Harrasch oder Kopfsteuer*") [127]. Prevăzînd încasarea a 75 000 fl., aceasta notează după repartizarea lui pe districte : „Haraciul sau banii pe cap de mai sus, așezați aproximativ, se vor putea însă cu greu încasa total căci *„supușii fug și în timpul cald tot mai mult vor fugi în așa numitele sălașe*" („sogenanten Salaaschen"). Cu toate acestea, se constată dintr-un Extract întocmit în 1718 [128] că s-au încasat 71 628 fl. 2 cr. sau, după cum reiese dintr-un tabel recapitulativ [128] (Summarische Haupt-Land-Abrechnung) din același an 75 312 fl. 12 cr. (cele două izvoare nu coincid) ; este posibil ca suma din tabelul recapitulativ de 75 312 fl. 12 cr. să reprezinte suma minimă încasată, deoarece în acest tabel la districtul Orșova-Almăj nu apare nici o sumă drept contribuție, deși în proiectul din 1717 se repartizase contribuția și pe acest district. Această arată că cu toată relativa instabilitate menționată de guvernator, erau atîți contribuabili care și în acel an de război acopereau capitația repartizată de către Administrația care se îndoia că o va putea încasa în întregime.

Analizînd principalele izvoare care arată sarcinile contribuționale și contribuția propriu-zisă, repartizate și încasate din districte și raportîndu-le la numă-

[126] *Hofkammerarchiv, idem,* fasc. 1 rote fol. 112 (dosar 1717).
[127] *Ibidem,* fol. 59 (dosar 1717).
[128] *Ibidem,* fol. 85 (dosar 1718).
[129] *Ibidem,* fol. 111—112.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

rul contribuabililor din conscripţia din 1717, se constată mari diferenţe între sumele ce revin de contribuabil, între diferite districte unele dintre acestea părînd imposibil de acoperit şi, totuşi erau acoperite. Aşa, raportînd toate sarcinile contribuţionale în natură şi în bani din tabelul recapitulativ amintit mai sus (total 436 218 fl. 21 cr.) [130] încasate în perioada 1.XI.1717 — finea aprilie 1718, la cele 21 289 gospodării trecute în conscripţia din 1717 ar reveni : în districtul Lugoj 32 fl. 18 cr., de gospodărie, Cenad 26 fl. 33 cr., Lipova 25 fl. 48 cr., Ciacova 21 fl. 36 cr., Orşova 17 fl. 18 cr., Caransebeş 17 fl., Timişoara 13 fl. 48 cr. Aceasta ar însemna că în districtul Timişoara o gospodărie a acoperit obligaţii de 13 fl. 48 cr. (valoarea a 3 vaci cu viţei) iar una din districtul Lugoj de 32 fl. 1 cr. (valoarea a 8 vaci cu viţei) deci de 3 ori mai mult, sumă imposibil de acoperit.

Analizînd specificaţia din 21 noiembrie 1719 întocmită de contabilitatea Administraţiei bănăţene [131] asupra contribuţiei în bani pe lunile de iarnă, ale anului următor, 1 noiembrie 1718 — finea aprilie 1719 repartizată pe districte, şi raportîndu-le la numărul gospodăriilor din conscripţie se constată aceleaşi mari nepotriviri : în districtul Cenad o gospodărie ar fi acoperit 36 fl. 27 cr., Lipova 34 fl. 30 cr., Lugoj 30 fl. 36 cr., Timişoara 27 fl., Ciacova 18 fl., Orşova 16 fl. 30 cr., Caransebeş 15 fl. 36 cr. Aceasta ar însemna că o gospodărie din districtul Cenad, care a avut de suferit cel mai mult de pe urma războiului şi a deplasărilor de trupe, plătea în primele luni după război, o contribuţie de aproape 2 ori şi jumătate mai mare decît una din districtul Caransebeş, oarecum mai ferit de operaţiile militare. După cum reiese din specificaţie, districtul Cenad nu a avut nici o restanţă la scadenţele celor 3 termene de plată, în schimb districtul Orşova-Almăj a rămas în restenţă cu 5 555 fl. 33$^{1}/_{3}$ cr. la rata a II-a şi cu întreaga rată a III-a de 9 555 fl. 33$^{1}/_{3}$ cr. deci în total cu 15 111 fl. 6$^{2}/_{3}$ cr. În specificaţie se arată că acestui district trebuie să i se facă o reducere la toate cele 3 termene. Din totalul contribuţiei pe cele 6 luni de iarnă de 448 041 fl. se încasase pînă la finea lui aprilie 1719 suma de 429 277 fl. 25$^{2}/_{3}$ cr., rămînînd o restanţă de 18 863 fl. $^{1}/_{3}$ cr., din care 15 111 fl. 6$^{2}/_{3}$ cr. privea districtul Orşova. La un număr de 21 289 gospodării trecute în conscripţia din 1717, această contribuţie nu s-ar fi putut încasa (o gospodărie din districtul Cenad ar fi trebuit să achite o contribuţie ce reprezenta valoarea a 9 vaci cu viţei) — cu atît mai mult cu cît în specificaţie nu apar celelalte obligaţii în natură, bani sau de altă categorie, ci numai contribuţia în bani [132].

[130] În tabelul recapitulativ districtul Orşova-Almăj apare cu 29 765 fl. 13$^{1}/_{32}$ cr. ca bani în loc de naturalii (provizii) ; suma fiind mare în raport cu alte districte, e posibil ca aceasta să reprezinte toate obligaţiile (districtul Lipova dă 29 288 fl. 44 cr. reprezentînd toate obligaţiile în natură şi bani).

[131] *Hofkammerarchiv, idem* fasc. 2 rote, fol. 264—265 (dosar 1719).

[132] Contribuţia pe lunile de iarnă pare deosebit de mare. Nu întîlnim în documentele cercetate vreo repartiţie pentru lunile de vară ceea ce ne face să deducem că în timpul celorlalte 6 luni din aceşti primi ani de stăpînire habsburgică se lichidau eventualele restanţe şi se satisfăceau alte obligaţii ; contribuţia lunilor de iarnă (după strîngerea recoltei), în trei rate credem că reprezenta contribuţia anuală. Totuşi ea era mare, de aceea ţăranii fugeau din sate, ceea ce face ca începînd cu 1722 să se fixeze la circa 300 000 fl., fără însă ca fuga să înceteze, contribuţia şi celelalte obligaţii fiind grele. Preţurile la J. Preyer op. cit.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

Aceste diferențe nu erau în realitate atît de mari ci cu mult mai mici ; ele apar numai dacă se raportează la numărul gospodăriilor cuprinse în conscripția din 1717. Numărul contribuabililor era cu mult mai mare ; în conscripție nu apar sate a căror existență este confirmată de rapoartele serviciilor districtuale și, poate multe alte existente și netrecute în conscripție, deoarece ele nu au făcut obiectul unui raport al districtului sau Administrației. Acoperirea contribuției mari, cu restanțe neînsemnate (circa 3% din întreaga contribuție pe 6 luni de iarnă 1718—1719) arată că în districte și în deosebi în cele mai expuse războiului erau cu mult mai mulți contribuabili decît arată conscripția din 1717 (anume 21 289 gospodării cu circa 80 000 suflete).

În Banat erau însă și mulți țărani care fugeau din sate și nu puteau fi cuprinși în repartiții de impunere ; evaziunea fiscală era larg folosită. Chiar în lunile de iarnă țăranii fugeau în păduri și munți unde își făceau sălașe după cum arăta însuși guvernatorul Banatului în amintita notă din februarie 1717 relativ la încasarea impozitului personal în care își exprima îngrijorarea că cei 75 000 fl. nu vor putea fi încasați din această cauză. Dar, Mercy își exprima în notă îngrijorarea că odată cu venirea căldurii țăranii vor fugi, în număr și mai mare și, totuși s-a realizat un plus de încasări peste suma prevăzută. Ori, acești numeroși țărani fugiți la sălașe sau în alte sate, chiar dacă erau găsiți și supuși contribuției, nu puteau fi cuprinși în eventuale înregistrări sau evidențe ale serviciilor districtuale sau ale Administrației. Raportul funcționarului din districtul Cenad care arăta Admnistrației că în district a găsit 41 familii neînregistrate sau, frecventele ordine ale Administrației bănățene ca țărani aflați în alte sate sau districte să fie duși la locurile lor iar cnezii satelor respective care vor tolera țărani străini să fie aspru pedepsiți, sînt concludente.

Pe baza surselor din primii ani ai stăpînirii habsburgice folosite aproape de toți cercetătorii de pînă acum, (îndeosebi conscripția din 1717 și harta din 1723—1725) nu se poate în nici un caz explica sporul populației Banatului de la circa 80 000 locuitori la 450 000 înregistrați în conscripția din 1770 [133] perioadă în care izvoarele istorice arată colonizarea a cel mult 55—60 000 suflete coloniști germani, sîrbi, bulgari etc. veniți în perioada 1716—1770. Nu se poate explica prezența a circa 183 000 de români pe care conscripția îi arată ca existînd în districtele bănățene fără a include și pe cei aflați în districtele grănicerești, fiind cunoscut că autoritățile împiedecau așezarea românilor din alte provincii în Banat.

Luînd ca bază conscripția și harta amintită și ținînd cont de numărul celor colonizați între timp, s-ar constata — după conscripția din 1770 — că cu toate victimele războiului din 1736—1739 și a ciumei din acel timp, a avut loc un spor miraculos de populație în districtele bănățene. Așa în districtul Cenad sporul ar fi de la circa 1 800 loc. la 29 733 deci de peste 16 ori, în Lugoj, de la 7 872 la 34 034 deci de peste 4 ori, Lipova de la 4 524 la 31 402 deci de circa 7 ori, în Timișoara de la 5 792 la 46 868 (fără orașul Timișoara) deci de peste 8 ori, iar în granița militară sporul ar fi de la circa 23 500 la circa 130 000 deci de peste 5 ori, cel mai mic spor fiind în districtele Ciacova și Caransebeș de

[133] *Fr. Griselini*, op. cit., pag. 145.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

circa 3 ori. Nici un izvor nu arată un asemenea spor ci cel mult 60 000 suflete în întregul Banat pînă la data conscripției, spor posibil avînd în vedere acțiunile de colonizare de pînă atunci.

Pentru stabilirea cifrei aproximative a populației Banatului la instaurarea și în primii ani ai stăpînirii habsburgice e necesar a se recurge la cuantumul obligațiilor contribuționale și repartizarea lor pe districte, avîndu-se în vedere posibilitățile de plată ale gospodăriilor impuse în acea vreme, care după cum se constată aveau o putere economică apreciabilă. De asemenea e necesară o analiză atentă a izvoarelor arhivistice care dau unele informații în acest sens. Luînd ca bază nota guvernatorului Mercy din februarie 1717 amintită mai sus și Extractul asupra impozitului personal (*Kopf-Steuer Gelder*) [134] încasat pe lunile de iarnă (*Hybernal-Jahr*), perioada 1.XI.1717 — finea aprilie 1718 — care pînă acum a scăpat atenției cercetătorilor — se poate stabili cu aproximație numărul contribuabililor bănățeni în acest început de nouă stăpînire, care explică în parte și realitățile demografice din preajma conscripției din 1770.

În extractul asupra impozitului personal pe lunile de iarnă 1717—1718 se specifică : „Kopf-Steuer Gelder auf 1 Duggaten) als" (banii de impozit pe cap de 1 ducat ca :) [135] urmînd apoi repartiția pe districte în florini. Contabilitatea timișoreană probabil a folosit în explicația din capul tabelului ducatul ca unitate de calcul, înțelegînd prin el florinul, cu care se calculează atît în repartiția sumei pe districte în extractul de mai sus cît și în toate celelalte calcule întîlnite în alte extracte, tabele, proiecte de dezvoltare, state de plăți, evidențe de încasări etc. Faptul că Mercy arată ca probabilă de încasat suma globală de 75 000 fl. [136] alt extract [137] de 71 628 fl. 27 cr. încasați, sumă identică cu cea din extractul de mai sus, iar „Tabella oder Summarische Haupt-Land-Abrechnung" [138] privind aceeași perioadă arată ca încasată pînă la 16.V.1718 suma de 75 312 fl. 15 cr. toate folosind ca unitate de calcul florinul și avînd sume apropiate unele de altele repartizate pe districte, confirmă cele de mai sus.

Astfel, totalul sumei încasate ca impozit personal de 1 fl. pe cap [139], ar reprezenta numărul aproximativ al contribuabililor bănățeni în acea perioadă, care ar fi fost de circa 71 628 locuitori impuși la „Kopf-steuer". Fracțiunile de florin (27 sau 15 cr.) apărute la încasări se explică prin faptul că impunerea copiilor căsătoriți care trăiau în gospodăria tatălui, era mai mică decît a capului familiei (titularul gospodăriei). Aici însă nu sînt cuprinși cei fugiți la sălașe sau în alte părți exceptînd doar aceia care eventual au fost găsiți și impuși, așa că numărul real al locuitorilor capi de familie, depășea cifrele de mai sus.

Această cifră aproximativă înlătură în parte diferențele mari apărute la obligațiile contribuționale între districte și între contribuabili așezați în districte diferite care apăreau cînd se raporta sarcinile de mai sus la conscripția din 1717, care arăta totalul de 21 289 gospodării în Banat.

[134] *Hofkammerarchiv, idem.* fasc. 1 rote, fol. 59 (dosar 1717), fol. 85, 111—112 și 128 (dosar 1718).
[135] *Ibidem,* fol. 85 (dosar 1718).
[136] *Ibidem.* fol. 59 (dosar 1717).
[137] *Ibidem,* fol. 128.
[138] *Ibidem,* fol. 111—112 și 303 (dosar 1718).
[139] În caz că s-a înțeles prin ducat florinul (dăm aceasta ca ipoteză).

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

Raportînd toate obligaţiile în bani şi natură acoperite de contribuabili bănăţeni pe lunile de iarnă 1717/1718 în valoare de 436 219 fl. la numărul de 75 312 impozabili [140] reiese o contribuţie de 5 fl. 57 cr. pe gospodărie — sumă apropiată de contribuţia Transilvaniei repartizată pe cap de gospodărie care era în acelaşi timp de 5 fl. — şi nu 20 fl. 29 cr. cum reieşea raportînd la conscripţia din 1717. Raportînd sarcinile repartizate pe districte la numărul contribuabililor cuprinşi în „Tabella" amintită se constată că districtele fuseseră împărţite în trei categorii, după posibilităţile de plată ale gospodăriilor respective : 1) districtele mai ferite de operaţiile militare, impuse cu sume între 7 fl. 6 cr. şi 7 fl. 30 cr., deci peste suma medie de contribuabil pe Banat ; 2) altele mai expuse operaţiunilor militare şi deplasărilor de trupe cu sume între 5 fl. 30 cr şi 5 fl. 43 cr şi 3) ultima categorie alcătuită din cele care sufereau cel mai mult de pe urma operaţiunilor militare şi încartiruirilor de trupe în deplasare, au fost impuse cu 3 fl. 58 cr. (o vacă cu viţel) de contribuabil, deci sub suma medie şi nu cu 26 fl. 33 cr. (mai multe de 6 vaci cu viţei) cum reieşea raportînd la conscripţia din 1717.

Acelaşi număr de contribuabili din Banat raportat la contribuţia pe lunile de iarnă ale anului următor (1718—1719) de 448 031 fl., după specificaţia din 20 noiembrie 1719 [141] reiese 5 fl. 56 cr. de contribuabil, identică cu cea din iarna 1717—1718. Repartizată după numărul contribuabililor pe districte apar însă diferenţe între cei ce locuiau în districte diferite. În districtul Orşova revenea 12 fl. 11 cr. de contribuabil ; s-a arătat mai sus că rămăsese în restanţă aproape cu jumătate din sumă şi contabilitatea Administraţiei menţiona în specificaţie că suma e prea mare şi că trebuie să i se facă o reducere la fiecare rată. În districtele Cenad şi Timişoara contribuabilul plătea între 9 fl. 54 cr. şi 10 fl. 36 cr. în Lipova 6 fl. 6 cr. iar în Ciacova, Lugoj şi Caransebeş se plătea între 4 fl. 36 cr. şi 5 fl. 42 cr. Diferenţele apărute se explică prin aceea că districtele ce plăteau o sumă mai mare de contribuabil erau impuse cu porţii şi provizii mai puţine şi invers. Aşa, districtul Timişoara ce plătea o contribuţie de 10 fl. 36 cr. de impozabil dădea doar 136 710 porţii de carne în valoare de 6 835 fl. la un număr de 3 664 de contribuabili, în timp ce districtele Ciacova, Lugoj şi Caransebeş, dădeau porţii de făină, carne, ovăz, fîn în valoare cu mult mai mare. Valoarea porţiilor date de districtul Lipova era de 18 257 fl. deci aproape de trei ori mai mare decît a districtului Timişoara în timp ce numărul contribuabililor era de 4 872 deci cu circa un sfert mai mult decît era cel al Timişoarei. Se constată şi mai mult netemeinicia raportării sarcinilor contribuţionale la conscripţia din 1717 din diferenţele enorme care apar faţă de cele raportate la extractul din acelaşi an, care credem că ar indica circa 75 312 contribuabili. Aşa în primul caz districtul Lugoj ar fi trebuit să achite 30 fl. 46 cr. şi nu 4 fl. 51 cr. (de 7 ori mai mult), Lipova 34 fl. 30 cr. şi nu 7 fl. 49 cr. iar suma medie de contribuabil pe Banat ar fi fost de 21 fl. 3 cr. şi nu 5 fl. 56 cr. cum reiese în al doilea caz şi cum credem că era în realitate. Aceleaşi deosebiri şi sarcini ce depăşeau cu mult puterea de plată a contribuabililor apar în toate cazurile cînd

[140] *Idem, ibidem.*

[141] *Ibidem, idem,* fasc. 2 rote, fol. 264—265 (dosar 1719).

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

se raportează obligaţiile contribuţionale de toate categoriile din anii următori, la conscripţia din 1717.

Toate cele ce reies din cele expuse pînă acum, duc la concluzia că numărul de 21 289 de contribuabili şi de circa 80 000 de locuitori în Banat luat după conscripţia din 1717 de către cercetătorii care în lucrările lor au susţinut cu tendinţe sau de bună credinţă teza „Banatul pustiu şi depopulat" nu corespunde realităţii. Folosind şi analizînd izvoarele arhivistice care conţin sarcinile contribuţionale şi îndeosebi impozitul personal, precum şi realitatea bănăţeană a acelor vremuri, se constată că în Banat, la înlăturarea stăpînirii turceşti şi instaurarea celei habsburgice, se aflau peste 75 312 contribuabili ceea ce ar da un număr de peste 301 248 locuitori, la care dacă s-ar adăuga numărul celor fugiţi în sălaşe sau în alte părţi ale Banatului ar da o cifră mult mai mare. Acest număr aproximativ, a cărui cifră nu se poate stabili din lipsa izvoarelor care să arate numărul celor fugiţi din sate — (harta din 1723—1725 cu toate lacunele ei arată 333 de sate pustii !) — nu vine în contradicţie nici cu conscripţia din 1770, ci arată că, cu excepţia elementelor colonizate între timp, covîrşitoarea majoritate a locuitorilor trecuţi în conscripţia din 1770 se aflau în Banat la începutul stăpînirii habsburgice. Dintre aceştia, peste 250 000 erau români băştinaşi, urmaşii acelora care înduraseră vitregia a două stăpîniri străine şi treceau în a treia, asigurînd continuitatea de viaţă românească pe această parte a pămîntului lor de naştere.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

DIN ISTORIA ŞCOLILOR GRĂNICEREŞTI BĂNĂŢENE

VIORICA GOIAN

Istoria Banatului face parte organică din mersul evolutiv comun al tuturor provinciilor româneşti, privite sub aspect economic, social, politic şi cultural. Totuşi trecutul Banatului comportă particularităţi pregnante, inerente unei evoluţii milenare. Una din ele este apariţia şi dezvoltarea scrisului pe teritoriul ei, apoi a învăţămîntului, ca formă superioară şi organizată.

Învăţămîntul din Banat s-a dezvoltat în mai multe perioade distincte, determinate de factorul politic — ca fenomen de suprastructură — de împrejurarea sub stăpînirea cui s-a aflat această provincie. De la primele începuturi şi pînă în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, cînd Curtea de la Viena l-a convertit în problemă de stat, învăţămîntul bănăţean a avut caracter neorganizat, rudimentar, religios. A fost faza „pedagogiei şcoalelor din tinda bisericii şi a şcoalelor mănăstireşti", şcoală în care învăţămîntul era predat după metode empirice, iar programa de studiu se compunea din bucoavnă, ceaslov, psaltire şi „ceva socoată" [1].

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, învăţămîntul din Banat înregistrează un remarcabil succes sub aspect organizatoric, a numărului de şcoli şi a programei de studii. El se datoreşte unei conjuncturi favorabile determinate de cauze de ordin general şi altele de ordin specific bănăţean. Din categoria celor dintîi fac parte tendinţele de descompunere a feudalismului şi de creştere a capitalismului, iar din rîndul celeilalte, situaţia Banatului, de provincie nou cucerită supusă forţei centralizatoare a Imperiului habsburgic. La conjugarea factorilor care au determinat dezvoltarea învăţămîntului în Banat, se situiază, pe de o parte, aspiraţiile burgheziei interesată să organizeze şcoala şi procesul de învăţămînt în folosul intereselor sale economice şi politice, pe de alta, tendinţa statului absolutist austriac de a folosi şcoala ca mijloc de întărire a puterii statale pentru preîntîmpinarea răscoalelor ţărăneşti, pentru ridicarea puterii economice a ţării [2].

Organizarea învăţămîntului în Banat de către Curtea de la Viena n-a fost unitară, fiind legată de organizarea politic-administrativă a acestei provincii, pe care Viena i-a impus-o. În consecinţă, şi dezvoltarea învăţămîntului a fost

[1] *M. Bucătură : Crîmpee din evoluţia pedagogiei bănăţene*, Timişoara, 1938, pag. 9.

[2] *I. Wolf : Organizarea şcolilor bănăţene în anii 1770—1800 şi activitatea pedagogului T. I. Iancovici*, Bucureşti, 1957 ; Dim. Kirilović : *Srpske škole u 18 veku* (Şcolile sîrbeşti în secolul al XVIII-lea) Karlovac 1929, pag. 41 ; Gh. Konstantiny : *Denkschrift über die Banater Bergwerke*, Timişoara, 1857.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

inegală. În 1768, Curtea de la Viena a decis să transforme partea de sud-est a Banatului, cuprinsă între Orşova, Caransebeş şi comuna Marga, într-un teritoriu militarizat, sub denumirea de confiniu militar, cu misiunea să apere la nevoie graniţa. Iosif al II-lea a extins, la 1773, hotarele confiniului asupra văii Almăj, înglobînd 56 de comune. Întregul teritoriu a fost supus consiliului de război de la Viena. Într-o asemenea conjunctură şi învăţămîntul trebuia adaptat intereselor militare ale politicii habsburgice [3].

S-a dat deci dispoziţii să se înfiinţeze în fiecare comună grănicerească cîte o şcoală naţională sau comunală, cu limba de predare română, cu patru ani de studiu, împărţiţi în 8 semestre. La sediul companiilor, conform dispoziţiei date în 1780, se înfiinţează cîte o şcoală trivială (cu trei clase) avînd limba de predare germană. În 1799 numărul şcolilor triviale se reduce, rămînînd una la două companii, cu numele de şcoli divizionale. În capitalele confiniilor militare, la regiment, s-au înfiinţat şcoli germane cu patru clase, numite şcoli capitale.

În lucrarea lui Hietzinger, „*Statistik der Militärgränze des Österreichischen Kaisertum*", apărută la Viena în 1828, se semnalează existenţa a 40 de şcoli naţionale româneşti în cuprinsul regimentului german-banatic, iar în teritoriul regimentului „valaho-banatic" (Caransebeş) erau : o şcoală capitală precum şi o „şcoală de fetiţe" cu limba de predare germană, la Caransebeş ; cinci şcoli triviale (Pojejena, Bîrzeasca, Bozovici, Mehadia, Slatina) precum şi şcoli naţionale româneşti în fiecare comună grănicerească. În general, susţine acelaşi autor, au existat la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea, în graniţa bănăţeană, trei şcoli capitale, două şcoli de fete, 11 şcoli triviale, 12 şcoli naţionale germane şi slovace, precum şi cel puţin 85 de şcoli naţionale româno-ilirice.

Şcolile grănicereşti, cu limba de predare română, erau îndrumate şi controlate de către un aşa-numit „director al şcolilor naţionale grănicereşti", care lucra direct cu forul tutelar, regimentul, şi îşi avea sediul la Caransebeş. Se va reveni asupra sarcinilor şi rolului jucat de această autoritate. În comunele grănicereşti, factorul care dirija întreaga activitate didactică, era învăţătorul, care, de obicei, preda la ambele clase, adică tuturor elevilor din cei patru ani de studiu. Şcoala, ca toate instituţiile din graniţă, era militarizată.

Conducerea şcolară *militară* o avea un ofiţer sau subofiţer care răspundea de întregul proces de învăţămînt. În raportul anual [4] trimis de şcoala naţională din Bozovici către companie, pe anul şcolar 1854—1855 se vede că personalul şcolii se compunea din 3 oameni : un strajameşter (subofiţer care asigura conducerea şi îndrumarea militară), parohul, în calitate de catihet şi învăţătorul. În actul respectiv se precizează şi vizitele pe care subofiţerul şi preotul le-au făcut la şcoală, în decursul unui an şcolar. Din acest document reiese că în şcolile grănicereşti preotul nu deţine cel mai important loc în şcoală, acest loc fiind ocupat de autoritatea militară, spre deosebire de şcolile din „provincia

[3] *Bujor Surdu : Înfiinţarea graniţei militare bănăţene descrisă de un martor ocular (1768—1773)*, extras din „Anuarul Institutului de istorie din Cluj".

[4] Arhivele de stat Caransebeş, Arhiva regimentului de grăniceri nr. 13. Fond. 167, nr. actului 1107.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

civilă a Banatului" în care preoţii erau şi „localnici directori" ai şcolilor naţionale.

În raportul făcut la sfîrşitul anului şcolar 1766—1767 al şcolii naţionale din Gîrbovăţ, compania Bozovici, se arată că din numărul total de 54 de elevi, în cele două clase ale şcolii, nici un elev nu a avut o frecvenţă slabă. Iar din numărul mare de „corepetenţi", absolvenţi ai celor două clase (4 ani de studii) care erau obligaţi să mai vină la şcoală pînă la majorat sau căsătorie, — erau 68 corepetenţi, — abia jumătate, 34 au avut o frecvenţă foarte bună, ceilalţi avînd încă destul de multe absenţe [5]. De altfel problema frecvenţei a fost urmărită cu consecvenţă de autorităţile militare. În circulara nr. 65 din 28 octombrie 1857, pe care directorul şcoalelor naţionale din Caransebeş. Nicolae Andreevici, o trimite tuturor şcolilor din compania Ohaba-Bistra, acesta face cunoscut învăţătorilor un ordin — „o poruncă" — pe care colonelul Heiman a dat-o companiilor, în legătură cu problemele şcolare printre care se găsea şi problema frecvenţei. Prin ordinul respectiv, se trasează sarcini învăţătorului, de întocmire a unui *„bufariu de raport"* — un registru în care să fie trecută situaţia frecvenţei şi pe care învăţătorul trebuie să o urmărească cu perseverenţă şi să o prezinte săptămînal comandantului militar din „staţia" (station) respectivă, pentru ca acesta din urmă să o înainteze comandantului de companie. Raportul conţine, pe lîngă situaţia frecvenţei, prezentarea de către învăţător a unor greutăţi de care acesta s-a izbit, cerîndu-se să se ia măsuri de lichidare a lor de către companie [6].

Dacă atunci cînd este vorba de frecventarea şcolii naţionale în limba română ţăranii grăniceri îşi trimiteau cu regularitate copiii la şcoală, cînd se punea problema recrutării elevilor pentru şcoala trivială şi capitală, şcoli cu limba de predare germană, dintre absolvenţii cărora se alegeau elevii pentru şcolile militare, se observă adesea manifestări de împotrivire a populaţiei faţă de politica habsburgică în acest domeniu.

De cele mai multe ori împotrivirea se referea la băiatul cel mai mare din familie, cel mai de nădejde sprijin al părinţilor şi care, conform legilor grănicereşti, era scutit de serviciul militar.

Pînă în zilele noastre bătrînii din fosta graniţă militară bănăţeană povestesc despre mijloacele pe care grănicerii le utilizau pentru sustragerea fiului cel mare de la înscrierea lui în şcolile ce l-ar fi dedicat carierei militare. Se trimeteau copiii cu oile la munte, în perioada recrutării elevilor, dar mai ales se încerca mituirea ofiţerului însărcinat cu această recrutare.

Dacă documentele vremii dovedesc că, în general şcoala grănicerească reuşea, cu rare excepţii, să cuprindă pe toţi copiii de vîrstă şcolară, cu voia sau fără voia părinţilor, formînd astfel o categorie de ţărani liberi şi mai instruiţi decît ceilalţi ţărani români din Banat, se pune problema : ce cunoştinţe primeau elevii în şcoală, prin ce se caracterizează *conţinutul învăţămîntului grăniceresc* ?

[5] Arhivele de Stat Caransebeş, Arhiva Regimentului de Grăniceri nr. 13. Fond 167, nr. act. 1101.

[6] Registrul de circulare către compania Ohaba Bistra între anii 1857—1863 (În posesia autoarei).

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

Se vor utiliza, pentru ilustrarea acestei probleme, mai ales documentele şcolare din deceniile de mijloc ale secolului al XIX-lea descoperite în arhiva regimentului, precum şi circularele şcolare trimise şcolilor grănicereşti din confiniul militar. În aceste documente sînt suficiente date care reflectă orientarea şcolii din acea vreme, precum şi conţinutul procesului instructiv-educativ.

Trebuie subliniat de la început faptul că procesul de învăţămînt urmărea, prin conţinutul lui, educarea elevilor în spiritul supunerii faţă de Dumnezeu şi de „reprezentantul" său de la Viena — împăratul.

Planul de învăţămînt precum şi programele şcolare reflectă cu prisosinţă acest lucru.

Iată ce cuprinde *planul de învăţămînt* al şcolilor naţionale grănicereşti în anul 1855 : [7] Pentru *clasa I-a* (anul 1 şi 2 de studiu) :

„Obişnuitele rugăciuni ; cunoaşterea literelor ; citirea din abecedariu ; învăţarea catehismului ; istoria cea sfîntă ; datorinţele supuşilor ; scrierea frumoasă ; socoata din cap şi cu cifre".

Pentru clasa a II-a (anul 3 şi 4 de studiu) : „rugăciunile ; din învăţătura catehismului ; istoria cea sfîntă ; citirea ; datorinţele supuşilor ; gramatica română ; socoata din cap şi cele 4 operaţii aritmetice ; scrierea frumoasă ; cîntarea bisericească".

În clasa II-a deci, din totalul de 9 obiecte de învăţămînt, 5 sînt cu caracter religios ; „datorinţele supuşilor" constituie un obiect de învăţămînt prin care se realizează educaţie morală şi cetăţenească. Abia 4 discipline : scrierea frumoasă, socoata . . ., gramatica română şi citirea nu au un caracter religios. În planurile de învăţămînt al unora din şcolile naţionale grănicereşti, găsim, în al patrulea an de studiu, şi ore de „citire şi gramatică germană".

Pînă în 1848 se utilizează, oficial, în aceste şcoli, scrierea şi citirea cu litere cirile. Apoi sînt folosite ambele feluri de scriere ca mai tîrziu să se renunţe definitiv la cea cirilă. Această situaţie se reflectă chiar în programă. Astfel, în clasa I-a, primul an de studii se prevede : „silabisirea cu litere cirile şi *latine* din Abecedariu, pînă la foaia 28 ; citirea cu amîndouă feluri de litere din Abecedariu pînă la foaia 79" [8].

Interesează în mod deosebit conţinutul programei la aritmetrică, singurul obiect cu caracter realist — ştiinţific din planul de învăţămînt. În anul I de studiu se preda „socoata din cap pînă la 20" ; în anul al 2-lea, „socoata cu cifre pe tablă, pînă la adunarea şi substragerea numerelor pînă la 20", iar în anul 3—4 de studiu, cele patru operaţii cu numere întregi. În 1859 găsim totuşi, în circularele trimise învăţătorilor de Nicolae Andreevici, o notă în care arată problemele ce se vor discuta la o conferinţă învăţătorească (normă), printre care era trecută şi problema predării metodice a fracţiilor ordinare.

În planul de învăţămînt al şcolilor naţionale grănicereşti nu au fost prevăzute ore de ştiinţele naturii, desen, educaţie fizică etc.

[7] Arhivele de Stat Caransebeş, Arh. reg. grăniceresc nr. 13. Fond. 167 nr. act. 1000.

[8] *Ibidem*, nr. oct. 1101.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

Abia în 1868 găsim un act [9] prin care Comandamentul general din Timişoara cere Regimentului 13 grăniceresc să aleagă dintre subofiţerii săi pe cei mai corespunzători, pentru a fi trimişi la „şcoala de învăţători de gimnastică" în legătură cu introducerea predării gimnasticii în şcolile naţionale şi în celelalte şcoli din graniţă. La această circulară trimisă în copie tuturor companiilor, răspunde compania Bozovici, alăturînd un tabel care cuprinde pe caporalii Nicolae Pîşlea şi Iova Gheorghe, în vîrstă de 18, respectiv 19 ani, absolvenţi ai şcolilor triviale şi cunoscători ai limbii germane. Aceştia urmau să fie trimişi spre instruire la acea „şcoală de învăţători de gimnastică". Atenţia tot mai sporită pentru gimnastică se datoreşte — probabil — curentului care a cuprins ţările de limbă germană la acea epocă — influenţat şi de apariţia sistemului de educaţie fizică a lui Jahn — şi care urmărea pregătirea fizică mai bună a tineretului, precum şi pregătirea militară în vederea războaielor de agresiune.

Aceasta ar putea constitui şi explicaţia că sînt trimişi la şcoala de gimnastică elemente militare.

În ce priveşte predarea *muzicii,* ea se limitează numai la cîntarea bisericească pînă la jumătatea secolului al XIX-lea. După aceea începe să se dea mai multă importanţă şi muzicii profane. În circulara nr. 3 din 29 septembrie 1857, directorul Andreevici, pe lîngă alte observaţii şi îndrumări, atrage atenţia învăţătorilor asupra necesităţii „să înveţe preşcolari a cînta şi unele cîntări populari verescarie (oarecare) însă cuviincioasă" [10]. Peste cîţiva ani, în 1864, însuşi Comandamentul general din Timişoara indică regimentului să recomande şcolilor grănicereşti româneşti, colecţiile de cîntece pentru şcolile populare izraelite, catolice etc. mai ales că în textul acestor cîntece este vorba despre „. . . religie şi morală, împărat şi patrie, sîrguinţă în muncă . . ." [11]. Nimic nu ne dovedeşte însă că învăţătorii grăniceri ar fi folosit aceste colecţii. Se pare că, pe lîngă cîntecele religioase şi populare, ei încep să-i înveţe pe elevi şi cîntece patriotice de largă circulaţie în acel timp în Transilvania şi chiar în Principatele Unite.

Un aspect extrem de interesant al învăţămîntului grăniceresc este cursul de „*corepetanţi*" — o formă de învăţămînt supraprimar.

Nu ne-au rămas multe documente şi date în legătură cu cursul de corepetiţie. Documentele aflate în arhiva regimentului se referă mai ales la frecvenţa corepetanţilor, care este cînd mai bună, cînd mai slabă, depinzînd probabil de exigenţa învăţătorului şi a autorităţii militare din comună.

Ce era cursul de corepetiţie? Tinerii, băieţi şi fete, după terminarea celor patru ani de studii, dacă nu se înscriau la o şcoală de tip superior (trivială), erau obligaţi să mai frecventeze şcoala naţională cîţiva ani, pînă se căsătoreau, sau pînă la majorat. Nu se poate vorbi de un învăţămînt sistematic. Cursurile cu corepetitorii au loc dumineca şi în unele seri din săptămînă. Nici rezultatele

[9] Arhivele Statului Caransebeş. Arh. reg. grăniceresc Nr. 13, Fond 165 Nr. act. 4232.

[10] Registrul de circulare către compania Ohababistra, circulara Nr. 3 paragraful 16 din 1857.

[11] Arhivele de Stat Caransebeş. Arh. reg. grăniceresc nr. 13. Fond 166 Nr. act. V. 2085 din 1864.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

şcolare nu erau dintre cele mai bune, lucru care se reflectă în situaţiile şi rapoartele înaintate de către învăţători, la sfîrşitul anului şcolar, în legătură cu aceste cursuri.

Într-un astfel de raport, învăţătorul Iancu Pirtia din Prilipeţi, face cunoscut companiei din Bozovici că în anul şcolar 1856—1857, în comuna respectivă erau 43 de corepetanţi — 18 băieţi şi 25 de fete — dintre care numai 7 erau foarte buni, 12 erau buni, iar restul, mijlocii sau slabi [12].

Spre deosebire de programa şcolii naţionale propriu-zise, în cadrul cursului cu corepetenţii s-a dat o mult mai mare atenţie problemelor practice, predîndu-se elemente de *agronomie, de horticultură, sericicultură* etc. Se predau şi unele elemente de geografie, de istorie a patriei. Sînt utilizate în acest scop diferite cărţi şi publicaţii trimise de comandamentul militar. Pentru aceste cursuri s-au scris şi lucrări speciale, de către conducătorii învăţămîntului grăniceresc.

Se remarcă astfel folosirea pe scară largă a lucrării protopopului Ioan Tomici din Caransebeş [13], care încă în 1823 tipăreşte la Buda una din primele cărţi de apicultură în limba română : „Cultura albinelor sau învăţătura despre ţinerea stupilor în magaţinuri, pentru toate părţile".

În circularele trimise de regiment către companii sau de către directorul Andreevici se găsesc frecvente observaţii care confirmă caracterul practic al şcolii de corepetiţie. În circulara nr. 3 din 29 septembrie 1857, Andreevici recomandă stăruitor ca învăţătorii grăniceri ... „... grădina cu sîrguinţă să o lucreză, cultivînd întru aceia tot feliul de ultoni, sau dacă nu corespunde pămîntul, cu alt feliu de verdeţuri ..." pentru ca elevii să aibă în faţă un model pe care să-l urmeze. În aceeaşi circulară se face observaţia că învăţătorii se ocupă prea puţin cu cultivarea albinelor şi a viermilor de mătase. În altă circulară (nr. 49 din 1859) se cer şcolilor rapoarte cu privire la activitatea învăţătorilor şi elevilor în domeniul pomiculturii, sericiculturii şi apiculturii. „Să se arate — spune circulara — întru cît aţi deprins şcolarii întru acestea".

De altfel chiar comandamentul regimentului era preocupat de orientarea practică a acestor cursuri cu tinerii. În arhiva regimentului se află un ordin către toate companiile [14] datat din 1863, prin care se cere acestora să îndrume şi să sprijine din punct de vedere material cursurile de pomicultură, precum şi lucrările practice.

Tinerii încadraţi în aceste cursuri de corepetiţie erau obligaţi să-şi arate cunoştinţele dobîndite, în decursul anului şcolar prin participarea efectivă la examenul de sfîrşit de an. În circulara nr. 40 din anul 1862, pe lîngă alte instrucţiuni pe care Andreevici le dă învăţătorilor în vederea examenului, se indică acestora să ia toate măsurile pentru ca la examen să participe şi corepetanţii. Circulara precizează şi obiectele de învăţămînt la care aceştia vor fi

[12] Arh. de stat Caransebeş, Arh. reg. 13 grăniceri, Fond 167, nr. act. 1101.

[13] *Ioan Tomici* a mai scris pentru şcolile naţionale române încă două lucrări : „Scurte învăţături pentru creşterea şi bună purtarea tinerimii română" şi „Nişte netrecut trebuincioase cîntări bisericeşti şi unei cuviincioase şi desfătătoare lumeşti" (apărută la Buda în tiparul universităţii din Pesta — 1827).

[14] Arhivele de Stat C-sebeş, Arh. reg. 13 grăniceresc Fond 167 act. 18.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

verificaţi, subliniind interesul pe care forurile militare superioare îl manifestă în legătură cu ei [15].

Importanţa pe care autorităţile o acordă studiului aritmeticii în cadrul cursului de corepetiţie confirmă orientarea mult mai realistă şi practică a acestei forme de învăţămînt. Explicaţia constă pe de o parte în interesul pe care coroana austriacă o acordă problemei ridicării economice a graniţei militare, pe de altă parte, în pătrunderea concepţiilor noi, progresiste, în rîndurile intelectualilor români care răspundeau de învăţămîntul grăniceresc.

Numărul tinerilor corepetenţi din raza regimentului grăniceresc românobanatic era destul de mare. Într-un ordin dat de comandamentul regimentului, din 1863, apare că, în anul şcolar respectiv, au frecventat „şcoala de corepetiţie" un număr de 4 212 elevi, băieţi şi fete [16].

Cursurile de corepetiţie, învăţămînt de tip supraprimar, a dat graniţei bănăţene ţărani pricepuţi, mai ales în pomicultură. Cultivarea raţională a pomilor fructifieri, în special a merilor de soiuri superioare, a rămas tradiţională în aceste părţi.

Autorităţile militare grănicereşti au asigurat şcolile naţionale din raza regimentului şi cu *manualele şcolare* necesare. Manualele sînt aceleaşi ca în toate şcolile româneşti din Imperiul habsburgic. În această problemă remarcăm doar două aspecte caracteristice graniţei.

Primul aspect se referă la stricta evidenţă ce o poartă autorităţile militare asupra manualelor existente şi necesare, procurarea acestora din urmă realizîndu-se prin companii şi regiment. Încă din vacanţa de vară, şcolile sînt obligate să înainteze companiilor cîte un tabel cu numărul elevilor înscrişi în fiecare clasă în noul an şcolar, precum şi numărul manualelor necesare. Astfel, compania din Prigor, pentru anul şcolar 1856—1857, înaintează regimentului un tabel totalizator, pentru şcolile din Prigor, Pătaş şi Borlovenii Vechi în care se cer pentru Prigor, 67 de manuale, pentru Pătaş, 34 iar pentru Borloveni, 43 [17].

Se remarcă în respectivele acte că restul necesarului de cărţi este asigurat prin cele rămase de la elevii care au promovat clasele.

Al doilea aspect caracteristic în problema manualelor este grija pe care autoritatea militară o are pentru aprovizionarea cu cărţi şi rechizite şcolare a copiilor

[15] Cităm din actul respectiv : „Corepetitorii sînt aşadară a se afla de faţă la examen cu toate cărţile din care cetesc şi învaţă, după cum şi din partea mări(tului) regiment sau demîndat, deoarece comisiunea examenitoare e însărcinată de la locurile mai înalte a să încredinţa şi despre propăşirea lor în învăţătura religionară, cetire, scriere şi socoată" ... „Socoata de rost şi cu cifre, anume scrierea a orice feliu de numeri pînă la un milion, cunoaşterea tuturor ponturilor, măsurilor, a înmpărţirei timpului precum şi lucrarea celor patru specii de socoată cu aceşti numeri se cere să o cunoască şcolar(i) bine, căci prin aceasta rămîn de învăţătură, dovedeşte mai cu seamă învăţătoriul că înţelege ce e pămînteanului nostru de trăbuinţă a şci pentru folosul lui şi cumcă pregăteşte pe şcolari(i) săi nu numai pentru a mulţămi o formulă scolastică ci ca să se poată folosi de învăţătura lui şi în viaţa de comun".

[16] Ordinul Regiment Comando nr. 5632 din 23 iulie 1853 (în limba germană) în posesia autorului.

[17] Cele 67 manuale cerute pentru şcoala din Prigor sînt : 10 catehisme, 10 istorii biblice, 18 abecedare, 10 cărţi de citire, (pentru clasa a II-a), 3 ceasloave şi psaltiri, 11 gramatici, 5 aritmetici, 18 tăbliţe etc.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

din familii mai nevoiaşe. În arhivele tuturor companiilor apar acte prin care se înaintează regimentului tabele nominale de copii săraci, pentru care se trimit gratuit manualele indicate.

De altfel problema procurării şi păstrării manualelor şcolare şi a rechizitelor în condiţii bune este urmărită cu consecvenţă de către autorităţile militare. În arhiva companiei din Dalboşeţ există un act, datat din 1839, prin care învăţătorul Ilie Chelteanu, din aceeaşi comună, raportează locotenentului comandant de companie, că un număr de 10 elevi pe care-i prezintă nominal — indicînd şi numărul „casei" grănicereşti din care fac parte, — nu vin la şcoală fiindcă părinţii nu le cumpără rechizite. Actul poartă şi rezoluţia companiei, care dă indicaţii autorităţii militare comunale pentru rezolvarea urgentă a problemei [18].

Cu toată grija şi interesul pe care statul habsburgic prin organele sale militare îl poartă şcolilor grănicereşti, învăţătorii din graniţă au luptat cu destule greutăţi atît de ordin material, cît şi didactic.

Predarea de către un singur învăţător la 2 clase (4 ani de studiu) precum şi instruirea tinerilor corepetenţi — ca să nu mai vorbim de obligaţiile bisericeşti ale învăţătorului, — ridica probleme dificile. Chiar simpla fixare a orarului constituia o problemă complicată. Pentru ca să nu se producă abuzuri sau doar greşeli în această privinţă, se elaborează de către directorul şcolilor grănicereşti de la Caransebeş un orar tip, valabil pentru toate şcolile din graniţă. Un astfel de orar, ce există în arhiva companiei Bozovici pentru 1855, cuprinde repartiţia pe zile şi ore pentru toate grupele de elevi. Din acest document, precum şi din altele similare, se constată că :

— învăţătorul lucra efectiv cu elevii din cele 4 grupe de studiu, 6 ore pe zi ; trei ore dimineaţa, cu cele 2 grupe ale clasei a I-a, şi trei ore după masa, cu clasa a II-a, care cuprindea tot două grupe de studiu ;

— orarul este alcătuit pe jumătăţi de oră de muncă directă cu elevii, în următoarea jumătate de oră, grupei indicîndu-i-se muncă independentă, în timp ce învăţătorul trecea la cealaltă grupă, pentru munca directă ;

— în graniţa bănăţeană ziua de joi era zi liberă pentru toţi elevii. Tradiţia această s-a păstrat pînă în secolul al XX-lea, înainte de primul război mondial, chiar pentru şcolile capitale şi pentru preparandia din Caransebeş. Joia se ţinea tîrgul în Caransebeş şi se simţise probabil necesitatea ca în lipsa părinţilor plecaţi pentru vînzarea produselor sau pentru cumpărături, şcolarii să rămînă acasă, să vadă de fraţii mai mici şi să îngrijească vitele. Pentru elevii preparandiei, ziua de joi era prilej de întîlnire cu părinţii care de obicei atunci le aduceau şi alimentele pentru toată săptămîna, fiindcă pe acea vreme nu exista încă internat, iar elevii se gospodăreau singuri, ajutaţi uneori de femeile la care stăteau în gazdă.

Numărul săptămînal de ore de curs pentru elevii şcolilor naţionale româneşti din graniţă era de aproximativ 30, repartizate cîte 6 pe fiecare din cele cinci zile lucrătoare (trei ore dimineaţa, trei după amiaza).

[18] Arh. de Stat Caransebeş, arh. reg. grăniceresc Fond 165, Dosar Nr. 8.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

Documentele rămase în arhive privitoare la şcolile grănicereşti reflectă destul de sugestiv şi problema *educaţiei morale,* realizate prin şcoală. Dacă pînă în preajma revoluţiei din 1848 indicaţiile cu privire la educaţia morală sînt strîns legate de normele bisericii, principiile morale derivînd direct din morala religioasă, după revoluţie, iar uneori chiar înainte de ea, se fac tot mai simţite ideile progresiste burgheze, care pătrund şi în graniţă, deşi sînt oarecum disimulate sub masca „respectului şi supunerii faţă de împărat".

Unul dintre cei mai activi directori ai şcolilor naţionale grănicereşti, Nicolae Andreevici, în prima lui circulară, după ce a fost numit în această funcţie, datată din 28 aprilie 1857, anunţîndu-şi numirea, arată şi modul cum concepe el rolul deosebit de important pe care învăţătorii grăniceri sînt chemaţi să-l îndeplinească : „... Părinţii v-au încredinţat inima şi sufletul lor, diamantul cel mai de preţ ; statul vă încredinţează dom.-voastre nădejdea cum că pe viitorime, va dobîndi din acei pruncuţi oameni harnici, oameni care să ştie a intrebuinţa mintea lor spre bine, oameni cu purtare bună, oameni care să fie mădulariu folositoriu soţietăţii omeneşti şi la toate astea dumneavoastră să puneţi fundamentul". Şi mai departe : „... Statul şi naţiunea ... mînă în mînă oftează şi doresc înainterea noastră, doresc să ne smulgem o dată din lîncezia cea adîncă şi să ne cumpănim culturii spirituale în privinţa cu celelalte popoare înaintate şi ieşite la lumină" [19]. Deşi se referă la statul habsburgic, nu se poate să nu se întrevadă din cuvintele lui Andreevici, îndemnul la luptă pentru ridicarea spirituală a poporului român aflat sub jug străin.

Foarte interesante sînt ideile acestui director al şcolilor grănicereşti în legătură cu rolul educaţiei morale, pe care el o consideră de cea mai mare importanţă în formarea personalităţii umane. În circulare nr. 25 din 1859, cu ocazia unor indicaţii referitoare la notarea elevilor, el scrie : „Din religie şi purtarea morală să nu se mai numere nici unul la rubrica celor răi, căci la cea dintîi se presupune că nici nu este cu putinţă ca cineva să fie aşa de tîmp la minte încît să nu aibă oarecare cunoştinţe despre Dumnezeu ... iar vina moralului celui rău cade pe însuşi învăţătorul, carele pe lîngă învăţămînt, mai are datorinţa de a îndrepta totodată şi plecările cele rele ale şcolarilor săi spre năravuri bune ; şi unde poartă învăţătorul grijă de aceasta, acolo nici nu se vor putea clasifica pruncii că sînt de moral rău".

În indicaţia de mai sus apar două aspecte deosebit de interesante. Mai întîi părerea cu privire la notarea elevilor la religie. Deşi este obiectul care deţine rolul principal în planul de învăţămînt, Andreevici cere ca învăţătorii să noteze bine pe elevii care „au oarecari cunoştinţe despre Dumnezeu" ! Cît de departe sîntem de îndemnul către tineri al protopopului Nicolae Tomici, care fusese, cu 30 de ani în urmă, în aceeaşi funcţie ca şi Andreevici, director al şcolilor naţionale grănicereşti bănăţene (1825—1831) — în ale sale „Învăţături pentru creşterea şi buna purtare a tinerimii române", în care spunea : „... Drept aceea sîrguieşte a învăţa datorinţele tale ceale creştineşti din catihisis şi după acelea cu bună credinţă te poartă". Însă în cei treizeci de ani care despart activitatea

[19] Protocolul de circulare al companiei Ohababistra, circulara nr. 1 din 1857.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

celor doi directori s-au petrecut evenimente ce au trezit în sufletul celor asupriți noi elanuri, noi năzuințe de mai bine pe care religia nu a putut să le satisfacă. În schimb crește încrederea în om și în posibilitățile sale de transformare a societății. Cu toate limitele impuse chiar de esența orînduirii capitaliste, noua concepție despre om, despre rolul educației în dezvoltarea socială și culturală a poporului român din Banat, va duce la dezvoltarea conștiinței naționale, la lupta tot mai hotărîtă pentru eliberarea socială și națională de sub jugul habsburgic.

Sarcina de *îndrumare pedagogică* a învățătorilor grăniceri era îndeplinită de directorul școlilor grănicerești. Contactul dintre el și învățători se realizează prin inspecții, adunări învățătorești la sediul regimentului, precum și prin *circulare* trimise fiecărei școli. Acestea din urmă constituiau un mijloc destul de rapid de difuzare a unor îndrumări sau dispoziții venite de la forurile superioare militare sau civile.

Sînt interesante și constituie documente semnificative acele circulare care conțin constatări cu privire la activitatea școlară, indicații pedagogice, măsuri ce trebuiesc luate în vederea deschiderii sau închiderii anului școlar și în vederea examenelor.

Examenele de încheiere a cursurilor constituiau un moment deosebit de important în viața școlii grănicerești. Ele nu se desfășoară la toate școlile simultan, ci după o planificare făcută de comisia școlară a regimentului, care se deplasează în totalitatea ei la fața locului.

Dovada importanței pe care autoritățile o dădeau examenelor o avem citind conținutul circularei nr. 49 din 1859 prin care Andeevici anunță că examenele vor începe la 16 iunie și în care dă indicații în legătură cu pregătirile pentru examene : școala să fie curată și aranjată, ca pentru o mare sărbătoare, documentele școlare să se găsească în ordine, să fie încheiată clasificarea tuturor elevilor, să fie întocmite tabelele cu propușii pentru premiu etc. Circulara din 1862 cu privire la examene cuprinde și o serie de indicații metodice în legătură cu examinarea elevilor ; să se ceară de la aceștia să povestească „în vorbirea de toate zilele" conținutul bucăților de citire, să se insiste asupra însușirii conștiente a materialului, întrebările puse elevilor să fie judicioase etc.

Rezultatele examenelor erau analizate de către comisia formată din ofițerii regimentului, directorul școlilor naționale, protopopul local și unii membri ai administrației civile. Slabele rezultate obținute de elevi puteau avea ca urmare luarea unor măsuri disciplinare împotriva învățătorilor care nu și-au făcut pe deplin datoria. În urma examenului de absolvire a școlii naționale, primii trei clasați, cei mai buni deci, erau recrutați de către autoritățile militare pentru școlile triviale și apoi pentru școli militare de pregătire a subofițerilor și ofițerilor.

Prin mijlocirea acelor circulare trimise de director de la sediul regimentului, tuturor școlilor naționale grănicerești, se popularizează și experiența bună a unor dascăli, s-au criticat alții pentru că fac greșeli în munca didactică sau pen-

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

tru că nu răspund în termen la acele circulare care cereau şi un răspuns. În circulara din 6 ianuarie 1858 de pildă, sînt aspru criticaţi învăţătorii din Rudăria, Mehadica, Pecinişca, Armeniş, Ohaba etc. pentru netrimiterea la timp a unor rapoarte, fiind ameninţaţi că vor fi judecaţi „pe baza paragrafului 281 a legilor învăţătoreşti" dacă vor cădea în aceeaşi greşală şi pe viitor [20].

În circulara din 29 septembrie 1857 se atrage atenţia învăţătorilor că nu dau destulă importanţă frecvenţei şi silinţei fetelor la învăţătură, aşa că multe „rămîn părăsite întru învăţături". În altă circulară, cu doi ani mai tîrziu, se atrage foarte serios atenţia tuturor învăţătorilor din graniţă că la aritmetică sînt mai multe note proaste decît bune, ceea ce dovedeşte că învăţătorii nu dau suficientă atenţie unui obiect atît de important, fiindcă aritmetica este „... aşa de desvăluitoare de mintea pruncilor şi prin carea să ascute agerimea prejudecării tot mai tare" [21].

În afara inspecţiilor realizate de către directorul şcolilor naţionale româneşti de pe lîngă regimentul din Caransebeş, om de specialitate şi competent în problemele didactice, toate şcolile naţionale din comune erau vizitate şi de către autorităţile locale militare.

Într-un raport [22] al şcolii naţionale din Gîrbovăţ, trimis regimentului, în care arată situaţia învăţămîntului în anul şcolar 1856—1857, la rubrica în care sînt trecute inspecţiile („Prin cine şi de cîte ori s-au vizitat şcoala"), răspunsul învăţătorului este: „domnul căpitan de 3 ori, domnul oberlait 1, domnul lieutenant de 6 ori, domnul strajameşter Gonza (Goanţă ?) ca luătoriu de seamă de 45 ori".

Vizitele cel puţin săptămînale ale militarilor care răspundeau şi de învăţămînt aveau şi efecte pozitive: asigurarea punctualităţii şi frecvenţei, măsuri pentru îmbunătăţirea condiţiilor materiale ale şcolii şi chiar buna pregătire a cadrelor didactice.

Pregătirea învăţătorilor din graniţa militară a Banatului nu a diferit esenţial de pregătirea învăţătorilor în general, din acea vreme.

În primii ani de organizare a şcolilor grănicereşti, cei mai mulţi învăţători erau recrutaţi dintre oameni fără vreo pregătire de specialitate, dar cu ştiinţă de carte. Mai tîrziu, pentru pregătirea învăţătorilor s-au organizat în unele centre din Banat cursuri de scurtă durată, care s-au transformat în aşa-numite „norme" pentru calificare. Sînt cunoscute cursurile ţinute cu începere din 1779 la Timişoara, conduse mai întîi de Teodor Iancovici de Mirievo care preda lecţii în limba sîrbă şi de Mihail Roşu care „prescria şi tîlcuia" [23] învăţătorilor români. „Norma" din Timişoara se ţine pînă în 1810. În anul 1812 se înfiinţează Institutul Pedagogic din Arad care va reuşi să pregătească un număr destul de mare de învăţători români calificaţi. Mai tîrziu, Constantin Diaconovici-Loga, directorul şcolilor naţionale grănicereşti între anii 1830—1836, înfiinţează cursuri de preparanzi pentru învăţătorii români la Caransebeş. Loga însuşi

[20] *Ibidem*, circulara nr. 1 din 1858.
[21] *Ibidem*, circulară nr. 25 din 29 sept. 1859.
[22] Arhivele de stat Caransebeş, Arh. reg. grănic. Fond 167, act. 1007.
[23] *Vuia, Iuliu*: Şcolele românesci bănăţene în seclul al XVIII, Orăştie, 1896, pag. 110.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

subliniază importanţa acestor cursuri : „Deci am socotit şi am făcut un plan spre întocmirea şcoalelor preparande şi aicea pentru luminarea învăţătorilor milităreşti, care plan şi cerere a mea, înaltul consilium ostăşesc de curte cu părintesc braţ primindu-l, şcoala preparandă naţională din Caransebeş, în 12 Februarie 1832... prin următoarele rezoluţii a o întări bine a voit ;..." [24].

Pentru ridicarea calităţii învăţămîntului grăniceresc, autorităţile militare, împreună cu cele şcolare, sînt preocupate de organizarea unui sistem de perfecţionare continuă a învăţătorilor. În acest sens s-au organizat conferinţe învăţătoreşti anuale (norme) care durează aproximativ o săptămînă şi la care trebuie să participe toţi învăţătorii grăniceri. În cadrul acestor conferinţe se discutau probleme legate de conţinutul învăţămîntului şi mai ales probleme metodice. Pregătirea conferinţelor se face de către directorul şcolilor naţionale de la Caransebeş, prin anunţarea la timp a temelor ce se vor trata şi prin obligaţia pe care o impune învăţătorilor de a prezenta în scris metodica predării diferitelor capitole sau lecţii din programă. Iată de pildă ce trebuiau să pregătească învăţătorii grăniceri care au participat la „norma" organizată la Caransebeş între 1—6 nov. 1859 :

1. Un „vocabular" cu cuvinte pe care nu le înţelege.

2. Însemnări metodice în legătură cu două bucăţi de lectură din abecedar ; acelaşi lucru pentru bucăţile de lectură din cartea de citire, despre arici şi despre minciună.

3. La aritmetică, să se arate „cum se poate înfăţişa pruncilor ca să priceapă ei cît este 8×9 şi ce înseamnă 3/5 de florin".

În legătură cu aceste probleme, „... fiecare învăţătoriu să-şi dea metodiceasca sa părere : ce feliu de explicaţie se cere din parte învăţătoriului... prin ce mijloci se pot aduce şcolarii într-acolo, ca să priceapă desăvîrşit tot cuprinsul ce s-au citit" [25].

Din circulare se reflectă şi grija pentru pregătirea permanentă individuală a învăţătorilor. Directorul şcolilor grănicereşti naţionale recomandă diferite cărţi precum şi modul de a şi le procura, sau anunţă că a luat măsuri pentru ca ele să ajungă cît mai repede la cei care trebuie să le studieze. Alteori mustră pe învăţătorii grăniceri care — unii dintre ei — „... metodica o ţin prăfuită şi nice prin cap nu le trece să o citească, ca să se îndrepte la propunerea învăţăturilor" [26].

Numărul învăţătorilor pregătiţi prin Preparandia din Arad şi apoi cea de la Caransebeş, fiind destul de mic, autorităţile militare aprobă ca unii absolvenţi ai şcolilor capitale să fie admişi ca practicanţi pe lîngă cîte un învăţător al acestei şcoli. Practicanţii primeau şi o instruire metodică, dădeau un examen şi apoi erau angajaţi ca învăţători practicanţi, cu jumătate de salar sau chiar fără salar, la început. Aprobarea pentru aceste numiri era dată de către comanda regimentului, la propunerea companiilor.

Angajarea învăţătorilor din graniţă se făcea printr-un contract încheiat între ei şi autoritatea militară, de comun acord cu cea bisericească. Formularul

[24] *Vuia Iuliu : op. cit.*, pag. 126.
[25] Registrul de circulare al comp. Ohaba-bistra, circulara nr. 93 din anul 1859.
[26] *Ibidem*, circulara nr. 1 din 6 ianuarie 1858.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

contractului [27] cuprinde o serii de obligaţii pe care le are învăţătorul — cam 12 — atît de natură strict didactică, cît şi pe linia servirii bisericii. Obligaţia, bazată pe tradiţie şi reflectată în contract, ca învăţătorul să înveţe pe elevi cîntarea bisericească, să participe cu aceştia la diferitele slujbe religioase şi chiar să cînte în strană, au avut-o şi învăţătorii grăniceri. Totuşi aceste sarcini sînt mult reduse faţă de cele ale învăţătorului confesional. Chiar contractul de angajare prevede că „... dînsul, în afară de datorinţele şcolii sale, alte lucruri a lucra parohului ... nu este dator".

În circularele trimise şcolilor naţionale grănicereşti între anii 1857—1870, apar unele observaţii făcute de Andreevici cu scopul reglementării sau mai precis, a ameliorării relaţiilor dintre învăţători şi preoţi. Dar conţinutul circularelor reflectă în mod neîndoielnic fapt că învăţătorul nu se afla în dependenţă faţă de preot. De pildă, în circulara nr. 3 din 29 sept. 1857 se atrage atenţia învăţătorilor ca să nu îngăduie ca preotul catihet „... să-şi ia îndrăzneală de a subscrie în catalog că ar fi venit, dacă nu a venit ..." pentru a-şi ţine orele de religie. Totuşi, nu puţine au fost divergenţele dintre dascăl şi preot, care au obligat uneori autorităţile militare să ia măsuri categorice. Printre documentele vremii care conţin referinţe la această problemă, amintim ordinul nr. 920 dat de comandantul companiei Ohaba, la 21 martie 1865, căpitanul Seracin, prin care face cunoscut tuturor şcolilor în subordine că „măritul regiment" a dat dispoziţii să înceteze orice conflict între preoţi şi învăţătorii satelor [28].

În ultimul deceniu de existenţă a graniţei militare, într-o chemare pe care învăţătorul Sierbauer din Caransebeş o adresează tuturor învăţătorilor din graniţă, pentru convocarea unei conferinţe învăţătoreşti (1870) se cere părerea dascălilor asupra raportului dintre şcoală şi biserică [29]. Răspunsul pe care „învăţătorii cei milităreşti îl dau la această chemare, cuprinde fraze destul de categorice împotriva amestecului bisericii şi a slujitorilor ei în treburile şcolii. Învăţătorul Nicolae Grama din Mehadia susţine, de pildă, în răspunsul său, că în nici un caz preotul nu trebuie să fie „directore localu" sau „privighetoriu al scólei", pentru că ar împovăra pe învăţător cu propriile lui sarcini şi l-ar „degrada" în faţa autorităţilor şcolare mai înalte. Din păcate, această independenţă a şcolii de biserică a fost mult redusă, după desfiinţarea graniţei militare.

Activitatea organizată şi sistematică pe care autorităţile militare au dus-o pentru ridicarea nivelului cultural al populaţiei grănicereşti şi pentru realizarea în mai bune condiţii a procesului de învăţămînt este reflectată şi de numărul mare de cărţi de specialitate difuzate în graniţă. De pildă, „Pedagoghia" şi „Methodica" lui Villaume apărută în 1818 la Buda, în traducerea lui Naum

[27] Un formular tip de contract a fost publicat în „Foaia Diecezană" din Caransebeş, nr. 1 din 1891.

[28] Din registrul de circulare, în posesia autoarei.

[29] „Chemarea" lui Sierbauer în traducere română şi cîteva răspunsuri ale învăţătorilor grăniceri, în original, în posesia autoarei.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

Petrovici, are 58 de abonamente în zona teritoriului regimentului român iliric, iar Biblioteca Românească a lui Zaharia Carcalechi are şi ea, în 1829, aproximativ 60 de abonaţi în Banatul grăniceresc [30].

Între 1860—1870 se depun serioase străduinţe de către învăţătorii graniceri în frunte cu directorul lor, pentru înfiinţarea unei biblioteci româneşti cu un număr mai mare de cărţi şi cu o activitate sistematică. În 1862 se iniţiază înfiinţarea bibliotecii, luîndu-se hotărîrea ca fondurile necesare să fie strînse prin cedarea unei jumătăţi din veniturile obţinute de şcoli în urma cultivării viermilor de mătase. Aceste sume au fost completate prin unele danii oferite de către învăţătorii graniceri. Pentru o mai bună organizare şi funcţionare a bibliotecii, ia fiinţă, în 1864, „Asociaţia cultivatoare a învăţătorilor de la şcoalele naţionale române din regimentul româno-bănăţean nr. 13, pentru înfiinţarea şi susţinerea unei biblioteci la Caransebeş". Statutele societăţii au fost aprobate de către ministerul de război din Viena şi de Comandamentul general din Timişoara, prin „înalta rezoluţie" nr. 3711 din 14 iulie 1865 [31]. Scopul „Asociaţiei cultivatoare...", aşa cum poate constata în statut, era ridicarea nivelului cultural al învăţătorilor din confiniul militar, precum şi cultivarea limbii şi literaturii române. O dată cu anunţarea aprobării statutului, în circulara directorului şcolilor grănicereşti se mai precizează că preşedintele „asociaţiei" va fi întotdeauna „domnulu vicecolonelu regimentului" şi că în luna septembrie a fiecărui an se va ţine la Caransebeş adunarea generală a membrilor asociaţiei.

„Asociaţia cultivatoare..." îndeplinea, pe cît se pare, şi rolul de casă de ajutor reciproc. Fondurile strînse din vînzarea gogoşilor de mătase şi cele donate de învăţători nu se folosesc în întregime pentru bibliotecă, ci sînt uneori împrumutate unor învăţători cu greutăţi materiale. Această funcţie mai largă a „Asociaţiei" îi dă dreptul de a fi socotită ca cea dintîi încercare de înfiinţare a unei asociaţii învăţătoreşti în Banat, deoarece abia în 1868 se convoacă la Jimbolia o adunare la care sînt chemaţi învăţători de diferite naţionalităţi pentru a discuta problema înfiinţării unei asociaţii.

*

* *

Transformarea populaţiei româneşti din graniţa bănăţeană în soldaţi credincioşi Imperiului habsburgic s-a realizat în mult mai mică măsură decît a sperat Curtea de la Viena. Nu s-a produs nici un alt fenomen, o altă speranţă a Vienei : germanizarea populaţiei grănicereşti. Faptele au demonstrat chiar contrariul. Abia un procent infim de ofiţeri români graniceri, educaţi în şcolile militare germane şi mutaţi în garnizoane îndepărtate, din inima Austriei, s-au germanizat. Ceilalţi intelectuali ieşiţi din rîndurile ţărănimii grănicereşti, mulţi la număr, deşi au primit o cultură preponderent germană,

[30] *Bodea Cornelia*, Preocupări economice şi culturale în literatura transilvană dintre anii 1786—1830 — în Studii — revistă de istorie, nr. 1 din 1956.

[31] Circulara nr. 42 din 1865 către companiile Caransebeş şi Ohababistra (Registrul de circulare în posesia autoarei).

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

au rămas credincioşi propriului lor popor, integrîndu-se activ în lupta de eliberare socială şi naţională. Din rîndurile ofiţerilor români grăniceri s-a distins generalul Moise Groza, fiu de ţăran grănicer din Obreja, excelent cartograf, ofiţer de stat major la Viena, care trece în România şi participă la luptele de la Griviţa, devenind unul din eroii războiului pentru independenţă din 1877 [32].

În conştiinţa bănăţenilor a rămas viu şi generalul Ioan Dragalina, eroul de la Cerna şi Jiu, descendent al unei vechi familii grănicereşti din Borlova. Deşi la începutul carierei sale, Dragalina a fost ofiţer al armatei austro-ungare, conştiinţa sa naţională a fost în permanenţă trează, fapt dovedit şi de o însemnare pe care a făcut-o în 1882, într-un carnet al său : „Plin de mîndrie, cu speranţa în piept că va veni momentul cînd românii vor putea arăta lumii că sînt adevăraţi fii lui Traian, că în vinele lor curge sîngele lui Mihai . . ." [33].

Nu trebuie însă uitat marele fiu al graniţei bănăţene, revoluţionarul democrat Eftimie Murgu, a cărui activitate dăscălească şi revoluţionară a cuprins întregul teritoriu românesc.

Învăţămîntul grăniceresc a avut, potrivit condiţiilor istorice, un conţinut dominant idealist. Scopul cu care a fost înfiinţat, precum şi metodele folosite urmăreau transformarea populaţiei româneşti din această parte a ţării în supuşi docili ai împăratului. Autorităţile militare imprimau şcolii acel spirit cazon, atît de caracteristic mai ales armatei austriece, care mergea pînă la bătaia cu vergile, în faţa tuturor locuitorilor satului, a părinţilor care nu-şi trimiteau copiii la şcoală. Dar, tutela militară asupra şcolii a avut, pentru acele vremuri şi unele aspecte pozitive.

Mai întîi : şcoala era mai bine organizată, baza materială este asigurată atît prin construirea clădirilor necesare cît şi prin procurarea mobilierului şcolar, a manualelor, rechizitelor necesare. Fiecărei şcoli i se asigură un lot, o grădină, în care se desfăşoară activităţile practice mai ales cu elevii corepetenţi, deprinzîndu-i cu cultivarea legumelor, a pomilor fructiferi, cu albinăritul, precum şi cu creşterea viermilor de mătase, foarte răspîndită pe atunci în graniţă.

Cuprinderea elevilor în şcoală şi frecvenţa erau asigurate — e drept — prin unele măsuri „milităreşti", dar în felul acesta numărul neştiutorilor de carte este minim, mulţi ţărani, absolvenţi ai şcolilor capitale, ştiind să vorbească şi să scrie curent şi în limba germană, element care le-a lărgit în mod considerabil orizontul cultural, profesional şi chiar politic. În numeroase case grănicereşti se aflau cărţi de gospodărie agrară, ziare şi alte publicaţii în limba germană.

Îndrumarea şi mai ales controlul efectuat de către autorităţile militare cu deosebită rigurozitate a permis evitarea abuzurilor, actelor de neglijenţă şi a superficialităţii în munca didactică. Un număr foarte mare de ofiţeri şi mai ales subofiţerii însărcinaţi cu controlul învăţămîntului erau tot români din

[32] *Marchescu A.* Grănicerii bănăţeni şi comunitatea de avere. Caransebeş, 1941, pag. 284.
[33] *Ibidem*, pag. 287.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

graniță. Apropierea lor de marea masă a țăranilor, precum și conștiința lor națională au fost factori ce au contribuit la menținerea vie a conștiinței naționale.

O deosebită valoare are învățămîntul grăniceresc prin orientarea lui practică, mai ales a cursului cu corepetenții. Școala a contribuit direct la ridicarea economică a teritoriului grăniceresc și la formarea unor tradiții gospodărești, mai ales în domeniul pomiculturii și apiculturii, evidente pînă în zilele noastre în comunele foste grănicerești.

Dar, cea mai valoroasă contribuție a școlilor naționale din granița militară bănățeană și care s-a realizat prin activitatea permanentă, devotată și însuflețită a sutelor de dascăli „militărești", a fost dezvoltarea conștiinței naționale a populației graniței, dezvoltarea mîndriei că aparțin unui popor a cărui istorie a început chiar pe meleagurile lor, cu două milenii în urmă.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

LUPTA ŢĂRĂNIMII MUNCITOARE DIN BANAT PENTRU IMPRIMAREA UNUI CARACTER DEMOCRAT, APLICĂRII REFORMEI AGRARE DIN 1921

GH. I. OANCEA

Problema agrară în Banat ca şi în restul ţării, rămîne şi după revoluţia de la 1848 din ţările române, o problemă deschisă nu numai pentru ţărănime, ci şi pentru burghezia progresistă care îşi dădea seama de necesitatea unei reforme agrare care să creieze cîmp liber de acţiune relaţiilor de producţie capitaliste în agricultură. Aşa se explică de ce la scurt timp după revoluţie, burghezia, sub presiunea luptei revoluţionare a ţărănimii, dar şi din considerente economice capitaliste, trece la elaborarea legiuirilor agrare din 1853, 1854 şi 1864.

Evident că aceste legiuiri agrare, făcute în limitele de clasă ale reformelor burgheze, n-au dus la lichidarea rămăşiţelor relaţiilor de producţie feudale. Ca atare în agricultura României existau şi după 1864 puternice rămăşiţe ale relaţiilor de producţie feudale care îngreunau procesul obiectiv al dezvoltării forţelor şi relaţiilor de producţie capitaliste şi care menţineau multiple şi variate forme de exploatare a masei de ţărani săraci. La baza acestor stări de lucruri stătea inegalitatea repartiţiei pămîntului, inegalitatea generală şi întreţinută de existenţa dominantă a proprietăţii privat-capitaliste asupra pămîntului şi care se răsfrîngea dezastruos asupra condiţiilor de muncă şi de trai ale ţărănimii sărace.

Această inegalitate a repartiţiei pămîntului o găsim şi în Banat. Aici, la începutul primului război mondial, ţărănimea săracă, deşi constituia majoritatea populaţiei, deţinea în proprietate numai 114 851 de iugăre ce reprezenta doar 7,4% din proprietatea agricolă a regiunii, în timp ce chiaburimea şi ţărănimea mijlocaşă deţinea 472 514 de iugăre. Restul de 964 574 de iugăre, ce reprezenta 53,36% din proprietatea agricolă era deţinută de moşieri, biserică şi stat [1].

Această stare de lucruri, la care s-au adăugat urmările dezastruoase ale primului război mondial imperialist dus de imperiul austro-ungar, politica de desnaţionalizare a popoarelor subjugate, ecoul puternic al Marii Revoluţii Socialiste din Octombrie, a determinat creşterea impetuoasă a avîntului revoluţionar al maselor muncitoare, a ridicat pe o treaptă superioară lupta de clasă a proletariatului.

[1] *Emil Petrini*, Reforma agrară, în „Transilvania, Banat, Maramureş, Crişana, 1918—1928", Bucureşti, 1929, pag. 292, 296 şi Arhivele de stat Timişoara, Fondul Inspectoratul agricol, Dosar nr. 31/1940. Cifrele sînt obţinute prin calcul.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

Valul acestor lupte şi-a pus amprenta asupra tuturor problemelor majore ce frămîntau clasele şi păturile sociale din România printre care şi problema agrară. Plecînd de la revendicările imediate ale ţărănimii, provocate de lipsa de pămînt, de exploatarea moşierilor, arendaşilor şi cămătarilor, cît şi de abuzurile autorităţilor burghezo-moşiereşti la sate, Partidul Socialist şi-a intensificat munca în rîndurile ţărănimii muncitoare, mobilizînd-o „la lupta pentru lichidarea pe cale revoluţionară a rămăşiţelor feudalismului din economia ţării" [2]. Într-un manifest al Partidului Socialist din România, adresat ţărănimii muncitoare, se spunea : „Exproprierea silită a ciocoilor trebuie înfăptuită cu toată hotărîrea şi prin toate mijloacele, chiar de către ţărani. Pămîntul să fie al celor ce-l muncesc cu adevărat" [3]. În încheiere manifestul lansa chemarea luării cu forţa a pămînturilor moşiereşti.

Propaganda făcută de Partidul Socialist cît şi de ţăranii întorşi de pe front au impulsionat lupta pentru pămînt dusă de ţărănime. Aceştia din urmă, întorcîndu-se de pe front, cereau să fie împroprietăriţi, aşa cum li se promisese cînd se găseau în tranşee. Ei cereau să se termine cu stăpînirea moşierească asupra pămîntului.

În teritoriul ocupat vremelnic * de către armatele imperialiste germane şi austro-ungare, lupta ţărănimii pentru pămînt se împleteşte strîns cu lupta întregului popor pentru alungarea cotropitorilor de pe pămîntul sfînt al ţării noastre. În toamna anului 1918, cînd Imperiul austro-ungar în urma luptei de eliberare socială şi naţională a popoarelor subjugate, începe să se destrame, lupta ţărănimii din Transilvania şi Banat pentru pămînt şi condiţiile de viaţă mai bune se împleteşte strîns cu lupta întregului popor român pentru desăvîrşirea unităţii statale a României. În acest scop sînt atacate gospodăriile şi proprietăţile moşierilor şi ale chiaburilor, dezarmate şi alungate autorităţile militare şi civile austro-ungare [4], instaurată puterea „Sfaturilor ţărăneşti" care preiau conducerea treburilor locale [5]. Peste tot — arată tovarăşul Nicolae Ceauşescu — ţărănimea „se ridică continuu la luptă împotriva claselor exploatatoare, pentru reforme economice şi democraţie, pentru o viaţă mai bună" [6].

Deşi burghezia din Transilvania ca şi din restul ţării era conştientă că, în condiţiile desăvîrşirii unităţii României şi a avîntului revoluţionar ce cuprinsese masele populare din România, înfăptuirea unei reforme agrare era o necesitate cerută pe de o parte de interesele limitate de clasă ale burgheziei,

[2] *Fl. Dragne,* Poziţia mişcării muncitoreşti din România faţă de ţărănime în perioada 1918—1921, în Analele Institutului de studii istorice şi social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R. nr. 3/1964, pag. 66.

[3] Documente din istoria P.C. din România, 1917—1922, vol. I. E.S.P.L.P., 1956, ediţia a II-a (doua), pag. 43—44.

* La 6 decembrie 1916, armatele imperialiste germane şi austro-ungare ocupă Bucureştiul şi odată cu el şi 2/3 din teritoriul ţării noastre. Ocupaţia Puterilor Centrale în România durează pînă la 11 noiembrie 1918, cînd în urma armistiţiului încheiat între Antantă şi Germania, armatele de ocupaţie germane sînt nevoite să se retragă de pe teritoriul României.

[4] „Românul", din 18. XI. şi 1. XII. 1918, Raportul delegaţiei din 5 noiembrie 1918 al pretorului plăşii Chişinău-Criş, „Drapelul" din 19. XI. şi 7. XII. 1918.

[5] „Drapelul" din 7. XII. 1918.

[6] *N. Ceauşescu,* P.C.R. — continuator al luptei revoluţionare şi democratice a poporului român, al tradiţiilor mişcării muncitoreşti şi socialiste din România, Bucureşti, 1966, pag. 12.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

iar pe de altă parte cerută de dezvoltarea economică a României. Din aceste considerente și „sub presiunea" marilor frămîntări sociale și a necesităților economice obiective" [7] burghezia acceptă ca în Declarația de la Alba-Iulia din 1 decembrie 1918 să introducă reforma agrară pentru Transilvania, Banat, Maramureș și Crișana, iar la 14 decembrie 1918 să publice proiectul de reformă agrară pentru România veche.

În condițiile istorice ale desăvîrșirii unității statului român sarcina înfăptuirii reformei agrare în Transilvania, Banat, Maramureș și Crișana a revenit, prin art. 5 din decretul regal nr. 3632 din 11 decembrie 1918, Consiliului Dirigent [8] care, urmărind temperarea avîntului revoluționar al maselor muncitoare și tergiversarea înfăptuirii reformei agrare, hotărăște prin ordonanța nr. 22 din februarie 1919 „ca toate moșiile statului, ale corporațiilor și ale unor particulari să fie date în arendă forțată" [9].

Urmărindu-se însă satisfacerea cerințelor burgheziei sătești, ordonanța nr. 87 din 21.II.1919 preciza, prin art. 6, că au dreptul la arendă toți plugarii, care posedă mijloace de producție. Așa se și explică de ce loturile de pămînt care trebuiau date în arendă, forțată, se fixau după numărul de brațe de muncă, vite și unelte. Cum țărănimea săracă nu dispunea nici de vite și nici de unelte, se înțelege de la sine că cea mai mare parte a pămîntului arendat, a intrat în folosința chiaburimii sătești și numai o mică parte în folosința țărănimii sărace. La acestea s-au adăugat și abuzurile făcute de delegații comunelor la încasarea sumelor de bani de la țăranii cărora li s-a dat pămînt în arendă. În loc să încaseze cîte 5 lei de jugăr, așa cum se prevedea în instrucțiunile date cu privire la arendarea forțată, mulți dintre delegați au încasat peste suma stabilită. Pe aceeași poziție de modificare a prețurilor la arendările forțate s-au situat și moșierii. Moșierii nemulțumiți cu arenda stabilită de stat, recurg la o serie de presiuni morale și materiale asupra comisiei județene pentru mărirea arendei. Așa este cazul hotărîrii nr. 2805 din 17 august 1922 a Comisiei județene de împroprietărire care „admite cererea de rectificare făcută de Dl. Vimphen Siegfried, din comuna Fizeș, și majorează arenda fixată prin susmenționatul act, de la 35 lei la 50 lei pe jugăr [10].

În declarațiile lor, moșierii singuri recunosc că au încasat sume mult mai mari pentru pămîntul arendat, decît cele prevăzute de lege. Grăitoare este în această direcție declarația cu nr. 1145 din 29 aprilie 1922, dată la Consilieratul agricol din Timișoara de către un moșier în care se spune „recunosc că de pe 50 jugăre din complexul de 165, date în arendă forțată locuitorilor din comuna Jebel, am primit drept arendă pe anul 1921, 50 lei de fiecare jugăr și nu 35 lei, așa cum este fixat prin hotărîrea comisiei județene pentru reforma agrară din 12 martie 1921" [11].

Aceeași situație o reclamau și sătenii din comuna Sacoșul românesc, unde „delegații împreună cu primarul comunei au încasat suma de 11 000 lei mai

[8] Decret regal nr. 3632 din 11 decembrie 1918.
[9] Arhiv. de stat Timișoara, Fond. 502. Cons. agr. Dos. 17/1922.
[10] *Ibidem*, Dosar Nr. 10/1922.
[11] *Idem.*

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

mult decît s-a hotărît de Comisia judeţeană, pentru terenul dat în arendă forţată, sumă pe care nu au voit să o predea, ci au folosit-o pentru interesele lor" [12]. Aplicat în interesul moşierimii şi burgheziei săteşti, sistemul de arendare forţată a constituit pentru ţărănimea săracă obligaţii financiare mult mai mari decît posibilităţile reale. Numai în Banat au trebuit să plătească statului pentru suprafaţa de 521 441 de jugăre [14], arendate în anii 1919, 1920 şi 1921 suma de 1 811 194 lei [15]. Restul pînă la 2 607 205 lei cît trebuiau să plătească a rămas să-l achite în continuare [16].

La greutăţile provocate de abuzurile făcute de moşieri şi de unii membri ai Comisiilor de arendare forţată s-au adăugat şi cele provocate de seceta din anii 1919 şi 1921. Aceasta a făcut ca situaţia ţărănimii sărace să se înrăutăţească şi mai mult. Ţăranii erau puşi în situaţia de a nu putea să achite arenzile către moşieri şi către stat. Ei cer „Casei centrale a cooperaţiei şi împroprietăririi" să facă cunoscut Ministerului Agriculturii că „din cauza secetei care a bîntuit în vara anului 1921, grînele nu s-a făcut şi cer să fie [17] scutiţi sau amînaţi de arenzile" [18] pe care trebuiau să le achite către stat pentru că „acum — spun ei — avem de aşteptat foame şi dare de bani" [19].

Întrucît moşierii şi biserica începuseră să înstrăineze suprafeţele de pămînt ce intrau în proiectul de reformă agrară, ţăranii încep să se revolte ceea ce determină Consiliul Dirigent să dea în 25.III.1919 Ordonanţa cu nr. 1149 prin care interzicea înstrăinarea bunurilor mobile care aveau o întindere mai mare de 10 jugăre, iar prin ordonanţa nr. 1150 din 27 martie 1919, se dădeau puteri de examinare a actelor de vînzare şi cumpărare de averi imobile. De asemenea se stabilea suprafaţa lotului de pămînt ce trebuia să revină ţăranului prin împroprietărire cu condiţia plăţii lotului timp de 4 ani la rînd. În caz contrar, ţăranul pierdea dreptul asupra lotului de pămînt. Consiliile pentru reformă agrară, în baza articolului 6 din aceeaşi ordonanţă, puteau să hotărească exproprierea moşiilor înstrăinate după 18.X.1918 [20]. Presat de avîntul revoluţionar ce cuprinsese masele muncitoare din România şi conştient că amînarea înfăptuirii reformei agrare constituie un pericol serios pentru poziţia privilegiată a claselor dominante din România, Sfatul Naţional din Transilvania votează în ziua de 10 august 1919 proiectul de lege al reformei agrare, proiect ce este aprobat şi de senatul României prin decretul lege din 10 septembrie 1919.

Proiectul de lege al reformei agrare stabilea suprafaţa ce trebuia expropriată pentru Transilvania, Banat, Maramureş, Crişana şi preţul de cost al

[12] Arhivele de stat Timişoara, fond. 562, dosar nr. 17/1922.

[14] Arhivele de stat din Timişoara, Fond. Consilierat Agricol, Dos. nr. 8 din 1923, fila 115.

[15] *Idem.*

[16] Arhivele de stat Timişoara, fond. Consilierat Agricol, dos. nr. 3/1921, fila 17.

[17] *Idem.*

[18] *Idem.*

[19] *E. Petrini,* Reforma agrară în Transilvania, în „Transilvania, Banat, Crişana, Maramureş, 1918—1928, vol. I, Bucureşti, 1929, pag. 305.

[20] Arhivele de stat Timişoara, Fond. Consilierat agricol, Dos. Nr. 3/1921, fila 17.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

lotului de pămînt expropriat *. În înfăptuirea reformei agrare era interesată cea mai mare parte a burgheziei române. Aceasta din considerente de clasă. După primul război mondial burghezia urmărea să-și consolideze, pe plan intern, pozițiile economice și politice. Acesta n-o putea face decît prin limitarea puterii moșierimii și temperarea avîntului revoluționar ce cuprinsese masele muncitoare din România. Instrumentul prin care burghezia putea să-și atingă scopurile propuse era reforma agrară.

Aplicarea ei era însă tot mai mult amînată și aceasta din cauză că reprezentanții moșierimii în senat căutau, prin orice mijloace, să împiedece votarea legii agrare. Numai creșterea avîntului revoluționar, soldat cu victoria istorică a creierii Partidului Comunist din România cît și interesele de clasă ale burgheziei a determinat senatul ca la 23 iulie 1921 să voteze legea pentru reforma agrară [21].

Fiind sub o continuă presiune exercitată de reprezentanții moșierimii în guvern, acesta aduce serioase modificări legei pentru reforma agrară, modificări ce erau în detrimentul masei de țărani săraci îndreptățiți la împroprietărire.

Stabilind prin decretul — lege nr. 2867 din 1922 Comisiile de împroprietărire și Comisiile de ocol în care majoritatea membrilor erau reprezentanți ai burgheziei de la orașe și sate [22], guvernul n-a făcut altceva decît să creieze condițiile pentru nerespectarea întocmai a legii pentru reformă agrară. Aceasta din cauză că, reprezentanții țărănimii în aceste comisii erau numiți din rîndurile chiaburimii sătești și care nu aveau nici un interes să susțină cauza țărănimii sărace. Acest lucru este sesizat și de ziarele burgheze, în special cele de opoziție, care subliniau în coloanele lor că în Banat comisiile de împroprietărire n-au lucrat în direcția intereselor maselor de țărani îndreptățiți la împroprietărire, ci s-au inspirat, în lucrările lor, de la partea adversă, de la marii proprietari, cărora nici o manevră nu li se părea de disprețuit cînd era vorba să-și apere un privileghiu" [23].

La această situație determinată de incorectitudinile Comisiilor de împroprietărire și a Comisiilor de ocol și care se răsfrîngeau negativ asupra aplicării reformei agrare, dezavantajînd pe țăranii îndreptățiți la împroprietărire, se adaugă și tendința de tergiversare și de modificare continuă a regulamentului de aplicare a reformei agrare, cu scopul de eludare completă a reformei agrare. Această tendință se accentuează tot mai mult în anii de după 1921, cînd

* Articolul 20 din proiectul de lege al reformei agrare, stabilea prețul în raport de suprafața expropriată, categoria și calitatea pămîntului. La fixarea prețului s-a mai ținut seama de prețul de vînzare a pămîntului în 1913 în localități și vecinătate, impozitul funciar etc.

[21] Decret-regal nr. 3610 din 21 iulie 1921.

[22] Voința Banatului, anul II, Nr. 75, din 23 iulie 1922. Din comisiile de împroprietărire făcea parte preotul, învățătorul, primarul și doi delegați ai țăranilor care de multe ori erau recrutați din rîndurile țăranilor înstăriți. O compoziție defavorabilă țărănimii o aveau și Comisiile de ocol, care aveau în sarcina lor rezolvarea contestațiilor făcute de țărani sau moșieri. Ele erau alcătuiți din judecătorii de ocol, un delegat al Casei Centrale a împroprietăririi, un agronom regional, un inginer geometru și un delegat al țăranilor.

[23] „Nădejdea" anul I, Nr. 141, din 5. X. 1921.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

avîntul revoluționar din România cunoaște momente de reflux și cînd burghezia caută să anuleze în practică unele concesii pe care le făcuse maselor muncitoare în perioada anilor 1918—1921.

Referindu-se la această stare de lucruri, ziarul burghez „Voința Banatului" relata că „nemulțumirea țărănimii din Banat față de felul cum se aplică reforma agrară este pe deplin justificată. Dacă de la intrarea în vigoare a reformei agrare și pînă în prezent s-au împărțit abia 35 000 iugăre, din cele 1 576 416 iugăre ce intrau în legea de expropriere, cît timp o să mai treacă pînă ce împroprietărirea va fi terminată" [24].

Într-adevăr, întîrzierea înfăptuirii reformei agrare era una din metodele folosite de elementele reacționare care se aflau în componența Comisiilor de expropriere. Ca dovadă a acestei întîrzieri voite este faptul că din cele 201 de comune, numai în 34 s-au făcut exproprieri [25] și aceasta în intervalul de un an *. Urmarea a fost că în toamna anului 1922 suprafața expropriată în fostul județ Timiș-Torontal era numai de 54 273 de jugăre din cele 1 576 416 jugăre cît erau prevăzute de legea agrară din iulie 1921 pentru a fi expropriate [26].

Aceeași situație o găsim și la capitolul împroprietărire. Din documentele vremei reiese că în unele comune din fostul județ Timiș-Torontal împroprietărirea s-a făcut parțial sau nu s-a făcut de loc [27]. Folosirea acestor procedee de întîrziere a exproprierii pămîntului ce intra în prevederile legii de reforma agrară a dat naștere la vii nemulțumiri în rîndurile țărănimii muncitoare.

În procesul verbal din 29 ianuarie 1921 încheiat cu ocazia conferinței tuturor agronomilor regionali, se arăta că „țăranii neținînd seama de deciziunile și hotărîrile locale, delegații sătenilor iau pămînturile în primire fără concursul nostru în mod ilegal" [28]. În adresa nr. 6188 din 12 dec. 1923, trimisă de Direcțiunea Generală de Exploatare din București, Consiliului agricol din Timișoara, se indica că : „darea de stăpînire a terenurilor cuvenite îndreptățiților să se facă mai repede, evitînd astfel nemulțumirile care încep a se ivi din cauza întîrzierilor [29].

Nemulțumirile țăranilor au fost alimentate de abuzurile făcute și de comisiile de împroprietărire. Ziarul burghez „Gazeta Banatului" din sept. 1925 relatează că „nu există aproape în tot Banatul o singură comună unde să fi fost cinstit aplicată reforma agrară. Ori unde se prezintă delegații noștri, numai plîngeri întîmpină. Ele sînt îndreptate împotriva abuzurilor săvîrșite, în cursul expropierii și împroprietăririi de comisiile de împroprietărire sau de marii proprietari. Așa este cazul cu comunele Ohabița, Delinești, Apadia, Brebul, Zorlențul Mare, Ezeriș, Săceni și altele din plasa Reșița. Aceste comune înainte de război aveau în arendă coastele Retezatului. Astăzi după ce țăranii

[24] „Voința Banatului", anul III, nr. 26 din 1 iulie 1922, pag. 3.
[25] „Voința Banatului", din 23 iulie 1922, anul II, nr. 75.
* De la 23 iulie 1921 la 22 iulie 1922.
[26] Arhivele Stat Timișoara, Fond. Cons. agra. dos. nr. 1/1922.
[27] Revista Inst. Local Banat-Crișana, an. II. nr. 10—12, VII—XII 1934, pag. 65 ; Plugarul român, anul XIX, nr. 24—25 din 8. X. 1922.
[28] Arhivele de stat Timișoara, Fond Consilieratul agricol, dosar 1/1929, f.p.
[29] Arhivele de stat Timișoara, Fond. 562, Cons. agr. dos. nr. 48/1923, fila 23.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

au fost frustați de pămîntul ce le revenea de drept prin legea agrară din 1921, în interesul Domeniului Reșița, li se refuză și dreptul de arendă, ceea ce a determinat pe țărani să se revolte [30].

O situație similară s-a petrecut în comuna Ezeriș din fostul județ Caraș-Severin. În 1920 țăranii din această comună au primit în arendă forțată o pășune plină cu tufișuri și spini așa numită „Trestia", care prezenta un singur avantaj, că era în apropierea izlazului comunal. Această pășune a fost folosită pînă în 1924, cînd li s-a adus la cunoștință că pășunea a trecut în proprietatea U.D.R.-ului. Cum însă puținele vite pe care le mai aveau, erau amenințate să moară de foame din lipsă de nutreț, lipsă cauzată de seceta din vara anului 1923, țăranii adunați în fața primăriei au refuzat să cedeze pămîntul și au făcut contestație, folosind pășunea pînă la noua hotărîre. Cererea a fost refuzată de Comitetul județean agrar, iar U.D.R.-ul a cerut instanțelor judecătorești să pedepsească pe țărani cu o despăgubire de 300 000 lei [31].

Aceeași situație o găsim și în comuna Lovrin. Aici se afla moșia baronului Anton Lipati. Pe baza art. 6 din legea pentru reforma agrară, întreagă moșie cădea sub exproprierea, întrucît proprietarul domicilia la Budapesta. Comisia de ocol din Biled a găsit de cuviință să exproprieze numai 350 jugăre, pe care le-a dat în proprietate țăranilor. Aceștia au trecut la însămînțarea pămîntului. În primăvara anului 1923 o telegramă sosită de la Ministerul Domeniilor Coroanei, anulează hotărîrea Comisiei de ocol din Biled, scoțînd de sub expropiere moșia. Pe baza acestei telegrame, primpretorul din Biled însoțit de jandarmi scoate pe țărani din pămîntul care le aparținea, prin împroprietărire [32].

Abuzurile Comisiilor de ocol sînt tot mai numeroase și variate. În petiția nr. 13827 din 21 august 1922 adresată Ministerului agriculturii de către sătenii din comuna Bobda Banat se arată că tabelul întocmit de Comisia locală pentru reforma agrară a fost modificat de judecătorul de ocol, așa cum i-a convenit lui, deoarece e bun prieten cu baronul Iosef Csiovasi și a introdus persoane care posedă cîte 14 jugăre pămînt scoțînd de pe tabel pe țăranul sărac Petru Cărăbaș, care nu are nici o brazdă de pămînt și care și-a pierdut 2 feciori în războiul din 1914—1918 [33].

În urma acestor plîngeri, Ministerul agriculturii este nevoit să organizeze o anchetă în această comună. Anchetați, țăranii au arătat că sînt nemulțumiți de faptul că „se dă pămînt la țăranii care au, și nu se dă la țăranii care nu au deloc" [34].

[30] Gazeta Banatul, anul II, nr. 12 din 13 septembrie 1925, pag. 3. Un caz autentic de felul cum s-a aplicat reforma agrară în Banat îl prezintă comuna Moniom. Aici ocupația de bază a țăranilor este creșterea vitelor. Comisia de împroprietărire ținînd seama de interesele Domeniului Reșița, a expropriat din cele 270 000 jugăre (pămînt arabil, pășuni, livezi și păduri) numai 126 jugăre pentru izlaz, din care 51 jugăre tufiș și numai 11 jugăre pămînt cultivabil pentru 89 de îndreptățiți. Pentru a fi pe placul conducerii Domeniului Reșița, care urmărea să pună în situație pe țăranii îndreptățiți să renunțe la pămîntul primit. Comisia de împroprietărire a încălcat cerințele țărănimii. Izlazul comunal expropriat era înconjurat de livezile și pădurile STCG. Izlazul nu avea legătură cu pămîntul din vale.

[31] Gazeta Banatului, anul II nr. 3, 12 iulie 1925.

[32] Voința Banatului, anul III, nr. 33, 19 august 1923, pag. 2.

[33] A. S. Timișoara, Cons. Agr. dos. 48/1922.

[34] *Idem.*

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

Această practică de aplicare voit greşită a articolului 8 lit. C din legea pentru reforma agrară, a fost folosită cu multă largheţă de unele comisii de ocol, aflate sub influenţa nefastă a moşierilor şi a uneltelor lor. Sesizat de această practică necinstită, Consilierul agricol din Timişoara, V. Milovan a înaintat Comitetului agricol din Bucureşti o circulară prin care aducea la cunoştinţă că „Comisia de ocol din Modoş, a făcut o greşită aplicaţiune articolului 8 litera C, scutind de la expropriere o moşie de 186 stînjeni pe motivul că art. 7 lit. C. aliniatul 2 din legea pentru reforma agrară prevedea că acele moşii care au fost cumpărate înainte de promulgarea legei pentru reforma agrară sînt exceptate.

Greşeala constă în faptul că acest articol de lege este aplicabil numai pentru cei ce-şi lucrează personal pămîntul, iar în cazul de faţă cumpărătorii sînt medici cu domiciliul în Timişoara, şi ca atare ei nu pot beneficia de art. 7 lit. C. [35]. Prin hotărîrea nr. 5182 din 12 august 1923, pe baza aplicării greşite a art. 4, 5 şi 8 C din legea pentru reforma agrară, aceeaşi comisie scuteşte de la expropiere întreaga moşie de 400 jug. proprietatea fraţelor Emerik şi Ştefan Sombo, din hotarul comunei Deta, care urma să fie expropiată în întregime, pentru că aşa cum rezultă din contractul de vînzare-cumpărare, din 25.II.1918, şi din tranzacţiunea din 1.II.1922, moşia a fost cumpărată după 1.VIII.1924 [36]. Acelaşi lucru se petrece cu 500 jugăre din hotarul comunei Ofseniţa, care prin hotărîrea nr. 4883, sînt scutite de la expropiere [37], şi cu moşia de 1 200 de jugăre din comuna Voiteg. Alarmaţi că această moşie nu este supusă expropierii, ţăranii au înaintat un memoriu Comisiei locale de împropietărire, cerînd urgentarea lucrărilor de expropiere. Comisia a respins însă cererea legitimă a ţăranilor pe motivul că moşia aparţine nu numai lui Szalay ci şi mamei şi mătusei lui. Pe lîngă „motivul" de mai sus, Comisia arăta în răspunsul dat ţăranilor în cauză, că „aceşti proprietari lucrează în regie proprie, şi ca atare nu pot fi expropiaţi" [38].

Realitatea este că acest Szalay locuia în Ungaria şi dădea pămîntul în arendă. „Este dureros — conchide ziarul de opoziţie burghez „Voinţa Banatului" — că sute de ţărani vor rămîne fără pămînt, pentrucă domnii se înţeleg atît de bine întrei ei" [39].

Tergiversarea înfăptuirii reformei agrare era un lucru obişnuit pentru cei ce trebuiau să aplice legea de reformă agrară. Cazuri de acest fel au fost multe în Banat ca şi restul ţării. În petiţia nr. 3810 din 17 oct. 1922 trimisă Ministerului Agriculturii de către ţăranii din comuna Lovrin-Banat, se arată că „din anul 1919 auzim şi citim de o reformă agrară, sănătoasă şi dreaptă, iar azi cu durere ne prezentăm şi plîngem că 300 de săteni din comuna Lovrin pînă astăzi nu au primit nimic" [40]. Aceeaşi situaţie o aveau şi ţăranii din comuna Silagiu — Banat care în petiţia nr. 3713 din 13 oct. 1922, trimisă

[35] Arhivele de Stat Timişoara, cons. agr. dos. 48/1922.
[36] *Idem.*
[37] *Idem.*
[38] Voinţa Banatului, an. III, nr. 8 din 25. II. 1923.
[39] *Idem.*
[40] Arhivele de stat Timişoara, Fond. 563, Cons. agr. Dos. nr. 1/1922.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

consilierului agricol Timișoara arătau că „din cauză că la noi nu este pămînt de expropiat, oamenii nici pînă astăzi nu au primit nimic“ [41]. În adresa nr. 183 din 1.III.1921 trimisă Comitetului agrar secțiunea Cluj, se arată că din cauza încălcărilor flagrante ale legii pentru reforma agrară sînt sate absolut nedreptățite și care n-au căpătat pămînt, ori pămîntul dat a fost în aceea parte a moșiei, încît nu a putut fi lucrat.

Acestui aspect de tergiversare a reformei agrare i se adaugau abuzurile făcute de moșieri. Folosindu-se de articolul 2 punctul 4 și 5 din legea pentru reforma agrară, care prevedea că moșiile care sînt ferme model să nu fie expropiate, moșierii au inundat comisia județeană pentru reforma agrară și Direcția Generală cu memorii și petiții în care solicitau să fie scutiți de expropiere, întrucît moșiile lor sînt ferme model. Așa e cazul moșiei de 1 460 jugăre din comuna Parodeanu. Proprietarul acestei moșii, în urma scrisorii de intervenție, a reușit să sustragă de la expropiere suprafața de 850 jugăre pe motivul că se pot organiza 2 ferme model cu o întindere de 850 jugăre. Propunerea a fost acceptată de Comisia județeană de împroprietărire, iar țăranii din această comună au rămas fără pămînt [42]. Ministerul Agriculturii a venit în ajutorul marilor proprietari. Din circulara nr. 223/1921 adresată președinților comisiilor județene, se spunea textual : „Dacă veți găsi moșii, care îndeplinesc condițiile unei ferme model, le veți rezerva chiar dacă nu au clădiri întrucît fermele se vor înființa pe măsura posibilităților și nu toate deodată“ [43]. Era o legalizare a abuzurilor făcute de unele comisii de împroprietărire.

Profitînd de această circulară, marii proprietari au inundat comisiile județene de împroprietărire cu memorii și acte „justificative“, pentru a fi scutiți de expropiere, pe motivul că moșiile lor sînt ferme model. Cît de puierile erau motivele pe care le aduceau marii proprietari pentru a fi scutiți de expropriere, reiese din raportul nr. 31 857 din 12 august 1921 al Inspectoratului industrial din Timișoara și din petiția trimisă Comisei de împroprietărire județene, de către conducerea fabricii „Industria Lînei“ din Timișoara în care se spunea : „Avînd în vedere pe de o parte seriozitatea acestei industrii, iar pe de altă parte scopul nobil de selecționare și înnobilare a rasei oilor, la care se adaugă importanța aprovizionării industriei cu materia necesară, industrie ce contribuie la progresul economic al României, rugăm ca moșia respectivă să fie scutită de la expropriere“ [44]. Același motiv îl invoacă baronul Liptkay din comuna Lovrin. În memoriul lui din 20 octombrie 1920, înaintat Ministerului Agriculturii cere ca moșia să fie exceptată de la expropiere întrucît ea este necesară pentru creșterea cailor de rasă [45].

Marii proprietari, pentru a se sustrage de la expropiere, au folosit diferite mijloace, printre care și vinderea pămîntului unor societăți străine, care nu intrau în prevederile legii de expropiere. Așa este cazul moșierului Schiffer Micșa din Sînnicolaul Mare, care, pentru a sustrage de la expropriere cele 1 430

[41] *Ibidem.*
[42] A. S. Timișoara, Consilieratul Agricol. T. T. fond. 562 dos. nr. 6/1921, fila 16.
[43] *Ibidem*, dos. 1/1921, fila 20.
[44] A. S. Timișoara, Cons. Agr. dos. 1/1921, fila 20.
[45] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

jugăre cît avea, a luat legătura cu un consorţ german, pentru vînzarea acestui teren. În această situaţie disperată, ţăranii din Sînnicolaul Mare reclamă cazul Comisiei judeţene de împroprietărire. Neîncrederea lor în cîştigarea cauzei îi face să conchidă cu amărăciune în petiţia înaintată. „Se pare că s-a însărcinat un om cu mare influenţă pe lîngă comitetul agrar, pentru scutirea de expropiere a acestei moşii, în cazul cînd o vinde" [46].

În scopul de a fi exceptate de la expropiere un număr de 6 moşii în suprafaţă de 2 800 jugăre numai în plasa Deta, judeţul Timiş-Torontal, s-au propus a fi transformate în ferme model [47]. Acei moşieri care au constatat că nu pot să se sustragă de la expropiere, s-au dedat la acţiuni de distrugere a livezilor, viilor şi pădurilor. În adresa nr. 99 din 9.II.1921 trimisă Consilieratului agricol al judeţului Timiş-Torontal, de către comisiile de ocol se arăta că foarte mulţi moşieri au început să taie fără cruţare pădurile şi chiar pomii, care cad pe moşiile supuse expropierii [48]. Alţi mari proprietari sub pretextul că pămîntul era repartizat în proprietăţi tuturor membrilor familiei, cereau ca exproprierea să se facă pe individ şi nu pe proprietar. De exemplu, în cererea nr. 7738 din 10 septembrie 1921, Ioan Grof de Szerény cere să fie scutite de la expropriere cele 1 200 de jugăre. „Motivul" arătat de Szerény este acesta că 500 de jugăre sînt proprietatea sa, 500 jugăre proprietatea soţiei şi 200 jugăre proprietatea copilului. Acelaşi scop l-a urmărit şi proprietarul celor 3 000 de jugăre din comuna Bucovăţ. Numai poziţia hotărîtă de a nu ceda şi presiunea permanentă exercitată de ţăranii din Bucovăţ a determinat Comisia de împroprietărire să expropieze 2 800 de jugăre din 3 000 de jugăre, restul de 200 de jugăre lăsîndu-le proprietarului [49].

Cazurile de sustragere de la expropiere au fost aşa de multe încît şi Ministerul Agriculturii şi Domeniilor s-a sesizat şi a fost nevoit să trimită o circulară prin care atrăgea atenţia Comisiilor judeţene că sînt tot mai multe cazuri cînd proprietarii de moşii, în scopul de a eluda legea şi de a scăpa de expropiere totală, au recurs la diferite mijloace, între care şi aceea de a forma din proprietate societăţi sub diferite forme cum ar fi societăţile anonime pe acţiuni în care, de multe ori, sînt incluşi moştenitori direcţi ai proprietarului absentist" [50]. Circulara trăgea concluzia că „de asemenea societăţi, ori unde şi ori cînd ar fi ele constituite, nu trebuie să se ţină seamă sub nici un motiv" [51].

Presiunea tot mai puternică exercitată de moşieri prin reprezentanţii lor în senat, cameră şi guvern, şi interesul de clasă comune, îl determină pe Ferdinand să dea la 16 septembrie 1922 din Sinaia un regulament special pentru felul cum trebuie aplicat articolul 25 din legea pentru reforma agrară din Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş, privind fermele agricole model.

Regulamentul prevedea că „pentru încurajarea crescătoriilor de animale de rasă, Ministerul Agriculturii şi Domeniilor pe baza hotărîrii luate de Comi-

[46] Arhiva de stat Timişoara, fond. 562, dos. nr. 6/1921 fila 1.
[47] *Idem*, fila 15.
[48] Arhivele de stat Timişoara, fond. 562, dos. nr. 6/1921, fila 23.
[49] Arhivele de stat Timişoara, fond. 562, cons. agricol dos. nr. 32/1921, fila 359.
[50] *Ibidem*, dos. nr. 46/1922, Circulară nr. 16451 RA din 21. 08. 1922.
[51] *Idem*.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

tetul agrar județean în urma cercetării făcute la fața locului prin organele competente, poate lăsa în folosința proprietarului, una sau mai multe moșii, în întindere totală de 500 jugăre de pămînt" [52].

Abuzurile făcute de moșieri și administratori sprijiniți de unele elemente corupte din comisiile de împroprietărire s-au concretizat în acțiuni de forme violente și de corupere, toate îndreptate împotriva țăranilor. Un asemenea caz s-a produs în comuna Parța. Datorită intervenției făcută la București, proprietarul a reușit să sustragă de la expropiere suprafața de pămînt de 2 411 de jugăre, motivînd, așa cum reiese din plîngerea țăranilor adresată Ministerului Agriculturii și Domeniilor, că sînt necesare pentru creșcătoria de cai. Țăranilor dîndu-li-se în proprietate doar 1 161 de jugăre, prin procesul verbal încheiat la 13.XII.1922. La 12 aprilie 1923, cînd țăranii au ieșit să-și lucreze pămîntul primit la împroprietărire au fost împiedecați de administratorul moșiei care cu arma în mînă i-a amenințat cu moartea și le-a cerut să părăsească pămîntul [53]. În această situație, țăranii din Parța au trimis o delegație, care așa cum rezultă din ziarul burghez „Voința Banatului" au făcut bătături tot alergînd de la Ministerul Agriculturii la rege, și de la rege la Minister, pentru că nu-i primește nimeni" [54]. Și „în acest timp, conchide ziarul, moșierii se duc la București, mituiesc și scapă de expropiere iar hotărîrile comisiilor județene sînt practic anulate de Ministerul Agriculturii, lăsînd rezolvarea acestor probleme la latitudinea Comitetului agrar local" [55].

Dar cum, acesta avea de rezolvat 35 000 de jalbe înaintate lui de către țărani din care nu rezolvase pînă la 11.XI.1923 decît 140, țăranii trăgeau concluzia justă că numai peste 10—15 ani vor primi și ei răspunsul. Pînă atunci marii proprietari sînt repuși iar în posesia pămînturilor expropiate odată. Rezultatul este — conchide ziarul, că în ultimele luni, 17 moșieri și-au refăcut moșiile [56].

Abuzurile făcute de către Comisia județeană agrară constituie un alt aspect al îngreunării aplicării corecte a reformei agrare din 1921. În procesul verbal din 29. I.1921, încheiat cu ocazia conferinței tuturor agronomilor regionali, se arată, că din cauza Comisiei județene pentru reforma agrară, care ignorează drepturile țăranilor la împroprietărire, devenind un instrument al centrului sînt puși în situația de a nu-și putea îndeplini datoria în privința executării corecte a reformei agrare [57]. Delegații la conferință arătau că anularea în defavoarea țăranilor a unor hotărîri ale Comisiilor de ocol, revenirea asupra unor hotărîri luate chiar de Comisia județeană, scutirea unor moșieri de la expropiere, sînt doar cîteva din aspectele negative ale muncii Comisiei județene pentru împroprietărire. Într-adevăr, în comuna Racovița, țăranii, după ce au însemânțat partea de teren ce le-a revenit prin împroprietărire, Comisia județeană pentru reforma agrară din ordinul Ministerului Agriculturii

[52] Arhivele de stat Timișoara, Fond. 562, cons. agricol. Dos. 14/1922.
[53] Voința Banatului nr. 1' din 13. V. 1922.
[54] *Ibidem*, nr. 45 din 11. XI 1923, pag. 3.
[55] *Idem*.
[56] *Ibidem*, dos. 1/1921, fila 20.
[57] Arhivele de stat Timișoara, Fond. 562, Cons. Agr. Dos. nr. 6/1921, fila 122.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

a trecut la rezervarea a 100 jugăre pămînt pentru fermă model, luînd şi pămîntul care era deja semănat şi care se afla în proprietatea ţăranilor [58]. Acest abuz i-a nemulţumit foarte mult pe ţărani şi i-a determinat să se agite. Urmarea a fost că rezervarea terenului pentru fermă a rămas să se facă după ce ţăranii îşi vor strînge recolta.

La abuzurile făcute de Comisia judeţeană se adaugă şi abuzurile comisiilor agricole făcute faţă de ţăranii îndreptăţiţi la împroprietărire. În adresa din 2 aprilie 1921, trimisă de Comisia agrară secţia Cluj către Consilieratul agricol Timişoara se arată că „unii consilieri agricoli nu se poartă cum trebuie cu ţăranii care, venind la Consilierat cu diferite nevoi ale lor, sînt întîmpinaţi cu vorbe jignitoare, sînt trataţi cu asprime şi că de multe ori, după ce au pierdut zile întregi pe la Consilierat, unde nu-i bagă nimeni în seamă, se întorc la casele lor flămînzi şi nedreptăţiţi" [59].

Acţiunile îndreptate împotriva ţăranilor îndreptăţiţi la împroprietărire sînt multe şi variate. În adresa nr. 1036 din 23 septembrie 1921, trimisă de Comisia judeţeană pentru reformă agrară Direcţiei generale din Cluj se arată că „agronomul regional Alexandru Iacob, deplasat în plasa Lipova pentru anchetă a pretins mită de la moşierul Ludovic Gross, pentru a-l scuti de la expropriere. Acelaşi agronom a pretins bani de la comune în schimbul deplasării lui pentru control şi anchetă [60]. Abuzuri de felul acesta au fost multe. Ţărănimea s-a adresat Direcţiei generale din Cluj care, sesizată a trimis o notă către Consilieratul agricol al judeţului Timiş-Torontal în care se spune : „observîndu-se de la un timp încoace că numărul funcţionarilor din serviciile agricole judeţene, administraţiile de obştii, agronomii regionali, care se pretează la fapte necinstite luări de mită, etc. se înmulţesc pe zi ce trece, ne propunem să izbim cu toată străşnicia pe aceşti funcţionari" [61].

La abuzurile făcute de moşieri, de agronomi regionali şi alţi funcţionari, s-au adaugat şi abuzurile făcute de delegaţii ţăranilor aflaţi în componenţa Comisiilor de împroprietărire *. În procesul verbal nr. 1344 din 21 august 1921 se arată că în urma plîngerii făcută de stătenii din comuna Aradul Nou, în prezenta localitate s-a deplasat delegatul comisiei judeţene, unde a constatat că „fără temei delegaţii ţăranilor exclud din tabelul îndreptăţiţilor 12 persoane, în majoritate văduve de război" [62]. Revoltaţi de această acţiune duşmănoasă, ţăranii cer înlocuirea vechilor delegaţi cu alţi ţărani care să le apere interesele. Ca urmare a acestei presiuni vechii delegaţi, care au abuzat de încrederea ţăranilor, au fost înlocuiţi. Astfel de abuzuri s-au înregistrat în toate comunele din Banat. Sesizată, Direcţiunea generală trimite Consilieratului agricol Timişoara o adresă prin care face cunoscut că „autorităţile locale şi delegaţii săteşti nu respectă hotărîrile comisiei judeţene de împroprietărire şi voiesc a

[58] *Idem*, fila 22.

[59] Arhivele de Stat Timişoara, Fond. 562 cong. agr. dos. nr. 6/1921, fila 22.

[60] Arhivele de stat Timişoara, fond. 562. cons. agr. dos. 1/1921.

[61] *Ibidem.*

* Majoritatea acestor delegaţi erau luaţi în comisii din rîndurile ţărănimii înstărite.

[62] A. S. Timişoara, Fond. 562 Cons. Agr. Dos. 13/1921, fila 81.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

lua înapoi îndreptățiților pămîntul împărțit [63]. Această sesizare corespunde realității. În cererea nr. 1188 din 26 iulie 1926 adresată consilieratului agricol din Timișoara de către un grup de țărani din comuna Aradul Nou, se arată că „domnii delegați și-au oprit fiecare cîte 5 jugăre cadastrale de pămînt din care cauză sînt foarte multe familii care n-au ajuns la pămînt" [64].

Abuzurile făcute de delegații țăranilor au pus pe gînduri pînă și autoritățile judiciare. Acestea, la sesizările țăranilor și sub presiunea atmosferei unei revolte generale a țăranilor, au judecat și condamnat pe mulți delegați. În adresa nr. 5583 din 30.VII.1922 trimisă Direcției generale pentru reformă agrară din Cluj de către Comisia de ocol din Sînnicolaul Mare, se arată că „doi din delegații comunei au fost condamnați de tribunal din Timișoara la cîteva luni închisoare și una mie lei amendă, pentru luare de mită și abateri de la legea pentru înfăptuirea reformei agrare" [65]. La adresa nr. 1320 din 16 mai 1922 trimisă de Pretura Plășii Aradul Nou, Consilieratului Agricol din Timișoara, se arată că „locuitorii comunei Sînnicolaul Mic sînt foarte nemulțumiți de delegații comunei pentru foarte multe neajunsuri" [66]. De aceea vă rugăm să luați măsuri radicale pentru alegerea noilor delegați și pentru banii defraudați, în număr de 6 000 lei. „Poporul — se spune în adresă, este foarte iritat. Nemulțumirea crește și dacă nu se vor lua măsuri corespunzătoare pentru lichidarea acestor neajunsuri nemulțumirea va avea urmări triste și regretabile" [67].

Această situație a făcut ca revolta țăranilor să fie mereu în creștere. În raportul numărul 108 din 1921, trimis Direcțiunii generale a Comitetului agrar din Cluj, se arată că „în urma presiunii exercitate de sătenii din comuna Moșnița, județul Timiș-Torontal, Consilieratul agricol din Timișoara a hotărît ca decisul comisiunii județene din 25.VI.1921 să rămînă în vigoare pînă la exproprierea definitivă, astfel vom avea neliniște" [68].

Nemulțumirile țăranilor s-au transformat, în unele locuri în acțiuni comune. Așa este cazul țăranilor din comuna Clopodia, care „au intrat în moșia lui Gisa Wekerle" [69], iar „țăranii din comuna Chelmac au rupt gardul de sîrmă ghimpată cu care era îngrădit pămîntul moșierului Ștefan Ciceo-Pop și au dat foc fînului" [70].

Nemulțumirile țăranilor capătă o intensitate tot mai mare și forme de luptă tot mai amenințătoare. În telegramă nr. 1165 din 7.VII.1923 se arată că „sătenii din plasa Recaș au atacat pe arendașul Fiala, instigînd la rebeliune și amenințînd cu arma păzitorul" [71].

[63] *Ibidem*, dos. 16/1921, fila 21.
[64] *Ibidem*, Dos. 32/1921, fila 359.
[65] *Ibidem*, Dos. 1/1922.
[66] *Idem*.
[67] Arhivele de stat Timișoara, fond. 562, Dos. 14/1922.
[68] A. S. Timișoara, Fond. Cons. agr. Dos. nr. 1/1921.
[69] Arhivele de stat Timișoara, fond, cons. agr. dos. nr. 1/1921.
[70] *Ibidem*.
[71] *Ibidem*, dos. 26/1923, fila 6.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

Nemulţumirea ţăranilor s-a îndreptat şi asupra autorităţilor administrative-politice locale, care se situau pe o poziţie contrară intereselor ţăranilor. Aşa este cazul ţăranilor din comuna Fărliug, plasa Bocşa-Montană-Banat care, nemulţumiţi de primarul comunei, au cerut prim-pretorului şi mai tîrziu subprefectului din Lugoj, „îndepărtarea primarului din slujbă" [72]. Cererea lor nefiind rezolvată în grabă, sătenii n-au mai aşteptat şi în zilele de 27—28 şi 29 iunie 1923, s-au adunat în grupuri şi s-au prezentat la primărie cerînd predarea sigiliului. Întrucît primarul s-a opus acestei cereri, ţăranii, în noaptea de 27 spre 28 iunie au atacat casa primarului lovind-o cu gloanţe. A doua zi ţăranii s-au adunat din nou la primărie şi intrînd în biroul primăriei, au căutat peste tot sigiliul. Revolta luînd proporţii, autorităţile civile cer intervenţia postului de jandarmi. Aceştia, temîndu-se de o extindere a revoltei în ziua de 29 iunie 1923, sosesc în sat şi arestează 7 ţărani, care erau conducătorii revoltei [73]. Pe aceeaşi poziţie protestatară şi de revoltă s-au situat şi coloniştii. În adresa nr. 1896 din 12 mai 1924 trimisă de Consilierul agricol al judeţului Timiş-Torontal către Prefectura judeţului Timiş-Torontal se arată că „ţăranii colonişti din comuna Stanciova, printr-o purtare condamnabilă cu caracter agitatorie, împiedică agronomul regional de a putea aplica pe teren şi a duce la îndeplinire hotărîrea Comisiei de împroprietărire" [74]. Revolta ţăranilor colonişti era îndreptăţită pentrucă hotărîrile Comisiei de împroprietărire „erau în detrimentul lor" [75]. Aşa se şi explică de ce secretarii comunelor Tormac şi Cenadul Mare au ultragiat pe preşedinţii Comisiilor de ocol din Aradul Nou şi Sînnicolaul Mare cu ocazia lucrărilor de împroprietărire [76].

Acţiuni cu caracter de revoltă mai pronunţat s-au petrecut şi în comunele Chevereşul Mare şi Dragşna din Plasa Buziaş. Aici, sătenii, nerespectînd decisul dat de Comisia judeţeană la 11 noiembrie 1920, prin care se hotăra să se rezerve statului întreaga moşie de 700 de jugăre „au intrat cu plugurile în întreaga moşie de 700 jugăre punînd stăpînire pe ea [77].

*

* *

Lupta ţărănimii muncitoare din Banat ca şi din restul ţării pentru imprimarea unui caracter democrat aplicării reformei agrare din 1921 a fost puternic influenţată de avîntul revoluţionar al maselor populare din România desfăşurat între anii 1918—1922.

Interesată de a avea în ţărănimea muncitoare un puternic aliat în lupta pentru răsturnarea regimului burghezo-moşieresc, clasa muncitoare în frunte cu partidul ei de avangardă s-a situat pe poziţia luptei pentru o reformă agrară

[72] Gazeta Poporului, 12. VII. 1923, pag. 4.

[73] *Idem.*

[74] Arhivele de stat Timişoara, fond. 446, Prefectura jud. Timiş-Torontal, dos. nr. 12/1924.

[75] *Ibidem.*

[76] *Idem.* dosar nr. 11/1922.

[77] Arhivele de stat Timişoara, fond. 562, cons. agr. dos. nr. 16/1921, fila 15.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

democratică. În „Programul agrar" al Partidului socialist se cerea să se exproprieze toate proprietățile mai mari de 50 holde cadastrale (30 ha) moșierești, bisericești și cele ale statului, în toată întinderea lor, împreună cu clădirile, vitele, instrumentele agricole ce le aparțin și să fie date țăranilor fără despăgubire [78].

Pentru a face cunoscut masei de țărani conținutul programului agrar al Partidului socialist și poziția adoptată de mișcarea muncitorească în problema agrară, tot mai mulți comuniști și socialiști au luat drumul satelor din Banat. În raportul pretorului din comuna Recaș, înaintat la patru iunie 1920 prefectului județului Timiș-Torontal se arăta că „socialiștii din Timișoara au trimis cîte un delegat printre servitorii și ziuașii de pe marile proprietăți îndemnîndu-i la luptă contra proprietarilor".

„Sarcina comuniștilor și socialiștilor trimiși la sate — se arată în același raport — este aceea de a imprima luptei țărănimii muncitoare un caracter organizat, atrăgîndu-i în organizațiile socialiste de la sate". În acest scop — se arată în raport — se țin „consfătuiri secrete" la care vin un număr tot mai mare de țărani. Rezultatul a fost că tot mai mulți țărani au început să-și dea seama că numai în alianță cu clasa muncitoare și sub conducerea partidului ei de avangardă vor reuși să obțină victoria în lupta pentru o reformă agrară democratică.

După crearea Partidului Comunist din România, lupta țărănimii pentru pămînt și condiții de viață mai bune cunoaște o intensitate mult mai mare. Ea devine mai organizată și mai combativă datorită faptului că tot mai mulți comuniști iau drumul satelor din Banat încadrîndu-se în acțiunile protestatoare și de revoltă ale țărănimii sărace îndreptate împotriva abuzurilor făcute de moșieri și de organele de împroprietărire.

Din procesul verbal din 12 mai 1921 redactat de primarul comunei Sîntana din județul Arad și din adresa siguranței din orașul Arad, reiese că „în comuna Sîntana exista în vara anului 1921 o puternică agitație comunistă. Că datorită ei, țăranii în masă cereau împărțirea corectă a pămîntului" [79].

Prezența comuniștilor în mijlocul țăranilor este tot mai mult atestată de documentele cremii. De exemplu în comuna Pecica din Banat, printre cei doisprezece țărani arestați pentru agitație de către jandarmi era și un muncitor [80].

Propaganda socialistă la sate era în vara anului 1921 atît de puternică încît autoritățile regimului burghezo-moșieresc devin îngrijorate.

În raportul informativ — al pretorului județului Timiș-Torontal asupra stării de spirit la sate se arată că mișcarea comunistă la sate se simte tot mai puternică datorită propagandei pe care o fac comuniștii eliberați din închisori [81]. Scopul acestei propagande se arată în continuare în raport este de-

[78] Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1916—1921, București, 1966, pag. 672—673.

[79] Arhivele Sfatului popular al raionului Arad, dosar 1921.

[80] Arhiva Sfatului popular al reg. Banat, dos. nr. 15/1920.

[81] *Idem* — este vorba de comuniștii implicați în procesul din Dealul Spirii pe care autorit. reg. burgh.-moșier., sub presiunea luptei maselor populare, i-a pus în libertate.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

mascarea abuzurilor şi nedreptăţilor ce se fac de către cei ce aplică reforma agrară, imprimarea unui avînt revoluţionar luptei ţărănimii pentru determinarea guvernului burghez de a lua măsurile necesare aplicării corecte şi integrale a reformei agrare din 1921.

*
* *

Lupta ţărănimii muncitoare din Banat ca şi din restul ţării pentru imprimarea unui caracter democrat reformei agrare din 1921 n-a fost încununată de succes. Reforma agrară din 1921 a fost înfăptuită în limitele de clasă a legii agrare din iulie 1921. În felul acesta ea n-a rezolvat problema agrară în România. Cu toate aceste limite de clasă, la care s-au adăugat abuzurile moşierilor şi a uneltelor lor, reforma agrară din 1921 prezintă, din punct de vedere al procesului istoric de dezvoltare a României capitaliste, importanţă. Aşa cum precizează N. Ceauşescu, secretar general al C.C. al P.C.R., reforma agrară din 1921 a lichidat o mare parte a puternicelor rămăşiţe feudale existente în agricultura României, creînd cîmp liber dezvoltării relaţiilor de producţie capitaliste şi forţelor de producţie, în agricultură, reducînd considerabil influenţa moşierimii în viaţa politică a ţării, întărind chiaburimea la sate şi adîncind contradicţiile de clasă [82].

[82] *N. Ceauşescu,* România pe drumul desăvîrşirii construcţiei socialiste, Bucureşti, 1968, pag. 356 (vol. 1).

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

ASPECTE DIN VIAŢA ŞI LUPTA MINERILOR DIN BANAT ÎNTRE ANII 1934—1938

I. MUNTEANU

Perioada care urmează crizei economice din anii 1929—1933 se caracterizează în România printr-o înviorare economică determinată în special de creşterea producţiei. Producţia industrială şi agricolă înregistrează o continuă dezvoltare atingînd în anul 1938 cel mai înalt nivel cunoscut în orînduirea burghezo-moşierească. Se accentuează procesul de concentrare şi centralizare a capitalului şi producţiei.

Dezvoltarea economică a României era însă frînată de faptul că o importantă parte a venitului naţional, produs prin truda poporului român, continua să fie însuşită de monopolurile străine ce deţineau încă poziţii puternice în economia românească.

Sporirea producţiei industriale s-a datorat mai ales faptului că industria a primit din partea statului comenzi masive, cît şi măsurilor ce au fost adoptate pentru sprijinirea capitalului autohton. Prin contingentare, controlul devizelor, regimul protecţiei vamale etc., statul burghezo-moşieresc a urmărit să limiteze concurenţa străină şi să întărească poziţiile capitalului indigen [1].

Inviorarea economiei româneşti, creşterea profiturilor burgheziei s-au bazat în special pe intensificarea exploatării oamenilor muncii. Au fost sporite impozitele pe salarii, pe mărfurile de larg consum. Salariaţilor li s-a impus participarea la împrumuturile de stat.

Pe plan politic se accentuează lupta forţelor democratice împotriva tendinţelor cercurilor conducătoare de restrîngere a unor drepturi şi libertăţi cucerite prin luptă revoluţionară de către masele populare.

*

* *

Bogăţiile subsolului bănăţean, varietatea lor, existenţa unei forţe de muncă relativ calificate şi suficiente au determinat guvernul român să acorde o atenţie tot mai mare minelor din Banat. Cărbunele şi minereul din această zonă constituiau o sursă importantă de materie primă şi energie, înlesnite spre valorificare de căile de transport destul de numeroase.

[1] *Petre Daiche*, Greva metalurgiştilor de la „Schiel" Braşov din 1934, în „Din istoria luptelor greviste ale proletariatului din România", Ed. politică, Bucureşti, 1962, pg. 173.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

Pentru a asigura o continuă sporire a producţiei miniere în Banat, numeroşi reprezentanţi ai autorităţilor vor vizita minele în aceşti ani luînd o serie de măsuri şi în vederea menţinerii liniştei sociale.

Menţionăm faptul că minele din sudul Banatului asigurau o parte a combustibilului şi a materiei prime necesare în special Uzinelor din Reşiţa, dar erau folosite şi în alte sectoare ale economiei naţionale.

De pildă minereul de la Ocna de Fier, a cărei producţie a atins în 1930 peste 24 000 tone, era folosit mai ales la cuptoarele Reşiţei [2].

În anii 1931—1933 producţia de minereu a scăzut mult la această mină, înregistrînd apoi o creştere continuă.

În 1935 minele de la Anina aveau o capacitate de 100 vagoane de cărbuni pe zi [3].

Producţia minei Doman este mai redusă, de numai 15 vagoane pe zi [4]. La o depărtare de 32 km de Reşiţa se aflau minele de fier de la Delieneşti cu o producţie anuală variind între 3—6 000 tone. Minele aveau legătură cu Uzinele din Reşiţa prin căi ferate cu ecartament îngust şi normal.

Concentraţi într-o zonă relativ restrînsă, cu legături intense între diferitele centre locuite de muncitori, şi mai ales cu Reşiţa, zona minieră a Banatului reprezenta o importantă forţă revoluţionară a proletariatului bănăţean. De pildă, la Anina existau în jur de 3 000 de angajaţi, la Doman în jur de 800 lucrători, la Secul numărul angajaţilor a ajuns pînă la 300, la Ocna de fier în jur de o sută [5].

După criza economică din 1929—1933 se înregistrează o sporire a producţiei şi în zona minieră din Banat. Creşterea producţiei în minele din Banat — şi o dată cu aceasta şi a profiturilor capitaliştilor — nu s-a făcut prin îmbunătăţirea înzestrării tehnice, prin modernizarea metodelor şi a utilajelor de extracţie, ci — aşa cum reiese din documentele timpului — printr-o tot mai intensă exploatare a minerilor.

Intensificarea exploatării proletariatului din întreaga ţară, este reliefată şi de condiţiile de muncă şi de viaţă ale muncitorilor mineri din Banat. Pe baza unor documente inedite vom căuta să subliniem cîteva aspecte ale intensificării exploatării minerilor bănăţeni între anii 1934—1938.

În goană după profituri tot mai mari, proprietarii minelor din Banat au căutat să prelungească sub diferite forme ziua de muncă, să nu îndeplinească prevederile legii din 1928 ce stabilea durata zilei de muncă de 8 ore şi ocrotirea muncii.

Astfel, la mina Cozla muncitorii mineri ce efectuau lucrări la suprafaţă lucrau cîte 10 şi chiar 12 ore pe zi. Pentru cei ce lucrau în abataje se cereau 8 ore de muncă efective, neincluzîndu-se în acest timp şi durata intrării şi ieşirii din mină [6]. Cu acest prilej minerii pierdeau, datorită înzestrării tehnice rudi-

[2] *Păsărică Ion,* Monografia Uzinelor de fier şi domeniilor din Reşiţa şi frumuseţea naturală a împrejurimilor, Bucureşti, 1935, pg. 39.

[3] *Ibidem,* pg. 45.

[4] *Păsărică Ion,* Monografia Uzinelor de fier şi domeniilor din Reşiţa şi frumuseţea naturală a împrejurimilor, Buc., 1935, pg. 43.

[5] *Ibidem,* pg. 40—45.

[6] Serviciul Arhivelor de Stat Banat, fond. „Cozla", dosar 7, an. 1938, fila 1.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

mentare a minelor, cîte o jumătate de oră, sau chiar mai mult, stînd de cele mai multe ori iarna în viscol și frig. Această situație o întîlnim la majoritatea minelor din Banat.

O formă des folosită de capitaliști pentru intensificarea exploatării muncitorilor din țara noastră a fost nerespectarea prevederilor legale în ceea ce privește acordarea concediilor de odihnă. Minerii din Banat vor reclama în repetate rînduri abuzurile proprietarilor de mine ce refuzau să le acorde concediile.

Bazîndu-se pe hotărîrea Înaltei Curți de Casație din 5 mai 1936, direcțiunile minelor din Banat, vor căuta să determine prin promisiuni și mai ales prin presiuni sau amenințări pe mineri să renunțe la dreptul lor legal de concediu plătit. Minerii erau obligați să lucreze mai departe în folosul capitaliștilor. De cele mai multe ori sub pretextul unor „necesități acute de cărbune" direcțiunile minelor vor refuza să acorde muncitorilor concediul lor legal.

La mijlocul anului 1938 un număr de 45 mineri de la exploatarea „Cozla" intentează un proces Societății anonime miniere pentru neacordarea concediilor legale. Din tabelul trimis de direcția minei conducerii societății din București reiese că 38 din acești muncitori n-au primit concediul încă din 1936, unii din ei nu l-au primit chiar din anul 1934 [7].

Conducerea minei Cozla amenință cu concedierea pe acești muncitori pentru a-i determina să renunțe la proces, însă fără rezultat. Muncitorii, în majoritate, nu numai că refuză să semneze declarația prin care vina neacordării concediului se aruncă asupra organizației sindicale, dar într-o reclamație acuză conducerea minei și pentru faptul că nici măcar sumele prevăzute pentru zilele de concediu nu le-au fost plătite în anii precedenți.

De fapt, în toate acțiunile revendicative ale minerilor din Banat întîlnim cererea de respectare a legii contractelor de muncă ce stabilea numărul zilelor de concediu legal anual pentru muncitori.

Lipsa de grijă a proprietarilor minelor din Banat pentru viața și sănătatea muncitorilor reiese în evidență și din lipsa de interes ce o manifestau față de condițiile de muncă din mină, în primul rînd față de măsurile pentru protecția muncii. Din actele minelor din Banat reiese ca o aprinsă acuzare nepăsarea de care dădeau dovadă capitaliștii pentru sănătatea minerilor. În unele mine galeriile erau pline de apă și noroi, instalațiile tehnice erau uzate, stîlpii de susținere din galerii erau de slabă calitate. În orice moment viața muncitorilor era în primejdie. A rămas în amintirea minerilor bănățeni ca un puternic act de acuzare împotriva regimului burghezo-moșieresc, catastrofa minieră din 7 iunie 1920 cînd, din cauza depozitării neadecvate a dinamitei, s-a produs o explozie în care și-au pierdut viața 217 muncitori [8].

Din cauza totalei lipse a măsurilor de protecție a muncii, accidentele au fost deosebit de numeroase și după această mare catastrofă minieră. În raportul prezentat la Congresul al VIII-lea al Uniunii Muncitorilor din industria minieră din România se arată că în perioada anilor 1930—1935 la Anina s-au înregistrat cele mai multe decese în rîndul muncitorilor datorate accidentării în timpul muncii, în comparație cu celelalte centre carbonifere din țară.

[7] *Idem*, dosar 4, an. 1938, filele 4—6.
[8] *Păsărică I.* op. cit., pg. 46.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

Numai în anul 1935 numărul muncitorilor din Anina decedaţi din cauza accidentelor de muncă a fost de 71 de persoane, dintre care majoritatea n-au împlinit nici 30 de ani [9].

De fiecare dată însă, conducerile minelor erau găsite nevinovate de către comisiile de anchetă formate din uneltele capitaliştilor. De pildă, cu prilejul accidentului mortal al unui muncitor, comisia de anchetă trage concluzia că „se datoreşte unei fatalităţi şi ca atare nu poate fi nimeni făcut răspunzător de producerea lui" [10].

Intenţia comisiei de anchetă de a scoate nevinovată conducerea minei este evidentă. Din actele întocmite chiar de această comisie rezultă că accidentul s-a produs datorită schelei confecţionate din material lemnos de foarte slabă calitate, lipsei de grijă pentru prevenirea surpărilor în imediata apropiere a exploziilor, inexistenţei unui control serios pentru constatarea calităţii lucrărilor şi instalaţiilor din mină.

Dacă în urma acestor accidente îşi pierdeau capacitatea de muncă, muncitorii mineri erau lăsaţi cu totul în voia sorţii. Pe timpul spitalizării în urma acestor accidente, nu primeau de cele mai multe ori nici un ajutor bănesc, deşi în contractele de muncă se prevedea plata integrală a primelor 7 zile de boală. Cînd cereau acest ajutor erau ameninţaţi cu concedierea sau trebuiau să suporte după reîntoarcerea la lucru o serie de persecuţii.

Lipsa de grijă a capitaliştilor pentru sănătatea minerilor se observă şi din fondurile alocate ocrotirii sociale. De exemplu, la mina Baia Nouă, fondul destinat „ocrotirii muncitoreşti" de către conducerea minei se ridica pe luna aprilie 1934 la 1 800 lei în timp ce cheltuielile poştale ale întreprinderii se ridicau pe aceeaşi lună la 4 940,50 lei. Pentru luna ianuarie 1934, fondul „ocrotirea muncitorească" a primit 700 lei, în timp ce numai timbrele poştale folosite în această lună pentru corespondenţa minei costau 1 020 lei, iar abonamentul de telefon 12 000 lei [11].

Din cauza subalimentaţiei şi a condiţiilor grele de muncă din mine şi de la suprafaţă, muncitorii istoviţi şi epuizaţi erau în permanenţă expuşi bolilor profesionale şi sociale, datorită cărora mulţi îşi pierdeau capacitatea de muncă încă de tineri [12].

Bolile erau foarte frecvente şi în rîndul minerilor bănăţeni. Cu toate acestea, se simţea o lipsă acută de medicamente şi în special de asistenţă medicală. Dintr-o adresă a direcţiei exploatării Cozla către forurile superioare aflăm că în 1936 „minele sînt din nou expuse să rămînă fără îngrijire medicală". Se cere de aceea „asigurarea salariului necesar" la doi medici pentru a evita plecarea acestora şi lipsa unei populaţii muncitoreşti numeroase de îngrijire medicală" [13].

[9] *Toacă I.* Greva generală a minerilor din Anina (februarie 1935), în „Din istoria luptelor greviste ale proletariatului din România, Editura politică, Bucureşti, 1962, pg. 188—189.

[10] Serviciul Arhivelor de Stat Banat, fond. Cozla, dosar 6. an. 1935, filele 4—5.

[11] *Idem, fondul* „Întreprinderea carboniferă Baia Nouă" dosar 2, an. 1934, fila 1 şi următoarele.

[12] *Toacă I.* op. cit. pg. 189.

[13] Serviciul Arhiv. de Stat Banat fond. Cozla, dos. 24/1936, f. 3.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

Pentru ajutoare de boală se plătea numai 20—40% din salariu, iar numărul relativ mic de muncitori mineri care ajungeau să fie pensionați primeau o pensie ce se ridica doar la 10% din salariu [14].

Situația materială a minerilor din Banat era și mai mult agravată din cauza condițiilor în general improprii de locuit. Repartizarea de locuințe în casele societății U.D.R. se făcea numai pentru aceia care puteau să plătească sume mari [15].

O statistică întocmită la începutul anului 1938 de funcționarii minei Cozla constituie o dovadă autentică a situației grele a minerilor în ceea ce privește condițiile de locuit. Din sutele de angajați doar 14 familii posedau două camere și bucătărie. Numeroase familii de mineri cu cîte 7—9 copii locuiau într-o cameră și bucătărie. Se întîlnesc mai multe cazuri cînd familii cu cîte 4—5 copii locuiau într-o singură cameră de 9—12 mp. În camere mici locuiau de asemenea cîte 7—12 mineri necăsătoriți [16].

O situația mult mai grea o aveau văduvele minerilor și familiile celor concediați care de multe ori erau obligate să-și părăsească locuințele primite de la exploatările minere [17]. De altfel, direcțiile minelor din Banat au folosit în permanență criza de locuințe ca un mijloc de presiune asupra minerilor, obligîndu-i să accepte condițiile de muncă și salariile fixate de conducerea societății, ca un mijloc de frînare a luptei revoluționare.

Principala cauză a situației materiale grele a muncitorilor mineri o constituie existența unor salarii relativ mici în comparație cu nivelul ridicat al prețurilor bunurilor de larg consum. Este adevărat, după anii crizei salariile minerilor au sporit într-o oarecare măsură, dar s-a menținut diferența în ceea ce privește procentul creșterii salariilor și cel al prețurilor produselor de strictă necesitate. În general, salariile au rămas pînă în 1935 la aproximativ același nivel ca în 1933, o ușoară creștere înregistrîndu-se mai ales din 1936.

Comparînd cîștigurile zilnice ale minerilor din anul 1933 cu cele din 1935 constatăm următoarele :

în 1933	în 1935
Salariul unui miner : 80 lei	în jur de 80 lei
Salariul unui ajutor de miner : 70 lei	65—75 lei
Salariul unui vagonetar : 40—50 lei	pînă la 65 lei
Salariul unui ziuaș : 25—40 lei	25—40 lei

Deci, la foarte puțini dintre mineri au crescut veniturile cu vîțiva lei pe zi, fapt cu totul neesențial în comparație cu scumpirea produselor de strictă necesitate. Mult mai grea era situația muncitorilor necalificați și a celor ce nu lucrau în subteran. Muncitorii ce încărcau cărbunele la Drencova erau plătiți cu 0,50 lei pentru o roabă, cîștigul lor zilnic realizat după o muncă epuizantă se ridica la 45—55 lei [18].

[14] *Toacă I.* op. cit. pag. 189.
[15] *Ibidem.*
[16] Serv. Arh. de Stat Banat, fond. Cozla, dosar 19/1938, filele 1—5.
[17] *Idem,* dosar 7, an. 1938, fila 1.
[18] *Idem,* dosar 7, an. 1938, fila 1.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

Dacă adăugăm şi faptul că acestor muncitori li se trăgea 10% din cîştigul zilnic ca o garanţie a prezentării lor la lucru, ca o măsură de împiedicare a declarării de greve, avem o imagine mai reală asupra posibilităţilor lor de trai. La celelalte mine din Banat, salariile zilnice ale minerilor erau aproximativ aceleaşi. Avansurile plătite celor 61 de mineri de la mina Baia Nouă pe luna ianuarie 1934 s-au ridicat la 44 837 lei, din care s-au făcut reţineri de 4 093 lei. În mod global fiecărui angajat îi revenea deci mai puţin de 700 lei. În acelaşi timp, salariile celor 5 funcţionari superiori ai minei s-au ridicat la aproape 40 mii lei pe aceeaşi lună [19].

Ceea ce remarcăm în mod deosebit este marea diferenţă între salarizarea muncitorilor necalificaţi şi a celor calificaţi, între masa minerilor şi conducerea minei.

Dacă un muncitor necalificat cîştiga pe zi între 25—50 lei, (în jur de 800—900 lei pe lună) plata unui miner în condiţii de muncă pînă la epuizare în subteran, ajungea la 80—90 lei (în jur de 1 920 lei pe lună). În acelaş timp salariul unui funcţionar din conducerea minei ajungea la 16 mii pe lună.

Amenzile numeroase, impozitele, încadrările arbitrare ale muncitorilor calificaţi în categoria celor necalificaţi micşorau şi mai mult veniturile minerilor. Doar în cea de-a doua jumătate a anului 1936 se înregistrează o mică creştere de la 4—10 lei pe schimb, creştere ce se menţine şi în anii 1937—1938, în urma unor lupte continue duse de mineri. Cu toate acestea, salariile vor continua să rămînă în permanenţă în urma creşterii vertiginoase a costului vieţii. Indicile general al preţurilor mărfurilor cu deamănuntul a crescut în aceşti ani cu aproximativ 25—30%, în timp ce salariile au crescut doar cu 4—5%.

În regiunea minieră a Banatului, datorită zonei muntoase şi a posibilităţilor reduse de aprovizionare, preţul mărfurilor de larg consum erau mai ridicate ca în alte părţi ; condiţiile de trai fiind deci şi mai grele.

Dintr-un articol publicat la 17 octombrie 1936 în ziarul „Curierul Banatului" aflăm că în zona Oraviţei „în ultimul timp s-a remarcat o scumpire nejustificată prin nimic" îndeosebi la articolele alimentare : carnea s-a scumpit simţitor iar în ceea ce priveşte untul este cu mult mai scump decît acela de pe piaţa de la Reşiţa şi Timişoara [20].

Vom da mai jos un tablou din care reiese cu claritate creşterea preţurilor alimentelor în aceşti ani în Banat [21].

1935	1936	1938
untură : 30 lei/kg . . .	33 lei/kg	38—60 lei/kg
slănină : 26 lei/kg . . .	28—40 lei/kg	38—48 lei/kg
făină albă : 8 lei/kg . .	9 lei/kg	10 lei /kg

În decurs de un an (aprilie 1935 — aprilie 1936) pîinea s-a scumpit de la 7 la 9 — 10 lei/kg laptele de la 4 la 5 lei un kg.

[19] Serviciul Arhivelor Statului Banat, Fondul Intreprinderea carboniferă Baia Nouă, dosar 1, an. 1934, fila 1 şi următoarele.

[20] Curierul Banatului 17 oct. 1936.

[21] „Voinţa Banatului" 26 apr. 1936 pg. 2 ; „Curierul Banatului", 6 apr. 1935, pg. 4 ; Arhiv. Stat Banat, fond „Cozla", dosar 6 an. 938, file 19—20.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

La scăderea posibilităților de cumpărare ale minerilor au contribuit și taxele indirecte tot mai mari și mai numeroase puse pe consumarea bunurilor de larg consum. Astfel, la 13 aprilie 1935, ziarul „Curierul Banatului" anunță o taxă de consumație de 0,25 lei pe kg de făină stabilită prin ordinul circular telegrafic nr. 404 152 din 31 martie al Ministerului de Finanțe. Exprimînd situația reală din regiunea minieră a Banatului, o funcționară de la mina Cozla (cu un salar lunar de peste 3 000 lei) cere într-o adresă să i se mărească salariul deoarece : „în ultimul timp viața s-a scumpit într-atîta încît cu retribuția mea actuală nu mai pot să-mi întrețin familia cu toate economiile pe care le fac" [22]. Ne putem imagina astfel și mai bine posibilitățile de întreținere a familiei de către minerii ce cîștigau mult mai puțin și care constituie majoritatea covîrșitoare a salariaților minelor din Banat.

Minerii erau obligați să se aprovizioneze prin magaziile de consum ale Societății anonime pentru desfacerea de mărfuri, cunoscută sub denumirea de S.A.D.E.S.F.A.C., care se afla sub conducerea unui grup de speculanți. Din magaziile de consum ale acestei societăți minerii făceau cumpărături pe baza unor bonuri eliberate de direcția minelor. Prețul mărfurilor cumpărate se oprea lunar din salariilor minerilor. Autoritățile prezentau această acțiune ca o măsură în favoarea muncitorilor. În realitate, muncitorilor le erau vîndute produse de slabă calitate și de cele mai multe ori la prețuri ce depășeau pe cele existente pe piață [23].

Autoritățile din Banat în urma nemulțumirilor tot mai evidente, exprimate sub diferite forme de mineri, sînt nevoite să recunoască scumpirea mărfurilor de larg consum. În 1937 primăria din Drencova într-o dovadă eliberată muncitorilor din port arată : „în ultimii doi ani traiul vieții s-a scumpit cu cel puțin 30%" [24]. Cu un an în urmă, un delegat al minerilor la tratativele începute cu ocazia unui conflict de muncă, revendică mărirea salariilor prin aceea că „viața s-a scumpit cu minimum 20% față de noiembrie 1933 și că de aceea muncitorii nu pot scade din pretențiile lor" [25].

Tribunalul din Caraș în fața atitudinii demne a minerilor în timpul judecării unui conflict de muncă, a argumentării lor, recunoaște în 1936 că „într-adevăr prețurile de muncă existente nu mai pot reprezenta o retribuție echitabilă, potrivit cerințelor actuale ... prețul alimentelor, a îmbrăcămintei și a traiului general față de prețurile existente la data stabilirii ultimului preț (salar n.n.) în vigoare atunci au crescut într-o oarecare măsură. În asta situațiune, ținînd seama de munca ce se prestează, de greutățile muncitorilor, cît și de beneficiile ce patronii realizează ... apare evident că vechile prețuri de muncă nu pot fi reduse așa după cum au cerut patronii că din contră, ele reclamă o majorare în favoarea muncitorilor, majorare pe care noi apreciind,

[22] Serv. Arh. Stat. Banat, fond. Cozla dos. 10/1937, fila 10.
[23] *Toacă I.* op. cit. pg. 188.
[24] Serv. Arh. Stat. Banat, fond. Cozla, dos. 6. an. 1937, fila 29.
[25] *Ibidem*, dosar 9, an. 1936, fila 8.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

şi ţinînd seama de elementele mai sus arătate o fixăm la suma de 15%, aceasta pe timp de un an" [26].

În luna februarie 1938, comisia de arbitraj a Tribunalului Caraş ce dezbătea conflictul de muncă de la Cozla-Drencova, este nevoită să ţină seama de argumentul minerilor că „costul vieţii a crescut faţă de anul 1936—1937 cu 30% şi să decidă o sporire a salariilor, sporire pe care o motivează prin aceea că „salariile din anii 1936—1937 nu mai corespund anului în curs şi că o majorare a lor se impune [27].

Gradul înalt de exploatare, greutăţile materiale prin care treceau — după cum am arătat — minerii bănăţeni au dus la creşterea conştiinţei lor politice, la maturizarea lor politică, la accentuarea spiritului lor revoluţionar, şi ca urmare, la o participare tot mai activă la lupta pe care întregul proletariat din România o desfăşura împotriva asupririi capitaliste, pentru apărarea suveranităţii şi independenţei ţării.

În aceşti ani, lupta muncitorilor mineri din Banat a păşit pe un făgaş tot mai revoluţionar, obţinînd o serie de succese ce au îmbogăţit experienţa proletariatului din România.

Măsurile de pedepsire luate de autorităţi împotriva minerilor, n-au reuşit să stăvilească acţiunile lor revoluţionare. Indiferent de durata şi amploarea lor, prin participarea unită a tuturor muncitorilor mineri, indiferent de naţionalitate şi convingere politică, acţiunile revoluţionare ale minerilor din Banat — conduse în majoritate de comunişti — se înscriu în lupta întregului proletariat din România pentru apărarea libertăţilor democratice, pentru o viaţă mai bună.

Din analiza documentelor aflate în fondurile arhivistice ale minelor din Banat, constatăm, ca o caracteristică, frecvenţa şi dîrzenia cu care se desfăşurau acţiunile revoluţionare, combativitatea de care dădeau dovadă minerii, împletirea de cele mai multe ori a revendicărilor economice cu cele politice.

În cele mai multe cazuri acţiunile organizate de mineri pentru satisfacerea unor revendicări erau continuate pînă la acceptarea lor parţială sau totală de către capitalişti şi autorităţi. Se poate de asemenea constata din memoriile muncitorilor mineri o adîncire treptată a conţinutului revendicărilor, o împletire tot mai strînsă a revendicărilor generale ale clasei muncitoare cu cele ce izvorau din nevoile zilnice, imediate ale muncitorilor mineri din Banat.

De pildă, în progamul de revendicări al minerilor de la Cozla din 1934—1935 întîlnim cereri ca : respectarea zilei de muncă de 8 ore, respectarea contractelor colective de muncă, respectarea legilor de ocrotire a muncii, reprimirea la lucru a muncitorilor şomeri, revendicări formulate încă în timpul grevelor din 8 mai 1933 şi 31 iulie 1933 [28].

Numărul acestor revendicări se va mări în anii următori realizîndu-se o tot mai strînsă împletire a cererilor economice cu cele politice. În 1936, minerii de la Cozla, cu ocazia grevei din 21 noiembrie vor cere mărirea sala-

[26] *Ibidem*, dosar 9, an. 1936, fila 12.
[27] *Ibidem*, dosar 6, an. 1938, fila 9.
[28] *Idem*, fond. Cozla, dosar 5, an. 1933, filele 2—8.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

riilor, plata orelor suplimentare, a muncii suplimentare, iar în anii 1937—1938, vor include în programul lor şi următoarele cerinţe : respectarea sărbătorilor legale, reducerea preţurilor la alimentele din magazia minei [29], iluminatul şi încălzitul în locuinţele lor să fie gratuit, acordarea de ajutor financiar pentru procurarea de rechizite şcolare şi îmbrăcăminte pentru copii [30].

Datorită muncii comuniştilor în rîndul maselor de muncitori mineri, acţiunile revendicative ale acestora vor fi tot mai bine organizate şi mai combative. În aceşti ani organizaţia P.C.R. de la Anina, deşi a activat în condiţii deosebit de grele, şi-a format celule ale P.C.R. în majoritatea puţurilor de mină, intensificîndu-şi în acelaşi timp munca de propagare a ideilor revoluţionare, organizînd lupta muncitorilor mineri împotriva exploatării capitaliste, pentru drepturi democratice. Membrii organizaţiei P.C.R. din Anina arătau muncitorilor că revendicările lor nu vor fi satisfăcute pe calea arbitrajului, ci numai prin luptă revoluţionară. Greva de la Anina din 29 martie 1934 a convins minerii că singura cale — cea preconizată de comunişti — pentru a determina capitaliştii să le satisfacă revendicările este lupta revoluţionară [31]. Succesul obţinut de mineri în urma celor 3 zile de grevă va adînci influenţa comuniştilor în rîndurile minerilor bănăţeni, va intensifica lupta lor revoluţionară.

Unul din obiectivele cele mai importante urmărit de muncitorii mineri din Banat în aceşti ani a fost încheierea unor contracte colective ce să le asigure condiţii umane de muncă şi viaţă. Este demn de remarcat hotărîrea şi dîrzenia cu care au militat minerii pentru a impune în aceste contracte revendicări menite să le dea posibilitatea unei rezistenţe legale şi unite faţă de ofensiva patronilor îndreptată împotriva nivelului lor de trai.

Muncitorii din Anina la începutul anului 1935 hotărăsc să introducă în noul contract colectiv o serie de revendicări noi :

a) mărirea salariilor cu 20% pentru minerii din Anina şi Doman, cu 50% pentru minerii din Secul, cu 35% pentru meseriaşii ce lucrau la suprafaţă ;

b) acordarea de lemne de foc ;

c) plata îndemnizaţiei pentru chirie şi pentru copii echivalentă cu 16% din salariu [32].

Patronii au refuzat să satisfacă revendicările minerilor. Ca urmare, în 11 februarie 1935 minerii din Anina au intrat în grevă, baricadîndu-se în mină, fapt ce a produs o mare fierbere în rîndurile locuitorilor din Anina şi îndeosebi în rîndurile familiilor celor aflaţi în grevă.

Muncitorii mineri declară că nu vor relua lucrul pînă la rezolvarea completă a doleanţelor întregii muncitorimi miniere din regiune. Nici măsurile represive luate de autorităţi nici demagogia şi ameninţările unor oportunişti nu vor reuşi să înfrîngă voinţa de luptă a minerilor [33]. Forţa de rezistenţă a greviştilor este extraordinară, arată ziarul „Dimineaţa" [34]. Capitaliştii au sa-

[29] *Idem*, fond. Cozla, dosar 10, nr. 1936, fila 2.
[30] *Idem*, fond Cozla, dosar 6, an. 1938, fila 32.
[31] *Toacă I.* op. cit., pg. 192.
[32] *Ibidem*, pg. 193.
[33] *Ibidem*, pg. 189.
[34] „Dimineaţa" din 14 februarie 1935.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

tisfăcut parțial revendicările minerilor, ceea ce reprezintă totuși un succes al luptei unite a muncitorilor.

Muncitorii din Cozla denunță în anul 1936 vechiul contract de muncă încheiat în 1933, în condițiile crizei. Tratativele cu capitaliștii nu le aduc cîștig de cauză minerilor. Conflictul de muncă ce se declanșează astfel ajunge pînă în discuția Înaltei Curți de Casație și Justiție la 11 ianuarie 1937 [35].

Formată din oamenii capitaliștilor, această instanță nu satisface cerințele minerilor. În 11 iunie 1937, după decizia Înaltei Curți de Casație și Justiție, minerii își afirmă din nou voința de a încheia un nou contract colectiv ce să cuprindă : mărirea salariilor cu 40%, plata lucrului suplimentar cu un spor de 50%, plata lucrului din timpul sărbătorilor legale cu spor de 100%, respectarea zilei de muncă de 8 ore, luarea unor măsuri de protecția muncii [36]. Din nou propunerile muncitorilor nu sînt acceptate de către capitaliști. Agitația în rîndul minerilor se va menține din această cauză, culminînd cu greva din 10—13 februarie 1938 [37].

În toate minele din Banat izbucnesc asemenea conflicte de muncă ce se soldează de multe ori cu îndeplinirea parțială a revendicărilor muncitorilor. Ele demonstrează hotărîrea minerilor de a-și cîștiga prin luptă dreptul la o viață mai bună, demonstrează o întărire a spiritului lor de solidaritate. La Anina, în 1936, începe o nouă grevă pentru mărirea salariilor, condiții mai bune de lucru, respectarea zilei de muncă de 8 ore, acordarea concediilor legale plătite.

Exprimînd continua agitație din rîndurile minerilor bănățeni Direcțiunea Exploatărilor Reșița arăta într-o scrisoare către Direcția Administrativă din București : „conflicte de muncă de genul celui de la Anina din 25 septembrie 1936 se ivesc în exploatările noastre aproape săptămînal [38]. Aceasta demonstrează că munca desfășurată de comuniști în acești ani în rîndurile minerilor din Banat pentru adoptarea unor metode revoluționare, combative de luptă, în care să fie antrenați toți muncitorii, indiferent de naționalitate și convingere politică, a dat rezultate pozitive.

La Cozla, de pildă, în 21 noiembrie 1936, are loc o grevă demonstrativă pentru mărirea salariilor și reducerea duratei zilei de lucru. Timp de două ore minerii n-au intrat în mină, au demonstrat în fața direcției pentru impunerea acestor revendicări. Inspăimîntată de amploarea acțiunii, conducerea minei acceptă ziua de muncă de 8 ore în subteran și plata orelor suplimentare [39].

Una dintre cele mai importante acțiuni ale muncitorilor mineri din Banat în acești ani s-a desfășurat la mina Secul în luna martie 1937. Greva a scos în evidență rolul tot mai important al comuniștilor în conducerea acțiunilor revendicative ale muncitorilor mineri.

[35] Serviciul Arhivelor Statului Banat, fond. Cozla, dosar 9, an. 1936, fila 12.
[36] *Ibidem.*
[37] *Idem,* dosar 23, an. 1938, fila 1.
[38] *Idem,* fond. U.D.R. dosar preluat de la U.C.M.R., biroul B.D.S. fila 235.
[39] *Idem,* fond Cozla, dosar 10, an. 1936, fila 2.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

Izbucnită pentru cucerirea unor revendicări economice, prin metodele și formele de luptă adoptate, se va transforma într-o acțiune cu un pronunțat caracter politic. Această grevă a avut un important ecou în rîndurile muncitorilor din împrejurimi, devenind un exemplu de luptă revoluționară.

Încă de la începutul anului 1937 a existat în rîndurile minerilor de la mina Secul și a familiilor acestora o puternică agitație datorită faptului că proprietarii minei refuzau să recunoască revendicările muncitorilor și căutau să prelungească tratativele fără a face vreo concesie [40].

În 28 februarie 1937 delegația trimisă la Reșița pentru tratative cu capitaliștii se reîntoarce la Secul, anunțînd minerilor că ele au eșuat.

În urma hotărîrii luate la 1 martie 1937, minerii din schimbul I, vin la lucru cu mai multă mîncare ca deobicei „știind că vor rămîne în mină după terminarea schimbului. Jumătate din conducătorii mișcării intră în mină pentru a conduce acțiunea în interior, ceialaltă rămîne la suprafață pentru a mobiliza femeile și copii" [41]. Acest fapt este un indiciu sigur — scrie comandantul jandarmilor în raportul său — că greva a fost premediată.

La ora 13, minerii refuză să iasă din mină, formează pichete de grevă, baricadează intrările și ieșirile, sechestrează telefonul, ocupă mina în întregime, apoi anunță inginerului șef că „nu mai vor să iasă afară pînă nu capătă toate drepturile deoarece numai au încredere în arbitraj". În ajutorul greviștilor sînt mobilizate familiile lor, „femeile și copii din Cuptoare" și „Secul" care adunîndu-se la intrarea minei, amenințau spărgătorii de grevă.

La susținerea luptei ce se desfășura în mina Secul sînt antrenați locuitorii comunelor învecinate. Ei trimit alimente celor rămași în subteran și în curtea minei. Greviștii sînt hotărîți „să nu plece din mină pînă nu li se dă toate drepturile" [42]. Cu toate forțele polițienești ce au fost mobilizate, greva nu poate fi înfrîntă. Timp de 31 ore producția minei a stagnat. Numai după ce sînt promise satisfacerea revendicărilor, minerii reiau lucrul. Vor fi însă curînd înșelați. La scurt timp după încetarea grevei 8 din conducătorii ei vor fi arestați.

Sub impulsul acțiunii desfășurate de minerii de la mina Secul în tot cursul anilor următori vor avea loc un șir neîntrerupt de mișcări revoluționare pentru încheierea contractelor colective de muncă, pentru îndeplinirea unor cerințe imediate ale minerilor. În toate minele izbucnesc neîncetat conflicte de muncă ce se transformă de multe ori în puternice acțiuni greviste.

Astfel, agitația ce a cuprins minerii din Cozla-Drencova pentru încheierea unui contract colectiv de muncă se transformă într-o importantă grevă ce a izbucnit în primele zile ale dictaturii regale. Timp de 4 zile (10—13 februarie 1938) muncitorii rezistă zecilor de jandarmi trimiși împotriva lor, apărîndu-și cu curaj dreptrile lor [43]. Muncitorii se declară însă nemulțumiți. Unii din ei vor părăsi minele din Banat încercînd să găsească în altă parte condiții

[40] Serviciul Arhivelor Statului, Banat, fond. U.D.R., dosar preluat de la U.C.M.R., biroul B.D.S., fila 235 și următoarele.
[41] *Ibidem.*
[42] *Ibidem.*
[43] Serviciul Arh. Stat. Banat, fond Cozla, dosar 6, an. 1938, f. 9.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

mai bune de muncă şi viaţă [44]. Marea majoritate vor rămîne însă şi vor continua lupta cu tot mai mare înverşunare.

Mişcările greviste ale minerilor din Banat, combativitatea de care dădeau dovadă, dar mai ales sporirea neîncetată a influenţei comuniştilor în rîndurile lor au produs o puternică nelinişte în sînul claselor dominante. Ministerul de Interne al dictaturii regale atrage atenţia conducerii minelor asupra stării de agitaţie revoluţionară ce stăruie între muncitorii mineri. Se ordonă de aceea, „verificarea şi controlarea întregului personal", îndepărtarea din servicii a celor dovediţi că dezvoltă o activitate extrafuncţionărească „dăunătoare ordinei şi intereselor generale ale statului" [45].

Se aduce la cunoştinţa tuturor minerilor că aceia ce vor face reclamaţii, se vor deda la acţiuni de sabotaj prin încetarea lucrului „vor fi pedepsiţi sever şi daţi în judecata Consiliului de Război ca tulburători ai ordinei publice" [46].

Acţiunile greviste desfăşurate de minerii din Banat în anii 1934—1938, sub îndrumarea comuniştilor, atitudinea dîrză a greviştilor şi deplina lor solidaritate au demonstrat voinţa de luptă împotriva regimului de exploatare burghezo-moşierească, dorinţa de a-şi dobîndi condiţii mai bune de viaţă şi de muncă. Lupta minerilor bănăţeni se înscrie de aceea în lupta întregului proletariat din ţara noastră împotriva asupririi capitaliste, pentru înlăturarea regimului burghezo-moşieresc.

[44] *Idem*, dosar 6, an. 1938, filele 23 şi 44.
[45] *Idem*, dosar 8, an. 1938, fila 1.
[46] *Idem*, dosar 6, an. 1938, fila 24.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

DIN LUPTA MUNCITORIMII BĂNĂŢENE ÎMPOTRIVA EXPLOATĂRII BURGHEZO-MOŞIEREŞTI (1938—1940)

TRAIAN D. BUNESCU
GHEORGHE I. OANCEA

Este îndeobşte cunoscut faptul că la 10 februarie 1938 a fost instaurată în ţara noastră dictatura regală, că perioada acesteia a fost una dintre cele mai contradictorii perioade din istoria regimului burghezo-moşieresc din România. Nici cînd disensiunile şi contradicţiile din rîndul claselor exploatatoare nu au ieşit la iveală ca în timpul dictaturii regale, cînd situaţia României pe plan extern s-a agravat la maximum, datorită, în principal izolării şi părăsirii ei de către marile puteri ale Europei, iar independenţa şi suveranitatea ţării noastre a devenit o problemă la ordinea zilei. De altfel, instaurarea dictaturii regale nu a fost altceva decît rezultatul disensiunilor şi contradicţiilor dintre cercurile prohitleriste şi cele anglo-francofile, contradicţii care în locul atenuării aşa cum precizau vîrfurile cercurilor reacţionare — ele s-au ascuţit tot mai mult. Toate acestea au fost de natură să faciliteze în cele din urmă influenţa puterilor Axei, asupra României, încălcîndu-i în mod brutal independenţa şi suveranitatea sa naţională.

Pe plan intern, dictatura regală, făcînd jocul cercurilor reacţionare, a însemnat între altele limitarea drepturilor cetăţeneşti, înăsprirea teroarei, a asupririi sociale, înrăutăţirea nivelului de viaţă al multor categorii de oameni ai muncii de la oraşe şi de la sate.

Numeroase au fost cauzele ce au determinat ca, în perioada dictaturii regale, situaţia maselor, în general, a muncitorilor în special să se înrăutăţească. În acest sens este edificator faptul că, în timp ce preţurile de vînzare a produselor de larg consum crescuseră cu 50—100% [1] salariile erau departe de a acoperi o astfel de creştere, dacă avem în vedere că se aflau la nivelul extrem de scăzut al anilor de criză economică de supraproducţie 1929—1933.

Dat fiind faptul că „aproape toate articolele de primă necesitate s-au scumpit pe piaţă în mod progresiv", că existau foarte mulţi muncitori care nu cîştigau îndeajuns „ca să recompenseze diferenţa la scumpete a alimentelor" [2], starea de spirit a populaţiei era foarte îngrijorătoare. Pe bună dreptate ziarul Scînteia — organ C.C. al P.C.R. — consemna „Nemaipomenita sporire a lipsurilor şi mizeriei muncitorimii, ţărănimii şi funcţionărimii şi o îmbogăţire uriaşă a marilor fabricanţi şi moşieri, a marilor proprietari de magazine" [3].

[1] „Scînteia", anul IX, nr. 25 (115) din 22 noiembrie 1939.
[2] Arhivele Statului Timişoara, fond. Timiş-Torontal, dosar nr. 35/1940, filele 1—2.
[3] „Scînteia", anul IX, nr. 25 (115), din 22 noiembrie 1939.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

Astfel de fenomene se întîlneau în toate regiunile țării inclusiv în Banat, unde nivelul forțelor de producție era mai ridicat.

Așa, bunăoară, datorită decalajului extrem de mare între prețurile bunurilor de larg consum și salarii, muncitorii de la Uzinele Unite Ferdinand (azi Oțelul Roșu) erau nevoiți să suporte pur și simplu „o mare foamete, ... și o mizerie însoțită de o persecutare permanentă din partea conducerii" [4]. Deși conducerea Uzinelor Ferdinand făcea mare caz de sporul de salariu de la 107,49 lei pe zi în luna decembrie 1936, la 129,39 lei în octombrie 1938, un astfel de spor nu era de natură să ducă la o îmbunătățire a nivelului de trai al muncitorilor, deoarece în ianuarie 1939, o familie de muncitori, alcătuită din trei persoane, era nevoită să cheltuiască numai pe alimente suma de 3 869 lei, în timp ce salariul pe aceeași lună se ridica doar la 3 096 lei. Drept urmare, pentru îmbrăcăminte, încălțăminte, lemne de foc, chirie etc. muncitorii respectivi trebuiau să se împrumute sau să renunțe la o parte din alimentele strict necesare existenței lor [5].

Erau și situații în care cîștigul muncitorilor echivala doar cu diferența de prețuri. „Dacă se ține cont și de scumpirea vieții — se arăta într-un memoriu din 4 decembrie 1939 al muncitorilor de la fabrica de șuruburi din Anina — suma ce o primim ca salar, acoperă numai diferența de majorare a prețurilor la articolele de primă necesitate". Într-adevăr, pentru cantitatea de bunuri care în 1938 se plătea 3 500 lei, în 1939 respectiva cantitate costa nu mai puțin de 4 700 lei, în timp ce un muncitor de la fabrica amintită cîștiga în decembrie 1939 suma de 1 200 lei [6].

Nu rare au fost cazurile cînd muncitorii își manifestau chiar disperarea față de condițiile de viață atît de greu de suportat. „Vine iarna și nu avem lemne, nu avem cu ce cumpăra cele necesare traiului, arăta un memoriu întocmit la 16 august 1939 de către muncitorii de la fabrica Astra din Arad — vine școala iar noi sîntem plini de datorii și mizeria domină peste noi" [7]. Muncitorii de la mina de cărburi „Baia Nouă" din fostul județ Severin, cereau conducerii societății minelor să li se pună la dispoziție alimentele de strictă necesitate, îmbrăcăminte, încălțăminte, petrol pentru iluminat, deoarece, acestea fie că lipseau pe piață, în general, fie că nu se găseau în minele respective [8]. Lipsa de bunuri și prețurile exagerate ale acestora puneau oamenii nevoiași în imposibilitate de a-și putea cumpăra strictul necesar [9]. Articole ca : talpă, piei, ghete, încălțăminte, stofe, coloniale etc. [10] deveniseră greu accesibile oamenilor muncii.

Situația grea a muncitorilor minieri și a lucrătorilor din portul Drencova care aparținea de mina Cozla era reflectată și în condițiile de locuit ; în 129

[4] Arhivele Statului Caransebeș, fond. nr. 169 (Uzina Ferdinand), dosar nr. 1/1939, adresa nr. 154 570 din 6 martie 1939.

[5] Arhivele Statului Timișoara, fond. ținutul Timiș, dosar nr. 58/1938, 1939, filele 9—10.

[6] *Ibidem*, dosar nr. 76/1939, fila 3.

[7] Arhiva C.C. al P.C.R., fond. nr. 72, dosar nr. 9844, fila 66.

[8] *Ibidem*, dosar nr. 6835, fila 11.

[9] Arhivele Statului Timișoara, fond. nr. 563, dosar nr. 45/1938, fila 2.

[10] Arhiva Consiliului popular județean Timiș, dosar nr. 8/1950, actul nr. 10/1940.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

de locuinţe formate dintr-o cameră şi o bucătărie locuiau familii de cîte 4—5 persoane, multe bucătării fiind transformate în camere de locuit [11].

Din acest punct de vedere, într-o situaţie şi mai grea se aflau muncitorii cărăuşi de la U.D.R. din Reşiţa. Aceştia erau nevoiţi să locuiască în adevărate colibe, „vechi, dărăpănate, zidite din lemn prost, direct pe pămînt, fără soclu, cu geamuri fixe numai de o palmă, cu un mobilier redus la o laviţă". Această categorie de muncitori, „cîştiga atît ca să trăiască cîineşte şi nici o zi măcar omeneşte, căci cum li-e locuinţa, aşa li-e şi alimentaţia. Copii li sînt slabi, anemici şi din cauza locuinţelor... şi din cauza alimentaţiei proaste, datorită sărăciei" [12].

În general, muncitorii făceau faţă cu greu nevoilor vieţii, mai ales în situaţia de scumpete, a bunurilor de larg consum din aceea perioadă [13]. Adăugînd la toate acestea reţinerile din salarii, majorarea impozitelor globale, incertitudinea lucrului şi nesiguranţa în ziua de mîine, ne formăm o anumită imagine asupra condiţiilor de viaţă ale muncitorilor din aceea vreme.

Deşi în Banat, industria era mai dezvoltată decît în alte regiuni ale ţării, fapt ce reclama condiţii de muncă mai bune, totuşi în multe cazuri, muncitorii erau obligaţi să lucreze în condiţii foarte grele. De exemplu, muncitorii de la secţia vagoane marfă din cadrul Atelierelor Principale C.F.R. Timişoara, lucrau „sub cerul liber, într-un noroi şi o murdărie indescriptibilă. Sumedenie de muncitori sînt în concediu de boală, iar zilnic 40—80 muncitori merg la medici unde li se dă sare amară sau aspirină şi sînt trimişi la lucru înapoi" [14].

De altfel, la Atelierele Principale C.F.R. din Timişoara, condiţiile de lucru erau foarte grele, dacă ne gîndim la faptul că jumătate din personal era nevoit să lucreze în „aer liber în lipsă de hale de lucru acoperite". Apoi, canalizarea insuficientă, existenţa apei potabile numai în patru locuri ale Atelierelor, lipsa de garderobă, a sălii de mese, din care cauză muncitorii erau nevoiţi să mănînce în secţiile unde lucrau, făceau ca numărul lucrătorilor ce se îmbolnăveau să fie excesiv de mare [15].

Datorită neglijării protecţiei muncii de către patroni, accidentele de muncă se ţineau lanţ. Astfel, în anii 1938—1939 numai în întreprinderile de pe raza ţinutului Timiş au avut loc 10 824 accidente de muncă, dintre care 69 mortale, iar 418 accidente soldate cu incapacitatea de muncă de la 20—100% [16].

În schimb, capitaliştii, în goana după profituri mari, prelungeau ziua de muncă, în multe cazuri pînă aproape de limita fizică. În majoritatea întreprinderilor industriale în anul 1938, durata zilei de muncă a fost următoarea : 10—16 ore în industria textilă : 10—14 ore în industria metalurgică

[11] Arhivele Statului Timişoara, fond. nr. 484 (Irina Cozla), dosar nr. 19/1938, filele 1—2.

[12] *Ibidem*, fond. nr. 563, dosar nr. 113/1938—1939, fila 1.

[13] Arhivele Statului Bucureşti, fond. Preşedenţia Consiliului de Miniştri, dosar nr. 240/1939, fila 69.

[14] Arhiva C.C. al P.C.R., fond. nr. 72, dosar nr. 6829, filele 65, 69, 70.

[15] Arhivele Statului Timişoara, fond. nr. 563, dosar nr. 64/1940, fila 4.

[16] *Ibidem*, fond. ţinutul Timiş, dosar nr. 70/1940, filele 5—8.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

şi industria încălţămintei ; 10—16 ore în industria extractivă ; 12—16 ore în industria forestieră şi 14—18 ore în industria de panificaţie [17].

Toate acestea aveau loc sub oblăduirea legilor guvernelor de dictatură regală, care prevedeau prelungirea legală a zilei de muncă, drepturile patronilor de a suprima concediile de odhină ale muncitorilor etc. [18].

Deşi în anul 1938, producţia industrială [19] a României a atins „cel mai înalt nivel cunoscut în orînduirea burghezo-moşierească" totuşi, în Banat, unele întreprinderi nu lucrau săptămîni de-arîndul, aşa cum a fost cazul fabricii de sticlă Tomeşti, care în lunile februarie, octombrie, noiembrie şi decembrie ale anului 1938 şi-a încetat activitatea. Datorită faptului că intreprinderea a dat faliment, în perioada de la 26 septembrie 1938 la 18 februarie 1939, dată cînd şi-a reluat activitatea, cei 240 de muncitori au fost concediaţi, îngrijorarea lor fiind cu atît mai mare cu cît, au rămas fără lucru chiar în „pragul iernii" [20].

În această privinţă este elocvent şi raportul pe anul 1938 al Regiunii a XI-a Industrială Arad, care informa Direcţiunea Dezvoltării Producţiei Industriale Bucureşti că anul 1938 a început „catastrofal pentru industrie" că primele luni ale anului amintit au înregistrat reduceri mari, atît în producţie, în vînzarea ei, cît şi în timpul de lucru [21].

În anii 1939—1940, fenomenul s-a accentuat : pe lîngă extindere, el a îmbrăcat şi alte forme. De pildă, fabrica de şuruburi din Anina, proprietatea societăţii U.D.R. Reşiţa, din cauza reducerii comenzilor din partea C.F.R.-ului şi a lipsei de materii prime, în luna noiembrie 1939 a lucrat 20 de zile iar în decembrie acelaşi an doar 10 zile [22].

În iulie 1940, Regiunea a VIII-a Industrială Ţinutului Timiş, într-un raport confidenţial înaintat forului tutelar din Bucureşti, arăta că fabricile de pe raza ţinutului respectiv îşi reduceau producţia din zi în zi, iar altele chiar o sistau [23].

Datorită situaţiei internaţionale, în principal a războiului, schimbul de mărfuri nu se mai desfăşura normal, comerţul fiind influenţat negativ, în sensul că, exportul de produse scădea simţitor [24], o bună parte a intreprinderilor bănăţene fiind printre acelea care aveau să suporte consecinţele acestei situaţii. Din această categorie făceau parte, de exemplu, Fabrica de încălţăminte lux „Filt" din Timişoara [25], al cărei export devenise extrem de redus ; Fabrica de furnir şi industrializare a lemnului „Prohaska" din Deta care, datorită lipsei

[17] *Surpat Gheorghe*, „Pauperizarea clasei muncitoare din România burghezo-moşierească", Editura ştiinţifică, Bucureşti, 1962, pag. 164.

[18] *Al. Gh. Savu*, „Date privind mişcarea grevistă în timpul dictaturii regale, în Analele Institutului de studii istorice şi social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R. nr. 5/1963, pag. 66.

[19] *Nicolae Ceauşescu*, „P.C.R. — continuator al luptei revoluţionare şi democratice a poporului român, al tradiţiilor mişcării muncitoreşti şi socialiste din România". Editura politică, Bucureşti 1966 pag. 38.

[20] Arhivele Statului Timişoara, fond. nr. 563, dosar nr. 13/1938, fila 10.

[21] *Ibidem*, fila 43.

[22] *Ibidem*, dosar nr. 76/1939, fila 1.

[23] *Ibidem*, fond. nr. 458, dosar nr. 224/1940, fila 21.

[24] *Ibidem*, fond. nr. 563, dosar nr. 21/1938—1939, fila 1.

[25] *Ibidem*, dosar nr. 41/1940, fila 3.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

materiei prime și, mai ales, a micșorării exportului în țări ca : Anglia, Egipt, Palestina etc. ajunsese într-o situație „excepțional de gravă", cu o producție „complet paralizată" [26]. Într-o situație extrem de precară se găseau întreprinderile miniere din Banat, respectiv Moldova Nouă și Moldova Veche, Bîrzasca, Drencova, Cozla etc. [27] care, datorită politicii economice a claselor exploatatoare, ajunsesersă într-o stare foarte grea, cu o producție din cele mai scăzute. Toate acestea se resfrîngeau direct asupra muncitorilor, deoarece patronii încercau să rezolve greutățile vremii pe seama lor.

Astfel, datorită reducerii numărului zilelor de muncă lunare, șomajul era întîlnit foarte des [28]. În ianuarie 1938, numai la Reșița existau 833 de șomeri [29]. La 31 decembrie 1939, în orașul Timișoara și în județul Timiș-Torontal, 153 de muncitori se găseau fără lucru, în orașul Lugoj și în județul Severin 144, iar în județul Arad 35 de muncitori erau în imposibilitate de lucru [30].

În anul 1940, numărul fabricilor din Ținutul Timiș, care anunțau concedieri și reduceri de forță de muncă erau în creștere [31]. Concedierile în masă, pe grupe mai mici sau mai mari de muncitori, pe timp mai scurt, sau mai lung, sub pretextul acordării concediului anual legal [32], devenise o practică curentă a claselor exploatatoare. Acest lucru rezultă dintr-o serie întreagă de documente ale vremii.

De exemplu, în anul 1938 la Fabrica de încălțimînte „Filt" din Timișoara, din 250 de muncitori, au fost concediați peste 230 de muncitori, la Fabrica de Conserve din aceeași localitate, din 150 de muncitori aproape 140 au fost obligați să îndure consecințele concedierilor, iar la Uzinele „Astra" din Arad aproximativ 500 de muncitori au avut aceeași soartă [33].

De altfel, în marea majoritate a întreprinderilor din Banat s-au înregistrat concedieri de muncitori. Dintre acestea amintim de întreprinderea Textilă Arad, care în 18 martie 1938, a concediat un număr de 100 de muncitori, la Fabrica „Loczel" din Lugoj care în 19 ianuarie 1938 din cauza lipsei de comenzi a concediat 60 de muncitori, Fabrica „Lengyel" din Lugoj pe motivul nevalorificării mărfurilor, a concediat 25 de muncitori etc. [34].

Metoda concedierilor a fost folosită și în anii următori. Așa bunăoară la întreprinderea „Gründmann" din orașul Arad, în ziua de 10 iulie 1940, au fost concediați tot muncitorii, fiind astfel expuși șomajului și mizeriei, starea lor materială înrăutățindu-se, datorită faptului că nu erau angajați la nici o altă intreprindere [35]. În ianuarie 1940, Fabrica „Romitex" din Timișoara a concediat 85 de muncitori, Fabrica de sîrmă „Bozsak" a pus pe drumuri circa 40 de muncitori [36].

[26] Arhivele Statului Timișoara, fond. nr. 458, dosar nr. 78/1939, fila 1.
[27] *Ibidem*, fond. nr. 458, dosar nr. 221/1940, fila 69.
[28] Arhiva M.F.A.-M.St.M., fond. nr. 225/82, dosar nr. 2, fila 6.
[29] Arhiva C.C. al P.C.R., fond. nr. 72, dosar nr. 7027, filele 12, 43, 81, 86.
[30] Arhivele Statului Timișoara, fond ținutul Timiș, dosar nr. 1/1940, fila 16.
[31] *Ibidem*, fond. nr. 458, dosar nr. 224/1940, fila 11.
[32] *Ibidem*, fila 21.
[33] *Al. Gh. Savu*, lucr. cit. pag. 68.
[34] Arhiva C.C. al P.C.R., fond. nr. 72, dosar nr. 6827, filele 4, 27, 44, 47, 86, 97.
[35] Arhivele Statului Timișoara, fond. nr. 458, dosar nr. 224/1940, fila 9.
[36] Arhiva C.C. al P.C.R., fond. nr. 72, dosar nr. 6834, filele 7, 13.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

Din acest punct de vedere, într-o situaţie chiar mai grea se aflau muncitorii din întreprinderile mai mici, care fie că şi-au redus extrem de mult activitatea, aşa cum a fost cazul Uzinei Chimice din Timişoara „EG-GU", a Ţesătoriei de Bumbac „Teba", A.S. din Arad şi a Uzinei de Torcătorie din Timişoara, fie că şi-au încetat activitatea, în care sens amintim de ţesătoria Mecanică „Holdt şi Rotsching" din Lugoj, fabrica de piepteni „Venus" din Jimbolia, Moara cu aburi, S.A. din Oraviţa, ş.a. [37].

Subliniem faptul că din categoria celor concediaţi, făceau parte în primul rînd muncitorii care se îmbolnăveau. De îndată ce comunicau despre acest lucru, respectivii muncitori se şi vedeau concediaţi. Această procedură a determinat ca foarte mulţi muncitori, de teama concedierilor, să nu anunţe că sînt bolnavi, preferînd să lucreze şi bolnavi [38] deoarece, altfel, riscau să nu cîştige nimic.

Cele de mai sus învederează, neîndoios, faptul că, în anii de dictatură regală condiţiile de viaţă şi de muncă ale majorităţii categoriilor de muncitori bănăţeni au devenit foarte grele, înrăutăţindu-se simţitor. Muncitorimea însă nu s-a rezumat nici pe departe la „înregistrarea situaţiei" decretată de sus, ci a pornit la luptă deschisă, pe alocuri înverşunată, chiar, împotriva asupirii sociale, pentru menţinerea libertăţilor cucerite cu atîta trudă, pentru condiţii de viaţă şi de muncă, cît şi de cît umane.

Bătăliile şi luptele de clasă anterioare, în special cele din anii 1929—1933, îmbogăţiseră experienţa revoluţionară a clasei muncitoare, a maselor populare.

Faptul că în fruntea clasei muncitoare se afla Partidul Comunist Român — exponentul năzuinţelor de libertate şi viaţă umană ale poporului român, a sporit combativitatea şi spiritul de luptă al muncitorimii. El a demascat cu tărie cercurile reacţionare, politica antimuncitorească a acestora, care, în frunte cu Carol al II-lea, au intensificat exploatarea şi au limitat libertăţile democratice ale oamenilor muncii [39].

Într-un manifest al său din iulie 1938, P.C.R. arăta că pe plan intern dictatura regală a înăsprit înfometarea şi exploatarea maselor populare într-o măsură neîntîlnită [40]. Înţelegînd că, în condiţiile date, lupta este singura alternativă a clasei muncitoare, P.C.R. a dat instrucţiuni organizaţiilor sale să intensifice activitatea propagandistică şi organizatorică în rîndurile muncitorilor din fabrici, în scopul de a întreţine şi a mări nemulţumirile create printre ei de către capitalişti prin concedieri, salarii mici etc. [41]. Cerînd unirea „într-un singur şi puternic front de luptă", P.C.R. mobiliza masele la luptă organizată împotriva guvernelor de dictatură regală, care au elaborat legi „pentru înnăbuşirea luptei maselor muncitoare de la oraşe şi sate" [42].

[37] Arhivele Statului Timişoara, fond nr. 452, dosar nr. 224/1940 fila 60.
[38] *Ibidem*, fond. nr. 563, dosar nr. 74/1939, fila 2.
[39] „Lupta de clasă", anul XIX, nr. 1 din martie 1938.
[40] Arhiva Institutului de Studii Istorice şi social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R., cota Ab XXII-13, inventar 1015.
[41] Arhiva C.C. al P.C.R., fond. 11, dosar nr. 2829, fila 109.
[42] Arhiva Institutului de Studii Istorice şi social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R., cota A XXIII-22, inventar 1043.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

El îndruma comuniștii să considere întreprinderea drept bază a activității lor și, totodată, să folosească posibilitățile legale oferite de bresle în scopul organizării luptei împotriva exploatării capitaliste [43].

Comitetul Teritorial al P.C.R. din Transilvania (care cuprindea și Banatul) a cerut comuniștilor să mobilizeze muncitorii la luptă împotriva exploatării, să organizeze în acest sens „comitete de acțiune" [44], în care să intre atît comuniștii, cît și social-democrații, indiferent de apartenența sindicală.

În Banat, această luptă a fost intensă și dîrză datorită faptului că în multe întreprinderi existau celule ale P.C.R. și U.T.C., cu o strînsă legătură între ele, atît în interiorul unităților productive, cît și între centrele muncitorești. De pildă, între organizațiile P.C.R. din Timișoara și Reșița, legătura era făcută de comuniștii de la Atelierele Principale C.F.R. Timișoara, unde se găseau un procent destul de important de comuniști [45]. Tot aici își desfășurau activitatea peste 30 de U.T.C.-iști, iar la Reșița 22 de U.T.C.-iști [46]. O largă activitate desfășurau și organizațiile Madosz din Banat, care aveau legături cu numeroase sate din această parte a țării [47].

Sînt numeroase documentele vremii care atestă o activitate largă și susținută a comuniștilor din Banat. De pildă, organele statului semnalau că, în anul 1938, propaganda comunistă a fost mult mai intensă decît în anii precedenți, că în toate părțile regiunii au fost răspîndite manifeste prin care se atacau cercurile exploatatoare guvernamentale [48]. Pe lîngă manifeste și propagandă de la om la om, comuniștii difuzau broșuri cu coperți inofensive, ziarul „Scînteia" și diferite alte publicațiuni în limba română și maghiară [49]. În 9 februarie 1939, Inspectoratul Regional de Poliție Timișoara consemna într-un raport al său că „Vechii membrii ai organizației comuniste iau dese contacturi între ei, prin vizite, la domiciliu, întîlniri pe stradă etc. ceea ce dovedește un început de reorganizare" [50].

Spiritul combativ imprimat de comuniști în rîndul muncitorilor a fost evidențiat, între altele, și de faptul că la adunarea muncitorilor textiliști din Timișoara care a avut loc în ziua de 26 ianuarie 1940 în clădirea Fabricii de bere, oratorii au îndemnat muncitorii „să fie uniți cu toții și fiecare să propage ideile și interesele muncitorești" [51].

Tot în acel timp, după cum consemna un raport al organelor statului din Oravița „flancul stîng al mișcării muncitorești din Reșița a luat măsuri de a continua activitatea sub forma de secțiuni sportive, turistice și culturale" [52].

Pe baza indicațiilor organelor superioare ale partidului o importantă activitate au desfășurat-o comuniștii din Banat, pe linia transformării breslelor în

[43] „Lupta de clasă" nr. 6 din august 1939.
[44] Arhiva C.C. al P.C.R. fond. nr. 1031, dosar nr. 8176, fila 581.
[45] *Ibidem*, fond. nr. 11, dosar nr. 2972, fila 480.
[46] Arhiva Institutului de Studii Istorice și Social-Politice de pe lîngă C.C. al P.C.R., cota A XXIV-36, inventar 1602.
[47] *Ibid.*
[48] Arhivele Statului Timișoara, fond. nr. 563, dosar nr. 43/1938, fila 4.
[49] Arhiva C.C. al P.C.R., fond. nr. 103, dosar nr. 8176, fila 581.
[50] *Ibidem*, fond. nr. 11, dosar nr. 2831, fila 121.
[51] Arhiva C.C. al P.C.R., fond nr. 11, dosar nr. 2831, fila 95.
[52] *Ibidem*, fond. nr. 72, dosar nr. 7035, fila 26.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

mijloace organizate de luptă legală pentru revendicările clasei muncitoare. În acest scop, în multe locuri, celulele P.C.R. au reuşit să introducă comunişti în conducerea breslelor şi, astfel, activitatea acestora, în bună măsură, a fost pusă în slujba clasei muncitoare şi nu a patronilor.

În această privinţă, este semnificativ faptul că, la începutul anului 1940, din cei 241 de membri aflaţi în conducerea breslelor din Ţinutul Timiş, 81 erau comunişti, 12 social-democraţi şi 5 simpatizanţi comunişti [53]. Atenţia organizaţiilor locale ale P.C.R., a fost îndreptată asupra acelor în a căror conducere păstrunseseră elemente hitleriste. Demascarea şi înlocuirea lor cu membrii ai P.C.R., au constituit succese politice de mare însemnătate pentru lupta de clasă a proletariatului. Aşa au procedat, de pildă, comuniştii din Reşiţa cu prilejul alegerii noului comitet al breslelor, care a avut loc la 6 martie 1940, şi în care, de astă dată, aproximativ 40% din totalul membrilor din comitet, erau comunişti [54]. În noul comitet au intrat comunişti ca Popeţi Ioan, Breitenhoffer Anton, Bayerle Iosif şi alţii, care se bucurau de multă încredere şi apreciere din partea muncitorilor [55]. Datorită faptului că în conducerea breslei muncitorilor din metalurgie şi electricitate, secţia Reşiţa, predominau comuniştii şi social-democraţii, aceasta s-a situat pe o poziţie fermă, de apărare a intereselor muncitorilor, denunţînd, la 31 decembrie 1939, contractul de muncă colectiv, dat fiind faptul că, conducerea U.D.R.-ului nu respectase obligaţiile contractuale faţă de muncitori [56].

Şi în rîndurile muncitorilor timişoreni se făcea simţită prezenţa şi activitatea comuniştilor în conducerea breslelor. Organele statului semnalau în februarie 1940 că printre muncitorii din Timişoara exista o vie agitaţie datorită comuniştilor, că, „în rîndul muncitorilor persistă ideea de solidaritate şi organizare muncitorească, idee care s-a înrădăcinat şi mai puternic după ce în comitetele de conducere ale breslelor au pătruns oameni de încredere din fostele mişcări comuniste şi social-democrate, din care cauză direcţia nu putea fi decît de nuanţă de stînga" [57]. Drept rezultat, combativitatea şi hotărîrea în luptă a muncitorilor a crescut. În numeroase fabrici din Timişoara, între care, la întreprinderile comunale de Ape şi Canalizare, Electricitate şi Tramvaie, la Fabrica „Dura", la Fabrica de mănuşi şi bere, la Industria Lînii şi la Fabrica de Pălării, muncitorii formulau pretenţii de mărire a salariilor pînă la 50% şi chiar mai mult, iar la Fabrica „Filt", pe motivul că nu li s-au mărit salariile cu 50%, muncitorii au sistat lucrul [58].

În linii generale, comuniştii canalizau activitatea breslelor pe linia luptei împotriva concedierilor, a reducerilor de salarii, de lucru, împotriva scumpirii alimentelor etc. [59]. În felul acesta, ei reuşeau să îmbine cu pricepere formele de luptă ilegală cu posibilităţile oferite de activitatea legală a breslelor.

[53] *Ibidem,* dosar nr. 6833, filele 5—18.
[54] Arhiva C.C. al P.C.R., fond. nr. 72, dosar nr. 6833, fila 18.
[55] Arhivele Statului Timişoara, fond. Ţinutul Timiş, dosar nr. 1/1940, fila 6.
[56] *Ibid.*
[57] Arhiva C.C. al P.C.R., fond. nr. 72, dosar nr. 6833, fila 4.
[58] *Ibid.*
[59] *Ibidem,* fila 4.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

În perioada la care ne referim, grevele au reprezentat una din principalele forme de luptă ale muncitorilor pentru revendicări economice și politice.

În toate memoriile, muncitorii cereau sporirea salariilor, plata orelor suplimentare, respectarea celor opt ore de lucru, anularea concedierilor, acordarea concediilor de odihnă, precum și recunoașterea delegaților, eliberarea muncitorilor arestați în timpul conflictelor de muncă, anularea legii de prelungire a zilei de muncă etc. În obținerea acestor revendicări erau interesați toți muncitorii, fapt ce determina ca lupta împotriva patronilor să fie unită și solidară.

Acțiuni greviste au fost întreprinse de muncitorii din aproape toate unitățile industriale ale Banatului. În cele ce urmează, ne vom ocupa de relatarea, doar, a cîtorva dintre ele.

Începutul anului 1938, s-a caracterizat, pe lîngă mari frămîntări de ordin politic, și printr-o largă ridicare la lupta grevistă ale muncitorilor, avînd mobiluri foarte variate. De exemplu pentru a determina conducerea să renunțe la intenția de a proceda la concedieri în masă, la jumătatea lunii ianuarie 1938, muncitorii de la Fabrica de Unelte din Bocșa Română, aparținînd U.D.R. Reșița, au declarat grevă [60]. Nesatisfacerea cererii de mărire a salariilor și concedierea unui număr de 60 de muncitori, au determinat muncitorii de la Fabrica Textilă din Lugoj, să declare grevă la 27 ianuarie 1938 [61]. În această situație „patronul a fost nevoit să promită muncitorilor un spor de salariu de 7% și garantarea a 40 ore la lucru pe săptămînă" [62]. Muncitorii, însă, nu au fost mulțumiți cu sporul de mai sus, deoarece el nu acoperea decît pe departe ridicarea prețurilor la bunurile de strictă necesitate. De aceea, ei au refuzat să reia lucrul, cerînd o majorare a salariilor cu 25—30%. Pentru a determina conducerea să accepte sporul de salar cerut, cei 400 de muncitori în grevă s-au masat în fața porții fabricii. Numai apelînd la organele de represiune ale statului, conducerea întreprinderii a reusit să forțeze muncitorii ca, în ziua de 2 februarie 1938, să reia lucrul [63].

Pentru a determina muncitorii să renunțe la sporul de salar revendicat, conducerea Întreprinderii ASTRA din Arad, la începutul lunii iunie 1938, a concediat 300 de muncitori, amenințînd totodată, cu concedierea a încă 400 de muncitori. Drept răspuns, muncitorii au declarat grevă, obligînd conducerea să revină pentru un timp asupra hotărîrii de a concedia încă 400 de muncitori și de a reprimi la lucru pe cei concediați. Astfel, că, în urma acțiunii greviste, mai mult de jumătate din numărul muncitorilor concediați au fost reprimiți la lucru [64]. Începînd din 14 iunie 1938, conducerea fabricii amintite a început din nou concedierile, însă, sub amenințarea declanșării unei greve generale pe uzină, conducerea a fost nevoită să anuleze multe preavize de concedieri și să reprimească la lucru 280 de muncitori din cei 400 concediați [65], fapt ce a constituit un succes al luptei muncitorilor din această întreprindere.

[60] Arhiva C.C. al P.C.R., fond. nr. 72, dosar nr. 6877, fila 10.
[61] *Ibidem*, fila 8.
[62] *Ibidem*, dosar nr. 6827, filele 13—14.
[63] *Ibid.*
[64] Arhiva C.C. al P.C.R., fond. nr. 72, dosar nr. 6827, fila 86.
[65] *Ibidem*, dosar nr. 9844, fila 52.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

În asemenea acţiuni au fost atraşi şi muncitorii minieri. De pildă, faţă de refuzul conducerii minelor de cărbuni de la Cozlea din judeţul Caraş de a accepta sporul de salariu cerut de muncitori, spor cu care însăşi Curtea de Apel din Timişoara, a fost de acord, la 11 februarie 1938, 120 de muncitori minieri, după ce au intrat în mină, au refuzat categoric de a mai ieşi la suprafaţă. Deşi la faţa locului au sosit 4 ofiţeri şi 20 de jandarmi, care au ameninţat cu arestări, muncitorii nu au acceptat să iasă la suprafaţă şi să reia lucrul pînă ce nu li s-au satisfăcut revendicările [66].

Anul 1939 se caracterizează printr-o intensificare accentuată a grevelor muncitoreşti. Astfel, în zilele de 2—3 martie 1939, muncitorii de la Uzinele Ferdinand, Călan şi Nădrag au declarat grevă pe motiv că nu li s-au mărit salariile, aşa cum li se promisese de către Rezidentul Regal al Ţinutului Timiş. Greva a fost aproape generală, dacă avem în vedere că la Uzinele Ferdinand, din 1792 de muncitori, 1574 au intrat în grevă, iar la Nădrag din 402 muncitori, 385 de muncitori au declarat grevă. Aici trebuie subliniat faptul că muncitorii de la Uzinele metalurgice din Nădrag au declarat grevă în semn de solidaritate cu greviştii din Ferdinand. După părerea Inspectoratului Muncii al Ţinutului Timiş, „greva de la Ferdinand şi Nădrag se producea chiar în cazul în care Societatea ar fi acceptat toate cererile muncitorilor, întrucît ea era hotărîtă mai de mult şi s-a aşteptat numai momentul potrivit" [67]. Rezultă de aici, că greva a fost pregătită din timp, că în rîndul maselor de muncitori revolta faţă de condiţiile grele de viaţă era foarte puternică, fapt evidenţiat şi de caracterul pe care greva respectivă l-a îmbrăcat pe parcursul desfăşurării ei. Clasele exploatatoare au simţit din plin consecinţele grevei, deoarece numai prin acţiunea grevistă a muncitorilor de la Ferdinand şi Nădrag s-au pierdut 3 648 zile de muncă [68].

În acele zile, conducerea breslei muncitorilor metalurgisti din Timişoara, a cerut muncitorilor din acest oraş să se solidarizeze cu lupta muncitorilor de la Ferdinand şi Nădrag. Totodată, ea făcea cunoscut Direcţiunii Uzinelor Ferdinand că, concedierile care au luat proporţii de masă şi reducerea salariilor cu 20% la aceste uzine, îngrijorează muncitorii din Timişoara [69]. Prin adresa respectivă, conducerea Uzinelor din Ferdinand înţelegea că în lupta lor, muncitorii de aci nu sînt singuri, ci au şi sprijinul muncitorilor din Timişoara.

Observînd că grevele se ţin lanţ, că între muncitori spiritul revendicativ se află în creştere, că activitatea comuniştilor se făcea tot mai simţită în întreprinderi, guvernul de dictatură regală a trecut la represalii anticomuniste şi antimuncitoreşti. Astfel, în ziua de 5 mai 1938, Tribunalul militar din Timişoara, pentru activitate comunistă, a condamnat 15 muncitori de la un an şi jumătate pînă la 7 ani închisoare şi amenzi între 500 şi 20 000 lei [70].

Pentru ca, conducerile întreprinderilor să aibă, mai la îndemînă organe de represiune, în anul 1939, Ministerul de Interne recomanda Rezidentului

[66] Arhivele Statului Timişoara, fond. nr. 484, dosar nr. 19/1938, fila 7.
[67] *Ibidem*, fond nr. 563, dosar nr. 58/1938—1939, filele 11—13.
[68] Arhiva C.C. al P.C.R., fond. nr. 72, dosar nr. 6329, filele 13—15.
[69] Arhivele Statului Caransebeş, fond. nr. 169, dosar nr. 2, fila 14.
[70] Arhiva C.C. al P.C.R., fond. nr. 11, dosar nr. 2829, fila 135.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

Regal al Ţintului Timiş, „organizarea în interiorul întreprinderii, a unei poliţii proprii, care să vegheze la prevenirea oricăror încercări de a provoca acte de sabotaj, incendii sau altele de asemenea natură care ar putea stînjeni normala funcţionare a acestor întreprinderi" [71]. La 24 mai 1940, Ministerul de Interne, Direcţiunea Administraţiei de stat, ordona Rezidenţilor Regali, Prefecţilor, Direcţiunii Generale a Poliţiei şi a Corpului de Jandarmi : „Veţi executa fără cruţare şi fără şovăire, întocmind actele şi deferind justiţiei, pe toţi acei care se abat de la prevederile legilor în vigoare şi de la cea mai elementară datorie faţă de obligaţiunile pe care trebuie să şi le impună fiecare pentru binele public" [72].

Cu toate acestea, muncitorii din Banat, la fel ca cei din întreaga ţară, nu au încetat acţiunile greviste. În Timişoara, de pildă, în lunile ianuarie şi februarie 1940, muncitorii de la Întreprinderile Comunale de apă, canalizare, electricitate şi tramvaie, cei de la Fabrica „Dura", Fabrica de Mănuşi, Fabrica de Bere, Fabrica de Pălării şi Standard, precum şi cei de la Industria Lînei, au formulat noi revendicări de mărire a salariilor pînă la 50% şi chiar mai mult, iar la Fabrica „Filt", muncitorii, în scopul sporirii salariilor cu 50%, au sistat lucrul [73]. În luna iulie 1940, la Reşiţa, 2 000 de muncitori au oprit lucrul, drept protest faţă de condiţiile grele de viaţă. Cînd directorul a întrebat strigînd, de ce nu lucrează, muncitorii i-au vorbit de lipsa de alimente, arătîndu-i „picioarele ieşite din pantofi" [74].

Revendicările muncitorilor, însă nu se reduceau numai la salarii. De pildă, muncitorii de la minele de cărbuni Baia Nouă-Eibenthal, fostul judeţ Severin, la 15 august 1940, pe lîngă mărirea salariilor cu 10—20%, atît în regie cît şi în acord, au cerut să li se pună la dispoziţie şi magazia de bunuri de îmbrăcăminte, încălţăminte, iluminat. Aceste articole urmau să fie distribuite prin magazia „Societăţii" la preţul de cost, plus cheltuielile de transport pînă la Baia Nouă. În memoriul cu revendicările amintite, semnat de 55 muncitori, se arăta că dacă în 8 zile „nu vom primi nici un rezultat... vom fi siliţi a părăsi lucrul, nemaiputînd exista cu acest salariu" [75].

Multe din acţiunile muncitorilor au dat şi rezultate. De exemplu, la Uzinele Bozsak din Timişoara, în vara anului 1940, datorită acţiunilor revendicative ale muncitorilor, iniţiate şi conduse de comunişti, s-a obţinut majorarea salariilor cu 20%. Este demn de subliniat faptul că oamenii muncii români, maghiari, germani îşi manifestau solidaritatea în asemenea acţiuni. Astfel, la întreprinderea amintită, precum şi la „Igiena" la Fabrica de „Vatelină", muncitorii au hotărît să nu lase conducerile să concedieze nici un muncitor, indiferent de naţionalitate [76].

[71] Arhivele Statului Timişoara, fond. nr. 563, dosar nr. 54/1939, fila 2.
[72] *Ibidem*, dosar nr. 60/1940, fila 1.
[73] Arhiva C.C. al P.C.R., fond. nr. 11, dosar nr. 2976, fila 6.
[74] Arhiva Institutului de studii istorice şi social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R., cota A XXIV-36, inventar 1602.
[75] Arhivele Statului Timişoara, fond. nr. 563, dosar nr. 33/1940, fila 3.
[76] Arhiva Institutului de studii istorice şi social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R., cota A XXIV-36 inventar 1602.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

Lupta împotriva ofensivei patronale îmbrăca şi forma conflictelor colective de muncă, al căror număr creştea considerabil. De pildă, în oraşul Arad, numai în perioada 1 ianuarie—10 septembrie 1938 au avut loc 12 conflicte colective de muncă în care erau interesaţi 11 364 de salariaţi. În urma acestor conflicte s-au încheiat 8 contracte colective de muncă [77].

Problema încheierii contractelor colective de muncă cît mai avantajoase pentru muncitori, precum şi a respectării lor de către patroni a constituit unul din obiectivele importante ale acţiunilor greviste. Aici ne rezumăm a arăta că, de pildă, datorită faptului că conducerea U.D.R.-ului, la începutul anului 1938, n-a respectat art. 34 din contractul de muncă care prevedea necesitatea repartizării muncitorilor fără lucru la alte secţii şi nu concedierea lor, aceştia prin organizaţia sindicală au trecut la denunţarea contractului de muncă. În cele din urmă, conducerea U.D.R.-ului a fost determinată să accepte şi alte propuneri ale muncitorilor.

În noul contract colectiv de muncă valabil pînă la 1 martie 1940, între altele, „muncitorii au obţinut o majorare de salariu, un spor de lemne de foc, spor familiar şi alte favoruri" [78].

Şi muncitorii de la Întreprinderea Textilă din Arad, au reuşit să obţină, la 1 noiembrie 1939, încheierea unui nou contract de muncă pe timp de un an, în care se prevedea majorarea salariilor [79]. Starea de spirit a maselor muncitoare era aşa de încordată, încît, chiar şi anumite incidente erau urmate de greve. Astfel, după ce în seara zilei de 5 aprilie 1940, a avut loc un incident între un reprezentant al fabricii şi un grup restrîns de muncitori, a doua zi, circa 200 de muncitori de la Întreprinderea Textilă din Arad, au declarat o grevă, care a durat 8 ore [80]. Astfel de acţiuni muncitoreşti aveau, de altfel, un caracter general.

*

* *

Din cele arătate se desprinde concluzia că în perioada dictaturii regale, condiţiile de viaţă şi de muncă ale majorităţii categoriilor de oameni ai muncii de la oraşe erau deosebit de grele, datorită, în principal intensificării exploatării burghezo-moşiereşti a politicii de represiune a mişcării muncitoreşti, promovată de clasele exploatatoare din România.

Cu toate acestea, muncitorimea, îndrumată de comunişti, şi avînd experienţa din anii anteriori, a trecut la luptă dîrză şi neînfricată, pentru obţinerea unor condiţii de viaţă mai umane. Folosind grevele, ca mijloc important de luptă împotriva ofensivei patronale, muncitorii din Banat au reuşit, în unele cazuri să oblige patronii să le satisfacă revendicările.

Semnificaţia bătăliilor de clasă, din anii 1938—1940, constă în faptul că muncitorii şi-au îmbogăţit experienţa de luptă, înţelegînd o dată în plus, că lupta revoluţionară este singura cale ce le poate asigura un trai mai bun. Lupta

[77] Arhivele Statului Timişoara, fond. nr. 563, dosar 55/1938, fila 1.
[78] Arhiva C.C. al P.C.R., fond. nr. 72, dosar nr. 7027, fila 222.
[79] *Ibidem*, dosar nr. 6829, fila 108.
[80] Arhivele Statului Timişoara, fond. nr. 563, dosar nr. 42/1940, fila 1.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

unită, acțiuni comune, largi de masă, au avut darul să întărească spiritul de solidaritate al muncitorilor, indiferent de naționalitate. Experiența dobîndită în acest timp, va da roade mai bune în puternicile bătălii de clasă ce au urmat în perioada dictaturii militaro-fasciste, cînd muncitori din Banat au înscris frumoase pagini de luptă în istoria clasei muncitoare din România. Creșterea combativității dovedite, s-a datorat comuniștilor care au fost în fruntea acțiunilor muncitorești, folosind în lupta lor, toate posibilitățile legale, așa cum a fost cazul breslelor.

În fine, lupta muncitorimii bănățene împotriva exploatării, a fost parte integrantă a luptei generale pe care poporul nostru, sub conducerea P.C.R., a dus-o pentru apărarea drepturilor și libertăților democratice, pentru o viață cît de cît umană.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

CONTRIBUŢII LA BIBLIOGRAFIA ISTORICĂ A BANATULUI

AL. RUSU

Datele adunate şi aici prezentate pentru cunoaşterea istoriei Banatului nu sînt complete. Prezenta lucrare este o modestă contribuţie la cunoaşterea problemelor bănăţene. Pe lîngă datele pur istorice, sînt prezentate şi lucrări cu conţinut din istoria culturală, geografia, etnografia, turistică şi economia Banatului. Materialul cuprinde epoca 1665—1965 şi sînt prezentate lucrările principale care au apărut în Banat, de la autori bănăţeni sau alţii, cît şi lucrări, puţine la număr, care au apărut în afară graniţelor ţării de la autori străini.

Lucrările prezentate au de multe ori extensiune mică, cauza e că despre Banat au apărut puţine lucrări de dimensiuni mai mari. Materialul cuprins în această bibliografie reprezintă totuşi un mozaic întreg a problemelor necesare pentru cunoaşterea istoriei Banatului. Datele bibliografice sînt prezentate în complexitatea lor, în ordine alfabetică a autorilor, fără alt criteriu şi fiecare titlu este numerotat. Numai titlurile fără autor s-au organizat după anul apariţiei, în ordine crescîndă a anilor.

Materialele s-au extras din biblioteca personală, de la sectorul documentar al Bibliotecii Municipiului Timişoara, de la Biblioteca Bazei de Cercetări al Academiei R.S.R. şi puţine date din alte biblioteci şi colecţii particulare, pe care le-am cercetat. Pentru ajutorul primit de la conducerea acestor instituţii, îmi exprim mulţumirile mele pe această cale.

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN FORMAT-VOLUM

1. *Ackner I. Michael, Müller, Friedrich* — Die römischen Inschriften in Dacien (Inscripţiile romane în Dacia) Viena, 1865, pag. 247.

2. *Acsády, Ignac* — A magyar jobbágyság története (Istoria iobagilor maghiari) Budapesta, 1944, pag. 559.

3. *Acsinteanu, Gheorghe, Apostol, Od. dr., Soceanu, Rafael* — Herculanele au răsărit din legendă, Timişoara, 1944, pag. 34.

4. *Albu, Nicolae* — Istoria învăţămîntului românesc din Transilvania, pînă la 1800, Blaj, 1944, pag. 366.

5. *Ali, Ahmet* — Monografia insulei Ada-Kaleh, Craiova, 1934, pag. 46.

6. *Arneth, Alfred* — Prinz Eugen Savoyen. Nach den handschriftlichen Quellen der kaiserlichen Archiv. (Prinţul Eugen de Savoya. După izvoarele ma-

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

nuscrise a arhivelor imperiale) Vol. I. 1663—1708, Viena, 1858, pag. 494, Vol. II. 1708—1718, Viena, 1858, pag. 537, Vol. III. 1719—1736, Viena, 1858, pag. 619.

7. *Arion, C. Dinu* — Cneji (Chinejii) români, Contribuţii la studiul lor. Bucureşti, 1938, pag. 237.

8. *Babeşiu, Vicenţiu* — Notiţe biografice asupra vieţii şi activităţii decedatului Andrei Mocioni (Mocsonyi) membru al Academiei Române, Bucureşti, 1883, pag. 43.

9. *Babinger, Franz* — Conrad Iacob Hildebrandt's dreifache schwedische Gesandtshaftsreise nach Siebenbürgen, der Ukraine und Konstantinopel (1656—1658) (Călătoria de ambasadă suedeză a lui Conrad Iacob Hildebrandt spre Transilvania, Ucraina şi Constantinopol) Leida, 1837, pag. 259.

10. *Bălan, Iosif* — Numiri de localităţi. Caransebeş, 1898, pag. 96.

11. *Bălan, Iosif* — Iancu de Hunyad. Cercetarea istorică, Caransebeş, 1897, pag. 69.

12. *Balogh, Károly* — Történet-politikai tanulmányok Eugen Savoya herczeg életrajzához. Megbizható források után. (Studii politico-istorice referitoare la biografia prinţului Eugen de Savoya. După izvoare autentice) Zenta, 1891, pag. 127.

13. *Ban, Iosif* — Monographie der römisch-kath. Gemeinde Uivar (Monografia comunităţii romano-catolice Uivar) Timişoara, 1925, pag. 22.

14. *Bănescu, Marcu dr.* — Începuturile mănăstirii din Valea Godinovei şi viaţa ctitorului ei, Protas Macarie Guşcă. Caransebeş, 1947, pag. 90.

15. *Barbu, Filaret* — Portativ bănăţean. Lugoj, 1942, pag. 99.

16. *Barbu, Filaret* — Tenorul Traian Grozavescu, Timişoara, 1935, pag. 88.

17. *Barbu, Petre dr.* — Porecle lugojeneşti. Cluj, 1927, pag. 16.

18. *Barbu, Petre dr* — Novi homines Caransebesiensis. Caransebeş, 1906, pag. 93.

19. *Barát, Armin* — Die königliche Freistadt Temesvar, eine monographische Skizze (Oraşul liber regesc Timişoara, o schiţă monografică) Timişoara, 1902, pag. 268.

20. *Bárány, Ágoston* — Temesvármegye emléke (Memoria judeţului Timiş) Becicherecul-Mare (Zrenianin, Yugoslavia R.S.F.I.) 1848, pag. 63.

21. *Bárány, Ágoston* — Torontálvármegye hajdana (Judeţul Torontal de odinioară) Buda, 1845, pag. 80.

23. *Baroti, (Grünn) Ludwig* — Geschichte von Perjamosch (Istoria Periamoşului), Periam, pag. 199.

24. *Bartolomeu, Ioan* — Schiţe istorice şi culturale de pe teritoriul fostului regiment Ces. reg. grăniceresc nr. 13 român, bănăţean, din cei 6 ani, din urmă ai existenţei lui (1866—1872) Caransebeş, 1892, pag. 64.

25. *Basch, Franz dr.* — Zur Volk und Volksbewegungsfrage in Banat (1717—1867), (Despre problema populaţiei şi a mişcării ei în Banat) München, 1936.

26. *Blum, Konrad* — Liebling. 1786—1936. Sibiu 1936, pag. 124.

27. *Beattie, William* — The Danube, its Hystory, Scenary and Topography Splendidly Illustrated from Sketches taken on the Spot, Londra 1840, pag. 236, 82 stamps.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

28. *Bell, Karl dr.* — Banat. Das Deutschtum im rumänischen Banat (Germanii în Banatul românesc) Drezda 1926, pag. 127.

29. *Bellai Jozsef* — Temesvár szab. kir. város közmüvelödési intézményei. Különös tekintettel a könyvtárakra és a tudományos gyüjteményekre. (Instituţiile culturale al oraşului liber regesc Timişoara. Cu privire specială la biblioteci şi colecţii ştiinţifice) Timişoara, 1904, pag. 130.

30. *Belulescu, Alexandru* — Az alduna vidékének település-földrajzi ismertetése. (Prezentarea ţinutului Dunării de Jos din punct de vedere geografic şi a colonizărilor) Extras din „Földrajzi közlemények" (Informări geografice) XXXIII/3 Budapesta, 1905, pag. 40.

31. *Bene, G. Van* — Denkschrift über das Kohlenwerk Anina. (Memoriu despre minele de cărbuni din Anina) Anina, 1920, pag. 30.

32. *Beran, Oszkar* — Temesvár és vidéke irásban és képben, valamint kalauz a Temesvárott 1891-ben tartandó kiállitáson. (Timişoara şi împrejurimi în ilustraţii şi în scris, totodată indrumător la tîrgul ţinut la Timişoara, în 1891) Timişoara, 1891, pag. 117.

33. *Berger, Károly Lajos* — Temesvármegye gazdasági viszonyai és gazdálkodási rendszerei. (Problemele economice a judeţului Timiş şi sistemele de exploatare economică) Budapesta, 1890, pag. 81.

34. *Berkeszi, István dr.* — Grof Hofmannsegg utazásai Magyarországon 1793—1794-ben. (Călătoria contelui Hofmannsegg în Ungaria în 1793—1794) Budapesta, 1887, pag. 142.

35. *Berkeszi, István dr.* — A temesvári Magyar Állami Föreáliskola története. (Istoria Şcolii Reale Maghiare Superioare de Stat din Timişoara) Timişoara, 1896, pag. 340.

36. *Berkeszi, István dr.* — Temesvár szabad királyi város kis monografiája. (Monografia mică a oraşului liber regesc Timişoara) Timişoara, 1900, pag. 202.

37. *Berkeszi, István dr.* — Temesvár nevezetesebb látnivalói. (Obiectivele mai interesante din Timişoara) Timişoara, 1907, pag. 15.

38. *Berkeszi István dr.* — A temesvári könyvnyomdászat és hirlapirodalom története. (Istoria tipografiei şi a presei din Timişoara) Timişoara, 1900, pag. 185.

39. *Binder, Franz* — Alt Temesvar, Geschichtliche Entwicklung Historische Bauwerke, Gebäude und Denkmäler, Das Volksschulwesen. (Timişoara de altădatnă, Dezvoltarea istorică, Monumente istorice, Problema şcolilor elementare) Timişoara, 1934, pag. 141.

40. *Bir㎠escu, Traian* — Banatul sub turci. Timişoara, 1934, pag. 52.

41. *Bir㎠escu, Trăian* — Cultura apuseană, turcii şi maghiarii. (Turcii în centrul Europei) Timişoara, 1935, pag. 87.

42. *Birou, Virgil* — Oameni şi locuri din Caraş (cu 48 fotografii originale făcute de autor) Timişoara, 1943, pag. 190.

43. *Birou, Virgil* — Năzuinţe şi realizări. Etape din viaţa culturală bănăţeană, Timişoara, 1941, pag. 10.

44. *Bistriţeanu, Alexandru* — Vasile Alexandri şi bănăţenii, Bucureşti, 1946, pag. 29.

45. *Bocu, Sever* — Veacul al XIX-lea din istoria Lipovei, Timişoara, pag. 31.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

46. *Bocu, Sever* — Drumuri şi răscruci, vol. I. Timişoara, 1939, pag. 231. Vol. II, Bucureşti, 1945, pag. 412.

47. *Bodea, C. Cornelia dr.* — Moise Nicoară (1784—1861) şi rolul său în lupta pentru emanciparea naţional-religioasă a românilor din Banat şi Crişana, Arad, 1943, pag. 450.

48. *Bogdan, Duică Gh.* — Călugărul Visarion Sarai (1744) Caransebeş, 1890, pag. 27.

49. *Bogdan, Duică Gh.* — Eftimie Murgu, Bucureşti, 1937, pag. 223.

50. *Bojincă, T. Damaschin* — „Anticele Romanilor" Buda, 1832, pag. 224.

51. *Boleszny Anton* — Die Donaukatarakte, Veteranische Höhle und Festung Peth, zwischen Baziaş, Orşova und Turnu-Severin (Cataractele Dunării, peştere Veterani şi cetatea Peth între Baziaş, Orşova) 1874, pag. 113.

52. *Boleszny, Antal* — Széchenyi munkálatai az Al-Dunán tekintettel a Dunagözhajózási és Széchényi út történetére. (Lucrările lui Szechenyi la Dunărea de Jos, cu referire la istoria navigaţiei şi a drumului Szechenyi) Timişoara, 1878, pag. 25.

53. *Boleszny, Antal* — Kézikönyv az Aldunán, Szerb, Oláh és Bolgár országban utazók számára. (Mic îndreptar pentru călători pe Dunărea de Jos, Sârbia, Valahia şi Bulgaria) Orşova Veche, 1870, pag. 176.

54. *Boros, Ioan, Jakabffy, Elemér* — Az 1848 év eseményei Krassó vármegyében. (Întîmplările anului 1848 în judeţul Caraş) Lugoj, 1928, pag. 101.

55. *Borovszky, Samu dr.* — Torontál vármegye (Judeţul Torontal) Budapesta, 1911, pag. 632.

56. *Borovszky, Samu dr.* — Csanád vármegye története 1715-ig (Istoria judeţului Cianad pînă la 1715) vol. I. pag. 500, Budapesta, 1896, vol. II. Budapesta, 1897, pag. 647.

57. *Borovszky, Samu dr.* — Temesvármegye (Judeţul Timiş) Budapesta, 1911, pag. 463.

58. *Borovszky, Samu dr.* — Temesvár (Timişoara) Budapesta, 1911, pag. 294.

59. *Borza, Al. prof. univ.* — Banatul în timpul romanilor, Timişoara, 1943, pag. 118.

60. *Botiş, Emil dr.* — Recherches sur la population françaises du Banat (Cercetări referitoare la populaţia franceză din Banat) Timişoara, 1946, pag. 132.

61. *Botiş, Teodor dr.* — Monografia familiei Mocioni Bucureşti, 1939, pag. 473, 35 planşe.

62. *Both, Ferenc dr.* — A temesvári kegyestanitórendi fögimnázium története és az uj intézet ismertetése. (Istoria liceului Piariştilor şi prezentarea noului institut din Timişoara) Timişoara, 1912, pag. 117.

63. *Böhm, Leonard* — Atlas zur Geschichte des temescher Banats. (Atlas la istoria Banatului timişan) Leipzig, 1861.

64. *Böhm, Leonard* — Historische Bilder aus dem Banat. (Ilustraţii istorice din Banat) Timişoara, 1915, pag. 91.

65. *Branişte, Valeriu dr.* — Ciprian Porumbescu, icoane din frămîntările unui suflet de artist. Lugoj, 1908, pag. 118.

66. *Branişte, Valeriu dr.* — Bănăţeanul, Deprinderi păgubitoare. Sfaturi şi învăţături. Lugoj, 1902, pag. 67.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

67. *Braun, Dezső* — Bánsági rapszodia. Történeti képek a Bánság zenei és szinpadi multjából. (Rapsodia bănăţeană. Ilustraţii istorice, din istoria muzicală şi teatrală al Banatului) vol. I. Timişoara, 1933, pag. 435.

68. *Brediceanu, C.* — Date şi reminiscenţe pentru istoria reuniunei române de cîntări şi muzică din Lugoj, pînă la Ion Vidu. Lugoj, 1942, pag. 31.

69. *Brediceanu, Caius* — Amintiri din viaţa mea. Lugoj, 1936, pag. 23.

70. *Bucătură, Marius* — Crîmpeie din evoluţia pedagogiei bănăţene, Timişoara, 1938, pag. 109.

71. *Bucurescu, Teodor* — Eminescu în Banat la Sînnicolaul Mare, Periam, 1928, pag. 174.

72. *Bugariu, Aurel* — Bibliografia Banatului 1918—1943. Extras din „Revista Institutului Social Banat-Crişana", Timişoara, 1943, pag. 63.

73. *Bugariu, Vincenţiu* — Iuliu Grozescu (1839—1872) Timişoara, 1941, pag. 79.

74. *Bugariu, Vincenţiu* — Figuri bănăţene (Timişoara) 1942, pag. 110.

75. *Bugariu, Vincenţiu* — Banatul de altădată (30 stampe de pe malul stîng al Dunării, insoţite de notiţe istorice şi topografice, din anul 1823) Timişoara, 1931, pag. 64.

76. *Bunea, Augustin* — Istoria regimentelor grănicereşti, Blaj, 1941, pag. 96.

77. *Bunea, Augustin dr.* — Încercare de istoria Românilor pînă la 1382, Bucureşti, 1912, pag. 226.

78. *Bunea, Augustin dr.* — Stăpînirii Ţării Oltului. Discurs de întrare în Academia Română, rostit de dr. Augustin Bunea, Bucureşti, 1910, pag. 61.

79. *Bunea, Augustin dr.* — Mitropolitul Sava Brancovici, Blaj, 1906, pag. 99.

80. *Buracu, Coriolan* — Din istoria Banatului Severin. Batalionul românesc 1768—1775. Regimentul grăniceresc româno-illiric 1775—1838. Regimentul grăniceresc româno-banatic nr. 13, 1838—1872. Regimentul de infanterie nr. 43, 1872—1918. Caransebeş, 1932, pag. 66.

81. *Buracu, Coriolan* — Muzeul „G-ral Nicolae Cena" în Băile Herculane. Cronica Mehadiei. Turnu-Severin, 1924, pag. 73.

82. *Buracu, Coriolan* — Heracle, Hercules, Iovan Iorgovan şi Băile Herculane, Mituri, tradiţii, balade, legende şi povestiri. Turnu Severin, 1924, pag. 32.

83. *Chevereşan, Alexandru* — Monografia comunei Deta, scrisă cu ocaziunea jubileului de 200 ani de la înfiinţarea comunei 1724—1924. Timişoara, 1925, pag. 178.

84. *C. N.* — Die Belagerung von Temesvar im Jahre 1849. (Tagebuch von 107 Tagen), (Asediul Timişoarii în anul 1849. Jurnalul de 107 zile) Timişoara, 1849, pag. 64.

85. *Cioroianu, Ştefan* — „Die Festi" Însemnări comemorative cu prilejul serbărilor naţional-culturale din Comloşul Mare, ţinută la 15 aug. 1934 în amintirea celor 200 ani trecuţi de la venirea oltenilor în Comloşul Mare. Sînnicolaul Mare (1934), pag. 19.

86. *Ciobanu, Ludovic* — Emanoil Ungurianu, omul şcoalei şi pedagogul social, Timişoara, 1932, pag. 19.

87. *Ciobanu, Ludovic* — Imagini sonore din istoricul corului „Doina" din Sînnicolaul Mare (Torontal) anii 1919—1926, Timişoara, 1939, pag. 32.

88. *Ciobanu, Ludovic* — Iuliu Vuia, Timişoara, 1934, pag. 34.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

89. *Ciobanu, Virgil dr.* — Statistica românilor din Ardeal făcută de administrația austriacă în anul 1760—1762, copiată din arhiva de război din Viena, Cluj, 1926, pag. 87.

90. *Ciuhandu, Gh. dr.* — Schițe din trecutul românilor arădeni din sec. XVIII. Arad, 1934, pag. 83.

91. *Ciuhandu, Gh. dr.* — Din viața lui Nestor Ioanovici, episcopul Aradului 1767—1830, Arad, 1929, pag. 56.

92. *Ciuhandu, Gh. dr.* — Episcopii Samuil Vulcan și Gherasim Raț. Pagini mai ales din istoria românilor Crișeni (1830—1840) Arad, 1935, pag. 702.

93. *Ciuhandu, Gh. dr.* — Românii din cîmpia Aradului de acum două veacuri, cu un excurs istoric, pînă la 1732 și însemnări politice ulterioare, Arad, 1940, pag. 319.

94. *Conciatu, Iancu* — Probleme economice bănățene, Timișoara, 1939, pag. 263.

95. *Conciatu, Iancu* — Timișoara, o scurtă monografie cu deosebită considerare asupra comerțului și industriei, Timișoara, 1919, pag. 64.

96. *Constantin, Traian* — Sîrbii din Lescovița, Caransebeș, 1937, pag. 91.

97. *Constantinescu, Miron* — Cauzele răscoalei lui Horia. Încercare de sociologie istorică, București, 1940, pag. 47.

98. *Contrea, Aurel* — Belințul, Cadrul fizic și etic al unui sat bănățean. Timișoara, 1938, pag. 40.

99. *Corneanu, Nicolae* — Ion Popasu, Episcopul Caransebeșului, 1865—1889, Caransebeș, 1935, pag. 28.

100. *Cosma, Aurel dr.* — Ocna la 26 ian. 1905. Lupta partidului național român și datele referitoare la alegerea de deputat dietal. Arad, 1905, pag. 72.

101. *Cosma, Aurel dr. iun.* — Bănățenii de altădată. 42 figuri bănățene, biografii și fotografii. vol. I. Timișoara, 1933, pag. 142.

102. *Cosma, Aurel dr. iun.* — Istoria presei române din Banat. vol. I. Timișoara, 1932, pag. 156.

103. *Cosma, Aurel dr. iun.* — Pictura românească din Banat, de la origine pînă azi. Timișoara, 1940, pag. 76.

104. *Costin Lucian* — Studii asupra folclorului bănățean, Timișoara, 1930, pag. 96.

105. *Cotoșman, Gh. dr.* — Episcopia Mehadiei din Banatul Severinului, Timișoara, 1943, pag. 28.

106. *Cotoșman, Gh., dr.* — Din trecutul episcopiei Timișorii, Timișoara, 1943, pag. 32.

107. *Cotoșman, Gh. dr.* — Episcopia Caransebeșului pînă în pragul sec. al XIX-lea. Caransebeș, 1941, pag. 201.

108. *Cotoșman, Gh. dr.* — Sfîntul Iosif Cel Nou Mitropolitul Timișorii și a toată țara Banatului. 300 de ani de la moartea lui. Timișoara, 1956, pag. 44.

109. *Cotoșman, Gh. dr.* — Din trecutul Banatului. Comuna și bisericile din Comloșul Mare și Lunga. Timișoara, 1934, pag. 391.

110. *Cotoșman, Gh. dr.* — Din trecutul Banatului. Comuna și bisericile din Ciridava-Morisena-Cenad (Monografie istorică) Timișoara, 1935, pag. 399—491.

111. *Cotoșman, Gh. dr.* — Din trecutul Banatului. Comuna și bisericile din Nerău. (Monografie istorică) Timișoara, 1935, pag. 503—568.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

112. *Cotoşman, Gh. dr.* — Din trecutul Banatului. Comuna şi bisericile din Pesac (Monografie istorică) Timişoara, 1936, pag. 577—663.

113. *Cucu, A. ing.* — Cetatea şi harta cetăţii Timişoara. Studiu tehnic şi istoric. Lugoj, 1931, pag. 95.

114. *Cucu, A. ing.* — Harta comparativă a Daciei după coordonatele lui Ptolomeu şi studiul ei. Timişoara, 1929, pag. 14.

115. *Csánki, Dezsö dr.* — Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. (Geografia istorică a Ungariei în timpul Huniazilor) vol. I. Budapesta, pag. 790, vol. II. Budapesta, 1894, pag. 860.

116. *Csánki, Dezsö dr.* — Körösmegye a XV-ik században (székfoglaló értekezés), (Judeţul Körös în sec. XV. discurs de recepţie la Academia de ştiinţe maghiară) Budapesta, 1893, pag. 181.

117. *Cselebi, Evlia* — Török világutazó magyarországi utazásai 1660—1664. A Magyar Tud. Akademia történelmi bizottságának megbizásából, forditotta és jegyzetekkel kisérte dr. Karácsony Imre. (Călător turc şi călătoriile sale în Ungaria în 1660—1664. Din încredinţarea Academiei de Ştiinţe Maghiare a tradus-o şi a înzestrat-o cu însemnări dr. Karácsony Imre) Budapesta, 1904, pag. 547.

118. *Czirbusz, Géza dr.* — A krassován bolgárok. Különlenyomat a „Földrajzi közlemények" 1883 évi IV. füzetéböl. (Bulgarii orasoveni. Extras din „Informări geografice" anul 1883, caiet IV.) Budapesta, 1883, pag. 29.

119. *Czövek, István* — II-ik Jozsef császár élete şi tettei. Elsö darab. (Viaţa şi faptele împăratului Iosif al II.) vol. I. Pesta 1816, pag. 255, vol. II. (második darab) Pesta, 1816, pag. 324.

120. *Daicovici, Constantin* — La Transylvanie dans l'antiquité, Bucureşti, 1938, pag. 95, 8 planşe.

121. *Déak, Imre dr., Jakab, Elemér* — Adatok az 1848 év eseményeihez Krassó vármegyében. (Date referitoare la întâmplărie anului 1848 în jud. Caraş) Lugoj, 1931, pag. 299.

122. *Demele, Franz* — Temesgyarmat. Ein Beitrag zur Geschichte der Entstehung und Entwicklung diser Gemeinde und Pfarre. Gearmata. (O contribuţie la istoria înfiinţării şi dezvoltării a acestei comune şi parohii) Innsbruck, 1913, pag. 45.

123. *Dengl, Johann dr.* — Geshicte der Gemeinde Ortzidorf 1785—1935 (Istoria comunei Orţişoara) Timişoara, 1935, pag. 220.

124. *Densuşian, Nicolae* — Revoluţiunea lui Horia în Transilvania şi Ungaria, 1784—1785, scrisă pe baza documentelor oficiale. Bucureşti, 1884 pag. 519.

125. *Diaconovici, C. dr.* — Enciclopedia Română, publicată din însărcinarea şi sub auspiciile Asociaţiunii pentru literatură română şi cultură a poporului român, Sibiu, 1900, vol. I, pag. 936, vol. II. Sibiu, 1900, vol. III. Sibiu, 1900, pag. 1276.

126. *Diculescu, Constantin dr.* — Die Gepiden. Forschungen zur Geschichte Daziens im frühen Mittelalter und zur Vorgeschichte des rumänische Volkes. I. Band (Gepizii. Cercetări referitoare la istoria Daciei în evul mediu timpuriu şi despre preistoria poporului român) vol. I. Leipzig, 1922, pag. 262.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

127. *Dorner, Iosif* — Das Banat im topographisch-naturhistorischen Beziehung mit besondere Berücksichtigung der Herkulesbäder Mehadia und ihrer Umgebungen. (Banatul în legătură cu probleme topografice şi de ştiinţe naturale, cu atenţie specială asupra Băilor Herculaneum de lîngă Mehadia şi a împrejurimilor) Pressburg, (Bratislava), 1839, pag. 245.

128. *Dragomir, Silviu* — Le Banat roumain, Esquise historique. Sibiu, 1944, pag. 42.

129. *Drăgălina P.* — Din istoria Banatului Severin. Partea I. Istoria Banatului Severin pînă la căderea Turnu Severinului în mîinile turcilor, 1524. Caransebeş, 1899, pag. 144. Partea II. Severinul sub stăpînirea principiilor ardeleni, pînă la predarea cetăţilor Caransebeş şi Lugoj în mîinile turcilor. 1526—1658. Caransebeş, 1900, pag. 177. Partea III. Războaiele între Austria şi Turcia, pentru eliberarea Banatului, pînă la înfiinţarea regimentului valaho-iliric 1658—1767. Caransebeş, 1902, pag. 226.

130. *Drăguşan I. Codru* — Peregrinul Transilvan. (1835—1844), Bucureşti, pag. 244.

131. *Dreghici, Meletiu* — Descrierea Banatului de Griselini. Timişoara, 1881, pag. 102.

132. *Ducati, Pericle* — Luigi Fernando Marsigli (20. iulie 1658—1. nov. 1730), Bologna, 1931, pag. 18.

133. *Enescu, Ioan, Enescu, Iuliu* — Ardealul, Banatul, Crişana şi Maramureşul din punct de vedere agricol, cultural şi economic. (Lucrare premiată de Academia Română) Bucureşti, 1920, pag. 254.

134. *Fabian, Ladislau dr.* — Galeria eroilor bănăţeni, căzuţi şi morţi în războiul mondial (1914—1918) Jimbolia, 1938, pag. 273.

135. *Farago, János dr.* — A csanádi kisebb papnevelde története, Szent Gellértöl napjainkig, 1030—1925, (Istoria teologiei (rom.-cath.) de Cianad, de la Sf. Gerard pînă-n zilele noastre) Timişoara, 1925, pag. 183.

136. *Feil, Franz* — Geschichte der Gewerbelehrlingschule der Gemeinde Jimbolia. Verfasst anlässlich des 50 Jährigen Bestandsjubileums (1885—1935). (Istoria Şcoalei de ucenici a comunei Jimbolia. Întocmit cu ocazia jubileului existenţei sale de 50 ani) Jimbolia, 1935, pag. 121.

137. *Fekete, Mihály* — A temesvári színészet története. (Istoria teatrului timişorean) Timişoara, 1912, pag. 200.

138. *Fényes, Elek* — Magyarország 1859-ben. Statisztikai, birtokviszonyi és topográfiai szempontból. Részletes és kimerítő leirása. (Ungaria în 1859. Din punct de vedere statistic, a imobilelor funciare şi economic-topografic. Descrierea amănunţită şi analitică) Pesta, 1859, pag. 620.

139. *Fényes, Elek* — Magyarország geográfiai szótára, melyben minden város, falu és puszta betürendben körülményesen leiratik. (Dicţionar geografic al Ungariei, în care fiecare oraş, sat şi pusta se descrie amănunţit, în ordinea alfabetică) Vol. I. Pesta, 1851, pag. 285. Vol. II. Pesta, 1851, pag. 304. Vol. III. Pesta, 1851, pag. 350.

140. *Filipescu, Teodor* — Voivodina sărbească. Studiu critic istorico-etnografic, cu o hartă. Bucureşti, 1929, pag. 75.

141. *Frecot Etienne* — Les Français du Banat (Francezii din Banat) Timişoara, 1945, pag. 16.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

142. *Gabriel, Iosif* — Fünfzigjährige Geschichte der banater Arbeiterbewegung, 1870—1920. (Istoria de 50 ani a mişcării muncitoreşti din Banat) Timişoara, 1928, pag. 196.

143. *Galgoczy, Károly* — Magyarország a Szerbvajdaság és Temes-Bánság mezögazdasági statisztikája. (Statistica agricolă a Ungariei, a Voivodinei Sîrbeşti şi a Banatului Timişan) Budapesta, 1855, pag. 430.

144. *Găvănescu, Edmund* — Ioan Monorai. Un istoric ardelean necunoscut. (cu 4 reproduceri în text) Arad, 1938, pag. 96.

145. *Geml, József* — Temesvár szab. kir. város statisztikája 1898-ik évben. (Statistica oraşului liber regesc Timişoara în anul 1898) Timişoara, 1899, pag. 195.

146. *Gherghina, Petru* — Expansiunea maghiară în Banat pînă la lupta de la Mohács (1926). Monografie istorică. Reşiţa, 1934, pag. 58.

147. *Ghidiu, Andrei, Bălan, Iosif* — Monografia oraşului Caransebeş, d'impreună cu monografiile caselor dumnezeeşti a episcopiei a institutului teologic şi pedagogic şi cu biografiile bărbaţilor, cari au lucrat la una sau alta instituţiune. Caransebeş, 1909, pag. 367.

148. *Godescu, P.*, — Treizeci de zile în Banat, Piteşti, 1911, pag. 70.

149. *Görgei, Artur* — Mein Leben und Wirken in Uungarn, in den Jahren 1848, 1849. (Viaţa şi faptele mele în Ungaria, în anii 1848—1849) Vol. I. Leipzig, 1853, pag. 327. Vol. II. Leipzig, 1852, pag. 437.

150. *Grădinaru, Emil dr., Udrea, Stoia Ion* — Ghidul Banatului. Timişoara, 1936, pag. 335.

151. *Griselini, Francisc* — Istoria Banatului Timişan. Traducere din limba germană de Nicolae Bolocan. Bucureşti, 1926, pag. 319.

152. *Griselini, Franz* — Versuch einer politischen und natürlichen Geschichte des temesvarer Banats, in Briefen an Standespersonen und Gelehrte. (Încercare în scrisori a istoriei politice şi naturale a Banatului Timişan, pentru oameni de seamă şi învăţaţi) Partea I. Viena 1779, pag. 301. Partea II. Viena, 1779, pag. 135, cu o hartă şi 7 tabele.

153. *Grofşoreanu, C. dr.* — Banatul de altă dată şi de totdeauna. Sinteza problemelor istorice şi social-politice. Timişoara, 1946, pag. 77.

154. *Grofşoreanu, C. dr.* — În ţara Dacilor. Studiu juridic asupra dreptului cutumiar roman din Valea Almajului (Banat). Extras din Revista Institutului Social Banat-Crişana. Timişoara, 1940, pag. 80.

155. *Gropşian, Mihai dr.* — Revoluţia anului 1918 din Oraviţa, Caraş şi proclamaţia reîntregirei naţiunei române. Oraviţa la 4.XI.1918. Timişoara, 1935, pag. 38.

156. *Gropşianu, Ilie dr.* — Vicenţiu Babeş. Timişoara, 1938, pag. 104.

157. *Hammer, Anton* — Geschichte der Pest, die von 1738 bis 1740 in temesvarer Banate herrschte. Eien an glaubwürdigen Quellen geschöpfter Beitrag zur Geschichte dieses Landes. Mit einer Planskizze und topographisch- historischen Beilage. (Istoria pestei ce a bîntuit în Banatul Timişan în anii 1738—1740. O contribuţie bazată pe izvoarele de încredere pentru istoria acestui ţinut. Cu o schiţă de plan şi anexe topografico-istorice) Timişoara, 1839, pag. 115.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

158. *Haupt, Egidius* — Geschichte der Gemeinde Sackelhausen, 1765—1925. (Istoria comunei Săcălaz) Timişoara, 1925, pag. 21.

159. *Hasdeu, B. P.* — Românii bănăţeni din punctul de vedere al conservatismului dialectal şi teritorial. Bucureşti, 1896. Academia Română. Memoriile Secţiei Literare Tom. XVII.

160. *Hetzel, S. M.* — Geschichte und Statistik des Schulwesens der königl. Freistadt Temesvar. Ein Beitrag zur Geschichte des vaterländischen Schulwesens. (Istoria şi statistica şcolilor oraşului liber regesc Timişoara. (O contribuţie la istoria învăţămîntului patriei.) Budapesta, 1873, pag. 271.

161. *Hietzinger, Karl B.* — Statistik der Militärgrenze des österreichischen Kaisertums. (Statistica graniţei militare a imperiului Austriac) Viena, 1823, pag. 668.

162. *Hockl, Hans N.* — Alexanderhausen 1833—1933, im Rahmen einer allgemeinen Geschichte der banater Schwaben (Şandra, în cadrul general a istoriei şvabilor bănăţeni) Arad, 1933, pag. 193 şi 2 planuri.

163. *Hoffmann, Leo* — Kurze Geschichte der banater Deutschen, von 1717 bis 1848 (Scurtă istorie a germanilor bănăţeni de la 1717—1848.) Timişoara, 1925, pag. 124.

164. *Hofmann, August von Donnersberg* — Geschichte der K.U.K. Infanterie Regiments nr. 61. (Istoria regimentului nr. 61. Cezaro-Crăiesc) Viena, 1892, pag. 484.

165. *Hubert, Joseph* — Geschichte der Gemeinde Bogarosch. (Istoria comunei Bulgăruş) Periam, 1935, pag. 172.

166. *Hunyar, Johann* — Monographie der Orts-Gemeinde Nagy-Teremia (Marienfeld). (Monografia comunei Teremia Mare) Nagykikinda (Veliki Kikinda, RSF Yugoslavia) 1902, pag. 100.

167. *Iepure, Ana* — Epoca de bronz în Banat. Timişoara, 1940, pag. 16.

168. *Ilieşiu, Nicolae dr.* — Timişoara, monografie istorică, vol. I. Timişoara, 1948, pag. 446.

169. *Ilieşiu, Nicolae dr.* — Istoricul „Reuniunii Române de Lectură" din Timişoara, Timişoara, 1925, pag. 24.

170. *Iliţescu, Dănilă* — Şcoala Banatului, actualităţi şi perspective. Oraviţa, 1922, pag. 80.

171. *Ivan, Nicolae* — Timişoara. Mica istorie a oraşului. Timişoara, 1936, pag. 59.

172. *Ivanyi István* — Vidékünk története 1571—1658-ig. Különös tekintettel Lugos, Karánsebes és Lippa történetére. (Istoria regiunii noastre de la 1571—1658, în special relativ la istoria Lugojului, Caransebeşului şi Lipovei. Extras din „Temesi Lapok", anul 1875) Timişoara, 1875, pag. 61.

173. *Ivanyi, István* — Lugos rendezett tanácsu város története. Adatok és vázlatok. (Istoria oraşului Lugoj. Date şi schiţe) Szabadka (Subotica RSF Yugoslavia), 1907, pag. 189.

174. *Izverniceanu, Damian* — Oltenii din Banat. Bufenii sau Ţăranii şi originea lor. Lipova, 1935, pag. 35.

175. *Jivan, Iosif dr.* — 1848—1948. Eftimie Murgu, luptător al ţărănimii bănăţene pentru pămînt. Deva, 1948, pag. 56.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

176. *Joandrea, Gheorghe* — Influenţa bănăţenilor la organizarea primei preparandii ortodoxe române. (Conferinţa ţinută în adunarea învăţătorească la 20. 03. a.c. în comuna Tincova) Lugoj, 1906, pag. 32.

177. *Joandrea, Gheorghe* — Primii şease ani din trectul Reuniunii noastre învăţătoreşti. 1869—1874. Contribuţii istorice. Caransebeş, 1910, pag. 127.

178. *Joandrea, Gheorghe* — Din istoria şcoalelor noastre. Vasile Nicolescu. Note biografice. Cu un portret al decedatului învăţător. Lugoj, 1908, pag. 35.

179. *Iorga, Nicolae* — Observaţii şi probleme bănăţene. Studii şi cercetări. (Academia Română XI) Bucureşti, 1940, pag. 118, planşe 21.

180. *Iorga, Nicolae* — Neamul românesc în Ardeal şi Ţara Ungurească, vol. I. Bucureşti, 1906, pag. 381. Vol. II. Bucureşti, 1906, pag. 392—748.

181. *Juhász, Kálmán* — A timişoarai székeskáptalan a középkorban. (Capitlul de Timişoara, în evul mediu) (1030—1552) Mako (R. P. Ungaria), 1941, pag. 162, cu 5 ilustraţii.

182. *Juhász, Kálmán* — Hajdani monostorok a csanádi egyházmegyében. (Mănăstirile de altă dată în eparhia Cianadului) Budapesta, 1926, pag. 182.

183. *Juhasz, Coloman dr.* — Die Stifte der Tschanader Diözese im Mittelalter. Ein Beitrag zur Frühgeschichte und Kulturgeschichte des Banats. (Mănăstirile eparhiei Cianadului în evul mediu. O contribuţie la istoria timpurie şi a istoriei culturale a Banatului). Münster in Westfalen, 1927, pag. 333 cu 28 ilustraţii şi o hartă.

184. *Juhasz, Coloman dr.* — Das Tschanad-Temeswarer Bistum während der Türkenherrschaft 1552—1699. (Episcopia de Cianad Timişoara, în timpul turcilor 1552—1699) Westfalen, 1938, pag. 355 cu XVI tabele.

185. *Jung, Iulius* — Roemer und Romanen in den Donauländern. Historische, etnographische Studien. (Romanii şi Românii în Ţările Dunărene. Studii istorico-etnografice) Innsbruck, 1877, pag. 315.

186. *Kallbrunner, Joseph dr., Wilhelm, Franz dr.* — Schriften der deutschen Akademie. Heft 1—11. Quellen zur deutschen Siedlungsgeschichte in Südosteuropa (Publicaţiile Academiei Germane. Caietele 1—11. Izvoare referitoare la colonizările germane în Europa de sud-est) München 1938.

187. *Kremmer, Wilhelm, Ernst, Friedrich* — Geschichte der Gemeinde Moritzfeld 1786—1936. (Istoria comunei Maureni 1786—1936) Timişoara, 1936, pag. 104.

188. *Kisch, Gustav* — Das Banat im Spiegel seiner Ortsname. (Banatul în lumina denumirii localităţilor) Timişoara, 1928, pag. 43. (Extras din revista „Banater Deutsche Kulturhefte", 1928, caiet nr. 3, iulie-sept).

189. *Klapka, Georg* — Memoiren von Georg Klapka (April-Okt. 1849) Originalausgaben (Memoriile lui Georg Klapka, apr. oct. 1849 ediţia originală) Leipzig, 1850, pag. 422 cu 2 hărţi.

190. *Klapka, Georg* — Der Nationalkrieg in Ungarn und Siebenbürgen, in den Jahren 1848—1849. (Războiul naţional în Ungaria şi Transilvania în anii 1848—1849) vol. I. Leipzig 1851, pag. 388 cu o hartă ; vol. II. Leipzig, 1851, pag. 320.

191. *Knezy, Iosif* — Perla Banatului, istoricul cetăţii Timişoara, cu diferite gravuri şi 3 hărţi. Timişoara, 1921, pag. 64.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

192. *Koch, Nikolaus dr.* — Monographie der Gemeinde Lovrin. (Monografia comunei Lovrin) Periam, 1929, pag. 143.

193. *Korabinsky, Johann M.* — Geographisch-historisches und Produkten Lexikon von Ungarn. (Lexiconul geografico-istoric şi de produse din Ungaria) Pressburg (Bratislava R. S. Cehoslovacia) 1786, pag. 858, cu o hartă.

194. *Kracher, Joseph* — Geschichte von Steierdorf-Anina vom Jahre 1773—1873. (Istoria Steierdorf-Aninei din 1773—1873) Timişoara, 1873, pag. 34.

195. *Krainz, Othmar* — Aufruf gegen Habsburg. Revolution in drei Jahrhunderten. (Răscoala contra Habsburgilor. Revoluţie în trei secole) Leipzig, 1938, pag. 400 cu 2 ilustrate.

196. *Kraushaar, Karl* — Kurzgefasste Geschichte des Banates und der deutschen Ansiedler. (Istoria scurtă a Banatului şi a coloniştilor germani) Viena, 1923, pag. 278.

197. *Laitin, Daniil* — Dunărea dintre Baziaş şi Turnu-Severin. Bucureşti, 1925, pag. 76 cu o hartă.

198. *Lalesco, Traian* — La problème etnographique du Banat. (Problema etnografică a Banatului) Paris, 1919, pag. 48.

199. *Lassu, István* — Az ausztriai birodalomnak statisztikai, geographiai és historiai leirása. (Descrierea statistică, geografică şi istorică a imperiului Austriac), Buda, 1829, pag. 402.

200. *Lerca, Miu C.* — Consideraţii asupra artei ţărăneşti din Banat. Cusături şi ţesături. Timişoara, 1936, pag. 39.

201. *Liuba, Sofronie, Iana, Aureliu* — Topografia satului şi hotarului Măidan, urmată de studii despre celţi şi numele de localităţi de dr. A. M. Marinescu. Caransebeş, 1895, pag. 324.

202. *Lohan, V. dr.* — Istoricul Liceului „Coriolan Brediceanu" din Lugoj. Lugoj, 1925, pag. 51.

203. *Lotreanu, Ion* — Monografia Banatului, Situaţia geografică. Locuitorii, comunele. Vol. I. Timişoara, 1935, pag. 465.

204. *Lovas, Teodor* — A legujabb állami telepitések Magyarországon. (Cele mai noi colonizări de stat în Ungaria) Budapesta, 1908, pag. 426, cu o situaţie.

205. *Lupaş, Vlasiu Marina* — Aspecte din istoria Transilvaniei. Sibiu, 1942, pag. 328, 4 planşe şi hărţi.

206. *Lupa, S. I. Marina* — Mitropolitul Sava Brancovici. Cluj, 1939, pag. 126.

207. *Murgu, Vasile* — Monografia comunei Ciclova-Montană. 1929, pag. 23.

208. *Magda, Pál* — Magyarországnak és a határörzö katonaság vidékének legujabb statisztikai és geographiai leirása. (Descrierea mai nouă statistică şi geografică a Ungariei şi a ţinuturilor grănicereşti) Pesta 1819, pag. 586.

209. *Mahan, Alexandre* — Marie-Therése d'Autriche (1717—1780) Avec une carte et huit gravures. (Maria-Terezia de Austria, 1717—1780, cu o hartă şi opt gravuri) Paris, 1923, pag. 238.

210. *Maniu, V.* — O lecţiune de geografie asupra Banatului. Bucureşti, 1900, pag. 12.

211. *Maniu, V.* — Zur Geschichtsforschung über die Romänen. Historische und etnographische Studien. Deutsch von P. Brosteanu. (Despre cercetările

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

istorice asupra românilor. Studii istorico-critice și etnografice, în limba germană de P. Brosteanu) Reșița, 1889, pag. 168.

212. *Marczalli, Henrik* — Magyarország története II. Jozsef korában. Istoria Ungariei în timpul lui Iosif II) vol. I. Budapesta, 1881, pag. 466 ; vol. II. Budapesta 1885, pag. 535 ; vol. III. Budapesta, 1888, pag. 602, cu un tabel.

213. *Marczalli, Henrik* — Maria-Terezia 1717—1780. Budapesta, 1891, pag. 352 și un facsimil.

214. *Marchescu, Antoniu dr.* — Grănicerii bănățeni și comunitatea de avere. (contribuțiuni istorice și juridice) Caransebeș, 1941, pag. 619.

214 a. *Marienescu, A. dr.* — Țara Severinului sau Oltenia. București, 1910, pag. 42.

215. *Mărgineanțu Tiberiu* — Monografia comunei Opatița. Timișoara, 1929, pag. 158.

216. *Marki,Sándor dr.* — Dozsa György. Budapesta, 1913, pag. 535.

217. *Martin, Paul* — Ortsgeschichte von Hatzfeld. (Istoria comunei Jimbolia) Timișoara, 1943, pag. 66.

218. *Meteș, Ștefan* — Viața agrară, economică a românilor din Ardeal și Ungaria. Documente contemporane. București, 1921, pag. 303.

219. *Mihalik, Sándor* — Resica jelene és multja. (Prezentul și trecutul Reșiței) Reșița, 1896, pag. 197.

220. *Mihalik, Sándor* — Ada-kaleh története. (Istoria Adah-Kalehului) Lugoj, 1903, pag. 106.

221. *Millecker, Felix* — Geschichte des Buchdruckes und des Zeitungswesens im Banat 1769—1922. (Istoria tiparului și a presei în Banat 1769—1922) Biserica-Albă (RSF Yugoslavia), 1926, pag. 46.

222. *Millecker, Felix* — Geschichte der banater Militärgrenze, 1769—1873. (Istoria graniței militare bănățene) (Panciova RSF Yugoslavia), 1925, pag. 303.

223. *Milioia, I.* — Mănăstirea „Săraca" centru de cultură și artă bănățeană. Timișoara, 1932, pag. 24 și cu 10 planșe.

224. *Moga, Ion* — Les roumains de Transilvanie au moyen âge. (Românii din Transilvania în evul mediu) Sibiu, 1944, pag. 150.

225. *Moisi, Alexandru* — Monografia Clisurei, Oravița, 1938, pag. 301.

226. *Moisi, Alexandru* — Monografia comunei Coronini și ținutul Clisura jud. Caraș, de la anul 1784—1934. Moldova-Nouă, 1934, pag. 23.

227. *Moldovan, Sim. Sam.* — Județul Caraș orașul Oravița, scurtă monografie istorică. Oravița, 1933, pag. 59.

228. *Moldovan, Sim. Sam.* — Din trecutul Bufenilor. Oravița, 1935, pag. 28.

229. *Moldovan, Sim. Sam.* — 1817 (MDCCCXVII) Oravița de altă dată și teatrul cel mai vechiu din România-Oravița 1938, pag. 347.

230. *Molin, R. S.* — Camera de Comerț și industrie a Banatului. (Pagini pentru o monografie a Camarei de Comerț și Industrie din Timișoara) Timișoara, 1928, pag. 31.

231. *Molin, S. Romulus* — Românii din Banat. Craiova, 1932, pag. 129.

232. *Molin, Virgil* — Micul cicerone pentru orașul Timișoara, Timișoara, 1921, pag. 60.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

233. *Motogna, Victor* — Ohtum contribuţie la istoria românilor în veacolul IX—XI. (Extras din „Lucrările Institutului de geografie al Universităţii din Cluj, la Timişoara, vol. VII. 1942") Timişoara, 1942, pag. 19.

234. *Motogna, Victor* — Istoria veche a românilor de la origini pînă la veacul al XVII. Bucureşti, 1938, pag. 99.

235. *Motogna, Victor* — Articole şi documente, contribuţii la istoria românilor din veacurile XIII—XVI Cluj, 1923, pag. 57.

236. *Mureşian, I. B.* — Din trecutul slovei bănăţene 1500—1700. Timişoara, 1940, pag. 77.

237. *Neamţu, Gh.* — Activitatea Consiliului Naţional Român din Caransebeş, nov. 1918—aug. 1919, amintiri şi documente Caransebeş, 1920, pag. 118.

238. *Nemoianu, Petru* — Ardealul şi Banatul după unire, Cluj, 1925, pag. 70.

239. *Nemoianu, Petru* — Istoricul judeţului Timiş. Bucureşti, 1920, pag. 40.

240. *Netta, Gheron* — Cercetări economice asupra regiunii Orşova-Severin. Bucureşti, 1923, pag. 114.

241. *Novacovici, Emilian* — Monografia comunei Răcăşdia, jud. Caraş-Severin de la anul 1777—1922. Oraviţa 1923, pag. 102.

242. *Orient, Gyula dr.* — Az erdélyi és bánáti gyogyszerészet története. (Istoria farmaciei ardelene şi bănăţene) Cluj, 1926, pag. 263.

243. *Ortvay, Tivadar dr.* — Magyarország régi vizrajza a XIII. ik század végéig. (Hidrografia veche a Ungariei pînă la sfîrşitul sec. XIII) vol. I. Budapesta, 1882, pag. 544, vol. II. Budapesta, 1882, pag. 464.

244. *Ortvay, Tivadar dr.* — Őskor a vidék földtani alakulásától a kelta vaskor végéig. Megyei leletek és hazai általános ösmüvelödési állapotok alapján. Temesvármegye és Temesvár város története. A legrégibb idöktöl a jelenkorig. Pesthy Frigyes irodalmi hagyatékának felhasználásával. Elsö könyv : Őskor. Második könyv : Régibb középkor (Epoca primitivă de la formarea geologică a regiunii pînă la sfîrşitul epocei de fier celtice. În baza obiectelor găsite în judeţ sau în ţară şi în baza stărilor generale a epocei primtive. Istoria judeţului Timiş şi a oraşului Timişoara, de la timpurile cele mai vechi pînă-n epoca noastră, cu intrebuinţarea lăsămăntului literar a lui Pesty Frigyes. Vol. I. Cartea întîia : „Epoca primtivă" cartea doua : „Evul mediu tîrziu"), Bratislava, 1896, pag. 368.

245. *Ortvay, Tivadar* — Oklevelek, Temesvármegye és Temesvár város történetéhez. Másolta és gyüjtötte Pesty Frigyes. Els, kötet 1183—1430. (Documente privind istoria oraşului Timişoara şi a judeţului Timiş. Vol. I. 1183—1430) Bratislava, 1896, pag. 640.

246. *Panaitescu, P. P.* — Mircea Cel Bătrăn. Bucureşti, 1943, pag. 563.

247. *Păsărică, Ion ing.* — Frumuseţile naturale ale Banatului cu localităţile climaterice, balneare şi cataractele Dunării. Bucureşti, 1936, pag. 92 cu o hartă şi 143 ilustraţii.

248. *Păsărică, Ioan ing.* — Monografia Uzinelor de Fier şi Domeniilor din Reşiţa şi frumuseţea naturală a împrejurimilor. Bucureşti, 1935, pag. 106.

249. *Paukerov, Leonard* — Cînd joci teatru românesc în ţara ungurească. Impresii şi icoane din turneul trupei Victor Antonescu. Contribuţiuni la cu-

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

noaşterea problemei teatrului românesc în Ardeal şi Ungaria. Budapesta, 1914, pag. 192.

250. *Pesty,Frigyes* — Krassó vármegye története. (Istoria judeţului Caraş) vol. I. Budapesta, 1884, pag. 349, vol. II. Budapesta, 1884, pag. 414, vol. III. Colecţia de documente, Budapesta 1882, pag. 514, vol. IV. colecţia de documente. Budapesta, 1883, pag. 384.

251. *Pesty Frigyes* — A Szörényvármegye-hajdani oláh kerületek. (Districtele valahe de altădată din jud. Severin) Budapesta, 1876, pag. 62.

252. *Pesty, Frigyes* — A magyarországi várispánságok története, különösen a XIII. században. (Istoria pîrcălabiilor din Ungaria în special în sec. XIII) Budapesta, 1882, pag. 591.

253. *Pesty, Frigyes* — A Szörényvármegye története. (Istoria judeţului Severin) vol. I. Budapesta, pag. 482. vol. II. Budapesta, 1878, pag. 579, vol. III, colecţie de documente. Budapesta, 1878, pag. 426.

254. *Pesty, Frigyes* — Az eltünt régi vármegyék. (Judeţele vechi, dispărute) vol. I. Budapesta, 1880, pag. 434. Vol. II. Budapesta, 1881, pag. 509.

255. *Peteanu, Aurel* — Din galeria marilor dispăruţi ai Banatului (figuri reprezentative) Coriolan Brediceanu 1850—1909, Lugoj, 1936, pag. 95.

256. *Peteanu, Aurel* — Din galeria marilor dispăruţi ai Banatului (figuri reprezentative). Prof. univ. dr. Iosif Popovici, Lugoj, 1935, pag. 51.

257. *Peteanu, Aurel* — Banatul pitoresc, impresii şi reflecţii, vol. I. Lugoj, 1940, pag. 55.

258. *Petranu, Coriolan dr.* — Muzeele din Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş, trecutul, prezentul şi administrarea lor. Bucureşti, 1922, pag. 227.

259. *Petrescu, Burloiu I.* — Consideraţiuni fizico-geografice asupra regiunii şi oraşului Caransebeş. Bucureşti, 1949, pag. 112.

260. *Piţu, Aurel* — Peşterea de la Comarnic. Bucureşti, 1947, pag. 52.

261. *Popescu, Nicolae* — Prin Banatul Timişoarei, în vara anului 1909. Bucureşti, 1919, pag. 78.

262. *Popescu, Mihail* — Oraşe şi cetăţi din Transilvania. Bucureşti, 1943, pag. 45.

263. *Popescu, Ştefan* — Reşiţa oraşul uzină. Bucureşti, 1949, pag. 75.

264. *Popovici, Alexandru dr.* — Băile lui Hercule sau scaldele de la Mehadia. Pesta, 1872, pag. 181.

265. *Popovici, Gheorghe dr.* — Istoria românilor bănăţeni. Lugoj, 1904, pag. 424.

266. *Popovici, Vasile* — Monografia comunei Pătaş. Sol, graiu, credinţă şi obiceiuri locale. Caransebeş, 1914, pag. 101.

267. *Pop, Ştefan* — La trectul diecezei Caransebeşului. vol. I. Caransebeş, 1932, pag. 102.

268. *Popa, Traian* — Românii din Banatul medieval. În luptă pentru moşia strămoşească. (Extras din Revista Institutului Social Banat-Crişana. Buletin istoric, luna nov.-dec. 1943) Timişoara, 1943, pag. 38.

269. *Preyer, Johann* — Monographie der königl. Freistadt Temesvar. (Monografia oraşului liber regesc Timişoara) cu 3 planuri, Timişoara, 1853, pag. 186.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

270. *Rédei, Ferencz, Elek Emil* — A magyar földbirtok, 1903. Magyarország 100 holdon felüli földbirtokosainak és haszonbérlöinek czimtára, a mezögazdasági ingatlan becsértékének és a munkásviszonyok ismertetésével. (Proprietatea funciară maghiară 1903. Conspectul moşierilor şi arendaşilor cu peste 100 jugh. cu prezentarea valorii a imobilului agrar şi a problemelor muncitoreşti). Budapesta, pag. 481.

271. *Rudneanu, C., Moncă, A., Corneanu, T.* — Un luptător bănăţean Ştefan Jianu, Caransebeş, 1935, pag. 79.

272. *Rüstow, W.* — Geschichte des ungarischen Insurektionkrieges in den Jahren 1848—1849, mit Karten und Plänen. (Istoria războiului maghiar de insurecţie din 1848—1849, cu hărţi şi planuri). Vol. I. Zürich, 1860, pag. 398, vol. II. Zürich, 1861, pag. 405.

273. *Simu, Simion* — Individualismul şi pămîntul la romanii şi barbarii Daciei, în primele opt veacuri. Lugoj, 1924, pag. 43.

274. *Simu, Traian* — Colonizarea şvabilor în Banat. Timişoara, 1924, pag. 53.

275. *Simu, Traian* — Drumuri şi cetăţi romane în Banat. Lugoj, 1924, pag. 68.

276. *Simu, Traian* — Originea Craşovenilor. Studiu istoric şi etnografic. Lugoj, 1939, pag. 147.

277. *Simu, Traian* — Organizarea politică a Banatului în evul mediu. 1941, pag. 41.

278. *Sitescu, Pant. M.* — Banca Timişana S. A. Timişoara, Adevărul şi cauzele care au provocat situaţia ei de azi. Bucureşti, 1930, pag. 150.

279. *Slovig, Wilhelm* — Kurzer Umriss der Geschichte von Steierdorf-Anina.(O scurtă prezentare a istoriei Steierdorf-Aninei) Sibiu, 1940, pag. 91.

280. *Stizl, Josef dr.* — Aus der Vergangenheit und Gegenwart der Grossgemeinde Rekasch. (Din trectul şi prezentul comunei Recaş) Timişoara, 1924, pag. 99.

281. *Stoicănescu, Ştefan* — Mihail Roşu Martinovici, dascăl bănăţean din sec. XVIII. Timişoara, 1934, pag. 34.

282. *Suciu, Dimitrie* — Literatura bănăţeană de la început pînă la Unire 1582—1918. Timişoara, 1941, pag. 399.

283. *Suciu, Dimitrie* — Nicolae Tincu Velia (1816—1867). Viaţa şi opera lui. Bucureşti, 1945, pag. 538.

284. *Schiff, Béla* — Unser „Alt Temesvar". (Timişoara noastră de altă dată) Timişoara, 1937, pag. 202.

285. *Schiff, Petru dr.* — Beiträge zur Geschichte der Gemeinde Mercidorf. (Contribuţii la istoria comunei Merţişoara) Timişoara, 1934, pag. 89.

286. *Schiopul Iosif* — Ţările româneşti înainte de sec. XIV. Cercetări şi comentarii critice. Bucureşti, 1945, pag. 154.

287. *Schreyer, Viktor* — Nagyszentmiklos tradicionális monografiája. (Monografia tradiţională Sînnicolaul Mare) Sînnicolaul Mare, 1912, pag. 126.

288. *Schünemann, Konrad* — Österreichs Bevölkerungspolitik unter Maria Terezia I. Band. (Politica demografică a Austriei sub Maria Terezia) vol. I. Berlin, 1957, pag. 409.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

289. *Schwicker, Johann, Heinrich* — Geschichte des temescher Banats. (Istoria Banatului Timişan) Pesta, 1872, pag. 470.

290. *Schwicher, J. H.* — Die Deutschen in Ungarn und Siebenbürgen. (Germanii în Ungaria şi Transilvania) Viena, 1881, pag. 509.

291. *Schwicker, J. H. dr.* — Geschichte der österreichischen Militärgrenzen. (Istoria graniţei militare austriace) Viena, 1883, pag. 430.

292. *Szentkláray, Jenö dr.* — A dunai hajóhadak története. (Istoria flotilelor dunărene) Budapesta, 1885, pag. 413.

293. *Szentkláray, Jenö dr.* — A szerb monostoregyházak történeti emlékei Délmagyarországon. (Relicvele istorice a mănăstirilor sîrbeşti în Ungaria de Sud) Budapesta, 1908, pag. 65.

294. *Szentkláray, Jenö dr.* — Mercy Claudius Florimundus kormányzata a temesi Bánságban. (Guvernarea lui Mercy Claudius Florimundus în Banatul Timişan) Budapesta, 1909, pag. 188.

295. *Szentkláray, Jenö dr.* — A Csanád-egyházmegyei plébániák története. (Istoria parohiilor din eparhia Cenadului) vol. I. Timişoara, 1898, pag. 740.

296. *Szentkláray, Jenö dr.* — Krassó vármegye öshajdana. (Istoria primitivă a jud. Caraş) Budapesta, 1900, pag. 208.

297. *Takáts, Sándor* — Rajzok a török világból. (Shiţe din timpul erei turceşti) vol. I. Budapesta, 1915, pag. 438, vol. II. Budapesta, 1915, pag. 463, vol. III. Budapesta, 1917, pag. 457.

298. *Topliceanu, Traian* — Românii şi minoritarii din jud. Timiş-Torontal. Timişoara, 1934, pag. 31.

299. *Topliceanu, Traian* — Dimitrie Ţichindeal, Timişoara, 1935, pag. 35.

300. *Topliceanu, Traian* — Eftimie Murgu. Un capitol din istoria politico-naţională a Banatului. Timişoara, 1938, pag. 144.

301. *Turchányi, Tihamér dr.* — Krassó-Szörény megye története. Az ösidöktöl a régi Krassó megye megszünéséig 1490. (Istoria judeţului Caraş-Severin. De la era primitivă pînă la desfiinţarea jud. Caraş de altă dată 1490) Lugoj, 1906, pag. 371.

302. *Turchányi, Tihamér dr.* — Krassó-Szörény vármegye néprajzi viszonyai a mohácsi vész elötti idökben. (Situaţiile etnografice a judeţului Caraş-Severin din epoca dinaintea dezastrului de la Mohács) Lugoj, 1901, pag. 131.

303. *Udrea, Stoia, Ioan* — Ghidul oraşului Timişoara. Timişoara, 1941, pag. 134, cu 39 anexe.

304. *Udrea, Stoia, Ioan* — Răscoala ţărănească din Banat de la 1738—1739. Timişoara, 1945, pag. 55.

305. *Udrea, Stoia, Ioan* — Marginile la istoria bănăţeană. Timişoara, 1940, pag. 126.

306. *Udrea, Stoia, Ioan* — Studii şi documente bănăţene de istorie, artă şi etnografie. Vol. I. fasc. I. Timişoara, 1943, pag. 83, vol. II fasc. 2. Timişoara, 1943, pag. 135.

307. *Ungureanu, Emanuil* — Istoria activităţii politice a poporului român din Ungaria şi Ardeal. Timişoara, 1925, pag. 24.

308. *Ungureanu, Gh.* — Jurisconsultul Damaschin T. Bojincă. (1802—1869). Contribuţii la viaţa şi activitatea sa. Iaşi, 1939, pag. 60.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

309. *Urbinum, Theophilum* — Türkisches Stadt-büchlein, darinn Hundert und etliche der auserlesesten Städte, Festungen und Schlösser, so der ottomanischen Herrschaftstheile im Königreich Ungarn, Theile in anderen Reichen und Theilen der Welt. In Verlegung Johann Hofmanns Kunsthändlers in Nürnberg. (Cărticica turcească cu oraşe, în care se află o sută şi mai multe oraşe alese /Fortificaţii şi castele a stăpânirii otomane, fie în regatul Ungariei, fie în alte imperii şi părţile ale lumii/ în editura negustorului de arte din Nürnberg, Johann Hofmann) Nürnberg, 1664, pag. 455, cu stampe.

310. *Vălsan, C.* — Pământul românesc şi frumuseţile lui. Bucureşti, 1940, pag. 172.

311. *Vancu, Petru* — Monografia comunei Măderat, Arad, 1905, pag. 127 şi cu o hartă.

312. *Vanićek, Fr.* — Spezialgeschichte der Militärgrenze aus Original quelle und Quellenwerken geschöpft. (Istoria specială a graniţei militare, creat după izvoare originale) vol. I. Viena 1875, pag. 588 ; vol. II. Viena, 1875, pag. 664 ; vol. III. Viena, 1875, pag. 472 ; vol. IV. Viena, 1875, pag. 601.

313. *Vlăduceanu, Victor dr.* — Mănăstiri bănăţene. Timişoara, 1947, pag. 144.

314. *Vinulescu, Gheorghe* — Contribuţii la colonizările din Banat (1786) Cluj, 1936, pag. 11. (Extras din „Anuarul Institutului de istorie naţională", vol. IV.)

315. *Vuia, Iuliu* — Şcoalele româneşti bănăţene în sec. XVIII. Studiu istoric. Orăştie, 1896, pag. 146.

316. *Vuia, Iuliu* — Districtus Walachorum. Cercurile româneşti bănăţene. Cele din Timiş reconstruite pentru prima oară. Timişoara, 1930, pag. 49.

317. *Vuia, Romulus* — Le village Roumain de Transylvanie et du Banat. (Comunele româneşti din Transilvania şi Banat) Bucureşti, 1937, pag. 85 şi cu 85 planşe şi 5 hărţi.

318. *Wenzel, Gustav* — Magyarország mezögazdaságának története. (Istoria agriculturii din Ungaria), Budapesta, 1887, pag. 422.

319. *Vukovics, Sebö* — Emlékiratai Magyarországon való bujdosása és számüzetésének idejéböl sajtó alá rendezte Besenyei Ferencz. (Memoriile din pribegiile lui din Ungaria şi a exilului său. Aranjat sub tipar de Besenyei Ferencz) Budapesta, 1894, pag. 536.

320. *Wettel, Fr.* — Geschichte des Banates im Altertum und Mittelalter. (Istoria Banatului în epoca primitivă şi evul mediu) Timişoara, 1938, pag. 307.

321. *Wettel, Fr.* — Temeschvar im Mittelalter. Historische Skizzen. (Timişoara în evul mediu. Schiţe istorice) Timişoara, 1936, pag. 48.

322. *Wolf, Hans* — Das Schulwesen des temesvarer Banats im 18. Jahrhundert. Gründung und Ausbau im Geiste des Aufgeklärten Absolutismus. (Învăţământul în Banatul Timişan în sec. XVIII. Înfiinţarea şi lărgirea în spiritul absolutismului iluminist) Wiena, lîngă Baden, Austria, 1935, pag. 195, cu o hartă.

323. * * * — Histoire du Prince François Eugene de Savoye. (Istoria prinţului Fr. Eugene de Savoya) vol. I. cu 1 portret şi 2 planşe, Wiena, 1755, pag. 360. Vol. II, cu 4 planşe, Wiena, 1755, pag. 279. Vol. III, cu 3 planşe,

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

Wiena, 1755, pag. 351. Vol. IV cu 2 planşe, Wiena, 1755, pag. 343. Vol. V. cu 2 planşe, Wiena, 1755, pag. 389.

324. * * * — Temesvar im Jahre 1849, während der Belagerung geschriben. (Timişoara, în timpul asediului din anul 1849) Timişoara, 1850, pag. 90.

325. * * * — Statutele Reuniunii de Lectură Română din Timişoara. Timişoara, 1873, pag. 15.

326. * * * — Statutele Institutului de Credit şi Economii „Timişana" S. A. Timişoara, 1894, pag. 19.

327. * * * — Instrucţiuni pentru apărarea şi administrarea pădurilor Comunităţii de Avere a fostului Regiment Confinier Româno-Banatic, nr. XIII. Caransebeş, 1900, pag. 96.

328. * * * — Organizarea şcoalelor naţionale româneşti în Comitatul Cărăşului, la 1783—1792, Reproducere din Foaia Diecesana Caransebeş, Caransebeş, 1914, pag. 10.

329. * * * — Die Gewerkschaftsbewegung im Banat, 1922. Protokol der um 26 und 27 November 1922, in Timiţoara abgehaltenen banater regional Gewerkschafts Konferenz. (Mişcarea sindicală în Banat la 1922. Protocolul Conferinţei Sindicale ţinute la Timişoara, la 26 şi 27 noiembrie 1922) Timişoara, 1922, pag. 109.

330. * * * — Industria şi bogăţiile naturale din Ardeal şi Banat. Lucrare editată de Camera de Comerţ şi de Industrie din Cluj, 1927, Cluj, pag. 264.

331. * * * — Transilvania, Banatul, Crişana, Maramureşul, 1918—1920. Vol. Bucureşti, 1929, pag. 754, cu 30 ilustraţii şi planşe şi 20 situaţii statistice ; vol. II. Bucureşti, 1929, pag. 775—1336, cu 69 ilustraţii şi planşe, 3 reproduceri picturi, 1 hartă ; vol. III. Bucureşti, 1929, pag. 1341—1581.

332. * * * — Albumul Societăţii de Educaţie Fizică „Şoimii României" Sînnicolaul Mare, Banat. Jubileul de 10 ani 1924—1934, Sînnicolaul Mare, 1934, pag. 18.

333. * * * — Situaţia generală administrativă, financiară, economică şi culturală a judeţului Caraş, pe anul 1935. Oraviţa, 1935, pag. 180.

334. * * * — Ancheta monografică în comuna Belinţ. (Institutul Social Banat Crişana) Timişoara, 1938, pag. 412.

335. * * * — 200 gudini v Banatu 1738—1939, Zivota i obicaja na banatici to balgare. Izdava „Banataci Balgaraci Clasnic". (200 de ani în Banat 1738—1939. Viaţa şi obiceiurile bulgarilor bănăţeni. Editat de revista „Bal-Balgaraci Banataci Glasnic") Timişoara, 1938, pag. 158.

336. * * * — Monografia comunei Sîrbova (Institutul Social Banat-Crişana, Timişoara) 1939, pag. 392.

337. * * * — Anuarul învăţământului primar şi normal din Timişoara şi regiune, pe anul 1942/1943 întocmit de Inspectoratul Şcolar Regional, Timişoara, 1943, pag. 408.

338. * * * — 60 de ani de la infiinţarea tramvaiului în Timişoara, monografie, 1869—1929, Timişoara, 1929, pag. 96.

339. * * * — Istoria României vol. I. Comitetul de redacţie a volumului ; acad. C. Daicoviciu, acad. N. Condurachi, Nestor membru corsp. al Academiei

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

R.P.R. şi Gh. Ştefan membru coresp. al Acad. R.P.R., Bucureşti, 1960, pag. 389; vol. II. Comitetul de redacţie: acad. A. Oţetea, prof. univ. Berza, conf. univ. T. Cîmpina şi prof. univ. Şt. Pascu, Bucureşti, 1962, pag. 1158.

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN PERIODICE

340. *Binder, P.* — Localizarea districtului bănăţean Cuieşti, o veche organizaţie a populaţiei băştinaşe. În „Anuarul Institutului de istorie" Cluj, 1964, Tom. VII, pag. 321—327.

341. *Bărăescu, Traian* — Turcii în centrul Europei. În „Revista Institutului Social Banat-Crişana" III. 1935, p. 60—138.

342. *Borza, A.* — Valul roman de la Timişoara. În „Revista Institutului Social Banat-Crişana" X. 1942, mai-aug. 373—380.

343. *Bugariu, Aurel* — Cronica lui Nicolae Stoica de Haţeg. În „Revista Institutului Social Banat-Crişana" IV. 1946, iulie-dec. p. 16—59.

344. *Bunescu, Tr.* — Manifestaţii de protest al maselor populare din Arad, împotriva dictatului de la Viena (sept. 1942). În „Analele Institutului de Istorie a Partidului de pe lîngă C.C. al P.M.R."., XI. 1965, 3, p. 82—92.

345. *Buracu, Coriolan* — Cronica Almăjaului. În „Revista Institutului Social Banat-Crişana" 1942, ian.-febr. p. 58—78.

346. *Buracu, Coriolan* — Cronica istorică a Almajului. În „Revista Institutului Social Banat-Crişana" 1942, martie-apr. p. 225—235.

347. *Cimponeriu, E.* — Din lupta maselor populare împotriva fascismului şi a înfeudării ţării de către Germania hitleristă. În „Studii" revista de istorie, 1964 (Tom. 17) 4, p. 749—772.

348. *Cheresteşiu, V.* — Întemeierea presei româneşti din Transilvania şi activitatea publicistică a lui Gheorghe Bariţ, pînă la izbucnirea revoluţiei 1848. În „Anuarul Institutului de istorie din Cluj" VI. 1963, p. 11—40.

349. *Cimponeriu, E.* — Presa ilegală din Banat, editată şi îndrumată de partid în anii 1941—1944. În „Studii" revistă de istorie XV, 1962, 5, p. 1171—1193.

350. *Cimponeriu, E.* — Din lupta muncitorilor de la Reşiţa, în frunte cu comuniştii, în perioada anilor 1934—1937. În „Analele Institutului de Istorie a Partidului de pe lîngă C.C. al P.M.R., VI, 1960, 1, p. 126—148.

351. *Cotoşman, G. dr.* — Privilegiile românilor în cadrul districtelor valahe bănăţene. În „Revista Institutului Social Banat-Crişana" XIII, 1944, sept.-dec. p. 367—389.

352. *Daicoviciu, C. acad., Bányai, L., Cheresteşiu, V.* — Lupta revoluţionară a maselor, factor hotărîtor în unirea Transilvaniei cu România. În „Studii" revistă de istorie, XI. 1958, 6, p. 21—56.

353. *Dumitraşcu, Gh.* — Conflicte de muncă şi greve ale muncitorilor societăţii Titan-Nădrag-Calan, în perioada crizei economice din 1929—1933. În „Anuarul Institutului de istorie" Cluj, 1965, (tom. VIII) p. 273—288.

354. *Egyed, Ákos, Vajda, Lajos, Cicală, Ioan* — Mişcări muncitoreşti şi ţărăneşti în Transilvania 1905—1907, Bucureşti, 1962.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

355. *Egyed, Ákos* (Cluj) — Despre mișcarea muncitorească din Transilvania între anii 1880—1890. În „Studii" revistă de istorie X. 1957, 4, p. 33—56.

356. *Firu, Nicolae* — Monografia comunei Chișoda. În „Revista Institutului Social Banat-Crișana" 1933, pag. 457—472.

357. *Galgoczy, Alexandru,* colonel în rezervă — Timișoara, pe locurile unde s-a desfășurat insurecția armată, august 1944. În „Analele Institutului de istorie a Partidului de pe lîngă C.C. al P.M.R. X. 1964, 4 p. 158—163.

358. *Glück, E., Kovács, G.* — Mișcări revoluționare în părțile Aradului în anii 1917—1918. „Studii și articole de istorie", 5, 1963, p. 313—344.

359. *Grofșoreanu, C. dr.* — Situația românilor bănățeni în decursul sec. al XVIII. În „Revista Institutului Social Banat-Crișana" XIII 1944, ian.-apr. pag. 161—201.

360. *Holban, Maria* — Deposedări și judecăți în Banat pe vremea Angevinilor și ilustrarea lor prin procesul Voya, (1361—1378). În „Studii și materiale de istorie medie" vol. V, 1962, p. 57—131.

361. *Holban, Maria* — Variation historique sur le problème des Cnèzes de Transylvanie. (Variații istorice despre problema cnejilor din Transilvania) În „Revue Roumain d'Histoire" IV. 1965, 5, p. 901—924.

362. *Holban Maria* — Mărturii asupra rolului cnezilor de pe marile domenii din Banat în a doua jumătate a sec. XIV. În „Studii și materiale de istorie medie" vol. II. București, 1957, p. 407—420.

363. *Manciulea, Ștefan* — Elemente etnice străine așezate în Banat între anii 100—1870. În „Revista Institutului Social Banat-Crișana", XII, 1945, nov.-dec. p. 329—392.

364. *Marin, Wiliam* — Mișcări greviste în Banat în perioada premergătoare grevei generale din oct. 1920 (apr.-oct. 1920). Studii și articole de istorie 5, 1963, p. 345—361.

365. *Marin, Wiliam* — Revolta batalionului II din Regimentul 107 Infanterie în august 1919. În „Analele Institutului de istorie a Partidului de pe lîngă C.C. al P.M.R.", V. 1959, 2, p. 100—106.

366. *Matei, P., Ion, T.* — Despre situația revoluționară din România între anii 1918—1922. În „Studii" revistă de istorie X. 1957, 2, p. 159—175.

367. *Matichescu, Olimpiu* — Din activitatea „Apărarea Patriotică" sub conducerea P.C.R. în perioada 9 mai 1945—ian. 1948. În „Studii" revista de istorie 1965, (Tom, 18), 2, p. 383—402.

368. *Mocanu, C.* — Lupta P.C.R. pentru realizarea frontului unic în rîndurile tineretului muncitoresc în anii 1933—1935. În „Studii" revistă de istorie X. 1957, 1, p. 111—131.

369. *Motogna, Victor prof.* — Banatul românesc în prima jumătate a veacului al XV-lea. În „Revista Institutului Social Banat-Crișana" XIII. 1944, mai-aug. p. 449—480.

370. *Motogna, Victor prof.* — Trecutul românilor în epoca lui Ioan Huniade. În „Revista Instiututului Social Banat-Crișana" XIII. 1944, mai-aug. p. 539—576.

371. *Motogna, Victor prof.* — Contribuții la istoria românilor bănățeni în evul mediu. În „Revista Institutului Social Banat-Crișana" XI. 1945, iul.-aug. p. 3—30.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

372. *Motogna, Victor prof.* — Banatul românesc în epoca migraţiunii popoarelor barbare. În „Revista Institutului Social Banat-Crişana" XI. 1943, iul.-aug. pag. 31—68.

373. *Motogna, Victor prof.* — Banatul românesc în cele dîntîi veacuri ale stăpânirii ungureşti. În „Revista Institutului Social Banat-Crişana" XII. 1943, nov.-dec. p. 229—328.

374. *Mureşianu, Ion* — Despre Paul Iorgovici, În „Revista Institutului Social Banat-Crişana" IX. 1940, 30, p. 231—237.

375. *Negru, Ion* — Eftimie Murgu pus în nouă lumină de către prof. Silviu Dragomir. În „Revista Institutului Social Banat-Crişana" XIV. 1946, ian.-iul. p. 41—46.

376. *Negru, Ion* — Pierdem şi pămîntul. În I. „Revista Institutului Social Banat-Crişana" IV. 1936, 16, p. 17—48. II. „Revista Institutului Social Banat-Crişana" V. 1937, 19—20, p. 33—40.

377. *Negru, Ion* — Contribuţie la cunoaşterea Banatului (Jurnalul de călătorie din 1773 al împăratului Iosif II). În „Revista Institutului Social Banat-Crişana" XI. 1943, iul.-aug. p. 69—110.

378. *Negru, Ion* — Statistica Clisurei de Susu. În „Revista Institutului Social Banat-Crişana" XI. 1943, ian.-apr. p. 29—39.

379. *Oancea, Gh. I.* — Din lupta ţărănimii muncitoreşti din Banat condusă de Partidul Comunist din România, pentru înfăptuirea reformei agrare din 1945. „Studii şi articole de istorie". 5, 1963, pag. 413—429.

380. *Oprea, I. M.* — Masele muncitoare forţă principale în lupta împotriva fascismului în perioada 1934—1938. În „Studii" revistă de istorie 1964. (Tom. 17) 4, p. 725—748.

381. *Pascu, Ştefan* — Mişcări ţărăneşti în Centrul şi sud-estul Europei din sec. XV. pînă în sec. XX. În „Anuarul Institutului de istorie din Cluj" VIII, 1965, p. 7—72.

382. *Pleşoianu, D. Alex.* gen. maior în rezervă — Zona Arad. (Luptele pentru desăvârşirea eliberării României de sub ocupaţia fascistă). În „Analele Institutului de istorie a Partidului de pe lîngă C.C. al P.M.R.", X. 1964, 5, p. 112—116.

383. *Popa, Traian prof.* — Familia Mutnic. În „Revista Institutului Social Banat-Crişana" XIII. 1944 mai-aug. p. 526—538.

384. *Popa, Traian prof.* — Românii din Banatul medieval. În „Revista Institutului Social Banat-Crişana" XII. 1943. nov.-dec. p. 113—148.

385. *Popescu, Alexandru* gen. maior în rezervă — Păuliş. (Luptele pentru desăvîrşirea eliberării României de sub ocupanţii fascişti). În „Analele Institutului de istorie a Partidului de pe lîngă C.C. al P.M.R." 1964, 5, p. 117—123.

386. *Popescu, D.* (Lugoj) — Greva matelurgiştilor din Valea Bistrei din anul 1900. În „Analele Institutului de istorie a Partidului de pe lîngă C.C. al P.M.R." VII. 1961, 3, p. 95—107.

387. *Rudneanu, Constantin prof.* — Evenimentele istorice din 1848 şi politica ministrului Szemere Bertalan. Acţiunea lui E. Murgu în Banat. În „Revista Institutului Social Banat-Crişana" II. 1934, 6—9, p. 73—78.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

388. *Rusu, Alexandru* — Proclamaţia lui Haynau către poporul român. În „Revista Institutului Social Banat-Crişana" XII, 1943, nov.-dec. p. 440—443.

389. *Simion, A.* — Din luptele greviste ale muncitorilor mineri din România împotriva exploatării capitaliste. (1924—1929). În „Studii" revistă de istorie. Tom. XVIII. 1963, 4, p. 849—870.

390. *Surdu, Bujor* — Conferinţa naţională de la Miercurea (1869). În „Anuarul Institutului de istorie din Cluj" Tom. 8. 1965, p. 173—212.

391. *Surdu, Bujor* — Gheorghe Barit despre conferinţa naţională de la Miercurea (1869). În „Anuarul", Institutului de Istorie din Cluj. Tom. VI. 1963, pag. 1151—1156.

392. *Surdu,Bujor* — Răscoala populară antihabsburgică din Banat (1736—1738). În „Studii şi materiale de istorie medie", II. 1957, p. 289—344.

393. *Surdu, Bujor* — Contribuţii la problema naşterii manufacturilor din Transilvania în sec. XVIII. În „Anuarul Institutului de istorie din Cluj" Tom. VII. 1964, p. 147—238.

394. *Şotropa, Valeriu* — Viaţa românilor din evul mediu. În „Revista Institutului Social Banat-Crişana" XIII. 1944, mai-aug. p. 481—525.

395. *Şotropa, Valeriu* — Viaţa românilor din evul mediu. În „Revista Institutului Social Banat-Crişana" XII. 1943, nov.-dec. p. 173—223.

396. *Şotropa, Valeriu* — Unitatea poporului românesc privită din punctul de vedere al toponimiei. În „Revista Institutului Social Banat-Crişana" XI. 1943, mai-iun. p. 296—311 ; XI. 1943, sept-oct. p. 389—418 ; XIII. 1944, ian.-apr. p. 202—208.

397. *Tomiciu, Nicolae prof.* — Districtele valahice privilegiate. În „Revista Institutului Social Banat-Crişana" X. 1942, sept.-dec. p. 595—606.

398. *Tomiciu, Nicolae prof.* — Caransebeşul în sec. XIV—XVII. În „Revista Institutului Social Banat-Crişana" IV, 1935, 15, p. 3—10.

399. *Tomiciu, Nic. prof.* — Capitolul introductiv la o viitoare istorie a Banatului Severin, mai precis : acelor opt districte valahice. În „Revista Institutului Social Banat-Crişana", VI. 1938, pag. 15—20.

400. *Topliceanu, Traian prof.* — Eftimie Murgu şi tulburările revoluţionare din Ţara Românească (1840). În „Revista Institutului Social Banat-Crişana" II. 1934, 6. 9, p. 79—83.

401. *Trâpcea, T.* — Din memoriile şi corespondenţa lui Traian Doda. În „Studii" revistă de istorie XV. 1962. 4, p. 927—930.

402. *Ţintă, Aurel* — Răsunetul răscoalei condusă de Horia, Cloşca şi Crişan în Banat. În „Studii" revistă de istorie. XIII. 1960, 4. p. 221—238.

403. *Ţinta, Aurel, Bizeria, I., Rusu, Al., Rudeanu, C.* — Daten zur Entstehungsgeschichte Temesvar. (Date privitoare la începuturile Timişoarei). În „Forschngen zur Volks und Laneskunde" Sibiu, 1966, 9, 1. p. 111—119.

404. *Tufescu, Victor* — O măruntă populaţie balcanică în Banat, Craşoveni. În „Balcania", Bucureşti, 1941, p. 503—529.

405. *Udrea, Tr.* — Din activitatea P.C.R. la sate în preajma instaurării regimului democrat-popular. (ian.-mart. 1945). În „Studii" revistă de istorie. 1965. (Tom. 18) 2. p. 277—292.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

406. *Udrea, Tr.* — Condiţiile istorice ale formării Frontului Naţional Democratic. În „Studii" revista de istorie 1964. (Tom. 17) 4. p. 835—858.

407. *Vajda, Lajos, Fodor, L., Marin, V., Părcălab, F.* — Greva generală din oct. 1920 în Transilvania. În „Analele Institutului de istorie a Partidului de pe lîngă C.C. al P.M.R." VI. 1960, 5, p. 122—146.

408. *Zaharescu, V.* — Participarea României la războiul antihitlerit. În „Studii" revista de istorie, 1964. (Tom. 17) 4. p. 793—805.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

CONSIDERATIONS HISTORICO-GEOGRAPHIQUES SUR LE DISTRICTE AUTONOME DE CARANSEBES, AU MOYEN-AGE

MARIUS BIZEREA
CONSTANTIN RUDNEANU

Les Roumains des régions de collines et de montagnes du Banat étaient organisés, au cours du moyen-âge, en districts, comprenant des cnezats et des voïevodats roumains. Les plus grands districts au nombre de huit : Lugoj, Caransebeş, Mehadia, Almaj, Ilidia, Caraş, Bîrzava et Comiat, jouïsaient d'une large autonomie, étant directement subordonnés au roi de Hongrie.

Le plus étendu et le plus puissant district était celui de Caransebeş, issu de l'union des districts Caran et Sebeş. Celui-ci comprenait le bassin inférieure de Timiş, de Bîrzava et de Pogăniş.

Après 1552, le district de Caransebeş s'est élargi, ayant englobé des parties des district Mehadia, Comiat et Bîrzava.

CONSIDÉRATION SUR CERTAINS CHÂTEUNT DU MOYEN-ÂAGE DANS LE BANAT

TH. N. TRÂPCEA

Dans l'exposition concernant certains châteaux-forts médiévaux de Banat on a étudié l'aspect de ces châteaux-forts qui persistent encore à l'état de ruine, sous une forme quelconque.

L'éxposé a pour but la presentation de leur état actuel ainsi que un bref historique de chacun d'entre eux.

La nécessité de garder une proportion entre les études de ce recueil a imposé la restriction du material sous la forme ci-presente.

Les châteaux-forts médiévaux de Banat constituent l'oeuvre de nôtre peuple, qui, réduit au labeur, les a batis et défendus. La plupart de ces châteaux-forts ont paru à l'aube de nôtre histoire simultanément à la formation de peuple roumain ; d'autres ont paru plus tard selon les nécessités de défense du Banat et du pays entier. La narration de leur passé est à proprement parler l'exposition-même d'un châpitre de l'histoire de nôtre patrie. Aussi, tout en gardent son caractère scientifique, accomplit-elle égalment un rôle éducatif et patriotique.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

DIE LAGE DES BANATS BEI DER EROBERUNG DURCH DIE HABSBURGER

AUREL ŢINTĂ

Der Verfasser dieser Studie benützt dokumentarische Quellen aus dem 18 Jahrhndert, usw. hauptsächlich solche, die sich auf die Verteilung der Kontributionen und anderer Abgaben aus den Distrikten und Dörfern beziehen. Er vergleicht diese mit den Konskriptionen (Volkszählungen) aus der zweiten Hälfte des 18 Jahrhunderts und kommt zu dem Schluss, dass das Banat Zeit der Eroberung durch Österreich über 300 000 Einwohner besass, grösstenteils einheimische Rumänen, die durch ihre Anwesenheit die historische Kontinuität in diesem Teil des rumänischen Territoriums sicherten.

AUS DER GESCHICHTE DER BANATER GRENZERSCHULEN

VIORICA GOIAN

Nachdem ein südlicher und östlicher Streifen des Banats unter Militärverwaltung gestellt worden war, wurden auf Grund eines Erlasses des Wiener Hofes, aus dem Jahre 1768 in allen Gemeinden der Militärgrenze „Nationalschulen" mit rumänischer Unterrichtssprache gegründet. Sie wurden sowohl von den Militärbehörden als auch von den rumänischen Zivilbehörden angeleitet. Wiens Absicht bestand darin, aus den Banater Rumänen treue Soldaten des Habsburgerreiches zu machen.

Tatsächlich hatte der Grenzunterricht dank der zweckmäßigen Organisierung der Schule und Dank des Kampfes der rumänischen Intellektuellen, die diese Schulen leiteten, zahlreiche positive Seiten : die Hebung des materiellen und kulturellen Niveaus der Bauern, des Erwechen des Nationalbewußtseins, das die gewesenen Grenzer später im Kampfe um die Vervollkommnung der staatlichen Einheit Rumäniens beseelte.

LA LUTTE DE LA PAYSANNERIE DU BANAT EN VUE D'IMPRIMER UN CARACTÈRE DÉMOCTRATIQUE À L'APPLICATION DE LA RÉFORME AGRAIRE DE 1921

GHEORGHE I. OANCEA

L'un des problèmes importants qui agitait la paysannerie de Roumanie à la fin de la première guerre mondiale était la reforme agraire.

Vu qu'à sa mise en application avaient été commis de grands abus de la part des organes qui s'occupaient de l'expropriation des domaines féodaux, la paysanerie du Banat ainsi que celle du reste du pays s'est insurgé pour imprimer un caractère democratique à cette réforme.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

Au début, la lutte est menée sur un plan protestataire a démosquer les abus qui avaient été commis autant, par les propriétaires fonciers que par les comités destinés à octroyer le droit de propriété, aprés quoi les paysans passent aux actions de révolte, réussissant, dans la plupart des cas, à faire renoncer aux abus ceux qui appliquaient la réforme agraire et à leure faire correctement appliquer les décisions de la loi agraire de juillet 1921.

La paysannerie, dans sa lutte pour une réforme agraire democratique, a reçu un appui particulièrement grand de la part de la classe ouvrière de son parti d'avant-garde, le Parti Communiste Roumain.

ASPECTE DE LA VIE ET DE LA LUTTE DES MINEURS DU BANAT DANS LES ANNÉES DE 1934—1938

ION MUNTEANU

On y analyse les multiples aspect illustrant l'intensification de l'exploitation des mineurs du Banat dans les annés de 1934—1938, l'aggravation continue des conditions de vie et de travail.

On y souligne également l'accroissement du prestige des communistes dans les rangs des mineurs du Banat tout en faisant ressortir quelques-unes des actions revolutionnaires les plus significatives du prolétariat minier du Banat.

DE LA LUTTE DE LA CLASSE OUVRIÈRE DU BANAT CONTRE L'EXPLOITATION BOURGEOISE-FÉODALE (1938—1940)

TRAIAN BUNESCU
GHEORGHE I. OANCEA

Au cours de la période de la dictature royale (10 Février 1938 — 4 septembre 1940), les conditions de vie et de travail de la plupart des catégories des travailleurs du Banat, ainsi bien que du reste du pays étaient particulièrement difficiles à cause des salaires trop bas et des prix éleves aux produits de stricte nécesité, à cause des abus des patrons n'ayant pas respecté les contracts de travail, du licenciement des ouvriers on la prolongatior de la durée de la journée de travail.

C'est pourquoi il-y-a eu de nombreux conflits de travail et des grèves, dont plusieurs ont donée gain de cause aux ouvriers.

En tête de la lutte se trouvait le Parti Communiste de Roumanie.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro

BEITRÄGE ZUR GESCHICHTLICHEN BIBLIOGRAPHIE DES BANATS

AL. RUSU

Das verarbeitete bibliographische Material erfast die Epoche 1665—1965. Als Auswahlarbeit ist sie ein Beitrag zur Kenntnis der Banater Probleme auf historischen, kulturellen, geographischen, etnographischen, touristischen und wirtschaftlichen Gebiet.

Die bibliographischen Daten werden in alphabetischer Reihenfolge der Verfassernamen ohne andere Kriterien angeführt. Wo der Verfasser nicht angegeben ist, wird das Erscheinungsjahr berücksichtig.

Întreprinderea Poligrafică Banat, Timişoara — 201/1969.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lit.uvt.ro